

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОЛОГИИ И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ
FACULTY OF PHILOLOGY AND WORLD LANGUAGES

1150 жыл

Әл-Фарабидің мерейтойы

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция

БАҒДАРЛАМАСЫ

Алматы, Қазақстан, 6-9 сәуір 2020 жыл

ПРОГРАММА

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-9 апреля 2020 года

PROGRAM

International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-9, 2020

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОЛОГИИ И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ
FACULTY OF PHILOLOGY AND WORLD LANGUAGES

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 6-9 сәуір 2020 жыл

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-9 апреля 2020 года

MATERIALS

International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-9, 2020

Бас редактор:

филология ғылымдарының докторы, профессор Ө. Әбдиманұлы

Ғылыми редактор:

PhD, доцент м. а. А. М. Досанова

Редакциялық алқа мүшелері:

Әбдікұлова Р. М., Әлиакбарова А. Т., Бекқожанова Г. Х., Болатова Г. Ж., Қуатбек Н.,
Құлжанбекова Г. К., Рамазанов Т., Саяхмет С. С., Таусоғарова А. Қ.

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ» атты студенттер мен жас ғалымдардың халықаралық ғылыми конференциясының материалдары. Алматы, Қазақстан, 6-9 сәуір, 2020 жыл. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 214 б.

ISBN 978-601-04-4491-1

Ғылыми басылымда студенттер мен жас ғалымдарға арналған халықаралық ғылыми конференция материалдары енгізілген.

Бұл жинақ ғылыми қызметкерлерге, оқытушыларға, студенттерге, магистранттар мен докторанттарға арналады.

БІЗДІҢ СЕРІКТЕС УНИВЕРСИТЕТТЕР:

Шет тілдер және Іскерлік Карьера
УНИВЕРСИТЕТІ

I СЕКЦИЯ

БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

***ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ***

INFORMATION TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ СӨЗ ЭНЕРГИЯСЫ

Рахимбаева Л.Е.

Ғылыми жетекші: Салқынбай А.Б.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Сөз энергиясы. Бұл термин алғаш қолданған адамға оғаш естілуі мүмкін. Сөздің энергиясы дегеніміз не? Ол қалай жүзеге асады? Жалпы бұл термин қайдан шықты?

Орыс ғылымында «магия слова» немесе «энергия слова», ал ағылшын ғылымында «the magic word» термині қолданылады. Әлем ғалымдары сөздің энергиясын зерттеуді ертеден бастап кеткен. Қазақ тіл ғылымында бұл терминге әлі нақты анықтама берілген жоқ.

Кез-келген әлем халықтарының тарихында, әдебиетінде сөздің сиқыры туралы аңыз, ертегі, хикаялар көп кездеседі. Түркі халықтары да бұл үрдістен тыс қалмаған. Олар сөздің мағынасын терең ұғына білген. Қазақта «сөздің киесі», «сөздің қасиеті» деген тіркестер бар. Демек, «сөз энергиясы» дегеніміз – қазақ халқының сан ғасырдан бері киелі деп ұғатын «сөз құдіретінің» ғылыми атауы. Адамзат үшін сөз әуел бастан үлкен мәнге ие болған, оған дәлел ретінде ғалым Серікбол Қондыбайдың мына бір ойына назар салсақ: *«Мынадай бір мысал бар ғой. Әгәрәки, сарғайған кітап парағына оқыстан я болмаса саналы түрде «сайтан» деген сөз жазылатын болса, сол мезеттен бастап-ақ жаңағы кітап парағында сайтан атаулы шүпірлеп өмір сүре бастайды дейді. Себебі, сөз деген дүниенің өзі тек әріптер мен дыбыстар тізбегі ғана емес, ең әуелі болмыс пен тағдырдың өзі ғой. Бұрынғы үлкендердің оқыстан ауызыңа жаман сөз түсе қалса, «тәйт» деп тыйып тастайтыны да осы болса керек-ті. Себебі сөз – тек «сөз» ғана емес, өмірдің өз шырағданы. Інжілде «Әуелі сөз болған. Сөз Құдай еді. Онсыз ештеңе де пайда болмаған» тәмсілі де осы ғой». Сөздің қасиеті мен құдіреті, әсер ету күші туралы киелі кітаптардан бөлек, көне түркі жазба ескерткіштері мен қазақ әдебиетінен де мол мысал келтіруге болады.*

Қазақ әдебиетінің өркендеуіне ерекше үлес қосқан, «Күн ұлына» айналған ұлт мақтанышы Мағжан Жұмабаев (Әбілмағжан Бекенұлы) шығармашылығы күні бүгінге дейін жан-жақты зерттеліп, сараланған құнды мұра ретінде белгілі. Сөздің құдіретін жеткізе білген ақынның шығармаларынан ешкімге ұқсамайтын леп байқауға болады. Оләрине, сөздің күші мен оқырманға әсер етуі. Мысалы, «Түркістан» өлеңін алайық:

*Түркістан – екі дүние есігі ғой,
Түркістан – ер түрктің бесігі ғой .
Тамаша Түркістандай жерде туған
Түрктің Тәңірі берген несібесі ғой.*

Осы шумақтағы екінші тармаққа мән берсек, құрамындағы төрт сөздің де энергиясы мықты.

1. Түркістан – кеңістік, мекен. Қаланың атынан бұл жерді түрк халқы мекен еткенін аңғаруға болады.

2. Ер – қайсар, қайтпас, текті түрктерге тән мінез.

3. Түрк – күллі түркі жұртының басын құрап, осы қалаға біріктірген.

4. Бесік – дүниеге келген нәрестені буыны бекігенше бөлейтін ағаш төсек. Көшпелі түрк халықтары үшін бесіктің қадір-қасиеті жоғары. Түркістан – түрк халқы үшін алтын бесік.

СӘУЛЕТ-ҚҰРЫЛЫС АТАУЛАРЫНЫҢ НОМИНАТИВТІ СИПАТЫ

Өтегенқызы А.

*Ғылыми жетекшісі: Күркебаев К. Қ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Терминдердің басқа сөздерден ерекшелігі олардың ғылыммен байланысты болуында болып табылады. Әр ғылым саласының өзіне тән стилі мен атаулар қоры болады. Бұл қор белгілі бір саладағы негізгі ұғымдар мен түсініктерден тұрады. Ұғымдар мен түсініктер белгілі сөзбен аталып, ол сөз атауыштық қызмет атқарады. Бұл – термин ұғымына берілетін қарапайым анықтама.

Бүгінгі күні дүние жүзіндегі барлық салалар бойынша даму дәуірінде ғылыми-техникалық терминология да жаңа стилімен, басқа қырынан қалыптасып келеді. Қазақ тілінің техника тілі де аталмыш өзгерістен шеткері қалған жоқ. Қоғамдық қатынастардың жаңа формалары тілдің түрлі процестерінде көрініс тапты: сөзжасамдық жаңа сөздер, кірме сөздер, стилистикалық тасымал, деархаизация, қазақ тілі тілдік қорының түрлі топтарындағы семантикалық өзгерістер.

Біздің зерттеу жұмысымыздың арқауы мен негізгі ұстанымы – тілдік танымның бір бөлшегі ретіндегі техника ғылымы метатілінің бір саласына айналған сәулет-құрылыс терминологиясы, ондағы сөзжасамның, лексикографияның, лексика-семантиканың, оның ішінде неологизмдердің қазақ тіліндегі номинативті көрінісі мен ерекшеліктерін қарастыру болып табылады. Сондай-ақ сәулет-құрылыс саласындағы зерттеулерді әлемдік және отандық ауқымда қарастырып, қазіргі терминжасам, сөзжасам жүйелерінің жетістіктері мен кемшіліктері талданады. Қазақ тіліндегі сәулет-құрылыс атауларының терминдерін сала бойынша, салалық тақырыптар мен шығу тарихына қарай жіктеу арқылы оларды белгілі бір бірізді жүйеге түсіре аламыз. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі дұрыс әрі тілімізге жатық баламалары бар атаулардың белсенді қолданысқа түсе алмауының себептерін саралап, мәселені тиімді шешу жолдарын іздестіреміз.

Зерттеу жұмысында сәулет-құрылыс терминдерінің өзге тілдерден кірме сөз ретінде енуіне және калькалау тәсілімен жасалуына қарай, сөзжасамдық жасалу тәсіліне қарай, морфологиялық ерекшеліктеріне байланысты және дайындалған құрылыс материалына қарай квалификация, яғни жіктеу ұсынылды.

Қазіргі кездегі қазақ тіл білімінің бір құрамдас бөлігі, жеке бір терминологиялық жүйе – сәулет-құрылыс терминологиясын даралап, термин жүйесінің құрылымын зерттеудің маңыздылығы өте зор.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНІҢ ЛЕКСИКАСЫ

Алуақас Б. Е.

*Ғылыми жетекшісі: Құлжанова Б. Р.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Әр халықтың өзіндік ерекшеліктері бар. Сондықтан тілдердегі өзгешеліктердің болуы заңды. Баяндамада қазақ және түрік тілдерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарына тоқталамын. Екі тіл де түркі тілдер тобына жататындықтан ұқсастықтары көп, дегенмен айырмашылықтар да баршылық. Себебі, менталитетіміз, тұрмыс-салтымыз, салт-дәстүрлеріміз, өмірге деген көзқарасымыз көп жағдайда сәйкес келе бермейді.

Түріктермен сөйлесу барысында, олардың диалогтарын тыңдау барысында мынандай ерекшеліктерді байқадым:

1. «Нәзік» сөзінің ерлерге де қолданылуы. Егер ер адам жанға жағымды сөздер айтып, ерекше ықылас танытса «çok nazıksınız» деп айтады. Ал қазақ ер азаматтарына «нәзіксіз» деп айтуға болмайды. Ол мүлдем басқаша түсініледі.

2. «Tatherkek». Қыздар бір-бірімен әңгіме барысында бір жігітке «тәтті еркек» деп айтады. Бірақ қазақ еркектеріне «тәтті» деу ерсі.

3. «Kırkkere söyledim». Қырық санының көп деген мағынада қолданылуы екі тілге ортақ. Сонымен қатар, қырық санына қатысты «bebeğin kırkına çıkması» сияқты тіркестерде қолданылады. Бұл жерде қырықтан шығару дәстүрінің екі елге де ортақ екені аңғарылады.

4. Ерлерге сыртынан «ne güzel» деп айтуы мүмкін, бірақ оған барып «yakışıklı» деп айтады. Себебі «güzel» сөзі тек қыздарға ғана қолданылуы тиіс.

5. «Gözü aç, açgozlu». Қазақшадағы баламасы – ашкөз. Екі тілдегі қолданылу аясы бірдей. «Karnım doydı ama gözüm doymadı». «Қарным тойғанмен, көзім тоймады» деген мағынада қолданылады. Бұл екі тілде де бірдей мағынада қолданылады.

6. Түріктер кішкентай балаға «çocuk» дейді және 20 жастағы жігітке де «çocuk» дейді. Біздегі «бала» сөзін осы сөздің баламасы ретінде қарастыруға болады.

7. «Yüzu nurlu». «Жүзі нұрлы» қазақта да бар. Бұл жерде тек фонетикалық қана айырмашылық бар, мағынасы екі тілде де бірдей сақталған.

8. «Bir kanatı eksik». Бұл қазақ тіліндегі «періштедей пәк екен» қолданысына сәйкес келеді.

Бұл мысалдар негізінде түбі бір түркі тілдерінің ұқсастықтарын айқын аңғарамыз, дегенмен айырмашылықтар мүлдем жоқ деуге болмайды. Ол айырмашылықтардың пайда болу себебі әр түрлі тарихи жағдайлар мен әлеуметтік ортаға және тағы да басқа факторларға байланысты. Тағы бір ескеретін жайт: оларда да, бізде де бұл сөз бар екен ғой деп қолдана салуға да болмайды. Себебі сол сөздерді немесе тіркестерді, сөйлемді қате контекстте қолдану арқылы ыңғайсыз жағдайда қалуыңыз мүмкін. Сондықтан белгілі бір тілді меңгерген кезде ережені жаттаумен шектеліп қалмай, сол халықтың тұрмысына, салтына, күнделікті өміріне де мән бергеніміз абзал.

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «КҮЛКІ» КОНЦЕПТІСІ

Шәми Г. С.

*Ғылыми жетекшісі: Сарсенбай Ж. А.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Поэзиясымен қараңғы түнекті жарып шыққан ұлтының ұлы ақыны Абай Құнанбайұлының туындыларында күлкі концептісінің өзіндік алатын маңызды орны бар. Күлкі адам қарым-қатынасында және оны әлеуметтендірудің маңызды факторы болып табылады. Ол барлық этноста қалыптасқан әлеуметтік табиғи және адам болмысын танытатын күрделі құбылыс. Абай шығармаларындағы күлкі концептісінің мағынасын мәнермен аша отырып бір қатар сұрауларға жауап табуға болады. Олар:

1. Күлкі уақыт пен кезеңге байланысты құбылыс па?
2. Жас дәурендегі күлкінің орны қандай?
3. Жастық шақтың өткенін күлкі арқылы білуге бола ма?
4. Қалай күлген жөн?
5. «Жастықта бір күлгенің – бір қаралық» дейді Абай. Яғни жастық
6. шақтағы күлгенің үшін құн төлемеудің жолы қандай?
7. Жастық шақтағы күлкі мен қартайғандағы күлкінің айырмашылығы
8. қандай?
9. Күлкінің қандай түрлері бар?
10. Күлкіге кереғар құбылыс бар ма?

Осы сұрақтардың жауабын Абайдың өзінен іздей отырып, күлкінің пайдасы мен зияны, түрлері, кезеңі, орны, маңыздылығы деген сияқты мәселерді анықтауға болады. Әуелі күлкі сөзінің толық мағынасы мен этимологиясын тілге тиек ете кеткен жөн.

Күлкі – адамның шаттану, масаттану күйін білдіретін, көмейден шығатын үн және бұл сөздің шығу тарихы турасында А. Ысқаков зерттеу жүргізген. Ғалымның пікірінше күлкі «күлк» еліктеуіш сөзінен тараған.

Абай шығармаларында күлкі концептісінің өзектілігі оның адам баласының мінез-құлық, адамгершілік, бес асыл іске (талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым) деген құштарлығымен, өзге жанға деген сый-құрметімен байланысты. Яғни Абай бұл тұрғыда тек күлкіге қатысты кеңестер беріп қана қоймай, не істеу қажет деген маңызды сұраққа да жауап беріп кетеді. Хакім күліп жүруден ада бол демейді, орынсыз күлкіге орын жоқ дейді. Орынсыз қылжақ пен ыржақ түбі жақсылыққа апармайтындығын көрсетеді. «Әуелі Құдайға сыйынып, екінші өз қайратыңа сүйеніп, еңбегінді сау, еңбек қылсаң қара жер де береді, құр тастамайды» деп өмірдің өресін арттыра түсетін ең әуелгі фактор – еңбек екендігін атайды да,

«Әуелі өнер ізделік, қолдан келсе,

Ең болмаса еңбекпен мал табалық» деу арқылы орынсыз күлкіден сақтанудың жолы еңбек ету, бір істі жаныңа серік ету деп бекітеді. Күлкінің де жағдай мен себепке байланысты түр-түрге жіктеліп кететіндігін нақтылайды. Төртінші қара сөзінде ызалы күлкі мен бояма күлкінің ара-жігін нақпа-нақ ашып көрсетеді. Сол арқылы қалай күлген дұрыс яки қай уақта қалай күлген жөн деген сұрақтардың жауабын да беріп кетеді де, бұл жауаптың тізгінін де гумандық пен адамгершілік тұсына бұрады. Абай шығармаларының ең көрнекі әрі ғибрат алар тұсы да осы десек артық айтпағандымыз.

ТЕРМИН ЖӘНЕ ЕМЛЕ

Әлімбек А. Н.

*Ғылыми жетекшісі: Әміров Ә. Ж.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Тіл – жанды, қоғамдық құбылыс. Қазақ елі дамып, халықаралық деңгейге көтерілген сайын тіліміз де көптеген өзгерістерге түсіп, мың құбылуда. Таяқтың екі ұшы бар демекші, біздер қаншалықты кең қанат жайып, ғылым мен білім, технологияларымызды дамытып жатсақ, соншалықты тілімізге қатысты көптеген мәселелерді кездестіріп жатамыз. Соның бірі – терминдердің енуі мен жаңа атаулардың қолданысы. Бұл турасында қазірдің өзінде ғалымдарымыз бен тіл жанашырлары арасында біржақты ой жоқ.

Мұндай біржақты бола алмай отырған көзқарастарды терминдерді аударудағы жаңа атауларын емлесінен де көруге болады. Мен қарастырған зерттеу жұмысына «Ана тілі» газетінің 2018 жылғы санында шыққан Дәуірбек Құдабайұлының «Емле ержелеріне бірізділік қажет» деген мақаласы түрткі болды. Мұнда ҚР Мемлекеттік терминология комиссиясы бекіткен жаңа атауларды бірізді жазу туралы, мысалы, «қолхат», «сенімхат», «алғысхат» бірге жазылады да, «ашық хаттың» бөле жазылатыны, осы секілді «қонақүй», «қонақжай», «асүй», «тұрғынжай» бірге де, «тұрғын үй» бөлек, «ауыл шаруашылығы», «теміржол» деп беріп, «Ауыл шаруашылық министрлігі» және «Қазақстан темір жолы» деп берілуі, «іссапар», «ісқағаз» бірге де, «іс-шара», «іс-қимыл» деген сөздердің неге дефис арқылы жазылады деген ой тастайды. Логикалық тұрғыдан алып қарағанда өте дұрыс сауал.

Зерттеу жұмысымыздың мақсаты – терминдер мен жаңа атаулардың емлесін нормалар мен ережелерге сүйене отырып жүйелеу; өзгерістер себебін анықтау; емледегі бірізділікті қалыптастыру. Зерттеудің міндеті – терминдер мен жаңа атаулар емлесінің дұрысын анықтап көрсету; кейінгі жасалатын жаңа атаулар үшін емледегі дайын жүйені құру, дәлелдеу.

Дәуірбек Құдабайұлы: «Орыстар «евро» дейді, ал біз қазір еуропалықтардай «еуро» деп жүрміз. Мұны құп делік. Демек, өктемшіл жүйе тұсында орыс тілінің ыңғайына орай енгізілген «авто» сөзін де «ауто» деп алған орынды болар. Мұндай мысалдар көптеп кездеседі. Қазірдің өзінде шет тілін оқып жүрген балаларымыз: «Неге «еуро» деген сияқты «авто»-ны «ауто» демейміз?» деген сауал қояды. Сауал орынды екендігіне талас жоқ» - деп жазады. Біздің де таласымыз жоқ. Қайткенмен, «қабылдаушы тіл кірме сөздерді өзінің фонетикалық заңдылықтарына бағындырып, кірме сөздердің түпнұсқа тілдегіден өзгеше түрленіп, қазақ тілінің ерекшеліктеріне орай жазылу тәртібін сақтауы керек». Бірақ бірізділік қайда?

Қазір қолданыста жүрген «товар» сөзі «тауар» болып икемделсе, ағылшынның «cowboy» сөзі «ковбой» сөзі болып өзгертілген. Ал автор айтқан у мен в дыбыстарын игеруге байланысты ереже қазіргі латын әліпбиіне келіп тірелмек. Мұны сонау XX ғасырдың басындағы қазақ ғалымдары в әрпін б, п әрпімен ауыстырып аударған. Мысалы: Х. Досмұхамедұлы неріб-нерв, Қ. Кеменгерұлының аудармасында әктіп-актив, бағызал-вокзал, бексіл-вескель, кібитансие-квитанция дейді де, заводты зауыт деп икемдеген. Егер в әрпі қолданыстан алынса, оның орнын у немесе б таңбалайды.

Осы кезекте ескерер жайт, біздің аударуға болмайды деген халықаралық терминдерді моңғол тілінің игеруі айрықша назар аудартады. Олар микро-, авиа-, аэро-, анти-, контр-, транс-, моно-, гидро-, граф-, грамма-, гипер-, супер-, ультра-, архи– сияқты грек, латын сөздерін өз тілдеріне аударып қана қоймай, соған сай бірізділікті қалыптастырған. Бұған Ш. Құрманбайұлы өз еңбегінде мысал келтіреді: «хэт даралат «гипергония», хэт ихэсгэл «гипербола», бичил харур «микроскоп», бичил гадаргуу «микрорельф», т. б. Дәл осы бірізділікті неліктен өзімізде қалыптастырмасқа? «Микроаудан» сөзі «шағын аудан», «ықшам аудан», «кіші аудан» деп аударылып жүр. Ал бұл микроэлемент, микроскопта қалай болады? Аталмыш «шағын аудан, ықшам ауданның» өзі тұрақты қалыптаспады.

«Сөзі де жоғалған жұрттың өзі де жоғалады» деген Ахмет Байтұрсынұлы. Сонау заманда тіл тазалығы мен тіліміздің өміршендігі үшін қаншама тер төккен осындай қайраткерлеріміздің еңбегі еш болмасын десек қазірден осы мәселені бір жақты еткен дұрыс. Тіл ғылымы нақтылық пен жүйелілікке негізделеді. Олай болса, тіліміздің жойылмауы үшін осы заңдылықтарды ұстана отырып, тіліміздің әрбір бөлшегіне, енуші сөздерге, олардың жүйесіне баса назар аудару – біздің басты міндетіміз.

«ЕР-АЗАМАТ» СЕМИОСФЕРАСЫ МӘСЕЛЕСІНЕ ШОЛУ

Бөлек С. Ж.

*Ғылыми жетекшісі: Анесова Ү. Г.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Тариххронологияға сүйенсек, 70 мың жыл бұрын әлемде когнитивті ғылым салаларында революция болды. Бұл өзгеріс әлеуметтік мінез-құлықтың бейімделуіне, ұлттардың өздеріне тән гносеологиялық кодтарының қалыптасуына ықпал етеді. Аталған ерекшеліктерді ғылыми негіздеуде түрлі теориялар, заңдар, модельдер, гипотезалар, эмпирикалық тұжырымдар ұсынылған. Әрқайсысының өзіндік мән-мағынасы бар, бірақ бұл түсініктерді бір ғана «концепция» сөзімен-ақ біріктіруге болады. Яғни, «концепция» термині белгілі бір көзқарастардың жүйесі, құбылыстың, процестердің түсінігі, туындының басты ойы ретінде санада орнығуы.

Қазақ халқының танымында «әйел», «батыр», «ана» сынды ұғымдар концептуалданған. Аталған ұғымдардың семантикалық когнициялары ұлттық мінездің қалыптасуына айтарлықтай үлесін тигізеді. Бұл тұлғалардың нақты функциялары айқындалып, позициялары белгіленді. Әдебиетте де, тілде де осы сынды концептуалды тұлғалар белгілі ұлттық, кейде стереотипті мәнге ие болған. Әрине, әлемнің жаһандану үдерісінде олардың мағыналары өзгеріп отырады және бұл заңды. Мәселен, қазақ танымындағы әйел концептісінің мағыналық өрісі кеңейіп, жаңа ұғымдармен толықты. Керісінше, батырдың семиосферасы тарылды, тіпті тек фольклор аясында ғана қалып қойған секілді. Тарихта қазақ халқының көшпелілік салты мен батырлық ерекшелігі айқын баяндалады. Әрине, ол жаугершілік заманда. Заңды шекара болмағандықтан, халықтар арасында бітпейтін шапқыншылықтар жиі болып отырды. Сол себепті батыр қазақ халқында үлкен мәнге ие болған. Алайда, заманның өзгеруіне байланысты, ер-адамға қойылатын талап та өзгерді. Ендігі мәселе, бейбіт заманда қазақ азаматы тұлғасының қандай екендігін анықтап шығару. Бүгінгі таңда қазақ қоғамының бір зерттеуді қажет ететін тақырыбы осы азаматтарға байланысты болу керек.

Ер-азамат қашанда ерлерге тән қажыр-қайраттың, ерік-жігердің ақыл-парасаттың иесі болғаны жөн. Азамат тұлғасын ажарландырып, айшықтай түсетін де осы қасиеттер. «Биік таудың төбе құсап мүжілгені, жаман еркектің әйел құсап сызылғаны жаман» дегендей, ер адам жігерсіз болса, өз биігінен аласарып қалар еді.

Тарих тағылымындағы факторларға талдау жасасақ, қазақ қоғамы ежелден патриархалды ұстанымды қолданған. Бұл теорияны біздің ел бастаған хан мен билер факт етеді. Демек, ер-азамат бойындағы лидерлік, жігерлік, жол бастау сынды қасиеттер басым. Американдық ғалымдарының психологиялық зерттеу талдауларына жүгінсек, ерлердің ми органы әйел адамдарға қарағанда 8-13 пайызға үлкен, ал мидың үлкен болуы – ақыл ой қабілет арасында оң корреляцияға ие. Сондықтан да, ер адамдар ел басқаруда әйел адамдардан доминант болып келеді. Бүгінде жаһандану мен рухани дамуының әсерінен гендерлік теңдік тенденцияға айналды, алайда ер-азамат позициясының семиосферасы тарылды.

Қорытындылай келе, ер азаматқа тән құндылықтардың сақталуы мәдениет пен оны қоршаған қоғамға тікелей байланысты. Айқын мысал ретінде Дулат Исабековтің «Қарғын» романындағы Жасын бейнесін келтіруге болады. Жасынның бойындағы қасиеттерін жігіттер үлгі тұтса, ешкімге иелмейтін пандығы, парасаттылығы мен қайсарлығы қыздарды өзіне ғашық етеді. Әбдіжәміл Нұрпейісовтың «Қан мен тер» трилогиясындағы қарапайым балықшы Еламанның бойынан мінезіне туа біткен өршілдік пен қайраттылықты көреміз. Бір-екі сөзінен ой түйгіш, көкірегі ояу жан екені байқалып тұрады. Дәурен Қуаттың «Көрдемше» әңгімесіндегі Дінасыл кейіпкерін алатын болсақ, Мәдина Омарованың «Жанбыр» әңгімесіндегі інісі Тұрсынқазының психологиясы, Мақсат Мәліктің «Утопия» әңгімесінен жан-жақты, болашақтың бағдарын білетін жастардың көрінісі көрінсе, Рақымжан Отарбаевтың «Мона Лиза» әңгімесіндегі қарапайым баланың арман қуып Мәскеуге кетуі, кіршіксіз аппақ махаббатқа деген сенімі – әдебиеттегі жігіт тұлғасын қалыптастырады. Көркем әдебиетте осындай мысалдар жеткілікті. Әрқайсысы автордың қиялынан туындаған, кейде шын өмірден алынған типтер. Аталған тұлғалық бейнелер арқылы қазақ қоғамының ер-азамат бейнесі көрініс табады.

ҚАЗАҚ БРЕНДТІК АТАУЛАРЫНЫҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жанганаева Ф. А.

*Ғылыми жетекшісі: Анесова У. Г.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

«Бренд» ұғымының негізі ағылшын тілінен аударғанда «таңба», «таңбалау», «ен салу» дегенді білдіреді. «Бренд» сөзінің скандинавиялық «branna» – «күйдіру» және шведтік «brand» – «от» түбірлерінен шығатынын ескерсек, бұл атаудың, жалпы бренд ұғымының, қазақы дүниетанымымызға да жат емес екендігін байқауымызға болады. Себебі, қазақ «күйгізбесең, күйесің» деген. Анығырақ айтар болсақ, малға ен салу, таңба басу арқылы әрбір әулет өз малын өзінің меншігі екенін растап отырған. Оған дәлел күні бүгінге дейін жалғасып келе жатқан рулық таңбаларды атауымызға болады. Қазақ әлеміне ежелден етене таңба басу дәстүрі «бренд» деген ұғым алып, біздің заманымыздан бұрынғы ХХІ ғасырларда Мысыр дінбасыларының діни орталықтар меншігіндегі өгіздерге ен салуынан басталған.

«Бренд» десек Еуропаны алға тартатынымыз анық. Дегенмен, бұл ұғым біздің ұлттық танымымызда бар, қанымызға сіңген, бірақ халық арасында қолданылу аясы тар болған. Әрбір ұлтты, әрбір мемлекетті өзге елдерден ерекшелеп тұратын мәдениет болса, қазақ халқының мәдениеті – қазақ жерінде өмір сүріп, қазақ ұлтын құраған рулар мен тайпалардың материалдық және рухани мәдениетінің заңды жалғасы, өзіндік сипаты бар дәстүрлі мәдениет. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін дербес мемлекет ретінде халықаралық аренаға шығып, өзінің этномәдени ерекшеліктерін көрсете бастады.

Әлем назары көз тіккен «Guchi», «LouisVuitton», «Prada» секілді атақты брендтермен бәсекеге түсе алмаса да, өткенімізден сыр шертетін, ұлттық болмысымызды танытып, халқымызды өзге мемлекеттерге паш етіп жүрген отандық өнімдер де аз емес. Мәселен, «Qazyna», «Oyu Fashion», «Tumar», «Kunkei», «HanumCollection», «Quraq korp», «Qazaq Republic», «Ornek», «Balausa», «Muqajan», «Ademi-Ai», «Qazaq Zerger», «Saumal», «Боз бие», «Баян Сулу», «Рахат», «Qazaq Generation Wear», т. б. секілді отандық брендтердің атауында өзіндік когнитивті функциялар бар. Әрбір тауарды өндіруші орталық сол өндірген заттың семиосферасында қамтылып, соған орай белгілі бір номинация беріледі. Мәселен, отандық «Oyu Fashion» сән үйінің атауы қазақша «ою» сөзімен тығыз байланысты. «Ою – қарапайым өрнектерден басталып, алуан түрлі күрделі өрнектерге ауысып тұратын, шексіз, ешбір көнелігі жоқ әрі болмайтын құнды символ. Біздің брендіміздің мінез құлқы тура осындай», – дейді дизайнер Әсел Тұлбаева.

Тілдік тұрғыдан қарастырар болсақ, аталған бренд атауларының орфографиялық ерекшелігінде Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың бастауымен жоспарланған латын тіліне сәйкес модернизацияға көшу тенденциясы көрініс табады. Көпшілік брендтердің атаулары кирилл қарпімен емес, латын қарпінде жазылып жүр. Бұл, бір жағынан ұлттық жобаны дәріптеу мақсаты болса, екінші жағынан ұлттық нақышты әлемдік нарыққа ұсыну.

Қорытындылай келе, қазақтың рухани қазанында қайнаған төл дүниені әлем назарына ұсыну әрі оған прагматикалық тұрғыда атау берудің астарында гнесеологиялық аспектіде болмысты ұлттық кодқа лайықтау мақсаты бар деп ойлаймын.

КАЛАМБУР – ЛЕБІЗДІ ЭКСПРЕССИВТІ ЖЕТКІЗУДІҢ БІР АМАЛЫ

Жақсылық А.

Ғылыми жетекшісі: Мамаева М. Қ.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақ тіл білімінде табиғаты толықтай ашыла қоймаған сөзойнатым өз алдына зерттеуді қажет ететін құбылыс. Бұл құбылыс туралы «Тіл білімі» (1998 ж.) сөздігінде: «*Каламбур – көп мағыналы сөздерді, не айтылуы ұқсас, бірақ мағыналары әр түрлі сөздерді әзіл-сықақ ретінде пайдалану үшін жасалған сөз айшығы*»; «Қазақ тілі» (1998 ж.) энциклопедиясында: «*Каламбур сөз бен сөз тіркестерінің дыбысталуы жағынан ұқсас келуінен туатын стилистикалық оралым, яғни сөз құбылту, сөз түрлендіру. Каламбур негізінде, омонимдер мен омографтардан құралады*» деген анықтама беріледі [1; 169-170]. Жалпы бұл анықтамадан сөзойнатым арқылы автор тыңдаушысына өткір де айқын мағына жеткізіп, эстетикалық, эмоциялық кеңістік орнататындығын аңғарамыз. Логикалық жағынан алып қарайтын болсақ, сөзойнатым қарапайым тұрғанда қарама-қарсы қойылмайтын ұғымдардың қисынды да әсерлі жақындасуынан, салыстыру немесе теңестіруден жасалады.

Сөзойнатым құбылысы, негізінен, қазақ әдебиетінде бұрыннан бар құбылыс. Бірақ олар күні бүгінге дейін сақталып жетпеген, себебі, біздің ежелгі әдебиетіміз ауыздан-ауызға таралып отырған. Сол кезеңдерде туған комизм негізінде жасалған небір сөзойнатым мысалдары ұзаққа созылған соғыс қарсаңында қолданыстан шығып, одан кейін ұмыт болды. Дегенменен, ауыз әдебиетінде сақталған мына бір мысалдарды келтіруімізге болады. Шал ақын:

*«Жарға біткен жаңғақты
Жаннан безген жан жейді.
Қабырғадан саз кешіп,
Жүк сүйреген нар жейді» -*

Деген жолдардағы «жан» сөзімен келетін буындардың қайталамасы арқылы; немесе:

«Алдар көсе мен Шықбермес Шығайбай» ертегісінің үзіндісінде кезесетін:

«- Ау, мына **ит** жегірді **ит** жесін! Мә деп, қойнынан нанды лақтырып тастайды» дегендегі «ит» сөзін қайталап беріп, логикалық тұрғыдан шатастыру арқылы сөз ойнатады.

Қазақ халқында әзіл-сықақ өте жақсы дамыған. Сөзойнатым құбылысы көбінесе сатиралық жанрдағы шығармаларда қолданыс табады. Мысалы:

1) *Депті ол:*

- *Дұрыс өлшедім*

Арық,

Атыз,

Арнасын. .

Су туралы нәрсенің

Суы неге болмасын. (Ж. Әбдірашев)

2) *Үйіне «Үлкен ауыл» жақын қонған,*

Әкім де бір кездері әкім болған. (Ж. Әбдірашев)

3) *Ортан жілік*

- *Ал, тартып қой,*

Тәртіп қой

- *Ойбай-ау мынауың артық қой. (О. Әубәкіров)*

Қазақ тілі – бай тіл, оның байлығының бір қыры – сөздерді тура мағынасында қолданбай, ауыспалы мағынасында алып, тілде көркемдік туғыза алатындығында жатыр. Осы тұрғыдан каламбур сөздерді тек әзіл-сықақ ретінде пайдалану үшін жасалған сөйлеу айшығы еместігін бірқатар ақын-жазушыларымыздың шығармалары дәлеледейді:

1) *Қателіктен қорыққан да – қателік (Қ. М. Әлі).*

Берілген ақын Қадыр Мырзалиевтің афоризмінде адам қандай да бір қателік жасап қойса, одан қорықпау керек, керісінше сол қателігінен қорытынды жасап, сабақ алуың керек. Адам қателік жасау арқылы қатайды, өмірді түсінеді, алға жылжиды. Егер жасаған қателігінен қорқып, ешқандай нәтиже шығара алмай, тағы да қайталайтын болсаң соның өзі бір қателік болатындығын автор тапқырлықпен сөз ойнатып, логикалық үйлесім құрастырып тұр.

2) *Сатып алған даңқ сатып кетпей тынбайды (Қ. М. Әлі).*

Ал бұл афоризмде адам өзі еңбек етпей, оңай жолмен жеткен жетістіктің түбі қайырлы болмайтындығын «сатып» сөзін бірінші қолданыста зат есім есебінде, екінші қолданыста баяндауыш есебінде алып, әсерлеп жеткізіп отыр.

3) *Шу дегенде көрінер сұлу артық,*

***Көбі көпшіл** келеді ондай қаншық,*

***Бетім** барда **бетіме** кім шыдар? – деп,*

Кімі паңдау келеді, кімі тантық», (А. Құнанбайұлы) –

деген шумақтағы «көп» түбірінен сөздердің ойнақы қолданысы және де «бетім барда бетіме кім шыдар» екі ұдай мағына теліп қайталама ұйқас жасаған ұлы ақын Абай Құнанбайұлының осындай інжу-маржандарын тілге тиек етсек болады.

Қазақ халқымыз сөз қадіріне жете білген, астарлап, жұмбақтап жеткізуді ұнататын, тілге шебер шешен халық. Каламбур табиғаты өте қызық. Әлі де ашылмаған, ашылуға тиісті сыры да, жұмбағы да жетерлік. Қазақ тілінде бұл тақырып аясында зерттеулер жоқтың қасы. Өз алдына зерттеуді қажет ететін кең көлемді тақырып болып саналады.

САН-МӨЛШЕР ҰҒЫМЫН РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАЙТЫН МОРФОЛОГИЯЛЫҚ КАТЕГОРИЯЛАР

Әбділла Б. И.

*Ғылыми жетекшісі: Сәткенова Ж. Б.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазақ тіліндегі сан-мөлшер ұғымы грамматикалық категориялардың маңызды бөлігі болып табылады. Сан-мөлшер категориясын білдірудің де әр түрлі жолдары бар. Қазақ тіл білімінде сан-мөлшер, яғни көптік категориясына байланысты бірқатар еңбектер бар. Дегенмен де, сан-мөлшер категориясы әлі де тереңірек зерттеуді қажет етеді.

Сан-мөлшер ұғымы мен оны репрезентациялайтын категорияларына тоқталмас бұрын, грамматикадағы бұл ұғымның жалпы мәнін жүйелеп алу қажет. Қазақ тіл біліміндегі сан-мөлшер ұғымы С. Исаевтың «Қазіргі қазақ тіліндегі негізгі грамматикалық ұғымдар» деген еңбегінде «Сан-мөлшер (көптік) категориясы» деген тақырыпта қарастырылса, ал А. Ысқақовтың «Қазіргі қазақ тілі» еңбегінде «Көптік мәнді есімдер» деген атаумен қарастырылады. Бұдан бөлек «Қазақ грамматикасы» еңбегінде де аталған тақырыпта сөз етіледі.

Тіл білімінде «сан-мөлшер ұғымы», «көптік ұғымы» деген атаулар бір ұғым ретінде қарастырылып жүр. Алайда, көптік ұғымын көп жағдайда көптік жалғауымен шатасушылық, сонымен ғана шектелу орын алып келеді. Сол себептен де «көптік ұғымы» деген атаудан гөрі «сан-мөлшер ұғымы» деп атау әлдеқайда дұрысырақ. С. Исаевтың өзі еңбегінде «Тілімізде көптік категориясы да, көптік жалғау категориясы да бар. Ал, осы екеуі бір де емес және бірдей де категориялар емес» дейді. Ғалымның бұл сөзі екі ұғым арасында шатасушылықтың бар екенін нақтылай түседі. Көптік ұғымның бірден-бір грамматикалық көрсеткіші – көптік жалғауы екені рас. Бірақ көптік ұғым онымен шектеліп қоймайды. Оның ауқымы өте кең. Сондықтан С. Исаевтың көптік ұғымды білдіру үшін сан-мөлшер категориясы терминін ұсынып, сан-мөлшер категориясын тек қана көптік жалғау шеңберінде қарастырмау керектігін айтқан пікірімен қосылуға толық негіз бар.

А. Ысқақов «Қазіргі қазақ тілі» еңбегінде сан-мөлшер ұғымын білдіретін көптік жалғауларға тоқтала отырып, кейбір сөздер атау формада тұрғанда, өзі арқылы аталатын заттың біреуін емес, жиынын қамтып атайтынын, яғни көптік мәнге ие болатынын айтып өтеді. Мәселен, *сүт, ұн, ақыл, өмір, шындық, жел, құйын* сынды мысалдарды келтіреді. Яғни, бұл атаулардың әрқайсысы жеке-дара затты атап көрсетіп тұрғанымен, оны тобымен атай отырып, көптік ұғымға ие болады.

Тілімізде сан-мөлшер ұғымы бұдан бөлек басқа да бірнеше жолмен репрезентацияланады. Атап айтқанда, лексикалық, синтаксистік, лексика-синтаксистік және морфологиялық және тағы басқа тәсілдер арқылы беріледі. Сондықтан, сан-мөлшер ұғымын, көптік ұғымын тек қана көптік жалғаумен шектелу тым аздық етеді.

ЗАТ ЕСІМДЕРДІҢ ДЕНОТАТТЫҚ ЖӘНЕ СИГНИФИКАТТЫҚ МАҒЫНА ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Өтеулинова А.

Ғылыми жетекшілер: Сағындықұлы Б., Құлжанова Б.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Сөз – күрделі тілдік единица. Сөздің мағына құрылымы семантиканың негізгі мәселесі болып табылады. Сөздің өзге сөздермен қатынасқа түспей, жеке тұрып беретін мағынасы мен оның грамматикалық қарым-қатынасқа түскендегі мағынасы тең емес. «Жеке тұрғанда пайда болатын мағынаны сөздік мағына, қарым-қатынасқа түскендегі мағынасы тілдік мағына деп атаймыз» [1,12].

«Сөз мағынасының қалыптасуында объектив дүниедегі заттар мен құбылыстармен байланысып жатқан мағыналық элементтердің қызметі үлкен. Бұл мағыналық элементті тіл білімінде **денотат** деп атайды» [2,75]. Тіл білімі мен логикаға байланысты жазылған көптеген еңбектерде денотат ұғымын *референт*, *десигнант* ұғымдарымен тең етіп көрсететін зерттеушілер де бар. Ал совет тіл білімінде денотат пен референтті ажыратып көрсету басым. «Оқушы» сөзін алып қарасақ, оның белгілі-бір оқу орнына байланысты бір қасиетін білдіру оның денотатын жасаса, баланың жасы, оның киімі, мінез-құлқы, сыртқы көрінісі т. б. қасиеттері оның референті болады.

Сөздің денотаттық мағынасы сөз болғанда, оның ақиқат дүниедегі заттар мен құбылыстардың атауы, түрлі мүмкіндіктерін белгілеп беру мүмкіндігі бірінші орында тұруы керек. Кез келген сөздің мағына құрамындағы оны объектив дүниедегі заттармен байланыстырып тұратын элементі оның денотаттық мағынасы болады.

Денотаттық мағына таным теориясымен тығыз байланысты. Яғни, адамның сезім мүшелеріне түйсік туғызатын заттардың қасиеттері ғана денотаттық мағына жасай алады. Адамзат дүниені тануды түйсіктен бастайды.

Сөз мағынасының денотаты біздің тікелей қабылдауымызға келетін, қоршаған өмірдегі объектілер, яғни мынадай заттар: *үстел, шам, кітап, көйлек, көлік* т. б. Сапалық белгілер: *қызыл, ақ, жұмсақ, қатты* т. б. Әрекет: *жүгіру, тұру, айқайлау*.

Сигнификаттық мағынаның денотаттық мағынадан ерекшелігі – ой субъективті қасиетке ие. Екінші сөзбен айтқанда сигнификат нақтылы заттың белгісі мен түрлі қасиеттерінен қол үзген идеалды денотатқа сүйенеді.

Енді денотаттық және сигнификаттық мағыналарға практикалық тұрғыдан талдау жасап көрейік. Жоғарыда айтып өткеніміздей, денотат – ол бір сөзді айтқан кездегі ойымызға келетін заттық бейне болса, сигнификат – сол елестеткен нәрсенің санадағы ұғыммен байланысты жалпы қасиеттері, ол туралы кең түсінік. Мысалы: **Орындық**. Мысалы, Жаңыл ерсілі-қарсылы жүгіріп, орындықтарды реттеп жүр(М. Дүзенов «Ақ әже»).

Денотаттық мағынасы: орындық сөзін айтқан кезде көз алдымызға биіктеу келген, отыратын жиһаз түрі елестейді.

Сигнификаттық мағынасы: орындықтың жасалған материалы ағаш не темір т. б. заттар болуы, көлемінің үлкен не кішкентай, аяғының үшеу немесе төртеу болуы, кейде арқасының бар, кейде жоқ болуы мүмкін, түрлі-түсті материалмен қапталып жасалуы мүмкін.

Кез келген затқа осылайша сипаттама бере беруге болды. Алайда бұл сөздің денотаттық және сигнификаттық мағыналары туралы тақырып толықтай зерттеліп бітті деген сөз емес.

Сөз мағынасы – өте күрделі құбылыс. Ол үнемі өзгеріс, даму үстінде болады. Сондықтан оның мағынасына қатысты кез келген сұрақ қашан да зерттеуді қажет етеді.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИ ТІЛІНЕ ТӘН ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Әлімбек А. Н.

Ғылыми жетекшісі: Сәткенова Ж. Б.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Тіл қоғамдық құбылыс болғандықтан әрқашан қоғаммен бірге өмір сүріп, ешқашан өз маңызын жоғалтпайды. Халық тек тілі барда ғана өмір сүреді, аты өшпейді, өткеннен ізін қалдырады. Тіліміздің тазалығына, өміршеңдігіне салғырт қарар болсақ тарихта біз жүріп өткен жол да қалмайды. Тіл – бүгінгінің дәлелі, келешектің кепілі. Ол қоғамның барлық саласында қолданылады. Тілдің өткен тарихын, дәл қазіргі жағдайын, болашақтағы даму бағытын біліп отыру біз секілді тіл мамандарының басты міндеті. Тілдің дамуын бақылап отыру үшін халықтың әдеби тілін басшылыққа алу керек. Әдеби тілдің өткен тарихын біліп, нақтылап, қазіргі тіл дамуының тенденциясын түзете аламыз. Әдеби тілдің маңызы, міне, осы.

Жалпы әдеби тіл дегеніміз не және оның басты белгілері қандай? Бұл турасында осы кезеңге дейін көптеген ғалымдар жауап беріп, көзқарастарын айтқан болатын. Қарастырылып отырған жұмыстың мақсаты – өз кезегінде осы ғалымдардың анықтамасына жүгіне отырып, әдеби тілдің қазіргі кезеңдегі зерттелу маңызын көрсетіп, алдыңғы берілген анықтамаларды сұрыптай отырып, біршама дұрыс анықтама беру; әдеби тілді дәуірлеуді тұрақтандыру; қазіргі кезде әдеби тілге әсер етіп жатқан факторларды анықтау. Жұмыстың міндеті – әдеби тілге қатысты ойларды біржақты етіп, талдау, нақты анықтама беру, кезеңдер бөлінісін дәлелдеу, әсер етуші факторларды көрсету.

Мен бұл зерттеуде дедукция әдісін қолдануды жөн санаймын. Себебі, жалпы ойларды қорыта отырып нақты тұжырым жасауға болады. Біршама дұрыс деген анықтамаларды саралар болсақ анықтама өзі-ақ шығуы тиіс. Себебі, ғалымдардың әрқайсысынан дәл, нақты, тың дүние алуға болады. Әр көзқарас өзінше маңызды.

Әдеби тіл – ауызша, жалпыхалықтық тіл негізінде пайда болып, жазба әдеби тіл пайда болғанға дейін «ауызша өмір сүрген», кейіннен жазба әдебиет арқылы қалыптасқан, өзіне қатысты барлық талаптарға жауап бере алатын, ауызекі сөйлеу тіліне қарсы қойылып, диалектілерден жоғары тұратын, жалпы халыққа түсінікті, жалпы қолданысқа ие, іріктелген, сұрыпталған, тілдің барлық қабаттары нормаланған, стильдік тармақтары сараланған, өзгеріп, дамып отыратын тіл.

Әдеби тілді дәуірлеуді қай кезеңнен бастаймыз? Жоғарыда біз айтып өткен, қазір қолданыста жүрген сөздеріміз қашан пайда болды? Әрине, ол сонау ұлы даланы мекен еткен ру-тайпалардан бастау алады. Дәл қазіргі сөйлеу тіліміздегі нормаларға сәйкес келмейді. Ол кейіннен дамып, тұрақталып, қалыптасқан. *Тіл қашан өзгеруге бейім болады? Ол ауызша дамыған кезде.*

Қазақ хандығы жеке халық болғаннан кейін оның сөз қолданысы біршама тұрақталды. Бұл турасында Р. Сыздықова: «Дербес қазақ хандығы құрылған XV-XVI ғасырларда нағыз тума қазақ әдебиеті ауызша поэзия түрінде қалыптасады. Оған орай оның төл әдеби тілі де поэзия тілі түрінде жасалады», – дейді [1,65]. Сол себепті бұл кезеңді қалыптасу дәуірінің бірінші кезеңі деп атауға болады. Осы кезеңнен бастап ұлттық қазақ әдеби тілі кезеңі басталады.

Қалыптасу дәуірінің екінші жартысына XVIII ғасырдан бастап XIX ғ. II жартысына дейінгі аралықты жатқызуға болады. Кезеңді бұлай атау себебім, XVIII ғасырда әдеби тіл ноғай тілінің әсерінен толық шығып, қазіргі тілге біршама жуықтаған, сөздік қор молайған.

XIX ғ. II жартысынан бастап Тәуелсіздік алғанға дейін әдеби тіл кемелденді. Бұл кезең – кемелдену кезеңі. Тарихи оқиғалар қазақ даласына баспа ісін алып келген еді. Осылайша қазақтың төл жазба әдебиеті туды. Қазақ тілінде кітаптар басып шығарылды.

Қазіргі әдеби тілді біз Тәуелсіздік жылдарынан бастаймыз. Бір орталықтан басқарылып келген Кеңес Одағының ыдырауы сол құрамға кірген барлық республикалардың саяси-экономикалық, рухани-мәдени өміріне үлкен өзгерістер алып келді. Еліміз қазақ тілін Мемлекеттік тіл деп жариялап, орыс тілін қолданудан бас тарттық, өз төл сөздерімізді қолдануда еркін болдық, кірме сөздерді аударуды нақты қолға алдық. Көне сөздерімізді қайта қолданысқа енгізу, жаңа қазақ атауларын жасау, жалпы «қазақиландыру» ісі сол кезеңнен бастап, күні бүгінге дейін жалғасып келеді.

Қазіргі әдеби тілдегі сөз қолданыстар мен тілдік бірліктерді, олардың жасалу жолын кеңірек талдап көрсету үшін А. Алдаштың еңбегіне сүйенеміз. Ғалым жазба әдеби тілде бектіліген терминдермен қоса, сол сөздердің синонимдік қатарындағы сөздер де жарыса қолданылып жүргенін айтып өтеді. Өз мысалдарымызды келтірсек: *администратор – әкімші, әкімгер; акимат – әкімдік, әкімият; мобильный (сотовый) телефон – қалтателефон, ұялы телефон, қалтафон; интернет –*

әлемтор, ғаламтор, әлемжелі; стюардесса – әуесерік, аспансерік; транспортная пробка – кептелек, кептеліс, тығын, тығырық; т. б.

Қорытындыласақ, әдеби тіл дегеніміз дәл қазір біз қолданып жүрген, бізге дейін ауызша жеткен, жазба тіл арқылы тұрақталған, барлық адамға бірдей түсінікті, барлық салада қолданылатын, өз кезегінде диалектілер мен ауызекі сөйлеу тілінен жоғары тұрған тіл. Ауызша жеткендіктен көптеген өзгерістер мен бұрмалануларға түскен. Алайда бұл тілді өзінің бастауынан бөліп алып қарауға себеп болмауы керек. Осы кезеңге дейінгі ғалымдардың көзқарасы мен кейінгі анықтамалар әдеби тілді сонау түркі дәуірінен бастау керек дегенге саяды. Солай болуы да керек. Әдеби тілді осылайша жүйелі түрде дәуірлеу оны зерттеуге, тілдің дамуы мен өзгеруін бақылауға көмектеседі, негіз болады.

Қазіргі әдеби тіл сыртқы факторлар мен заман ағымына, қоғам өзгерісіне қарай өзгеріп барады. Мұны қазіргі тіл сақшылары басшылыққа қанша алуға тырысса да, біржақты бола алмай отыр. Солай болуы заңды да. Сырттан келетін толассыз ақпараттар мен күнделікті қолданып жүрген байланыс құралдары, техникалар мен БАҚ бұл үдерісті жеделдетіп отыр. Тілді тазарту, әдеби тілді «қазақтың нағыз өз әдеби тілі» ету әлі біраз уақытты қажет етері анық. Бұл факторларға экстралингвистикалық, прагматикалық факторларды да қоссақ, әдеби тілімізден әлі талай өзгерістерді күтуге болады.

«ТӘУЕКЕЛ» ҰҒЫМЫ

Жұмабек Қ.

*Ғылыми жетекшісі: Салқынбай А. Б.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Тілімізде «тәуекел етті», «тәуекелге бел байлады», «нар тәуекел» деген тіркестердің кездесуі бұл ұғымның мәнінің тереңдігін айғақтайды. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде бұл сөзге мынадай анықтаманы телиді: тәуекел – іске жалтақтамай батыл кіріскендік, белді бекем буғандық [1,1]. «Тәуекел» ұғымының орысша баламасы «риск» ұғымы орысша-қазақша және қазақша-орысша сөздіктерде: «риск» – тәуекел, қауіп-қатер; действовать на свой страх и риск – қауіп-қатерді біле тұра тәуекел ету» – деп берілсе, ал екіншісінде: «тәуекел – риск; соқыр тәуекел – авантюра» – деген баламаны береді [2]. Демек, ең алдымен «тәуекел» ұғымы мен орыс тіліндегі «риск» ұғымдарының этимологиялық шығу тегі тұрғысынан терминологиялық сипаттамасы мен сапалық-мазмұндық сипаты арасындағы айырмашылығы мен ұқсастығына қысқаша тоқталып өткен жөн. Батыс елдерінің сөздіктерінің бірінде «риск» сөзі – француздың «risque» – италян тілінің «risco» – «risico» – «risigo» – деген сөздерінен шығып, жоғалту, зақымдану немесе жаралау ықтималы; қауіпті ықтимал; қауіп мағынасында қолданылатыны айтылады. Батыс ғалымдарының ғылыми зерттеулерінде «риск» ұғымы индивидтің мінездік кеңістігін құрастырушы, қалыптастырушы фактор ретінде қарастырылатындығы айтылады. Орыс ғалымы В. Даль өз сөздігінде «риск» түбірін негізге ала отырып, «рисковать» етістігіне анықтама берген: «Рисковать, рискнуть – 1) сәтсіздікке, қателікке түсу, қандай да бір жаңылыс есеп жасау, кездейсоқтыққа ұшырау, сәттілікке үміттеніп отырып, батыл әрекет жасау; 2) қауіпке, жамандыққа, сәтсіздікке жолығу» [3,1].

С. И. Ожеговтың сөздігінде, «риск» – 1) сәтсіздік қауіпінің болу мүмкіндігі; 2) сәтті нәтижеге үміттенген әрекет» деген анықтама беріледі. «Арабша-қазақша түсіндірме сөздікте» тәуекел ұғымының мәні былайша көрсетілген: 1) (тауакулун) тәуекел – 1) батылдық, бел байлағандық, қайраткерлік; 2) өзіне сенушілік; 3) діни. құдайға сенушілік: тәуекелде қайғы жоқ (мақал) [4, 2]. «Тәуекелдің» діни сенімге қатыстылығы турасында айтар болсақ, пендеге алдағы көрер күні әрдайым көмескі, ғайып, белгісіз болып келеді. Бастаған бір істің нәтижесі немен аяқталатынын дәл болжап біле алмаймыз. Сол себепті адам әрбір істе тағдырына тәуекел етеді [5, 5].

Мұхаммед пайғамбардың үмбеті қазақ халқы: «Тәуекел түбі – жел қайық, өтесің де кетесің, уайым түбі – сор қайғы, құрдымына түсерсің» дейді, кейде ақыр-соңы белгісіз іске «нар тәуекел» деп бел шешіп кіріседі. Сондай-ақ, «Тәуекелсіз іс бітпейді, Тәуекел етпеген арықтан өтпейді», «Ер жолдасы – тәуекел» сияқты мақал-мәтелдер де көптеп кездеседі. Тәуекелшілдіктің айқын үлгісі бабаларымыздың тарих тұғырында өз биігін сақтай білуінен көрініс табады.

ТОНЫ КӨК ТАҢБАЛАҒАН ТҮРКІЛІК ТҮПТАМЫР

Каспихан Б.

*Ғылыми жетекшісі: Салқынбай А. Б.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Түбі бір түркі әлемінің басын біріктіретін түркі жазба ескерткіштерінің ішінде дәуірінің данасы болған Тоныкөкке арнап қойылған ескерткіштің орны ерекше. Биыл ЮНЕСКО көлемінде Тоныкөктің 1300 жылдығы тойлануда. Көне түркі жазба ескерткіштері көне түркі жазуының «кілті» табылған бері құрылымдық жағынан зерттелді. Жазба ескерткіштерін танымдық жағынан саралап, талдаған жұмыстар аз.

Даласынан алғаш Клеменцтер тапқан Тоныкөк ескерткішін В. В. Радлов, түрік ғалымы Х. Н. Оркун, М. Спренглинг, С. Е. Малов, П. Аалто, Р. Жиро, Г. Клоусон, Ғ. Айдаров, А. С. Аманжолов, Т. Текин және т. б. ғалымдар зерттеген.

Ғалымдар ескерткіштегі **Э** таңбасын әртүрлі оқып, ескерткіштегі Тоныкөк антропонимінің өзін оқуда әртүрлі пікір білдіреді. Осыған байланысты Тоныкөк есімінің этимологиясына қатысты түрлі болжамдар жасайды. Ғалымдар ескерткіштегі **Э** таңбасын әртүрлі оқып, ескерткіштегі Тоныкөк антропонимінің өзін оқуда әртүрлі пікір білдіреді. Алтай Аманжолов **ñ (nj) ~ нс** сәйкестіктері арқылы Тоныкөк сөзінің этимологиясын **тунџиқ** – «печалиться, задохнуться, оцепенеть от горя» деген сөзбен байланыстырып, «печальный, опечаленный» деп ұсынса, белгілі тарихшы ғалым С. Г. Кляшторный қытай деректерінде кездесетін Юаньчжень мен Тоньюкук бір адам деп танып, **тон** – тұңғыш, **юқиқ** – қазына, сақтау, бағалау деп түсіндіреді. Академик В. В. Бартольд та шығармалар жинағының бесінші томында жарияланған «Новые исследования об орхонских надписях» мақаласында қытай деректерінде кездесетін Юаньчжень мен Тоныкөктің бір адам екенін жазады. Ал Л. Н. Гумилев С. Г. Кляшторныйға қарсы шығып, Юаньчжень мен Тоныкөктің екеуі екі түрлі адам екенін айтады. Ономастика саласын ұзақ жылдар зерттеген ғалым Т. Жанұзақ Тоныкөк антропонимінің шығу тегі туралы «Оның бірінші сыңары (компоненті) **тон** яки **тоң**, ал екінші сыңары **юкук**... деректерге қарағанда, **тон**, **тоң** – «ұлы», «күшті», «зор» мағыналарында қолданылған лақап болса керек. Оның екінші сыңарында кездесетін **юкук>кук>кок>кек** сөзі деп білеміз. Сонда Тоньюкук – «Ұлы кек», «Ұлы тәңірі» деген мағынаны білдіретін лақап есім болуы мүмкін» деп жазады.

Тоныкөк жазбасы – түркі дәуіріндегі әскери стратегияны көрсетеді. Ескерткіш мәтінінде түркілердің әскери тактикасы мен стратегиясына түрлі мысалдар табуға болады.

В. Томсен **kingmaker** деп атаған Тоныкөк мемлекет басшысының бағыт-бағдарын айқындайтын, ақылшысының моделін көрсетеді.

Тоныкөк ескерткішінен, Білге қаған, Күлтегін жазбаларынан түркі танымында дүниенің төрт бұрышын қалай анықтайтынын, бүгінгі қазақ тіліндегі солтүстік, оңтүстік, шығыс, батыс сөздерінің мағынасын, уәждемесін анықтай аламыз.

Көне түркі жазба ескерткіштерінен түркілердің діни сенімдерін байқаймыз. Тоныкөктің будда дініне көзқарасы туралы И. Стеблеваның «В начале VIII в. буддийский храм, а также храм Лао-цзы собирався построить Бильге-каган (годы правления 716-734), но отказался от этого намерения под влиянием своего советника Тоньюкука, который предостерегал кагана от попытки изменить привычный уклад жизни кочевника – строить оседлые крепости и защитные валы. Он считал также, что учение Будды и Лао-цзы делает людей миролюбивыми и слабыми, а не воинственными и сильными. Этот путь (т. е. принятие буддизма) не ведет к завоеванию власти, а значит, и не соответствует военно-политическим целям государства» деген пікірі дәлелдей түседі.

Тоныкөк ескерткіші дана Тоныкөктің көзі тірісінде жазылғанымен де құнды. Қазір баба мұрасын танымдық тұрғыдан зерттеп, бүгінгі қоғам проблемаларымен сабақтастырып, түркі танымын танытып, зерделеу түркі дүниесінің болашағы үшін маңызды. Түркілік түптамьрызды Тоныкөк таңбалаған тарихтан, Тоныкөк таңбалаған «мәңгі тастан» көреміз, іздейміз.

ЖАҚТЫ ЖАҚСЫЗДЫҚТЫ ТАЛУДАҒЫ ҰСТАНЫМДАР

Қырғызбай Ә. Е.

*Ғылыми жетекшісі: Алимтаева Л. Т.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі кездегі лингвистиканың бағыты мен парадигмасының негізгі көрсеткіштері-тілді айтушының мақсат, тілегімен байланыстыра қарастыруға арналған. Тілдегі сөйлемдердің қандай түрі болмасын белгілі бір қажеттіліктен, яғни белгілі бір пікірді білдіру мақсатында туындайды. Онда болмыс түгелдей көшірілмейді, айтушы тарапынан өңделіп, талданып беріледі. Оларды зерттеу арқылы грамматикалық құрылым мен коммуникативтік мақсат арасындағы байланысты анықтауға болады.

Құрылымдық синтаксис ойдың формасына және жағдаятқа қатыссыз, сөйлемнің өз ішінде қарастырылады. Сөйлемнің құрылымдық үлгісі оның тұлғалық белгілері – тұрлаулы мүшелерге негізделіп жасалады. Сөйлемге құрылымдық талдау жасау барысында лексикалық толықтырулар, интонация, орын тәртібі және контекст назарда болмайды. Сөйлемдерді осылайша талдау нақтылыққа, анализ жасауға, теориялық білімді практикамен байланыстыруға баулиды.

Ал коммуникативтік грамматиканың зерттеу нысаны тілдің семантикалық кеңістігі, синтаксема, сөйлем, сөйленім, мәтін. Сөйлемді осы тұрғыдан талдау эмоционалдылыққа, жағдаятты түсінуге, мақсатты анықтауға үйретеді. Сөйлем талдауда құрылымдық аспекті мен коммуникативтік аспекті көп жағдайда сабақтаса бермейді.

Тілдегі осындай маңызды құрылымдардың қатарына жақтылық пен жақсыздықты жатқызуға болады. Тілде сөйленуші жақты белгілейтін грамматикалық жақ категориясы бар екені, сонымен қатар, персоналдылықты білдіретін субъект ұғымы бар екені белгілі. Грамматикалық бастаушы жоқ, бірақ субъектісі бар сөйлемдер коммуникативтік аспектіде жақты сөйлемдер деп қарастырылады да, құрылымдық аспектіде жақсыз сөйлем деп танылады. Тілімізде сөйлемдер субъект предикаттық қатынасқа негізделіп құрылатыны анық. Осы қатысым арқылы пікірдің болмысқа қатыстылығын анықтауға болады. Субъектісіз, яғни іс-әрекеттің атқарушысынсыз сөйлемдер құрылуы мүмкін бе? Сөйленімнің субъектісі ұғымы мен синтаксистік жақ категориясы арасындағы қатынас қандай?

Субъект-сөйленімде сипатталатын оқиғаға басты қатысушы, предикативтік белгінің иесі болатын істі істеуші адам, ол сөз иесінің атынан аталып көрсетіледі.

Синтаксистік жақ категориясы модальділік, шақ категорияларымен бірлікте сөйлемнің басты белгісі-предикативтілікті білдірудің тілдік құралдарының қатарына жатады. Жақ категориясының мазмұны сөйлем субъектісінің сөйлем актіне қатысушыларға қатысымен анықталады, яғни оның 1, 2 немесе 3 жаққа сәйкес келетінінен көрінеді. Субъектісі адам және зат түрінде келетін сөйлемдердің бір-бірінен айырмасы – субъектісі адам болатындары жақтық парадигмаға ие (Мен айтамын, Сен айтасың, Ол айтады). Заттық субъектіге ие сөйлемдер тек бір формада 3-жақ формасында беріледі. 1,2 жақ оларға тән емес (Ағаш гүлдеді) [1,17].

Қазақ тілінде жақсыз сөйлемдерге қатысты М. Балақаев мынадай пікір айтады: «Қазақ тілінде орыс тіліндегі жақсыз сөйлемдерге сәйкес келетін жақсыз сөйлемдер жоқ. Сондай-ақ жіктелмейтін етістіктер де жоқ. Қазақ тілінде жақсыз сөйлемдердің өзіндік ерекшеліктері бар. Онда грамматикалық бастауыш формасындағы субъектісі болмауы мүмкін. Ол, біріншіден, баяндауыштың белгілі бір мәніне байланысты болатын болса, екіншіден субъектінің барыс (кейде шығыс пен ілік) септігінде қолданылуына байланысты [2,207-208].

Қорыта келе, грамматикалық бастауыш ролін атқармайтын субъекті және ғаламзат есімдері арқылы берілген субъектісі бар сөйлемдерді жақты не жақсыз деп тану барысындағы мәселелерді шешуде баяндауыш формасына сүйене отырып құрылымдық аспектіде қараған жөн бе, әлде сөйлеуші мақсатын негізге алу маңызды ма деген сауалдар өзекті. Бұл мәселе сөйлем семантикасы тұрғысынан күрделене түседі.

ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕРДЕ КЕЗДЕСЕТІН ҚҰС АТАУЛАРЫ

Абатбай С.

*Ғылыми жетекшісі: Құлжанова Б.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Тіл – адамдардың өзара түсінісу, қатынас құралы болумен қатар, ол – қоғам мен табиғат құбылыстарының, адамның рухани өмірінің айнасы. Тіл әлемі қандай күрделі болса, оның ең бір айшықты, тұла бойы сыр тұнған бөлігі фразеологизмдері десек, фразеологизмдердің бір тобы – тұрақты теңеулер дүниесі, фразеологиялық теңеулер. Теңеу әдісі таным мен қарым-қатынаста маңызды рөл атқарады. Теңеу – лингвистикалық категория және тілдік фразеологиялық құрамының ерекше түрі ретінде түрлі тілдік материалдар негізінде ғалымдар тарапынан зерттелген.

Түркі тілдеріндегі фразеологизмдердің жасалуына сан түрлі құбылыстар, ұғымдар, түсініктер себеп болған. Солардың бірі – құс атауларына қатысты фразеологизмдер. Көптеген түркі (мысалы: саха, төлеу, алтай, түркімен, өзбек) халықтарының тотемдерінің бірі бүркіт болған. Кейбір тайпалар өздерінің арғы тектерін бүркіттен шыққан деп есептеп, оны өздерінің қолдаушысы деп түсінді. Сібір халықтарында да бүркіт күннің әміршісі мен табиғаттың жаңартушысы, қырғыз, қазақтарда жаңа туған сәбилердің жебеушісі, бақытсыздықтан қорғаушысы саналған. Сондықтан жас балалардың киіміне көз тимеу үшін оның тырнағын қадап қоятын болған. Түркі фразеологиясында бірқатар фразеологизмдер қанат, құс атауына қатысты жасалған. Мысалы, қырғыз, қазақ тілдерінде қанаттыға қақтырмау, тұмсықтыға шоқыттырмау, қанат жаю тіркестері ортақ қолданылады. Ұчарына қанат, конорына куйрук болу (арқа сүйер тірек болу), ала қанат (тұрақсыз, жеңілтек болу) мағынасында қырғыз ілінде жиі қолданылады.

Бірқатар фразеологизмдер жалпы құс сөзімен байланысты жасалған. Ол фразеологизмдердің көпшілігі кішкентай, мардымсыз, аз деген ұғымда жұмсалады. Мысалы, қырғыз, қазақ тілінде құс ұйқы, құс ұшырмау тіркестері ортақ қолданылады.

Түркі тілдері ішінде татар тілінде де құс атауына қатысты фразеологизмдер көп кездесетінін байқадық. Дала құстарына қатысты фразеологизмдердің ішінде татар тілінде сандуғаш құсының көп қолданылатыны аңғарылады: аның сандугачы сайрый «жұмысы жақсы жүріп жатыр» деген мағынада; сандугач йоқысы қазақ тілінде «құс ұйқы» деген тіркеспен сай келеді. Құс атауы бар фразеологизмдердің жасалуы көбіне сол құстың жағымды не жағымсыз қасиетін екінші бір затқа балаудан немесе көлеміне, түсіне байланысты болып келеді. Сондай құстың бірі – шымшық. Ол көлемі жағынан кішкене құс. Сондықтан болар осы құсқа байланысты жасалған фразеологизмдердің көбі көлеміне қатысты жасалған. Татар тілінде кішкентай ғана деген мағынада чыпчык оясы, чыпчык чуырлык, ақылы аз, ақымақ деген мағынада чыпчык баш, чыпчык тезеннен секілді фразеологизмдер қолданылады. Сонымен қатар «түкке тұрғысыз» деген мағынада чыпчык чупләп бетермәс фразеологизмі қолданылады. Түркі фразеологиясында бірқатар фразеологизмдер қанат, құс атауына қатысты жасалған. Мысалы, қырғыз, қазақ тілдерінде қанаттыға қақтырмау, тұмсықтыға шоқыттырмау, қанат жаю тіркестері ортақ қолданылады. Ұчарына қанат, конорына куйрук болу (арқа сүйер тірек болу), ала қанат (тұрақсыз, жеңілтек болу) мағынасында қырғыз ілінде жиі қолданылады. Қырандар арасындағы ерекше құстың бірі – бүркіт. Бұл құсты бойына дарытқан ерекшеліктерді адамның бойындағы қасиеттерімен салыстырылып ерекше сипат береді. Тілдік қолданыста дала бүркітіндей қырағы, қасқырға түсетін бүркіттей, қаршығадай алғыр кескінді, қаршығадай лып ету, бүркіттей шенгелін жазу, қырандай шарықтау т. б. тілдік бірліктер адамның түр – тұлғасына, күші мен жігері т. б. сипатталғанда қолданылатын теңеулер.

Ауға түскен бүркіттей аласұру – қолға түскен асау бүркіт сипаты өзінің табиғи қорғану дағдысымен алғашқы сәтте шошынып, абыржып, аласұрып, қорқып, секем алып, әрбір сәт сайын өзіне төнген қауіп-қатерге қарсылық көрсетіп, өзін арашалауға дайын тұруы. Қазақта бүркіт – еркіндіктің, тәуелсіздіктің белгісі ретінде танылады. Қолға түскен сәтте бүркіт қанатымен жер сабалап, долбырлайды, тулайды, жер бауырлап жатып алады. Қашан өзі шаршап шалдығып, сілесі қатып, діңкесі құрығасын барып тыныш отырып тыныстауға мәжбүр болады. Мысалы, Жастық көңілі ауға түскен бүркіттей аласұрып, көпке дейін ақыл-ойға ырық бермеді (Ғ. Мүсірепов).

Тояттаған бүркіттей. Бұл тіркес адамға қаратып айтылғанда «әбден тойғанынша жан-жағына шашып-төгіп жеп, жан баласына бермей, өзі тойса да, көзі тоймайды немесе жегені алдында, жемегені артында» дегенге саяды. Мысалы, Ойынды еті бөп-бөлек, омыраулы, Тояттаған бүркіттей салқы төсті. (Абай). Құстың «тояттануы» жөнінде Ж. Бабалықұлы былайша түсіндіреді: «Түз қырандары өзі басып алған аңын алаңсыз отырып аузынан қалағанынша жеп, жемсауын лықита толтырса немесе қолда отырған бүркіт алдына тасталған жемді әбден тойғанынша жеп, лиқия тойғаннан кейін өз еркімен

тұғырға барып қонса, осы сәтте жерде жемтік қалса, мұны қазақ құсбегілері аузынан шыққанынша жеп «тояттау» деп атайды.

Алдырған томағасын ақ сұңқардай Айман қыз отыр ма екен аппақ болып (Батырлар жыры); Томағасын жұлып алған бүркіттей қазірет басын көтеріп алды (С. Сейфуллин). т. б. тілдік деректердегі томаға – қыран құсқа басына көзін бастыра кигізіп қоятын былғарыдан жасалған тұмалдырық. Бұл құсқа сәндәй үшін кигізілмейді. Құстың дұрыс үйретіліп, баптап-баулау үшін адамға, итке, құсқа, қызылға ұмтыла бермеуі үшін, сонымен бірге томағаланатын құстың бір бір қаупі – жақындағанды шап беру қаупінен сақтану үшін томағалайды. Құсқа арналып тігілген томаға құстың басын қыспайтын, қажамайтын, көз жанарын баспай, құстың басынан түсіп қалмайтындай етіп жасалады. Қалай болса солай, олпы-солпы тігілген томаға құстың басын қажап, шаршатады. Сол томағаны шешуге асығады. Томағаны құстың басынан тек аңға жібергенде және жемдеген сәтте шешеді. Оны құстың тыныштығы үшін кигізеді. Томаға киген құс момақан күйге түседі.

Ә. Нұрмағамбетов «томаға» сөзінің зерттелуін былайша түсіндіреді. М. Қашқари сөздігінде томлығ дыбыс құрамындағы тұлғаның бірінің мағынасы – «суық, салқын» болса, туынды, ауыспалы мағынасы – «көңілсіздік, қаталдық». Қазіргі туваларда да осындай мағынаны «дүмбей» сөзі береді. Құмықтарда мағына ауысуы алшақтай түсіп, томақ тұлғасы – «топас», татарларда томай – «жан-жағы бітеу» іспеттес түсінікке нұсқайтын болған. Осылардың қай-қайсысы да тұңғыш түбірі – том, мағынасы – суық.

Аш қалған қаршығадай – «ашкөз, қомағай, тамақ көрсе тұра ұмтылатын адамға» қаратып айтылған тіркес. Мысалы, Нияз аш қалған қаршығадай қабағын түйіп алды. (С. Сейфуллин).

Қаздай байпандап жүру/ Балалы қаздай байпандау// Қаздай майпандау – «мамырлай басқан қаздың жүрісі сияқты, асықпай аяғын сүйрете басып, жан-жағына барлай қарап жүретін адамдарға» тән жүрістің бірі. Мысалы, Балалы қаздай байпандап, Танадай көзі жайтаңдап (Батырлар жыры);

Қызыл көрген қаршығадай / Қызылшыл қырандай – тұрақты теңеу тіркестері ашкөздікті, қомағайлықты меңзейді. Себебі, құс жемі ретінде айтылып отырған қызыл – қаны, сөлі сорғымаған не сорғыса да жансыз денеде қаны ұйып, сол қанның өңімен қызыл түсті болып көрінетін бір кесек қызыл ет құсбегілер тілінде «қызыл» деп аталады. «Құстың, аңның, малдың бір бөлшек еті. Қай қыран болса да құлқынның құлы, олардың табиғи тамақтану дағдысы өз тамағын аяғымен басып тұрып, жұлып жеуге бейім. Ал олардың осы табиғи дағдысын пайдаланған құсбегілер құсқа көп уақыт қолдан тамақ беріп, қолға шақырып, қолдағы қызылды аяғымен бастырып тұрып жұлдыру әдісі арқылы құсты өзіне етене жақындатады. Осылай әдеттендірілген құстың қашан да жарылқаушысы қолында қызылы бар, құсбегі болады да, қолға шақырылған заматта құсбегінің қолына қонуды жаңылмай қайталайды. Құсбегілер құс шақыратын осы шырғаны «шақыру жем, қызыл, қызылға шақыру» деп атайды. Қыран мен құсбегінің арасындағы байланыста бір жапырақ қызыл еттің алар орны тым ерекше. Мысалы, Сұлу ұрғашы көрсе, қызыл көрген қаршығадай мойны қылқылдай қалатын (С. Мұқанов).

Қызғыштай қору – Осындағы «қызғыш құс» қолданысын Қ. Өмірәлиев белгілі бір тарихи-халықтық танымнан алынған символ ретінде түсіндіреді. Қазақ халқында қызғыш туралы дәстүрлі түсінік бар. Ондай қызғыш құс «көл қорықшысы» деген түсінікті білдіреді. Махамбет қызғыш құстың ел түсінігіндегі осы «қасиетін» ескеріп барып теңеуге алған. Бала мен есіл ерді қызғышқа теңеп отыр. Исатайдың халыққа, жұртқа, қамқоршы болуын, ел қорғаны болуын, жанашырлығын ескеріп отыр. Мысалы, Аттың қасынан шықпай, қызғыштай қорыған өткір бала көзі жайнап, шаңқ-шаңқ етеді. (С. Жүнісов).

Қырғидай тию – «Астан кестенін шығарып, талқандады, бүлдірді» деген мағына да жұмсалады. Қырғи – өте өткір де батыл, өжет қыран. Ойнақы, өте қытымыр, құйтұрқы, адамға етене жақын келмей, ылғи да жабайылық мінез сақтағысы келеді. Шама-шарқына қарамай қағып, ұйтқып, өрекіп, өзгеріп, құйқылжып, бірде дос, бірде жау бола қалғыш. Болымсыз нәрседен райы бұзылып, аяқ астынан қырбай бола салатын мінезі бар. Қазақ халқының «қырғи қылтың, қырғи қырбаң, қырғи қабақ» дейтін сөздерінің шығуы да қырғидың аумалы-төкпелі мінезіне байланысты. Кейде осы сөз жоқтан өзгені сылтауратып, ауыға қалатын адамдардың мінез-құлықтарын ұқтыру үшін де айтылады. Мысалы, Қырғидай бір шетінен біз тиген соң, Торыған жауың тозар ырың-жырың.

Үкідей ұшу/ Үкідей көзі жарқырау// үкідей желкілдеу// үкідей бұлғандау – тұрақты тіркестерінің уәжі ретінде Қ. Ғабитханұлы былай дейді: «Үкінің ұлпілдеген қауырсын, құмрық жүнін қазақтар адамға көрік беретін, жағымды әсер ететін сәнді зат ретінде де, тіл – көзден сақтайтын ырымдық зат ретінде де күні бүгінге пайдаланып келеді. Үкінің қараңғы түнде көретін көзінің жітілігі, дыбыс шығармай ұшатын сақтығы, көп жасау т. б. өзге құстарда жоқ ерекшеліктері оны қасиетті, киелі құс деп санауға себеп болған». Мысалы, Сатан өкпесін аузына тістегендей олардың артынан үкідей ұшты. (І. Жансүгіров).

Бұл тәрізді теңеулерді теориялық тұрғыдан алғанда кез келген атау сөзден жасауға болатынын ескерсек, оның ең қарапайым «бұлбұлдай сайрады» сияқты түрінен бастап, «қанды көз қыран құстай» тәрізді күрделі түріне дейінгі дүниеге келген теңеу конструкцияларының түрлері өте көп. [2. 766]

Құстардың қилы әрекеттері адамзат бойынан табылатын неше түрлі қасиеттерді бейнелеу үшін теңеуге образ ретінде жиі қолданылады. Сол сияқты құстың көзінің өткірлігі өңменіңнен өтеді деген де түсінік бар. Мысалы, жанарынан от шашқан қара көз, қанды көз, құмды көздер сыншылар назарынан тыс қалмағандықтан қанды көз қыран құстай, қыранша көз тастау, сұңқардай көзі сүзілу, аш бүркіттей көз қадау, ителгідей сүзілу т. б. теңеулерді де кездестіреміз.

Міне, көріп отырғанымыздай, тіліміздің көркемсөз тәсілдеріне айналған салыстырма – теңеу модельдері іштей даму нәтижесінде түрленіп, толассыз толығып, қат-қабат сөз қорының бір құнарлы саласына айналып отыр.

II СЕКЦИЯ

ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

THE AKTUAL PROBLEMS LITERARY STUDIES

ҚАЗАҚ-ҚЫРҒЫЗ АҚЫНДАРЫНЫҢ КӨҢІЛ-ҚОС ЖЫРЛАРЫ

Псибаева А. Е.

*Ғылыми жетекшісі: Дарибаев С.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Көңіл айту – азалы адамды жұбатуға арналған дәстүрлі ғұрыптық салт. Бұл ізгі дәстүр көп халықтарда ертеден бар. Көңіл айту жаны ашығандықты, қайғыға ортақтықты, жақындықты, сыйластықты білдіреді. Қазақ халқында кісі, отбасы, ауыл, ру басына түскен қайғы-қасірет, өлім-жітімге байланысты көңіл айту қара сөзбен де, өлең-жырмен де айтылады. Қазақ-қырғыз ақындарының көңіл-қос жырларына айтысты келтіруімізге болады. Қазақ әдебиеті төрінде айтыс жанрының алар орны ерекше. Қазақ-қырғыз ақындары бір-бірімен ауыл аралап айтысатын болған. Ақындардың бірден асқақ кетуі тек бірін-бірі ығыстырып үркіту, тұқырту ниетін көздемейді, олар сонымен қатар бір-бірінің аяқ алысына, сөз саптауына, өнеріне барлау да жасау мақсатын көздеген. Қазақ-қырғыз ақындары дүбірлі додада айтысқанымен, өмірлік ұстанымдарында бір ел, бір мүддені көздеген. Қазақ-қырғыз айтысына: Кенен мен Әріп, Сүйінбай мен Қатаған, Тезек төремен айтысы, Орынбайдың Ерден ақынмен айтысы жатады. 1848 жылдың қоңыр күзінде қырғыздың бай шонжар манабы Орманхан шешесіне ас береді. Бұл жиынға аралас-құралас отырған қазақтың Тезек төре, Бөлтiрiк шешен бастаған игi жақсылары бiр қауым ел болып қатысады. Астың ақындарсыз өтпесiн бiлген ақын жанды Тезек төре елге атағы жайылып, таныла бастаған Сүйінбай ақынды да ала барады. Сол жерде Сүйінбай қасиеттi қара домбырасына қолына алып, тартып-тартып кеп жiбередi:

... . Қол жайып, құран оқып өткендерге,
Әруағын атаң, қырғыз, келдiм жоқтай.
Алдына қалың қырғыз келгеннен соң,
Жарай ма қайтып кету көңiл айтпай?!
Қырағы аспандағы ақиықпын,
Құмары басылмайтын борандатпай, –

деп, үлкен аста қырғыз халқына ортақ көңiл айтады. Көңiл айту салты – ежелден келе жатқан сыйластықтың айқын нышанын көрсетедi. Сүйiнбай шығармаларының iшiнде өзiнiң мәндiлiгiмен ерекше көзге түсетiнi – оның Тезек төремен кездесiп, диалогтасуы. Мұның өзi әлеуметтiк мәнi жағынан екi ақынның айтысы деуден гөрi, елдегi қоғамдық екi тап өкiлiнiң саяси тартысы деуге тұрарлық шығарма. Себебi айтыста екi ақын жарысқа түспейдi. Мұнда бiр-бiрiнен жыр өнерiн асыру мақсаты қойылмайды. Ашықтан-ашық қоғамдық екi тап өкiлi егеседi. Қара халық, еңбекшi ел атынан бұқара тiлегiн көтере Сүйiнбай шықса, Тезек төре өз табының туын ұстап, тiл безейдi. Сүйiнбай ақын жалған дүниемен қоштасқанда, қырғыздың бiр топ ақындары көңiл айтуға келедi. Сүйiнбайдың босағасын аттай бере, өлеңдетiп жоқтаған. Сүйiнбайдың бұ дүниемен қоштасқанын, қырғыз ақындары менен естеген-дi, – деп, өз естелiгiнде сыр шерткен Жамбыл Жабаев болатын. Жалпы, бiздiң мақсатымыз, қазақ,қырғыз ақындарының сыйластығын насихаттап, көңiл айту жырларына тоқталу. Алдымен көңiл айту мен естiртудi ажыратып алу керек. Қаза алдымен естiрiтеледi де , содан кейiн көңiл айту басталады. Көңiл айтуға жұбату жалғасады. Сүйiнбай қырғыз ақындарының келуiнде – жұбату сарыны мен көңiл айту мәнi тең. Себебi, дүбiрлi додада бақ сынасып, жеңiстiң төрiне қол созған екi елдiң майталмандары өмiрлiк ұстанымдарында бiр ел, бiр мүдденi көздеген. Қазақ-қырғыз халықтарының сыйластығы да ата-бабаларымыздан қалған дәстүрдiң сарқыншағы. Дәстүрдi неғұрлым берiк ұстансақ, сыйластықтың да артатынын ұмытпайық.

«ӘДЕБИЕТ ТАНЫТҚЫШ» ЗЕРТТЕУІ НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДЫҢ ТӘСІЛДЕРІ

Тұрлыбай А. Н.

*Ғылыми жетекшісі: Имаханбет Ж. С.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымының негізін салушы А. Байтұрсынұлының 1926 жылы Ташкентте «Әдебиет танытқыш» («Теория словестности») еңбегі жарық көргені белгілі. Жалпы А. Байтұрсынұлының шығармашылығына қатысты 2000-ға жуық ғылыми мақала (қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде), 50-ден аса монография, ғылыми конференция материалдары жарық көрді десек, бұл мақала тақырыбы өзек болып отырған еңбек туралы да аз сөз қозғалмады. Аталған зерттеудің құндылығы тұрасында профессор З. Қабдолов «Әдебиет танытқыштың» қазақ әдебиеттануының басы болған теориялық тұңғыш кітап екендігін және кеңес кезінде өз бағасын ала алмағанын айтып, бүгінгі танымда талдап, еңбектің тарихи маңызын пайымдаса, қазақ әдебиеті сыншысы Т. Кәкішұлы ғалымды қазақ әдебиеттану ғылымының негізін қалаушы ретінде бағалады. Ал, өзінің ұстазы Бейсембай Кенжебайұлынан осы еңбекті зерттеуінің көрімдігі ретінде алған Р. Нұрғалиұлы әлемдік терминологиядағы қазақылықты жасағандығын баса айтты.

Бұл іргелі зерттеуді ғылыми зерделеу 2007 жылы – Ұ. Еркінбаевтың «Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышы» XX ғасыр басындағы әдебиеттану контекстінде», 2010 жылы – А. Ойсылбай «Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышындағы» сөз өнері мен поэтика мәселелері» атты кандидаттық диссертацияларымен толықты. Нәтижесінде ғылыми негізде тұжырымдалған ойтанымдар мен соны ұсыныстар жасалды. Дегенмен де бұл қазақы танымдағы тұңғыш трактат зерттеу нысанасы ретінде әлі талай қырынан сараптап-саралауды талап етіп тұр.

Әдебиеттану тұрғысынан алғанда, «Әдебиет танытқыш» – теориялық пайым, мәтінге қатысты теориялық қисын, өнердің табиғатын тануға қатысты теориялық жүйе қалыптастырудың ұлттық моделін көрсетіп берді. Қазақ әдебиетін оқытуда, ұлт әдебиеті теориясын қазақы пайыммен түсіндіруде бұл еңбектің маңызы зор. Әдебиеттің тектерін әуезе, толғау, айтыс деп көрсете отырып, оларға сипаттама беруде А. Байтұрсынұлы Аристотельдің жанрды автордың қатысына қарай бөлуіне сүйенгенін байқаймыз. Қазақ оқымыстысы әдебиетті текке бөлуде Аристотельдің бейнелеу тәсіліне бойынша ұстанымын негізге алғанымен де жанрға бөлу тәжірибесінде оны бірден-бір қағида ретінде қабылдамаған. Әдеби тектердің құрылымдық жүйесінде бір-бірінен ауысып, түйісіп жататын белгілер бар екендігі, кейбір жанрлық түрлерде осындай синкреттілік басым сипаттардың бірі болатыны мұндай құбылыс, әсіресе, роман жанрында болатыны да «Әдебиет танытқышта» айтылған екен. Мәселен: «Ұлы әңгімеде жазушы көркем сөздің әуезе, толғау, айтыс – барша түрін де жұмсайды» – деп жазады. Бұл ең алдымен, асыл сөз өнерін оқытуда әдебиеттің тектері мен жанрларына байланысты жаңаша зерттеулерге жол ашады, сөз табиғатын тануға ізденістер керек екендігін көрсетеді. «Әдебиет танытқыш» арқылы оқытуда ауыз әдебиеті, сындар, діндар әдебиет деп бөлетін жүйелеудің мағынасын аша отырып, дәлірек айтқанда, еңбекке сүйеніп, оқытудың жаңаша үлгісін жасау бұл мақаламыздың өзектілігін құрайды. Қорытындылай келе, мақала қазақ әдебиетінің басы саналатын энциклопедиялық еңбекті қазақ әдебиетін оқытуда бүгінде қаншалықты өзіне бас етіп, бет түзеуде бағдарға алуға болатынын әдіс-тәсілдермен ашып ұсынуды көздейді.

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ МОТИВАЦИЯЛЫҚ (ЖІГЕРЛЕНДІРУ) САРЫН

Масек Н.

*Ғылыми жетекшісі: Қалқабәева С. Ә.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Заманауи ілімдері мен гуманитарлық ғылымдарында кең қолданыста жүрген мотивация сөзі мағынаны дәл беру ыңғайына қарай қазақша «ниет», «түрткі», «кірісу», «жігерлену», «ынталану» деп аударылып жүр. Бұл термин алғаш философиялық ұғым ретінде танылғанымен қазір ғылым мен өмірдің көптеген салаларында жетекші күшке айналуда. Әсіресе кеңірек түсініктеме беретін психология ғылымы бойынша, мотивация – адамға әрекет ету жоспарын құрғызған, іс бастатқызған, мақсатқа бағыттаған, талпыныс жігерін күшейткен, істі табанды жалғастырып, мақсатқа жетуге құлшындырған ішкі ынталылықтың ықпалдылығы. Қоғамның өзгерісіне қарай, бүгінде мотивация беретін, жігерлендіретін, «көз ашатын» кітаптар, тәсілдер көп-ақ. Дегенмен, өзін «мотиватормын» деп санамаған Абайдың шығармаларында да мотивациялық сарын молынан кездеседі. Хакім Абайдың бүгінгі күні жан-жақты зерттеліп жатқан «толық адамын», «имани гүлін», жантану жайындағы ойларын айтпағанның өзінде, бұдан өзге де қай кезде де мәнін жоймайтын тың мағынаның – жігерлендіру рухының (мотивация) жатқанына ден қою керектігін айтқымыз келеді. Жантану ілімінде жігерлендірудің ең күшті түрі «ішкі мотивация» деп көрсетеді. Яғни, сыртқы орта қалай болуына қарамастан мотивациялық талпыныс ішкі ниеттен оянып, туындаған талпыныс пен мақсат атаулы субъективті болады. Онда міндеттің өзі құштарлық және шаттық туғызады. Сыртқы себеп емес, ішкі ұнату негізгі қозғалыс түрткісі болады. Демек, адамда алдымен ниет, өзіне деген сенім, үміт болуы керек. Бұл теорияны Абай былай көрсетеді: «Өзің сен, өзіңді алып шығар, Еңбегің мен ақылың екі жақтап». Осы екі жолда айтылған ой жігерлендірумен қатар, мақсатқа жетуге дұрыс бағытты нұсқап тұр. Ақынның отыз жетінші қарасөзіндегі: «Биік мансап – биік жартас. Ерінбей еңбектеп жылан да шығады, екпіндеп ұшып қыран да шығады. Жікшіл ел жетпей мақтайды, желөкпелер шын деп ойлайды», – деп айтылған афоризмінде де мотивациялық ой түйіні анық байқалған. Биік мансапты биік жартасқа балап, қыран мен жыланды салыстырудың өзі ұмтылыс пен құлшыныстың да ішкі ниетпен байланысын танытады. Жақсы ниет пен жаман ниеттің түрін айыруға меңзейді. Ал жетпей мақтаған жікшіл елді шын деп ойлау Хоторн эффектісіне жатады, яғни, адамның талап-ниетінің өзгелерге тәуелді болуы не мақтансүйгіш болуы. Міне, Абай мотивациясының құндылығы да сол – ғалымдар ұзақ уақыт зерттеп, атау берген психологиялық ұғымдарды қазақ болмысына сай ұғымдар мен сөздерді пайдаланып, «тілге жеңіл, жүрекке жылы тигізіп» жеткізуінде. Бүгінде көп сұранысқа ие боп жүрген кәсіпкерлік кітаптардың атауының негізі Хакім Абай ойларынан өрбігенін аңғару қиын емес. Алайда Абай өлеңдерінде әсерлі әрі жігерлі. Мысалы: Бақытжан Бұқарбайда – «Күнкөрістен кет, байлыққа жет!», Абайда – «Адал бол – бай тап, Адам бол – мал тап, Қуансаң қуан сол кезде!» немесе Қуаныш Шонбайда – «Екінші болма» болса, Абайда – «Сен де бір кірпіш дүниеге, Кетігін тап та, бар қалан!» т. т. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, «Абайы бар елдің бақ-талайы бар, Абайсыз бізді өзгелер қалай ұғар» (М. Әлімбаев). Абай қазақты өзгеге таныту үшін ғана емес, өзіне-өзін таныту үшін де, жарқын болашаққа жігер беріп, ұмтылдыру үшін де керек.

ТӨҢКЕРІСКЕ ДЕЙІН ӘДЕБИ СЫННЫҢ ЖАНРЛЫҚ КӨРІНІСІ МЕН ДАЙЫНДЫҚ МЕКТЕПТЕРІ

Сатыбалдиева Гульвира

*Ғылыми жетекшісі: Асқарова А. Ш.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қай елдің әдеби сыны болмасын алдымен баспасөз бетінде көрініс тауып, жанрлық сипатқа жол алғаны, солай аяқтанғаны – тарихтан белгілі процесс. Әдеби сын баспасөз бетінде өмір сүреді, сондықтан да әдеби сынның дамуы баспасөздің дамуымен тікелей байланысты. Революцияға дейін қазақ тілінде 14 газет, 1 журнал шыққан екен. Ал революциядан кейін 1917-1920 жылдар аралығында олардың саны 25 – 26-ға жуықтаған көрінеді. Ал, 1920 жылдан кейін олардың қатары едәуір көбейген. Қазақ даласының ең алғашқы мерзімді басылымдары «Түркістан уәлаятының» газеті (1870-1882), «Дала уәлаятының» газеті (1888-1902), «Серке» (1907), «Қазақ» газеті (1907), «Дала» газеті (жылы белгісіз), «Қазақстан» газеті (1911-1913), «Айқап» тұңғыш журналы (1911-1915), «Қазақ» газеті (1913-1918), «Ешiм даласы» (1913), «Садақ» (1915-1918) қолжазба журналы, «Алаш» (1916-1917) газеті, 1917-1918 жылдары шығып тұрған «Сарыарқа» (1917), «Бірлік туы» (1917), «Ұран» (1917), «Тіршілік» (1917), «Үш жүз» (1917), М. Жұмабаев басшылығымен шыққан қолжазба «Айна» журналы, «Жас азамат», кім шығарғаны белгісіз «Жаңа заман» газеті, одан бөлек қолжазба «Талпын», «Абайлау» қабырға газеттері, «Ғалия» шәкірттері шығарған сатиралық қолжазба «Тұзақ», «Бұлтартпас» журналдары, 1918 жылдан бастап шыққан «Абай», «Ақжол», 1919 жылы шыға бастаған «Дұрыстық жолы» газеті, тұңғыш педагогикалық журнал «Мұғалім», «Кедей сөзі» (1920) мен «Кедей тілі» (1920) газеттері, 1921 жылдан бастап шыға бастаған «Бостандық туы», «Қызыл Қазақстан», «Еңбекші қазақ», «Жас алаш», «Шолпан», 1923 жылдан бастап шыға бастаған «Сана», «Темірқазық» (1924) газет-журналдары болды.

Алғашқы қазақ баспасөзі «Түркістан уәлаяты» газетінің дамуынан қалыспай, сол баспасөз беттерінде маңызды әдеби ой-пікірлер көрініс таба бастады. XIX ғасырдан бастап, XX ғасырдың басында төңкеріс келіп, кеңес үкіметі орнағанға дейін, яғни 1917 жылға дейін 971-ден астам, яғни 1000-ға жуық қазақ кітаптары шыққан. Бұларға өз кезегінде түрлі сын-ескертпелер осы баспасөз беттерінде тоқтаусыз жазылып келді. Сынның негізгі дені жаңа шыққан кітаптарға арналды десе де болады. Алғашқы қазақ баспасөздеріндегі сын-ескертпелер мен сыни элементтері басым мақалаларды тақырыптық тұрғыдан үш топқа жіктейміз: 1. Педагогикалық сипаттағы сыни ой-пікірлі мақалалар; 2. Әлеуметтік-саяси тақырыптарды өзек еткен сыни мақалалар; 3. Әдеби сын мақалалар;

Қазан төңкерісіне дейінгі сынның жанрлық тұрғыдан қалыптасуын 5 кезеңге бөліп қарастырамыз: 1. Алғашқы қазақ баспасөздері ДУГ пен ТУГ беттеріндегі қоғамдық ой-сананы оятуға бағытталған сыни элементтері бар материалдар (хат-хабар, мақалалар, т. б). Бұл алғашқы кезең қазақ әдебиеті сынының тууына дайындық мектебі болды. 2. Газет-журналдардағы көріне бастаған аннотация мен жарнама-сындар, рецензияға дейінгі кезеңі. 3. «Айқап» есімді тұңғыш журналдың Сұлтанмахмұттың өрелі сындарына дейінгі кезеңі. 4. «Қазақ» газетіндегі сын және оның М. Дулатовтың «Манап» драмасына жазған сын мақаласына дейінгі кезеңі. 5. Туған сынның толысқан мақаласы «Қазақтың бас ақынынан» кейінгі кезең. Бұл кезең қазақ әдеби сыны құлашын кеңге жайып, көсіле шабуға қанатын қомдаған кезеңі. Алғашқы қазақ басылымдарының арқасында ұлттық әдебиеттану ғылымының, оның ішінде сын жанрларының алғашқы жүйесі байыпталды, теориялық іргетасы қашалды. Бұдан кейін қазақ әдеби сыны өзінің жанр ретінде қалыптасып, өсіп-өркендеуі мен әдебиеттану ғылымының туып, қалыптасуының тарихи заңды уақыты келді. Бұл процесс 1917-1937 жылдар арасын қамтиды деп көрсетеді Т. Кәкішұлы.

CONTINUITY OF POSTMODERNISM IN KAZAKH AND WORLD LITERATURE

Abdisamet K. E.

Under the direction of Bolatova G. Zh.

Al-Farabi Kazakh National University

Postmodernism in modern Kazakh prose has a tendentious character, based on the reinterpretation of the literature phenomena that occurred at the intersection of cultures through the prism of pluralistic consciousness. Postmodernism in modern Kazakh prose has a peculiar character, which differs from the prose of Western Europe, the United States and Russia. In relations with the change of the political system and the building of a democratic society postmodernism in Kazakh prose is aimed at socio-cultural, ideological, and moral contradictions, and in its form is based on experiments. Postmodernism in Kazakh prose is based on the search for new forms of preserving the author's principles.

The categories of postmodernism intertext and simulacrum, which became the cause of deconstructions of artistic integrity in modern domestic cultural prose, were used for the purpose of playing with the reader and in conjunction with the concepts of "author's death" and "denial of binary opposition". Postmodernism in the works of Kazakh writers is manifested through irony directed at the purpose and content of the classic works, integrity of the text (deconstruction), great ideas, hierarchies, ethics, and moral values.

The postmodern worldview of the Kazakh literature finds its reflection in the work of such writers as T. Abdikov, D. Amantay, A. Zhaksylykov, T. Asemkulov, Zh. Korgasbek, A. Baybol, M. Kosyn, etc. Works of the above authors are often discussed in the context of new tendency and trends in the modern world historical-cultural process. Research of the problem of artistic integrity in poetics of postmodernism and the category of ironic knowledge on the example of the Kazakh literature determines the importance of studying postmodernism and its forms of manifestation in the works of writers.

New trends are reflected at the level of content and the structure of contemporary works of prose. Informative and specific innovations in their works, constantly generate critical opinion about national literary studies. The problematics of the simulacrum, metaphrase, intertextuality, irony in postmodern texts of the works of D. Amantay and T. Asemkulov are seen through the doubt in self «I», preference of the text to the author (R. Barth "Death of the author", M. Foucault "What is the author"), a rejection of the search for meaning in chaos, a parody of the search for meaning, submission of the work in the form of a game.

ҚАЗАҚ ҚАЛАМҒЕРЛЕРІНІҢ АЛҒАШҚЫ ЖӘНЕ КЕЙІНГІ ТУЫНДЫЛАРЫНДАҒЫ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІК: УАҚЫТ ПЕН ТӘЖІРИБЕ

Махмұтова Айым

Ғылыми жетекшісі: Шортанбаев Ш.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақ әдебиеті – қазақ халқының ғасырлар қойнауынан ұрпақтан-ұрпаққа жеткен рухани, мәдени мұрасы. Ол – халықтың өткен өмірі, тұрмыс тіршілігі, белгілі бір кезеңдегі халық тағдырының көркем бейнесі. Өткенін ұмытқан халықтың ертеңінен үміт күткені бос әурешілік. Сол себепті, тарихтың маңызы қаншалықты болса, әдебиеттің де біздің өмірімізде алар орны ерекше. Тарих өткен күннің жалпы жайын көрсетсе, әдебиет көркем суреттеп, болған оқиғаны, дәл қазір өзің бастан өткергендей күй кештіреді. Қазақтың өткенін жоғалтпау үшін, бұрмаланған шындықты, еш бұрмалаусыз бізге жеткізуде тыңбай еңбек еткен қазақ қаламгерлерінің еңбегін елемей мүмкін емес. Бірақ шығарма жазуда әрбір қаламгердің оның өміріне, өткені мен бүгініне әсер еткен оқиғалар бар. Шығарманың тегіннен-тегін тумайтындығынан барлығымыз хабардармыз. Қаламгер оны өз көзімен көрді ме, балалық шағында ол оқиға болды ма, әлде тыңдап өскен аңыздар желісінде жазып бастады ма? Қалай болса да, әрбір қаламгер үшін оның алғашқы шығармасына арқау болған сюжеттік желі, оның өміріне айрықша түрткі болған жайтпен байланысты. Жазушылардың алғаш жазып бастаған шығармалары олардың енді ғана қалам сілтеп, іздену жолы мен өсу жолындағы енді қанат қаққан кезеңінен сыр шертеді. Қаламгер қолына қалам алған тұста өзін толғандырған дүниеге, әсте өз өмірінде елеулі орын алған тұлға, адам, жануар, қоғамға қатысты қалам сілтейді. Бұл жастық елегімен, ерекше жалындаған идея мен тұнып тұрған дарынның қосынды серпілісі. Бірден көлемді шығармаға бет бұрып, бәрін біліп туған пенде жоқ. Сол сияқты қаламгерлердің алғашқы жазған туындысы мен кейінгі жылдары жазылған шығармаларына назар аударар болсақ, шығармалардың сюжеттік желісі мен жазылу стилінде ерекше бір уақыт пен кеңістіктің барын аңғарамыз. Мысалы, Мұхтар Әуезовтің көркем мұрасы – біздің төл әдебиетіміз, бүкіл адамзат мәдениетінің жетістігі іспетті. Алайда біз М. Әуезовтің алғашқы шығармаларынан жазушының іздену, өсу жолындағы әдеби стилі мен творчествосының алғаш қалыптасуын байқаймыз. Патшалық құрылыстың құлаған тұста, елдің ескі отаршыл құрылысқа қарсы атой салған әрекеті жас қаламгерді әлеуметтік әлемге араластырғандығын аңғару қиын емес. Мұхтар шығармаларының бір тобыры қазақ әйелдерінің көркемдік образын танытса, бір жағынан қайсар қазақ әйелдерінің ауыр тағдырға мойынсұнбайтын жігерлігін көрсетеді. Қазақ әдебиетінде ұлы төңкеріс жасап, 100 деген көркем образды танытқан Мұхтардың қазақ әйелдерінің галереясын ерекше сипатта көркейткендігін атап айтпасқа болмас. М. Әуезовтің ең алғаш көлемді туындысы «Қилы заман» романын қаламгер арнайы Жетісуға барып, ақпарат жинап, тарихи шындықпен байланыстыра жазған. 1928 жылы жазылған алғаш көркем туындыдан кейін, 1942 жылы жазылған «Абай жолы» романы арасында едәуір уақыт пен кеңістік бар. Сюжеттік желісі, кейіпкерлер образы, хронологиялық шеңберін салыстыратын болсақ, жазушы қабілетінің шыңдала түскенін аңғаруға болады. «Қилы заман» романында 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісте болған оқиға баяндалса, «Абай жолы» романында жарты ғасырлық Абай ғұмырнаамасы мен сол тұстағы халық өмірі көрініс табады. Бұдан біз кішкене арнадан бастау алған жазушылық шеберхананың үлкен теңізге айналуын, оның шығармаларындағы уақыт пен кеңістіктен көрінетіндігін аңғарамыз. Демек, тамшылап аққан тамшының да тасты жаратын уақыты келетіні секілді, жазушы ойының да тамшылап-тамшылап ағып, шығармаларының ұлы туындыға айналатын шағы келеді. Әрине, бұл жазушы өмірі мен шығармашылығындағы кеңістік пен уақытқа байланысты болмақ.

М. МАҒАУИН ПОВЕСІНДЕГІ ДИАЛОГ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мұханова А.Е.

*Ғылыми жетекшісі: Абдикулова Р. М.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Мақалада әдебиеттегі көркемдік тәсіл – диалогтың көркемдік қызметі белгілі қаламгер Мұхтар Мағауиннің «Бір атаның балалары» повесі негізінде талданады.

Мұхтар Мағауиннің аталмыш туындысындағы кейіпкер сөздері бірде шығарма оқиғасын дамытуға қызмет етіп, сюжеттік-композициялық тұрғыдан, енді бірде кейіпкер характерін ашу, образ сомдау, оның көңіл-күйін білдіру, жазушының идеясын, позициясын анықтау тәрізді басқа да авторлық мақсатты жүзеге асыру тұрғысынан көркемдік тәсіл ретінде ұтымды пайдаланғандығы жан-жақты сараланады. М. Мағауин повесіндегі кейіпкер сөздерінде сезім шынайылығы ашылады. Аталған мәселелер нақты мысалдармен дәлелденеді.

М. Мағауиннің «Бір атаның балалары» повесінде қаһармандардың ой-санасының, дүниетанымының, мінез-құлқының ерекшеліктері автордың диалог беру шеберлігінен танылады. Шығармада кейіпкерлердің сөйлеу мәнерінен мінез, көңіл-күй нюанстары айқын сезіледі. М. Мағауин бұл тұрғыда әр кейіпкер болмысына лайық іс пен сөздің диалектикалық бірлігін сақтауға тырысады. Мұхтар Мағауиннің «Бір атаның балалары» повесіндегі диалогтардың көркемдік қызметі өзіндік ерекшеліктерімен айқындалатыны мысалдармен дәйектеледі.

Повестегі кейіпкерлердің өзара қақтығыстары мен мінез иірімдерін көрсету мақсатында автор қазақ тілінің мол байлығын еркін де айқын пайдалана алғандығын байқаймыз. М. Мағауиннің сөз саптау жағынан ешкімге ұқсамайтын даралығын көреміз. Повесть кейіпкерлері жеке тағдырларымен, өзіндік сөз саптауларымен ерекшеленеді. Мағауин шығармаларында бір-біріне ұқсай бермейтін кейіпкерлердің бетінің ажарын, келбет пішінін суреттей отырып, көркем детальдар және нақты штрихтар арқылы оның ішкі жан дүниесін ашу шеберлігіне куә боламыз.

ӘЛ-ФАРАБИ МЕН АБАЙ: ҰЛЫЛАР САБАҚТАСТЫҒЫ

Жұмабекова А. Д.

Ғылыми жетекшісі: Байтанасова Қ. М.

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Өнерде де, өмірде де ұқсас тағдыр, канаттас, сапарлас тұлғалар болады. Мұның мысалын сол ұлылардың соңына қалдырған мұраларынан, зерттеу еңбектері мен көптеген жанрларды қамтитын көркем шығармаларынан кездестіреміз. Сөз желісі еткелі отырғанымыз әл-Фараби мен ұлы ақын Абайдың рухани-шығармашылық байланысы жөнінде болмақ.

Әл-Фараби Аристотель, Евклид, Птолемей сынды ойшыл, ғалымдарды өзіне ұстаз тұтса, Абайдың рухани нәр алған екі мектебі бар: біреуі – исламдық Шығыс, екіншісі – Батыс. Шығыс әдебиетінің өкілдеріне ибн-Сина, имам Ғазали, имам Фараби секілді мұсылман ғалымдарын жатқызса, Батыс мектебі өкілдеріне Спенсер, Сократ, Платон, Аристотель секілді тұлғаларды жатқызған.

Абай шығармаларында жүрек культі (имани гүл) 1886 жылдардан бергі шығармаларында молая түседі.

Абайдың жүрек жайындағы ойлары «Әуелде бір суық мұз ақыл зерек», «Кейде есер көңіл құрғырын», «Алла деген сөз жеңіл» секілді төл шығармалары мен «Менің сырым, жігіттер, емес оңай», «Жүректе көп қазына бар, бәрі қызық» сынды аудармаларында да айтылған. Бұл философиялық ойларының бастау алар көздері әл-Фарабиден таралады.

Имани гүл сарыны жүрек культін сол негіздегі адамшылық жолын көтермелеп, өз шығармаларында үнемі рахым, шапағаттың баламасы ретіндегі жүректі шешуге орынға қоятын – әл-Фараби.

Абайда айтылған пікірдің мазмұны әл-Фарабидегі оймен өзектес келіп, бірақ басқаша формада берілген. Демек, 17-қара сөздегі Абай танымының нәр алған көзінің төркіні әл-Фарабиде жатқан. әл-Фараби мен Абай дүниетанымындағы ой-пікірлер сабақтастығында ұқсастықтар баршылық. Әл-Фараби қозғаған «жан қуаты» мен Абайдың «өзін танымақтығы» жөнінде ортақ пікірлер кездеседі.

Адамның «өзін танымақтық» жөніндегі бастапқы қадамы әл-Фарабиден басталып, оны ибн-Сина, Ә. Науаи, Ғ. Дауани секілді ойшылдар жалғаған. Одан беріректе Абай пікірлерінде орын алған. Жалпы, «жан қуаты» мен «өзін танымақтық» жайлы күрделі ойға қазақ топырағында арғы заманда әл-Фараби, соңғы дәуірде Абай терең барған. Әл-Фарабидің поэтика, өлең түзілісі туралы ойлары «Өлең өнерінің қағидалары» трактатында қозғалса, Абайдың ақындық өнер туралы пікірлері «Өлең-сөздің патшасы, сөз сарасы», «Біреудің кісісі өлсе, қаралы ол», «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін», «Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа», «Құлақтан кіріп, бойды алар», «Адамның кейбір кездері», «Базарға қарап тұрсам, әркім барар», «Сегіз аяқ» секілді өлеңдерінде қозғалады.

Әл-Фараби шығармаларында көбінесе Аристотельдің еңбектеріне, атап айтқанда, «Метафизика», «Категория», «Бірінші және екінші аналитика» еңбектеріне талдау жасаған. Әл-Фараби мен Абайдың шығармашылығының руханият тарихында ерекше орны бар. Әл-Фараби мен Абай мұралары – дәуір шындығын дұрыс бағдарлап, өзіндік әдіс-тәсіл мен өрнектер арқылы суреттеген, биік ақындық қуат пен мәдениеттің айқын көрінісі.

Р. МҰҚАНОВАНЫҢ «КОМПОЗИТОР» ӘНГІМЕСІНДЕГІ ЖАҢАШЫЛДЫҚ

Әнафияева Ж.

Ғылыми жетекшісі: Әбдіқұлова Р. М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қаһармандардың рухани драмаларына, жан қалтарыстарына үңілуі қазіргі қазақ прозасының ерекшелігі болып табылады. Оны Р. Мұқанованың «Композитор» әңгімесінен аңғаруға болады. Көркем әдебиет жастар өмірін суреттегенде сыр мен сымбаты үйлескен жаны сұлу, мұраты асқақ жігіттер мен қыздардың барша ұнамды қасиеттерін жинақтап, нанымдық дәрежеге жеткізе көрсетуі, ол үшін суреткерлерлік шыншылдық, психологиялық тұрғыдағы жітілік, ең бастысы – шаттыққа бермес әдемі мұң, әдемі үміт, кәусар мөлдірлік керектігі, көркем образдардың табиғи, таза болмысы бағалы екені мәлім. Бұл ретте Р. Мұқанованың «Композитор» әңгімесі өмір құбылыстарын бейнелеуде өзіндік бет-бағдар ұстанған туынды екені пайымдалады. Оны автордың бас кейіпкердің жан әлемін көрсету үшін ішкі монологті қолданғанынан байқаймыз. Мұндағы тартыс – санадан сезімге, ойдан – жүрекке ауысатын түйсік, нанымдардың, көзқарастардың тартысы екені айқындалады. Авторлықмақсат қиялдың қияларын шарлап, сезімнің сергелдеңіне түсіп, жарық әлемнен ақиқат, адалдық, достық, махаббат іздейтін, өмірдің мәнін, қайғы мен қуаныштың ара салмағын өлшеп, орта, қоғам салтынан шын Таланттың безінгендегі күйін бейнелеу екені танылады.

Жазушының меңзейтіні – шығармашылық объективтілік. Көркем туындыдағы ой, идея қаламгердің еншісіне тигенмен, жекелеген образдардың авторға тәуелсіз حرکتінен, бейтарап еркіндігінен әңгімеден оқырман күткендей бақытты бас қаһарманды табу қиын. Шығармада көзге ұрып тұрған, бір тұтанып алып лаулап қоя беретін, уақыт озған сайын жоталанып, асқына түсетін тартыс жоқ. Тартыс дегенде, Композитордың жан дүниесіндегі арпалысты ұғуға болады. Адами тірлікті тәрк еткен Сәкен атақ, мансаптың жылы ұшырар жомарт күнін іздеп, жоқ дарынды қолдан жасап, қинала тер төгушілер қатарынан да емес.

Жалпы, Р. Мұқанованың «Композитор» әңгімесінде бас қаһарманның образы арқылы өнер жолының азабы көп, тауқыметі мол, ауыр бұрылысы елес береді. Автор көркем туынды қаһарманының өткені мен алдағы тағдырын топшылауды оқырманның үлесіне қалдырады. Туындыда өнер адамының көркем әдебиеттегі бейнесі жаңаша қырынан суреттелгенін пайымдауға болады.

ӘЛ-ФАРАБИ МЕН АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҮНДЕСТІК

Құрманқожа А. Қ.

Ғылыми жетекшісі: Сарбасов Б. С.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Әлем жұршылығының арасында кеңінен танымал, шығармалары 40-тан астам тілге аударылған қазақтың біртуар ұлы – Абай және әлемнің екінші ұстазы атанған, 70-тен астам тіл білген, түркі халықтарының данасы Әбу Насыр әл-Фараби арасындағы шығармашылық әрі рухани сабақтастық өте тереңде жатыр. Қос дананың бірі – сонау қазақтың кең байтақ жерінің шығыс төскейінде, саржайлаудың жасыл кілемінде күліп – ойнап өссе, бірі – Ұлы жібек жолының торабында, Арыс өзенінің Сырдарияға құяр сағасында орналасқан шығыс пен батыс саудагерлерінің сүйікті сауда орталығы болған, көне Фараб (Отырар) қаласында дүние есігін ашқан болатын. Бірақ та, бұл екі ойшылдың кіндік қаны тамған жерлерінің алшақтығына карамастан, екі дәуірдің өкілдері болғанына карамастан, шығармаларына, өмір жолына көз жүгірткен кезде, көптеген үндестікті байқаймыз.

Сонымен қатар, білуге деген қызығушылығының арқасында әлемді мойындатқан ұлы бабаларымыздың шығармаларында да өзіндік сабақтастық бар. Ұлы Абай өмірінің соңында « ... осы ойыма келген нәрселерді қағазға жаза берейін, ақ қағаз бен кара сияны ермек қылайын, кімде-кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын, я оқысын, керегі жоқ десе, өз сөзім өзімдікі дедім де, ақыры осыған байладым, енді мұнан басқа ешбір жұмысым жоқ» деген оймен ғақлиялар жазуды бастаған болатын. Фараби болса, «азаматтық ғылым, діни ілім, музыка, ғылым, өнер, адам бойындағы ізгі қасиеттер, адамның ұмтылысы» туралы трактаттарын жазу арқылы адамзат баласына тағылымы мол ойлар қалдырған еді.

Қорыта айтқанда, Абай IX–X ғасырда өмір сүрген Фарабидің көзқарасын қолдап, ойын жалғастырды. Түркі халқының қос ойшылы – Әбу Насыр әл-Фараби мен Ұлы Абай арасындағы рухани, ғылыми, діни, адамшылық байланыстар мәуелі ағаштың ондаған тереңдікке жіберген тамырындай, екеуінің арасындағы рухани сабақтастық – бүгінгі ұрпақ пен келешек жастардың алар біліміне, берер тәрбиесіне оң әсерін тигізері хақ.

ӘЙТЕКЕ БИДІҢ ТУЫЛҒАН ЖЫЛЫ ТУРАЛЫ ДЕРЕКТЕР

Мамытхан Г. Б.

Ғылыми жетекшісі: Аушенова А. С.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Әйтеке би – қазақ халқының бірлігін нығайтуға елеулі үлес қосқан үш бидің бірі. Әйтеке бидің өміріне қатысты бүгінгі күнге дейін шешілмеген түйіндер көп. Ол туралы ірі еңбек жазған қаламгер ретінде жазушы Ә. Кекілбаевтың есімін атауға болады. Ол Әйтеке бидің туған-өлген жылдарын анықтау барысында Қожаберген жыраудың «Елім-ай» жырына сүйенген. Дастанда Әйтеке бидің өткен жылы 56 жасында дүние салғаны, жырда суреттелген апаттың боларын болжап кеткендігі туралы сөз болады [3, 40-б.]. Қожабергеннің айтуынша, Әйтеке өзі айтып жүрген «бір көсемге бағынатын күнді», «көсем сайлайтын күнді» көре алмай кеткенге, ол өлгесін оның өсиеті орындалмай қалғанға ұқсайды. Соған қарағанда ол Қарақұм құрылтайынан бір жыл бұрын дүние салғанға сәйкес келеді. Демек, Әйтеке 1653 жылы туған болып шығады. Ондай жағдайда Төле мен Қазыбектен үлкен болып шығады. Бәлкім, Қожаберген Әйтеке «боларын осы апаттың болжап кетті», – деп, 1723 жылы болған «Ақтабан шұбырындыны» айтып отырған шығар? Онда Әйтеке 1666 жылы туып, 1722 жылы дүние салған болып шығады. Олай болған күнде, Қазыбектен бір жас үлкен, Төле биден үш жас қана кіші болып шығады. Бәрібір, үш би ішіндегі ең кішісі болмайды. Сонымен қатар, М. Ж. Көпеевтің «Даналар» өлеңінде Әйтеке бидің Төле биден жасы үлкен, жолы кіші деп айтылады [2, 58-б.].

М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты ұсынған «Қазақ әдебиетінің тарихында» Қожаберген жыраудың есімі елеусіз, кейінге қалдырған мұрасының мәтіні көмескі екендігі айтыла келе, жырау шығармасына сүйену ғылыми тұрғыдан еш негізсіз делінген [1, 469-б.]. М. Ж. Көпеев «Даналар» өлеңінде үш жүздің тарихын дастан етіп жазған деп Қожаберген жырауды атайды [2, 58-б.]. Демек, Қожабергеннің жырында поэтикалық өрескел қайшылықтар ұшырағанмен, дастанды ғылыми зерттеуге негіз етіп алу артық емес.

Дау-шарда айтылған шешендік сөздерде Төле би мен Қазыбек бидің «осының билігін жас та болса Қаражігіт би айтсын» деген жерлер көп кездеседі. Жұрт оны Әйтеке би деп ойлайды. Тарихта Қаражігіт есімді Әйтеке биден кейінгі кіші жүздің беделді биі болған. Сырым Датұлы ер жетіп, ел қамын ойлай бастаған шағында кіші жүздің сол кездегі атақты биі Қаражігітпен бірге болған [4].

Қара қылды қақ жарған Әйтеке бидің өмір сүрген жылдары, қай жерге жерленгені туралы пікірлер көп айтылады. Олардың арасында қисынға келетіні де, күмәндісі де бар. Ол туралы ғалымдар мен жазушылар жазған деректер өте аз. Дегенмен, жазушы Әбіш Кекілбаевтың зерттеулерінің мәні ерекше деп айта аламыз. 1723 жылдан бері Ресей әкімшілігіне келіп түскен әртүрлі ақпарларда Әйтеке би есімі мүлде кездеспейді. Демек, Әйтеке би 1666 жылы дүниеге келіп, 1722 жылы дүниеден өтті деген нұсқа рас болуы мүмкін. Б. Қожамұратұлы өзінің «Қара қылды қақ жарған» атты мақаласында осы пікірді қуаттайды. Қожаберген Толыбайұлының «Елім-ай» дастанында Әбілқайырдың хан сайланғаны туралы айтылады. Ал Әбілқайыр 1910 жылы Қарақұм жиналысында хан болып сайланады. Бұл Әйтеке би болжап кеткен апаттан бұрын болған оқиға екені анық. Әйтеке би туралы ғалымдар мен жазушылар жазған деректер өте аз. Ол туралы тарихтың ақтаңдақ беттерін ашудың маңыздылығы ерекше деп ойлаймыз.

МАҒЖАНҒА ТҮРКИЯДАН ЕСКЕН САМАЛ

Мамытхан Г. Б.

Ғылыми жетекшісі: Аушенова А. С.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақ поэзиясының хас шебері Мағжан Жұмабаевтың өлеңдеріндегі өміршең қуат пен сөнбес жалын жас ұрпаққа рухани күш беріп, қазіргі таңда өмірлік ұрандарына айналды деуге болады. Мағжан Жұмабаев – көне түрік топырағында жат жерліктер ұстанған отарлау саясаты салдарынан бөлшектенген бір халықтың жүйелі түрде қазақ, қырғыз, өзбек секілді ұлттарға топтастырылуына наразылығын білдіріп, өз өлеңдерінде қайсарлықпен ортақ түрік болмысын әлемге танытқан ойшылдардың бірі. Мағжанның түрік ұлт-азаттық күресі үшін 1921 жылы жазған «Алыстағы бауырыма» атты өлеңі бар. Түркия мен Түркістан аймағы арасындағы байланыстардың ең айқын дәлелін көрсететін осы өлеңнің айрықша мәні бар.

Он екі шумақтан тұратын бұл шығарма Мағжанның соңғы үміті – жалғыз тәуелсіз түрік мемлекеті болып қалған Түркия жеріне жат жерлік басқыншылардың ауыз салуына деген наразылығын көрсетеді. Алғашқы екі шумақта ақын Анадолы түріктерінің басына түскен қиын-қыстау күндеріне күйзелгенін баяндаса, одан кейінгі үш шумақта Алтай тауларының етектерінде қуатты күш құрап, бақытты өмір кешкен күндерге деген сағынышын білдіреді. Содан кейін келетін төрт шумақта бір бөлігіміздің бөлініп, Ақ Теңіз бен Қара теңіздің арғы жағына кетуімізден кейін Түркістан аймағының басына түскен қиындықтары мен жаттан шеккен зұлымдықтарын баяндайды. Ал соңғы үш шумақта бұл жағдайға мойынсұнбай, мұның түрік болмысына әсте жараспайтынын жар салып, Анадолы түріктерін Түркістан аймағымен бірлесіп, мызғымас алып күш болуға үндейді.

Мағжанмен бір дәуірде өмір сүріп, кейбір ой-пікірлері арқылы онымен үйлесіп жатқан Мехмет Акиф Ерсой, Зия Гөкалп, Намык Кемал секілді ұлы ақындар көп. Олардың арасында Мағжанның түрік ұлт-азаттық күресіне арнап жазған «Алыстағы бауырыма» атты өлеңіне жауап бергені бар ма деген сұрақ туындайды. 2001 жылы Мағжан Жұмабаевтың түрік ұлт-азаттық күресі үшін сексен жыл бұрын жазған өлеңіне түрік ақыны Фейзулла Будак «Мағжанға жауап» атты өлеңін жазды. Жыр жолдары адам сенбес түрде, дәл бір бұрыннан жазылып-сызылып қойған өлең сияқты қағаз бетіне түскен. «Алыстағы бауырыма» өлеңінде «Қамаған қалың жаудың ортасында, көл қылып көздің жасын төккен бауырым» деген өлең жолдарына түрік ақыны «Отырып өзі жаудың ортасында, көңілді мұң-зарыма бөлген бауырым» деп жауап береді. М. Жұмабаевтың Түркия еліне көз салған басқыншыларға наразылығын көрсете айтқан «От сөніп жүректегі, құрғады ма, қайнаған тамырдағы ата қаны?!» деген сөзіне Фейзулла Будак «Жүректің жалын оты сөнген емес, соғып тұр тамырында ата қаны» деп, бостандыққа ұмтылған түрік халқының бүгінде азат ел екенін көрсетеді.

Қорыта келе, М. Жұмабаев өлеңдері – жастар тәрбиесі үшін бірден-бір өнеге мектебі екенін айтқымыз келеді. «Алыстағы бауырыма» өлеңі атүсті оқып, жаба салатын, жай қабылдайтын дүние емес, бүкіл бір ұлтты бір арнаға ұйытып, халықты сүйуге, ел үшін бар күш-жігерін жұмсайтын жас буындар тобын қалыптастыруға, бауырмалдыққа, адами қасиеттерді дамытуға ықпал ететін тағылым көзі екенін көкейімізге түйіп, көңілімізге бекіту керек. Мағжан Жұмабаев – ұзаққа созылған бодандық кезеңде келімсек отаршылдардың халық жадынан өшіруге тырысқан қазақ-түрік болмысы мен рухын сақтап қалуға бүкіл ғұмыры мен күш-жігерін арнаған ұлы тұлғалардың бірі де бірегейі. Ұлы Ататүрік атап көрсеткендей: «Түрік баласы ата-бабасын танып-білген сайын ұлы істер жасау жолында тек өз бойынан ғана күш-қуат табады».

СӨЗДІҢ КӨРКІ – МАҚАЛ

Кәдірбек Г.

Ғылыми жетекшісі: Сарбасов Б. С.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Түркі тілдерінің тұңғыш сөздігін құрастырушы, энциклопедист-ғалым, атақты «Диуани луғат-ат-түрік» еңбегінің авторы М. Қашқари өзін қоршаған тылсым табиғат пен қоршаған ортасыз бірде-бір күнін елестете алмайтын адамзаттың өзара байланысы туралы, адам мен адамның арасындағы қарым-қатынастары жайлы, адамның бар бойына сыйып кететін неше алуан қасиеттер туралы сан-саққа жүгіріп, шартараптарды кезіп шыққан оралымды ой жүйелерін бір-бір мақал мен мәтелге сыйдырып, тұжымды әрі түсінікті ой өрнегін қалыптастырған.

«Алып жауда көрінер, Байсалды дауда көрінер» «Батыр – жауда сыналады, Жуас – жайда сыналады» деп атамыз мақалдарда адамның бойындағы қасиеттердің қай майданға жарамды екенін білдірген. «Алып» деп отырғаны туған елі, туған жері үшін қасық қаны, шыбын жаны қалғанша күресетін, өліспей беріспейтін батыр болатын болса, оның дәл осы ерлігі тек соғыста, яғни, жау арасында көрінетін, жауынан елін балапанын қорғаған құстай қорғаштаса, халқының алдында мерейі биік болатынын, ал сөз бастаған шешеннің арыздасып, бір-бірінің бетін көрмей кетуге де бар екі жақты татуластырып, елдің жаманын жасырып, жақсысын асырып отыратын адам екенін және оны елі дәл осы асыл қасиеттері үшін сыйлайтынын екі бет қып жазып отырмай, тек екі ғана жолға шебер қиюластырып тіркестірген.

«Ұлыны ұлы тұтса, құт болар» деген ой түйіндісі мен «Жақсыны жақсы де нұры тассын, Жаманды жаман де құты қашсын» мақалы өзара байланысып жатқандай көрініп тұр. Біреудің жақсы қасиетін сезіну мен ой түйсінде саралап әрбір адамның жақсы қасиеті екенін, шынайы ұлы адамды қастерлеп құрметтесе – ол жанның бар пейілін төгіп мейірлене ұлылық сырларына дүйім жұртты қанықтыратындығын айтады. Мысалы, ақ киізге көтеріп хан сайланған ұлы тұлғаларымыз халқы үшін күн-түн демей аянбай қызмет еткені, халқының отымен кіріп, күлімен шыққандығы мәлім. Себебі, халық ел бастайтын жанды көшеде жүрген кез келген бір жаннан емес, ақылдылығымен топ ішінде дараланған, сабырлы әрі нақты шешімдерімен талайларды таңдай қақтырып жүрген ұлылардан сайлаған. Ұлы адам халқы зор құрметке бөлеп, еңбегін елеп ескергені үшін елінің басына құт қонуына барын, жанын салғанын тамыры тереңге жайылған шежіремізге, том-том болып жинақталған іргелі тарих беттерінен көре аламыз.

Қорыта айтқанда, рухани азық болып табылатын мақал мен мәтелдердің сан алуан легін күнделікті халықтың өміріне, тұрмыс-тіршілігіне қарай отырып, ой өрісіне салып, сараптап миында түйін-түйін ойларды қорытып, аз ғана сөзбен біршама мағынаны білдіретін сөйлемдерді дүниеге әкелген Махмұд Қашқаридың асыл арманы орындалды. Жазып қалдырған жазбалары мен мақал-мәтелдері бүгінгі таңдағы өмірде де өз орнымен қолданылып жүр. «Жақсының аты өлмейді, Ғалымның хаты өлмейді» демекші, өлмейтін мұраларын келер ұрпаққа үлгі етіп қалдырған бабамыздың мақал-мәтелдеріндегі көріністі барынша ашуға тырыстым. Астарлы ой мен үлгілі тәрбиені керемет ұштастырған ой тізбектеріне берілер баға мен ешқашан тарылмайтын құрмет бар екені күмәнсіз. Мұраларды көз қарашығындай сақтап, боямасыз, бұлтарыссыз келешек ұрпаққа жеткізіп, мақалдардың мәні мен мағынасына, айтылар ойдың тереңіне сүңгіп бойымызға асыл қасиеттерді жинақтап, одан өресі кең, білімі жетік, ақылы мен парасаты үйлескен тұлға қалыптастыруға тәрбиелік маңызы зор демекпін!

ҚАЗАҚ ЖЫР-ДАСТАНДАРЫНДАҒЫ СӘУЕГЕЙ ТҮС КӨРУ МОТИВИ

Ахан Ұ. О.

*Ғылыми жетекшісі: Бисенбаев П. Қ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Сәуегейлік түс көру мотиві – біздің қазақ әдебиетіне кеше ғана көркемдік тәсіл болып қолданылған жоқ. Мұның түп-тамыры тереңде, сонау қазақ халық болып қалыптасып, ән-жыры, ой-мұңы, қисса-дастаны өмірге келген кезеңнен-ақ жыршы-жыраулар, акын-шешендер оны дастандарға, әсіресе батырлық, ғашықтық жырларда әдеби тәсіл ретінде өздерінің айтар ойларын анық айшықтау үшін пайдаланған. Эпостардағы қаһармандардың сәуегей түс көруі көнеден келе жатқан тұрақты мотив.

Қазақтың ұлттық наным-сенімінде ежелден қалыптасқан түс – ол туралы сенімі, оны жорыту жолдары, тіпті түстің адамның мінез-құлқының, кейде бүкіл тағдырын түбегейлі өзгертіп, адамзат баласы алдындағы шындығын айтуға, өзінің ел алдындағы қиянатын мойындатуға да мәжбүр ететін күшті құрал. Қазақ әдебиеттануында бұл сарын туралы алғаш жазғандар – Ж. Аймауытов, А. Байтұрсынұлы, Х. Досмұхамедұлы т. б. Мысалы Х. Досмұхамедұлы кезінде былай жазған: «Түс жору қазақтар арасында үлкен мән бар, ел ішінде арнайы мамандар – түс жорушылар да ұшырасады, бұрынғылардың айтуынша, түс жору Перғаунның (Фараон) түсін болжаған Жүсіп пайғамбардан басталады. Әрбір қазақ түсін біреуге жорытуға тырысады және осы жору сөзге әрдайым сенеді. «Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш» және т. б. жырларда түс көру мен оны жорудың поэтикалық суреттемелері баршылық»[1]. Жәнеде Р. Бердібаев, Ә. Қоңыратбаев, С. Қасқбасов, Ш. Ыбыраев, А. Қыраубайқызы, Г. Пірәлиева, Б. Әзібаева, Д. Әбдуов т. б. сынды зерттеуші-ғалымдар фольклордағы, нақты атап айтқанда, ертегілердегі, батырлық жырлардағы, лиро-эпостық жырлардағы түс көрудің қалай көрініс табатындығын жан-жақты қарастырды.

Алма Қыраубайқызы «Шығыстық қисса-дастандар» атты еңбегінде шығыстық қисса-дастандардың шығу төркінін, қалыптасу және даму жолдарын талдай келе, түс көру мотивіне де тоқталып өтеді. Бақытжан Әзібаева өзінің «Қазақ эпосының сюжеттері» атты монографиясында дастандарда кездесетін түс көру желісіне тоқталады. Ғалым қазақтың дәстүрлі қоғамында түс көруге немқұрайлы қарамағандығын, айрықша ден қойып, мағынасын жорығанын фольклорлық мұраларынан, ырымдар мен жоралардан көруге болатынын айтады.

«Дастандардағы түс көру мотиві – бас кейіпкердің іс-әрекетінің негізі. Сол түсінде көргенді іске асыру үшін қиын сапарға жол шегіп, небір қиындықты басынан кешіреді. Өйткені, түс көру мотиві бүкіл әлем халықтарына тән және оның атқаратын қызметі әр қилы, алдағыны болжау кейіпкерді сақтандыру, кейіпкерге көмек беру, адамдарды белгілі іс-әрекетке шақыру»[2], – дейді Шәкір Ыбыраев.

Жоғарыда атап өткен Бақытжан Әзібаева монографиясында: «Осы күнге дейін арнайы фольклортанулық зерттеудің нысаны болмаған «сәуегей түс» сарыны эпосымыздың барлық жанрлық түрлеріне кездесетін тұрақты мотив болып табылады» [3], – дей келе сараптауға алынған жыр персонаждарының типтік, сонымен бірге түрлі мазмұндағы түстерінің мысалы жыр-дастандарда кездеседі дейді. Сәуегейлік түс мотиві кездесетін жыр-дастандар: «Хикаят рисала Мұңлық, Зарлық», «Құбығұл», «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр», «Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш-Баян Сұлу», «Төле бидің тарихы», «Абылай хан. Ақ атан», «Көкжарлы Барақ батыр», «Оғызнама» «Бозжігіт», «Салсал», «Қисса Әбушахмада», «Қисса уақиға Кербала», «Қисса Мұхаммед Расул Алланың дәрул пәниден дәрул бақиға рихлат еткен мәселесі», т.б.

Қорыта айтқанда, сонау ерте заманнан бастап, ғасырлар қойнауынан жеткен «сәуегей түс» мотивінің шығу тегін сөз қылып, түп төркініне үңілер болсақ, байырғы адамдардың мифологиялық ой-санасы, дүниетанымдық көзқарастарымен, әсіресе әруақтар мен Тәңір культімен тікелей байланысты екеніне көзіміз жетеді.

ПОВЕСТЬ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА «ПЕРВЫЙ УЧИТЕЛЬ» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОВРЕМЕННОСТИ

Ишкина А. И.

Научный руководитель: Набиуллиной Г. М.

Бакирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, г. Уфа

Важным вкладом в советскую литературу является повесть Чингиза Айтматова «Первый учитель» (1961) году. Главный герой повести убеждает народ, что образование важно и создает первую сельскую школу. Образ учителя, изо всех сил, ломая все преграды стремящегося оторвать детей от невежества до боли современен.

Глубоко прав критик Панкин, что «уважать учителя – это наука почему-то дается труднее других». Дюйшен – это яркий представитель нового поколения, обладающий широким кругозором и стремящимся дать знания детям и воспитывать в них важные нравственные качества. Если в советское время учитель был своего рода культом, то сейчас произошла переоценка этой профессии. Современным детям, читая эту повесть, наверное, сложно понять. В наше время молодежь другая. А чтобы воспитать молодежь с высокой нравственной и духовной культурой, надо вернуть профессии учителя ее прежний высокий авторитет. Учитель должен не только учить, но и стать другом, советчиком, помощником.

Творчество Чингиза Айтматова имеет большое воспитательное значение, особенно для подрастающего поколения. Всем своим содержанием оно созвучно мыслям, которые так близки были В. А. Сухомлину: если сердце подростка, юноши не откликается на горе, тревогу или заботу товарищей, если он не готов пожертвовать своим благополучием для другого человека, для Отчизны, – грош цена всем его достоинствам! Настоящий культурный человек немыслим без добрых чувств.

Нет у человека врага злее и опаснее себялюбия, – утверждает Айтматов. Эгоизм лишает человека радости общения с людьми, счастья радоваться их счастью. Эгоистичные люди прежде всего обкрадывают самих себя, обедняют собственную жизнь. Радость ведь не только от того, что человек может что-то взять себе, но и от того, что он может дать людям то, что им нужно. И это главное.

Суть творчества Айтматова заключается в том, как он сам это отмечает, чтобы «каждый человек думал бы о другом человеке, о людях других стран так же, как о самом себе» [4].

Читая произведения Чингиза Айтматова, улавливаешь главную мысль, которая четко говорится в повести «Первый учитель»:

– Не пожалейте жара своих сердец [2]!

Эта мысль имеет очень глубокое значение, она заставляет нас подумать о жизни! Человек рождается в этот мир, чтобы жить по его законам; быть свободным, образованным – творить добро чистой своей души и своими руками.

Отражая действительность в художественных образах, воздействуя на наши чувства и переживания, творчество Айтматова облагораживает людей, объединяет их, учит на благо общества, обогащает культуру чувств, формирует духовный облик человека.

МҰХТАР МАҒАУИННИҢ «ШЫҢҒЫС ХАН» РОМАНЫНДАҒЫ ШЫҢҒЫС ХАННЫҢ АДАМИ ПОРТРЕТІ

Нұржан М. Н.

*Ғылыми жетекшісі: ф. ғ. д., профессор Бисенғали З. Қ.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Әдебиеттегі көркем шығарма қаламгер ойының жемісі, қаламының жетістігі болып саналады. Жазушы үшін көркем шығарма тудырудағы ең күрделі де қиын дүние – шығарманың өн бойындағы кейіпкердің жаны мен жүрек түкпірінде жүретін көзге көрінбес нәзік иірімдерін дөп басып табу, тану, сол сезімді оқырманға да қаз қалпында баяндап бере алуы. Мұхтар Мағауин прозасының басты ерекшелігі – сөз қолданысында, баяндау тілінде, көркемдігінде. Автордың қаламгерлік дағдысында ерекше баяндау формасы бар. Мұхтар Мағауин – шығарма желісіндегі ойын ұлттық бояулармен, ұлттық концептілермен, ұлттық сана деңгейіндегі тұлғалармен, олардың тарихи образдарымен әдемі жеткізе білетін қаламгер. Автордың кез келген шығармасында оқырманмен арадағы қарым қатынас өте жеңіл жүзеге асады, ортақ көзқарас орната алады. Өйткені М. Мағауин шығармалары – өзіндік философия, қазақы болмыспен өрілген. Жазушының өмірбаяндық шығармаларының тілі мүлдем бөлек. Нарративтік ерекшеліктер мен оның ішіндегі баяндау нормаларына қарасты ерекшеліктерді Мағауин прозасынан айқын көруге болады. Жазушы Мұхтар Мағауиннің деректілікке сай тарихи шындықты суреттеп жазған, тарихи кейіпкерлерді толық образда қамтыған көркем әдеби шығармаларының бірі – «Шыңғыс хан» тарихи-деректі романы. Көркем әдебиетте мазмұны әлемдік тарихпен тамырлас, шынайылығы бағалы шығармалар аз емес. Тарих – бүгінгі күннің айнасы. Тарихи шығармалар желісі – қазіргі таңда әрбір елдің өткен тарихынан сыр шертер құнды әдеби мұра екендігі белгілі. Тарихи әрі көркем әдеби шығарманың арқасында әр халық өзінің түпкі тарихымен таныса алады. Соған сай, тарихи роман жанры бұл тұрғыда үлкен рөл атқарады.

Моңғол тарихы Шыңғыс ханнан бастау алады. Шартарапты мекендеген көшпелі халықтың басын қосып, бүкіл Азияны жаулап алып, біртұтас мемлекет құруы – Шыңғыс ханның көрегендігі мен табандылығының арқасы. Өзінің кемеңгер қолбасы екенін дәлелдеп, дүние жүзінің тарихынан ойып орын алды. «Шыңғыс хан... біз үшін мәңгілік мақтаныш... айтатындары – Шыңғыс хан жаман, қанішер, пәленбай қаланы қиратқан, пәлен жұртты жойған. Біз айтайық, Шыңғыс ханның және оның ұрпақтарының атының тұяғы тиген ешбір жерде ешқандай халық жойылған жоқ. Бәрі де ата жұртында өсіп, өніп, бүгінгі күнге жетті», – деп Мағауин өзінің кейіпкерінің жасаған әрекеттері мен сарқылмас мұрасын шынайы деректерге сүйене отырып халыққа паш етеді. Оның кемеңгерлігі мен даналығы сан ғасырлық ұрпағына мирас болып қалды. Романда сан түрлі қауым, сан түрлі образдар сыры ашылады. Сол суреттеліп отырған тарихи кезеңнің негізгі қасиеттері бойларына сіңген тұлғалы жандар бейнеленеді. Көркем кейіпкерлердің ой-сезім, күйзеліс, толғаныстары арқылы күрес арнасында сол дәуірдің небір сырлары баяндалады. Тарихи шындыққа үлкен жауапкершілікпен қараған жазушы романды жазуда нақты дерекке көбірек назар аударған. Деректі роман – халық өмірінің өткені мен бүгінгі күнінің арасында қаншалықты айырмашылық бар екендігін ұқтыратын, тарихқа шынайы көзбен қарауды талап ететін туынды. Олай дейтін себебім, тарихи шындық пен көркемдік үйлесім тапқан тұста шығарманың мазмұны мен пішіні де өзара үздік байланыс түзеді. Көркем шығарма – нағыз суреткерлік әрекеттің нақты нәтижесі, әдеби еңбектің көзбен көріп, қолмен ұстауға болатын затты дерегі. Сәтті шыққан көркем шығарма – бір жазушы келесіндегі ғана емес, бүкіл әдебиет көлеміндегі кесек құбылыс, бүкіл өнер әлеміндегі тұрлаулы тұлға дейтін болсақ, образ – осынау өнер туындысындағы көп тұлғалардың бірі.

ӘЛ-ФАРАБИ ПОЭЗИЯСЫ

Көкжанова А. Б.

Ғылыми жетекшісі: Кушкымбаева А. С.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Әбу Насыр әл-Фараби бұрын-соңды мәлім емес ғылым салаларын зерттеп, өзге тілдердегі ғылым табыстарын меңгеруге құмартқан. Ғылымның небір жетістеріне бойлап, алдыңғы қатарлы білімге қол жеткізеді. Қазақ әдебиетіне қосқан үлесі тіптен бөлек, әдебиет тағы да біраз өрлей түсті. Әдебиет мәселелеріне қатысты шығармаларынан поэзия тақырыбындағы «Өлеңнің өлшемі мен ұйқасы туралы кітап», «Поэзия өнері туралы», «Өлең өнері қағидалары туралы трактат», «Ұйқас пен ырғақ туралы кітап», «Китаб аш-шеер» («Өлең кітабы») еңбектерін атап көрсетуге болады. Бұл трактаттардың ең көлемді әрі танымалы – «Өлең өнері қағидалары туралы трактат». Еңбектің мазмұны бойынша әл-Фараби гректің философы Аристотельдің айтқан ойларын, түйген түйіндерін тұжырымдайды. Поэтикасын түсіндіре отырып, өзіндік болжам жасайды, поэзияның түрлеріне анықтама береді. Өлең жүйесінің әр халыққа тән сөз қолданыстары, мазмұны жағынан болсын өзіндік ерекшеліктері бар екенін көрсетеді. «Өлең кітабы» трактатында өлеңнің шумағы, ұйқасуы, буын, бунақ саны бір-бірімен үйлесім тауып тұруы қажет деп пайымдайды. Өлең адамның қиялдауынан туған ой желісі, жай нәрсені өзінше көркемдеп, әсемдеп баяндау деп түсінеді. Поэзияның өз алдына бір ғылым саласы екенін айта келіп, сонау заманнан бастау алған тарихы бар екенін баяндайды. Әл-Фараби өзі өмір сүрген заманның ақыны болған. Өзі өлеңдер жазып, поэзияның үлгісін көрсетеді. Бұл жөнінде қызыға зерттеумен айналысқан тарихшылар мен зерттеуші ғалымдар пікірлерін айтып, өлеңдерінен бірнеше мысалдар келтіреді. Әл-Фараби өлеңдері философиялық терең ойға негізделеді. Адамның игі, ізгі амалдарын құптап, өмірдің мәні жайында, оқу мен білімді биік тұтуға, адамгершілікке, пендешілікпен күресуге шақырады. Өмірін ғылым жолына арнаған ғалым оқу, іздену, дүниенің қыр-сырын ашумен айналысады. Өз туған жерінен, ағайын-туыстарынан жырақта жүріп, қайтпас жігері, ұлы мұраты арқасында өшпес, кәусар бұлақпен сусындар жаңалықтарды ашуға зор үлесін қосады. Туған жерін естен шығармай ақын өлеңіне қосып, жинақтаған білімімен бөлісуді армандайды. Мысал келтірер болсақ,

Қамығамын сағынып, алау денем,
Шаршадым мен, қанатым талдым менің,
Шаныт жолға сарсылып қарауменен.

Әл-Фарабидің пікірінше, кемеліне жеткен ақын болуы үшін табиғи талантымен қоса еркіндігі болуы тиіс. Таланты, білімділігімен қатар ақынның тәжірибесі мол болуы керек деп санайды. Ақын құр қиялға шомып, өмір шындығынан аулақтықты ұнатпайды. Өлеңнің мән-мағынасы, жеткізуші ойы, идеясы, сюжеті жинақы әрі үлкен шеберлікті қажет етеді деп түсінік береді. Өзі жақсы игерген, өзі түсінетін жанрда жазса ғана, ақынның туындысы жақсы нәтижесін береді, биік шыңырауына жетеді.

Әбу Насыр әл-Фарабидің өлеңдері әлі жете, түбегейлі зерттелген жоқ. Шалқар шабыт иесінің көркем өлеңдерін толықтай түсініп, ұғу үшін өлең жолдары толық емес. X ғасырдан бастап қазіргі таңға дейін ұлы бабамыздың құнды еңбектері арқылы ғалымдар зерттеуін толықтыра түсті. Ғұламаның пікірлері айтылған туындыларындағы теориялық ойлар мен көркемдік маңызын жоғалтпады. Ол – әлемнің екінші ұстазы, тұңғыш әдебиетші, ертедегі философ, есімі күллі жұртқа белгілі қайраткер. [1; 60]

III СЕКЦИЯ

ЛИНГВИСТИКА

ЛИНГВИСТИКА

LINGUISTICS

ЕР КІСІ ЕСІМДЕРІНДЕ ҚАЙСАРЛЫЛЫҚ СИМВОЛЫН БІЛДІРУДІҢ МӘНІ

Ізтұрғанов Дархан

Ғылыми жетекшісі: Муканова З. А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, өткені мен келешекті болжауын, мәдениеті мен салт-дәстүрін бейнелейтін түрлі зерттеулерінен ақпарат беретін жетістіктері жетерлік. Ондай мәліметтер тек қазақ тілінде десек артық болар, себебі кез келген тілдік бірліктерөзге де халықтың тұрмысынан, танымынан хабар берері сөзсіз. Осыған орай, біздің зерттеуіміз қазақ және ағылшын тілдеріндегі қайсарлылық сөзінің ұғымы мен қолданысы аталған екі тілдегі қолданыс аясын айқындау.

Қазақ тілінде қайсар, қайсарлы, қайсарлылық сөздерінің мағынасы терең, олай болуының себебі халқымыздың өткен өмірімен тығыз деуге болады. Нақтылар болсақ, түсіндірме сөздіктерде *қайсарлық* сөзінің мағыналары *қайсар болғандық, бір беттік*. Ал, А. Ысқақовтың «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінің» 5-томында *қайсарлық* сөзі *қайтпас батыл, қажырлылық, өжеттік* деп берген.

Ассоциативтік сауалымызда респонденттердің басым көпшілігі *қайсарлық* сөзіне – *батыр, батыл, ақылды, парасатты, ел қамын ойлайтын азамат, еңбекқор* сынды көптеген сөз орамдарын келтірген. Оған қоса, бір қызығы аңыз желісіндегі және қазақтың батырларының есімдері де көптеген респонденттердің келтірген мысалдарынан аңғаруға болады. Ең бастысы *қайсар, қайсарлылық* халқымызда ер азаматтарға тән қасиет екенін дәлелдейтін сауалдар жоғары көрсеткішке ие болып отырғанын айта кету керек

Қайсар – батыр, батыл, өжет, ақылды синонимдік қатарын атай келе, кешегі батыр қыздарымыз Мәншүк, Әлия сынды өзге де есімдер назардан тыс қалмағаны анық. Мағынасы өзгеше болғанымен іс-әрекеті, еліне деген сүйіспеншілігі арқылы батыр атағына лайықты осындай есімдер әлі күнге дейін *қайсарлылық* символын білдіретін есімдердің қатарына да аз да болса кездеседі.

Жалпы респонденттеріміздің берген сауалдарын жинақтау келе, *қайсарлылық* символын білдіретін кісі есімдері, әсіресе ер кісілерге тән есімдер мағынасы сөздіктермен сәйкес келетін айта кеткіміз келеді.

Ал шын мәнінде «қайсарлық» символын көрсететін кісі есімдері Айбын, Ерасыл, Бек, Айбар, Мансұр, Арсен, сонымен қатар сәбилерге болашақта мықты, қайратты, әлді болсын деген тілекпен Қайсар, Қайдар, Болат, Темір, Темірлан деп есімдерін атай кеткіміз келеді. Аталғандардың бірнешеуіне тоқталар болсақ:

Айбар – қазақ есімі – айбат, айбын. Бұл есім сәбиге айбатты, айбынды болсын деген мақсатпен қойылады.

Айбын – мағынасы айбар, айбат, батылдық

Арсен, Арсений – көне грек тілінен "арсениос" – батыл, ержүрек деген мағына береді.

Ерасыл – аса аяулы, нағыз батыр.

Мансұр, араб тілінен – 1) жеңімпаз, жеңіске жетуші.

2) күдіретті.

Бек – берік, мықты деген мағынаны береді.

Қазақ тілінде ер кісі есімдерінің өте көп екенін білеміз. Алайда «Қайсарлық» символын беретін кісі есімдерін ажырату үшін олардың мағынасына тереңнен үңілуді қажет етеді және өзге тілден еніп, бүгінгі таңда сіңісіп кеткен есімдердің де болуы жаңалық емес. Ол біздің мемлекетіміздің көпұлттылығымен, түрлі тарихи оқиғалармен байланысты дегіміз келеді.

«ЖАҚСЫ КӨРУ», «СҮЮ» ЕТІСТІКТЕРІНІҢ ТІЛДЕРДЕГІ КӨРІНІСІ

Бөлекова А.

Ғылыми жетекшісі: Муканова З. А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазіргі таңда екі немесе одан да көп тілдер арасындағы кездесетін ұқсастықтар мен айырмашылықтарды айқындау тіл білімінің негізгі зерттеу нысандарының бірі. Осыған орай, «жақсы көру»/ «любить»/ «to love» етістіктерінің қолданыс ерекшеліктерін айқындау арқылы тек тілдік ерекшеліктерді ғана емес, мәдени, ұлттық ұғымдар мен түсініктерге тоқталуға тырыстық. Қазақ, орыс және ағылшын мәдениетіндегі сөздердің лексика-семантикалық ерекшеліктерін қарастыру, олардың мәдени құндылықтарын айқындау және аталмыш етістіктің қолданыс ерекшеліктерін ашуда зерттеулер жүргізілді. Берілген етістіктердің түпкі, яғни бастапқы мағынасы «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» берілуі:

«Жақсы көру» етістігінің бір ғана мағынасы **ұнату, жарату** болса;

«Сүйю» – етістігінің үш мағынасы беріледі:

1. Ерінді тигізіп, мейірлене өбу;

2. Ғашық болу, ынтығу, құмарту;

3. Жақсы көру, жарату.

Фразеологиялық сөздікке жүгінетін болсақ, «жақсы көрді» – ұнатты, сүйді, мақұл көрді. *Сені жақсы көретін. Бірақ қазір қайда екенін білмеймін. Бірнеше жыл болды. Хабарсыз кеттік, – деді Назым. (М. Әуезов). Омонимдер сөздігі* де «сүйю» етістігінің екінші мағынасы ретінде *құмарту, ұнату, қалау* мағыналарын береді. Мысалы: *Құлақтан кіріп, бойды алар, Жақсы ән мен тәтті күй. Көңілге түрлі ой салар, Әнді сүйсең, менше сүй.* Демек, «сүйю» мен «жақсы көру» етістіктері бір түсінікті беретін болса, әнді жақсы көру, Отанды жақсы көру, әкені жақсы көру, жаңа топтаманы жақсы көру тіркестеріндегі «жақсы көру» етістігінің орнына «сүйю» сөзін қолдансақ мағыналары өзгермеуі керек.

Олар: *әнді сүйю, Отанды сүйю, әкені сүйю, жаңа топтаманы сүйю.* Жоғарыдағы тіркестердің соңғы екеуі қолданысы бойынша тілдік нормаға сай емес екендігі бізге мәлім. Сондықтан орыс тілімен салыстырмалы түрде қарасақ: «любовь» сөзі *махаббат, сүйіспеншілік* дегенді, сәйкесінше «любить» *жақсы көру, сүйіспеншілік таныту* дегенді білдіреді. Мысалы: *любить песню, любить Родину, любить папу, любить новую коллекцию.* Байқағанымыздай «любить» етістігінің орыс тіліндегі айтарлықтай қолданыс ерекшелігі жоқ, демек «сүйю» мен «жақсы көру» орыс тілінде бір мағынаны білдіріп, барлық тіркестерде бір-бірінің орнын алмастыра алады. Ағылшын тіліндегі «to love» етістігі «Oxford» сөздігі бойынша *сүйю, сезу, ұнату* деген мағыналарды білдіреді. Қолданысы бойынша 95%-ға орыс тіліндегі любить етістігімен сәйкес келеді. Бірақ кей жағдайларда аудармасы бойынша мағынасы сәйкес келмей қалады. Мысалы: «I love cookies» – «Я люблю печенье» емес «я обожаю печенье» деген мағынаны білдіреді. Яғни, мен тоқаштарды жақсы көремін емес, ұнатамын. Зерттеулер бойынша ағылшын тіліндегі «to love» етістігінің дұрыс қолданысын тек қана мәтінге қарап ажырата аламыз, барлық жағдайда бір мағынада қолданыла бермейді. Дәл сол сияқты қазақ тілінде де жақсы көремін, сүйемін деп әр жағдайда айтыла бермейді. Қазақ мәдениетінде «Сүйю» сөзінің мағынасы тым терең, ол *барлық ауыртпашылықты мойнына алу* деген ұғым іспеттес, яғни «жан мен тән үйлесімділігі».

Қай тілде болмасын, қай мәдениетте болмасын «Махаббат» сезімдерін білдіретін сөздер өте көп. Дәл сол махаббат отанына айналған Франция мемлекетінің философы Габриель Марсель Адамға «Мен сені сүйем» деу ол – «сен ешқашан өлмейсің, сен мәңгі тірісің» дегенді білдіреді деген. Бірақ аталмыш етістіктердің әр тілдегі көрінісінің ерекшелігін тек мәдениетін ескере отырып қана айыра аламыз.

ҚАЗАҚ / АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЖЕМІС-ЖИДЕК, КӨКӨНІС АТАУЛАРЫ

Рысқұл А.

Ғылыми жетекшісі: Медетбекова П. Т.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Кез келген тілдегі атаулардың өзіндік ерекшеліктері мен қатар жер мен көктей айырмашылықтары немесе керісінше ұқсастықтары болуы мүмкін. Бір ғана тілдегі атаулардың бірнеше аталуы да мүмкін. Әрине, көп жағдайда диалект болуы да ғажап емес, ол географиялық аумақтарға байланысты түрлі өзгеріске ұшырап, түрліше аталуы қазіргі кезде қалыпты жағдайлардың бірі. Мысалы, қазақ тіліндегі қара өріктің алхор аталуы немесе қиярдың бір өңірлерде бәдірен болуы сияқты көптеп кездесетін атаулардың бәрін синоним деп қабылдай алмаймыз. Мұндай мысалдар бір ғана қазақ тілінде күні бүгінге дейін нақты бір атаудың шешімін тапса, енді шешімін таппай отырған, яғни әлі де қарастыратын мәселелердің бірі. Ал екінші тілді меңгеру барысында кез келген тілдік бірлік екінші емес өз ана тіліңізбен салыстыру арқылы меңгеріледі. Ағылшын тіліндегі жеміс жидек, көкөніс атаулары өз ана тіліміздегі атаулармен қатар қарастыру арқылы көптеген қызықты жайттарға, атап өтер болсақ, алдымен, жеміс және жидек, көкөніс атауларының өзге тілдегі аудармасымен қатар, жеміске бөлек, жидекке бөлек жататын атауларды қарастырудың өзі бізге біршама қызықты мәліметтер берді. Осыған орай сөздіктермен жұмыс жасау арқылы мағынасын ашып, нақты екі мәдениет арасындағы байланыс пен ұқсастықты анықтай алдық.

Жеміс-жеміс беретін ағаштар мен сабақты өсімдіктер басына шығатын шырынды мәуе, миуа. Ауыспалы мағына: бір нәрсенің, еңбектің табысты нәтижесі, қорытындысы.

Жидек – таңқурай, бүлдіргін, құлпынай өсімдіктері жемісінің жалпы атауы.

Көкөніс – тамаққа пайдаланылатын сәбіз, капуста, қызылша сияқты бақша дақылдарының жалпы атауы.

Жеміс – жабық тұқымды өсімдіктер өнімі. Жидек – бұта немесе шөптесін өсімдіктердің көп тұқымды шырынды жемісі.

Көкөніс – тамаққа қолданылатын бақша жемістері мен көктер.

Ал, ағылшын тіліндегі осы атаулардың мағынасына тоқталар болсақ:

Fruit – the part of a plant that produces the seed, especially when eaten as food.

Berry – a kind of small (often juicy) fruit.

Vegetable – a plant or part of a plant, other than fruit, used as food.

Яғни, екі тілде жеміс, жидек, көкөніс дифинициялары бірдей.

Жеміс түрлері және ағылшын тіліндегі баламасы: алма – *apple*, алмұрт – *pear*, банан – *banana*, шабдалы – *apricot*, авокадо – *avocado*, ананас – *pineapple*, бергамот – *bergamot*, грейпфрут – *grapefruit*, киви – *kiwi*, лайм – *lime*, лимон – *lemon*, манго – *mango*, апельсин – *orange*, өрік – *peach*, маракуйя – *passion fruit*, нанайя – *papaya*, слива – *plum*, анар – *pomegranate*, мандарин – *tangerine*, құрма – *persimmon*.

Жидек түрлері: қарақат – *currant*, көкжидек – *blueberry*, бүрген – *buckthorn*, шие-чери – *cherry*, мүкжидек – *cranberry*, қара бүлдірген – *blackberry*, жүзім – *grape*, таңқурай – *raspberry*, қарбыз – *watermelon*, құлпынай – *strawberry*.

Көкөніс түрлері: қызылша – *beet*, брокколи – *broccoli*, орамжапырақ – *cabbage*, сәбіз – *carrot*, жүгері – *corn*, қияр – *cucumber*, баклажан – *aubergine*, сарымсақ – *garlic*, пияз – *onion*, қармон – *potato*, асқабақ – *pumpkin*, қызанақ – *tomato*.

Бұл жоғарыда аталғандар, күнделікті қолданылып жүрген атаулар десе де болады. Алайда, бір ғана қазақ тіліндегі баклажан, редька, банан т. б. біршама атаулардың қазақ тіліне аударылып, әлі қолданысқа толық енгенін де айта кеткен жөн.

Кез келген ат және атау ол тілдік бірліктер, тілдің сөздік қорына еніп қолданылуы, меңгерілуі тиіс. Сонымен қатар екінші тіл ретіндегі қызметі өз алдына, сондықтан мұндай жайттар тіл үйренуде де, күнделікті қолданыста та екі жақты ой туындатпауы тиіс деп білеміз.

NATIONAL FEATURES OF THE NAMES OF POP GROUPS

Syrlybay Balaussa

*Supervisor: Medetbekova P. T.
Al Farabi Kazakh National University*

The purpose of this work is to identify, describe and interpret the linguistic and cultural specifics of the English names of musical groups in the UK and the USA.

The subject of the study is the linguistic and cultural features of the English names of musical groups.

In accordance with the goal, the following **research tasks** are put forward:

- to describe the semantics and functions of proper names, to identify existing sources, motivation and classification of proper names,
- to study the methodological base and conceptual apparatus of linguo-cultural studies, to consider proper names as units of linguo-cultural studies and their precedent,
- to distinguish the structural and semantic features of the English-language names of musical groups and their sources and to identify the functional specificity of the names of musical groups in English.

An attempt is also being made to structure and describe the youth picture of the world using the linguocultural field «Names of musical groups». The structural-formal method revealed that 92% of the musical group names are derived from nouns, while the number of verbs, adjectives, pronouns, adverbs, interjections, conjunctions and numerals does not exceed a threshold of several percent. It should be noted that the above cases are an exception to the rule rather than a trend, and are partly justified by the originality, having the name «Ten, Eleven,» the sentence name, «*Therapy*,» the name «*Them, The Others*,» and so on. the rest of the group immediately stands out from the rest. On the other hand, names created on the basis of nouns can moshere clearly reflect values important for musicians, since this part of speech is the core of the vocabulary of English words (more than 50%).

The study revealed 8% of the musical group names with a deliberate spelling change. As a rule, this is a change in one letter (*i* > *y* *Stryper. The Byrds*, *y* > *ie* *Smokxe*; *i. e.* > *y* *Babys*, *cs* > *x* *Keys*), insertion of an additional grapheme (*Alcatrazz, Ratt, Wizzard, Hexx*), syncope (*Helstar, Megadeth, Staind*), etc. , which gives a graphically (rarely phonetically) new word.

«Proper nouns are a special type of names. In fact, when someone asks us our name, it is such a type of name we use in reply, i. e. Paul or Mohandas or Teresa or any such name.

- *Names of people – like those just mentioned;*
- *Brand names – like Penguin Books, Tata Indica, Lux or Dell;*
- *Geographical names – Asia, River Nile, Mount Everest, the British Isles;*
- *Names of institutions – St. Michael's School, Bank of England, European Union;*
- *Names of books and films – Utopia, Wuthering Heights, My Fair Lady.*

English-language names of musical groups have unique specific characteristics that make it possible to distinguish them into a special subclass of music group names. The special properties of this subclass include spontaneous objective nomination, the use of case-law sources of various nature, the ambiguity and specificity of the semantics of motivating foundations, etc. English-language names of musical groups can be organized in the form of a linguo-cultural field with the dominant is associative or metaphoric names. This field reflects the main areas of culture in the central areas are the natural environment and social institutions, in the peripheral region – the knowledge of life, absolute values, religion and art.

DIFFERENCES OF KAZAKH, CHINESE AND ENGLISH LANGUAGES' NUMERALS

Baizakova Sh.

Supervisor: Medetbekova P. T.
Al Farabi Kazakh National University

It is obvious that each language has its own peculiarities which define it as a language and distinguish it from other languages. It is their lexical units, grammar and phonetically features. Despite of aforesaid differences and, some similar features could be found. For instance, particular parts of speeches may perform the same function and numerals could serve as an example in this case. Numerals are symbols which are used to represent numbers. In all languages, numerals function as a determiner by showing the quality and order. This work attempts to find out the main distinctive characteristics of usage numerals in Kazakh, English and Chinese languages. The main difference is connected with subdivision of numerals in these languages; for instance, Kazakh numerals are divided into 6 subgroups (есептік, реттік, жинақтық, болжалдық, топтық, бөлшектік) while English and Chinese languages have 3 types of numerals (cardinals, ordinals and fractions). One of the subgroups (жинақтық) in Kazakh language contains only 7 numbers, because it is impossible to say *сегізгеу* or *ондау*, it means that numbers bigger than 7 cannot be grouped. All three languages have common group called ordinal, however their ways of formation are mismatched. Ordinal numbers are designed by adding 第; *dì* ("sequence") before the number (second -第二(*dì-èr*)) while other languages require adding suffixes to the digits. Kazakh languages' ordinal numerals are formed through suffixes: if the number finishes with consonants, suffixes -інші, -ыншы are added; and -ншы, -нші are added when the number's last sound is vowel. English use suffixes -st, -nd, -rd and -th to form ordinal numbers. Unlike Kazakh, first three suffixes are used only with one numbers: first, second and third; and with other numbers -th is used. The next difference comes when numerals are used in a combination with other parts of speeches; In combination with noun, if the number of particular thing is more than one, plural endings (depend on the last sound of the noun: -s or -es(-ies)) are added to English numerals (5 flowers), while Kazakh (5 *гүл*) and Chinese numerals do not require that. Considerable distinctiveness of Chinese numerals is that simple numerals cannot quantify an object by itself. Measure words, also known as classifiers, are used along with numbers to define the quantity of an object or objects. There are two types of such measure words, nominal and verbal, with the latter being used in quantifying verbs and the amount of time which they take precedence (三个人 *↑* – catch-all measure word and usage of this classifier in conjunction with any noun is generally accepted if the person does not know the proper classifier; 七位老师: 位 -polite classifier for people and it is attached to positions, not names). Furthermore, numbers bigger than 10 are formed through adding two/three(up to number) numbers in Kazakh (19 – он тоғыз) and Chinese (95 – 九十五(*jiǔ shí wǔ*)) languages. Adding suffixes (-ty for numbers more than 20 till 100, -teen is for numbers from 13-19, and 11– eleven, 12–twelve are irregular numbers, as they do not obey the general rule) to form numbers bigger than 10 is the distinguishing feature of English. Next difference appears when three-digit numbers (and bigger) are pronounced, since in English they contain conjunction «and» (257 – two hundred and fifty seven), also If the number is started with hundred and it does not contain tens, then conjunction "and" is used before ones (809 – eight hundred and nine). This peculiarity of numerals does not concern to Kazakh and Chinese numerals. Sometimes numeral measure words are used (908 九百零八 *jiǔ bǎi líng bā* (as there is no tens, 十 is not pronounced)).

Numerals do not distinguish only according to grammatical features, but also connotational meanings are disparate. For instance, Kazakh people consider number 7 as sacred one, while Chinese believe that number 8 brings luck. Englishmen accept number 13 as a sign of negativity and for Chinese 4 is a symbol of death. All mentioned peculiarities are tightly connected with culture, mentality and lifestyle of people, who speak in those languages.

ЗООМОРФТЫ КОМПОНЕНТТЕРДІҢ КІСІ ЕСІМДЕРІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Мурзабекова С.

Ғылыми жетекшісі: Медетбекова П. Т.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақ/ағылшын кісі есімдерінің зооморфты компоненттерін анықтауда біз «аң» және «құс» атауларына байланысты кісі есімдерін жинап, топтастырдық. Қай тілде зооморфты компоненттер басым және қай тілде қандай аң, сонымен қатар құс атаулары көп қолданылады соны талдап, саралауға тырыстық.

Тіліміздегі антропонимдерге осы тұрғыдан келер болсақ, жануарларға байланысты есімдердің біріншіден, ерте дәуірлерде қалыптасқаны, екіншіден, әрбір ұлт, ұлыс, этностың наным-сенімдерімен қатар тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрыптары, жалпы өмірге деген көзқарастарымен тікелей сабақтасып жатқаны анықталады. Сонымен қатар бұл жерде негізгі кісі есімдеріндегі зооморфтік компонентер және жалпы әрбір тілдегі кісі есімдерінің табиғаты жайында көптеген қызықты мәліметтер, тілдік ерекшеліктер қарастырылып отыр.

Халқымыздың танымында қалыптасқан белгілі бір аң, жануар, құс туралы ұғымдар ұлттық мәдени стереотиптерге айналып, нәтижесінде этностың, жеке тілдік тұлғаның аялық біліміне енеді. Тіліміздегі *Аюбай, Қасқырбай, Жолбарыс, Ақбота, Ақтомы, Ақмарал, Қозыбақ, Бүркіт, Лашын*, т. б. аттары осылайша пайда болған.

Ағылшын антропонимикалық жүйесі әртүрлі және қиын. Оның даму және тұрақтану тарихы ұзақ және қызықты. Мысалы, *Biddulph* – Бұйыру + қасқыр (*to order + wolf*); *Brock* – Борсық; *Buckley* – Бұғы + шалғын (*deer+meadow*); *Calvert* – Бұзау + малыш; *Everard* – Азбан шошқа+мықты; *Berengaria* – Аю+найза; *Wulfstan* – Қасқыр+мас; *Orson* – Аю; *Ursula* – Ұрғашы аю.

Wilcynski «қасқыр» деген мағына беретін поляк тіліндегі *wilk* сөзінен алынған. *Wilk* негізінен қасқыр сымақ адамды сипаттау үшін қолданылған, бірақ *Wilcynski* есімінде қасқырлардың қасында өмір сүрген адамға қолданылады.

Lovell деген есім *Low* есімінің өте аз кездесетін ағылшын есімінің нұсқасы, оның мағынасы мықты және қауіпті адам, бұл бүркеме ат англо-нормандық француз тіліндегі *lou = wolf + -el* кішірейтетін суффикс қосындысынан алынған. *Lovel* және *Lowell* түрлері.

Lambkin/Lumpkin/Lamkin деген ағылшын патронимдік есімдер «Кішкентай Қозы» деген мағына береді.

Кез келген тілді үйренуде де, зерттеуде де қарастырылып отырған тілдік бірліктермен қатар сол халықтың өткен өмірі, мәдениеті, танымы мен салт-дәстүрі жайында мәліметтер маңызды. Мағыздылығы сол, әсіресе тілді терең меңгеруге үлкен ықпал тигізері анық.

Біздің қарастырып отырған нысанымыз, бүгінгі күнге дейін зооморфты компоненттер әр халық үшін маңызды, жағымды жақтарымен де, жағымсыз тұстарымен де, сонымен қатар ашылмаған қыр-сырларымен де олысып отырады. Бұл жайында, яғни зооморфты компоненттерге қатысты зерттеулер біршама бар, дегенмен біз кісі есімдеріне, ондағы әр халықтың есім берудегі танымын қарастыру маңызды болып саналады.

ПРОФЕССОР ГҮЛДАРХАН СМАҒҰЛОВА ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР ТУРАЛЫ

Әріпбай М. Ө.

*Ғылыми жетекшісі: Мұхамеди Қ. Т.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазақ халқының рухани құндылықтарының бірі «тұрақты» тіркестер – фразеологизмдердің қазіргі ғылыми зерттеу нысанындағы парадигмаларын анықтау және ғылыми нәтижелерін талдау» бағытындағы зерттеулердің авторы, ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Гүлдархан Смағұлованың фразеологизмдерге қатысты еңбектерінің мағызы зор. Оның айқын дәлелі ретінде «Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері», «Фразеологизмдердің семантикалық категориялары», «Фразеологизмдердің варианттылығы», «Фразеологиялық калькалар», «Мағыналас фразеологизмдер сөздігі» атты ғалым қаламынан туған сүбелі еңбектеріндегі фразеологизмдерді сипаттаудағы жан-жақты ізденіс іздері фразеологизмдерге қатыстының бәрін барынша айшықтай түскендігін айтуға болады.

Профессор Г. Смағұлованың «Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері» атты оқулығынан мағыналас фразеологизмдерге байланысты көптеген ақпарат ала аламыз. Мысалы, қазақ тіл білімінде қолданылатын лексика-грамматикалық, семантикалық жағынан өзгермейтін тұрақты тіркестер, сонымен қатар, фразеологиялық материалдардың ұлттық мәдени маңыздылығы туралы, қазақ халқының әдебиеті мен мәдени өмірінде айырықша сипатталатыны, ұлт мәдениетін танытуда ерекше бағаланатыны нақты дәлелдермен берілген. Халық тіршілігінен және ұлттық менталдық өрісінен хабардар ететін фразеологизмдердің мағыналас түрлерін көре аламыз.

Тұрақты тіркестерді зерттеу барысында, аталған еңбектермен таныса отырып, қазақ фразеологиясында осы күнге дейін қолданылып жүрген фразеологизмдердің басым көпшілігі қарап тұрсақ, ата-бабамыз қалдырған ұлттық мұра екені баршамызға мәлім. Алайда, бұдан тұрақты тіркестер бір қалыпта тұр, өзгеріссіз деп айтуға да болмайды, тілдік қор күннен – күнге жаңарып, сөзік қор молайып келеді, жаңадан енгізіліп келе жатқан фразеологизмдер күнделікті қолданыста. Кейбір қоғамдық орталарда, адамдар арасында қарабайыр сөйлеу дағдыға айналып келеді, сол кезде фразеологизмдердің сөз арасында қолдану сөзің сипатын ашып, тілге өзіндік бір айырықша сипат береді. Фразеологиялық қор -қазақ халқының мәдени өмірінің көрінісі. Қазақ тіл біліміндегі әр фразеологизмдер оқырманға мәдени ақпарат береді, қалыптасқан дүниетаным, ұлт сипаты көрініс табады, сондай-ақ ұлттық рәсімдер мен дәстүрлер қамтылған. Профессор Г. Смағұлованың фразеологизмдер туралы еңбектерінен біз ұлттық сипатты және қазақ тіліндегі фразеологизмдердің дүниетанымдық табиғатын жаңа бағытта қарастыруды нысан еткен ізденіс нәтижелерін көреміз.

OUR LANGUAGE IS OUR STORY

Klysh Mukhammed A. Z.

*Supervisor: Murzataeva A. T.
Al-Farabi Kazakh National university*

Undoubtedly, the greatest wealth for any nation is its native language, culture and heritage for a generation. Each nation has built it for thousands of years, and passed from generation to generation. A person cannot exist without food and water. Also, communication is vital for a person. Because of this, there are many different languages in the world.

Every nation's native language is a part of what this nation and every person is proud of. This is a part of the whole family where he grows up, and above all a part of the man himself that is laid down by nature.

My native language which I am very proud of is the Kazakh language. The history of this language begins from the ancient times, from the time of nomadism. There were many wars for the independence of this language, and thanks to our ancestors, we now speak Kazakh and communicate, many foreigners are trying to learn it from their interest in our language, and we can say that the Kazakh language has a great potential to become one of the world's languages. After all, our country is just beginning to show itself on the world stage.

The Kazakh language is a very rich and full-bodied language. There are more than two million terms in this language. Our people are famous not only for their language, but also for their rich culture, which has absorbed everything from our ancestors. Many "Kazakh batyrs" fought for the independence and prosperity of the nation, their dream was that their ancestors did not need anything, lived in the open air, and could proudly declare to everyone that they are the state. And we succeeded. Not to mention the great enlighteners of the twentieth century, our head of state N. A. Nazarbayev deserves special respect. In such a short time, he overcame a difficult path and in more than twenty years built an independent country, Kazakhstan, which is now recognized almost everywhere.

Your native language gave you everything! You first learned to speak, saw your mother's smile, listened to your father and received emotions that are remembered for a lifetime. School, first friends, first acquaintances-all this would not have happened without language. It came to you with your mother's milk and is written into your DNA. You can learn hundreds of other languages, but your native language will always be in a separate place in your soul.

More than 300 Nations live peacefully and under the same sky in Kazakhstan. But no one shares and does not object to the fact that the Kazakh language for all was a common state language. We live as one close-knit family, sharing bitterness and joy. Every year, a holiday of unity of the peoples living in Kazakhstan is held.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ НОВЫХ КАЗАХСКИХ ТЕРМИНОВ В КАЧЕСТВЕ ФРЕЙМОВЫХ СТРУКТУР

Абдуллина Н. У.

*под руководством д. фил. н., доцента Айдарбек К. Ж.
КазНУ имени аль-Фараби*

Огромное количество новых казахских терминов на базе существующих номинативных единиц за последние десять лет не может оставаться незамеченным учеными-лингвистами. Данное явление характеризуется, с одной стороны, влиянием научно-образовательных реформ и концепции языковой политики, проводимых в Казахстане с момента получения суверенитета в 1991 году, а также возросшей необходимостью номинации в различных сферах жизни общества в результате интенсивной глобализации и интернационализации, с другой стороны.

В данном исследовании новые казахские термины рассматриваются в связи с когнитивными структурами, отражаемыми в сознании носителей языка. Это позволяет выявить особенности структурирования специальных знаний, содержащихся в терминах, в виде ментальных единиц, способных становиться основой для хранения, интерпретации, развития информации. Вопрос о разновидности когнитивных структур рассматривался в рамках когнитивного подхода на основе анализа языковой семантики концептуальных единиц концептосфер терминологических систем.

Концептуальная модель фреймов, отражаемых в качестве когнитивной структуры (Ч. Филлмор, Р. Лэннекер, Ж. Фоконье, П. Фабер, М. Володина и др.), включает в себя множество понятий и связей между ними, которые в свою очередь определяют смысловую структуру рассматриваемого объекта. В результате концептуально-когнитивного анализа дефиниции рассматриваемых казахских терминов было замечено, что модель фрейма характеризуется точностью и не может исключить из описания объекта ни одного дифференциального признака свойства. Исключение хоть одного признака ведет к искажению понятия или полному изменению его отображения в сознании человека. Следовательно, терминологическая номинация в качестве когнитивной структуры отражается в сознании в виде четко структурированной моделируемой системы, включающей знания о дифференциальных признаках объекта. Также анализ фреймовой структуры показал, что в большинстве случаев структура фрейма терминологической номинации характеризуется обязательным наличием культурно-исторически обусловленного концепта. Было замечено, что концепты в качестве компонентов, отражающих мировоззрение, традиционные и культурные особенности казахов, имелись во многих новых казахских терминах. Здесь следует отметить, что мы рассматриваем концепт как базовую единицу мышления и утвержденный в когнитивной лингвистике термин. А в когнитивной лингвистике спор о проблеме отождествления и дифференциации терминов фрейм и концепт является одним из основных и на сегодняшний день полностью не решенных проблем. Мы придерживаемся мнения, что и концепт, и фрейм – это когнитивные структуры (ментальные, психические единицы), которые невозможно охарактеризовать без учета их функциональной значимости, т.е., выражения через языковые единицы – репрезентации в качестве языковых фактов. В нашем понимании, сущность концепта заключается в отражении культурно-исторических, прагматических и философских мировоззрений, которые сохраняются в сознании определенного народа, вербализуясь в качестве идиоматических и метафорических выражений, слов и словосочетаний, не осознаваемых, но, тем не менее присутствующих практически в каждой единице речи. Концепт является базовой единицей, своего рода «кирпичиком» (Дж. Лакофф), в котором сохраняются все вышеназванные признаки, и, одновременно, концепт является основой фреймовой структуры. Мы в этом исследовании придерживались точки зрения Дж. Лакоффа, по которому «Традиционные теории значения исходят из того, что все сложные концепты можно разложить на примитивы, которые не поддаются дальнейшему членению. Такие примитивы считаются элементарными «строительными кирпичиками» значения... Мы считаем, что традиционные теории делают фундаментальную ошибку, принимая базовые концепты за неразложимые далее примитивы. ... концепт относится к числу понятий, наиболее часто используемых человеком для ментальной организации материального мира и культурных реалий» (Дж. Лакофф).

Известный лингвист Н. Болдырев считает, что фрейм может включать любой эпизод знания, каким бы причудливым он не казался, лишь бы его разделяло достаточное количество людей, а также, что «полное понимание некоторых слов становится возможным в результате привлечения нескольких когнитивных контекстов» (Н. Болдырев). Следовательно, можно утверждать, что фрейм как когнитивное образование способствует структуризации всей информации, касающейся рассматриваемого объекта в сознании носителя языка. Он является универсальной структурой, способствующей усвоению в том числе специальных знаний. Таким образом, в качестве когнитивной структуры фрейм отражает предмет в совокупности всех знаний об объекте в сознании субъекта, а термин является его репрезентацией в качестве языковой единицы.

ФОНЕТИКАЛЫҚ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯНЫҢ ТІЛДІК КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ КӨРІНІСТЕРІ

Рысбай А.

*Ғылыми жетекшісі: Таусоғарова А. Қ.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі ғылым мен мәдениеттің өркендеген тұсында, әртүрлі мәдениет өкілі өзге мәдениет өкілімен өзара коммуникацияға түсу мақсатында, ақпарат алмасу, сондай-ақ білімділік, шеберлілік дағдыларымен, алмасу мақсатында шетел тілі – ағылшын тілін меңгеруге қажеттілік туып отыр. Шет тілді оқыту кезінде ана тілі шет тілімен байланысқа түсетіні сөзсіз және де сол байланыс шет тілін игеруге қандай да болсын әсерін тигізеді, ол әсер жағымды да жағымсыз қасиетке ие болуы мүмкін. Дағдының теріс қолданылуы немесе интерференция тіл үйренушілердің ана тілінде кездеспейтін тілдік бірліктері мен ережелерінің орнына өз тілінің тілдік бірліктері мен ережелерін қолдануларымен байланысты болады. Соның бірі, сөйлеу дағдысында кездесетін – фонетикалық интерференция.

Фонетикалық интерференция – туыс емес тілдің дыбыстары мен дыбыс тіркестерінің дұрыс айтылмауынан және оларды ана тілінің дыбыстарымен ауыстыруынан пайда болады. Сондай-ақ, фонетикалық интерференция коммуникативті сәтсіздіктердің факторы болып табылады, өйткені тыңдау барысында тіл үйренушінің фонетикалық қателіктеріне ерекше көңіл бөлінеді. Фонетикалық интерференция қабылдау кезінде де, сөйлеу үдерісінде де көрінеді. Тыңдаушы айтылған ойды фонетикалық интерференцияның әсерінен туындаған қателіктерге байланысты дұрыс түсінбеуі мүмкін, яғни тыңдаушы фонетикалық қателіктерге көңіл бөлу арқылы, мәтіннің мағынасынан алшақтайды. Айтылған ой дұрыс жеткізілмеуімен қатар, дыбыстық ырғақтың жоғалуы да кездесіп отырады. Бұл орайда, тіл үйренушіге дұрыс айтылу дағдыларын қалыптастыру жұмыстары жүйелі түрде жүргізілуі, ана тілін артикуляциялау ерекшеліктерінің ескерілуі, сондай-ақ, жекелеген дыбыстар мен ана тілдің дыбыс құрылымының айтылуы маңызды рөл атқаратынын ескеруі керек болады.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ОСЫ ШАҚ КАТЕГОРИЯСЫН САЛЫСТЫРУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

Абытова Қ.

Ғылыми жетекшісі: Таусоғарова А. Қ.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақ тіліндегі тәрізді ағылшын тілінде де етістіктің шақ категориясы бар. Шақ категориясы тек етістікке ғана тән құбылыс. **Шақ категориясы** – іс-әрекеттің басталған сәтінен, аяқталған немесе созылып жатқан сәтіне дейінгі уақыт арасындағы қарым-қатынасты білдіретін, белгілі жолдармен жасалатын етістіктің грамматикалық категориясы. Шақ категориясы өте күрделі.

Шет тілін оқыту үдерісінде грамматиканың, оның ішінде, шақ категориясының рөлі ерекше. Сөз таптарының ішіндегі ең күрделісі әрі және аса пәрменді қолданыста болуына орай кез келген тілдің грамматикасында етістік маңызды орын алады. Әртүрлі кезеңде грамматика жайлы түрлі пікірлер қалыптасып келеді, лингвисттер арасында да түрлі мәселелерге қатысты таластар туындаған. Осы орайда қазақ және ағылшын тілдерінің етістік грамматикалық категориясы туралы көптеген зерттеушілердің жан-жақты талдау жұмыстарын жүргізген өзіндік еңбектері бар. Мәселен: Балақаев М. «Қазіргі қазақ тілі грамматикасы», Қордабаев Т. Р. «Қазіргі қазақ тіліндегі етістіктердің шақ категориясы», Маманов И. Е. «Қазіргі қазақ тілі», Ысқақов А. «Қазіргі қазақ тілі», Жаңабаева М. Ә. т. б. Passive Voice-те 10 шақтық форма, Active Voice-те 16 шақтық форма. Әр шақ түрінің жасалатын өзіндік формалары мен үстеулері бар.

Ағылшын тілінің осы шақ грамматикалық категориясына тән ерекшеліктер:

- 3 жак (he, she, it) – S немесе – es;
- Өзіне тән көмекші етістіктер;
- Белгілі бір үстеулері бар;
- Өзіндік жасалу формасының қағидасы бар;

Қазақ және ағылшын тілдері осы шақ грамматикалық категориялары арасындағы айырмашылықтары мен ұқсастықтары:

➤ **Етістіктің орын тәртібінде айырмашылық бар.** Өзімізге белгілі қазақ тілінде көмекші етістік негізгі етістіктен кейін келсе, ағылшын тілінде керісінше негізгі етістіктің алдында тұрады.

Мәселен: He is singing now – ол ән айтыптұр.

➤ **Етістіктің күрделілігінде ұқсастықтар бар** (негізгі етістік + көмекші етістік);

Ағылшын тілінде көмекші етістік – is, қазақ тілінде – отыр.

Негізгі етістік – writing, қазақ тілінде – жазып.

➤ **Екі тілдегі көмекші етістіктердің ұқсастығы.** Қазақ тіліндегі көмекші етістік (отыр, тұр, жатыр, жүр), ағылшын тілінде (am, is, are) етістіктеріне сәйкес келеді;

➤ **Етістіктің жасалуы.** Қазақ тілінде (-ып, -іп, -п, -ғалы, -гелі, -қалы, -келі көсемше жұрнақтары арқылы) жасалса, ағылшын тілінде (ing) арқылы жасалынады;

➤ **Негізгі етістіктің жалғауларындағы ұқсастығы.**

He is writing Ол жазып отыр

He is not writing Ол жазып отырған жоқ.

➤ **Болымсыз сөйлемдерінің ұқсастығы.** Қазақ тілінде (жоқ) сөзі, ағылшын тілінде (not)сөзі қолданылады.

She is coming – ол келе жатыр.

She is not coming – ол келе жатқан жоқ.

Қорытындылай келе, екі тілдің етістіктің осы шақ категориясы бойынша жоғарыда көрсетілген өзара айырмашылықтары ағылшын тілін шетел тілі ретінде меңгеруде теріс қабаттасуға (интерференция) себепкер болады.

ТІЛДІК САНАДАҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ КОНЦЕПТІСІНІҢ КӨРІНІСІ

Мырзабек Б. М.

*Ғылыми жетекшісі: Мәмбетова М. Қ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі таңда танымдық санадағы ұғымның көрінісі әрбір ұлтта өзіне тән ерекшелікпен бейнеленеді. Қоғамның өркендеуіне және дамуына тіл мен мәдениет қатар әсер етеді. Белгілі бір ұлттың болмысын, тарихын, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, мәдениетін танып білуде, қалыптастыруда тілдің алатын орны ерекше. Өркениетті қоғамның негізгі қағидаларының біріне айналып, адамзаттың баға жетпес құндылығы деп танылған көзқарас тілге тән деп анық айта аламыз. Тіл жеке ұлтқа тән сананы қалыптастырумен қатар, оған толық әсерін тигізеді.

Тіл қоғамда болып жатқан өзгерістердің айнасы іспетті. Зерттеу нысаны ретінде алынып отырылған менеджмент концептісі – тілдік жүйенің құрылымдық бірліктерінен тұратын лингвистиканың осы таңдағы негізгі бағыттарының бір бөлшегі.

Халықтың шынайы этникалық болмысының айнасы – кез келген халықтың өзінің тілі. Жаһандану дәуірінде тілді теориялық-танымдық үрдісте зерттеудің қажеттілігі туып отырғаны осы күнде өзекті. Сол себепті де, зерттеуіміздің негізгі дінгегі лингвомәдениеттану бағытындағы менеджмент концептісінің танымдағы көрінісі, бейнесі.

Менеджмент (ағыл. *management* – басқару) зат. Өндірісті басқарудың принциптері, әдістері, құралдары және формаларының жиынтығы. Менеджмент өндірісті, әлеуметтік процестерді басқарудың жалпы ұстанымдарын басшылыққа алады (Педагогика). Менеджмент жоспарлау, үйлестіру, ынталандыру сияқты қызметті де атқарады («Жас қазақ»). Менеджмент ұғымының мәні мен мазмұны «басқару» түсінігіне ұқсас (ҚҰЭ). Сонымен қатар менеджмент жоспарлау, ұйымдастыру, үйлестіру, бақылау, ынталандыру сияқты қызметтерді атқарады (ҚҰЭ)[1].

Бүгінгі таңда менеджмент сөзінің қолдану жиілігі жағынан жоғары деңгейде. Қай сала болмасын, менеджмент сөзі біршама сөздермен тіркесті сөз жасап, қолданысқа енуде. Қоғамдағы қолданысы тұлғалар арасында, мамандық, кәсіп арқылы жүйелі қолданысқа еніп, актив сөздердің қатарына қосылуда.

Тұжырымдамалар мен санаттар, тұжырымдамалық және тақырыптық салалар, құндылық жүйелері мен бағалау, стереотиптер, модельдер мен әлемді тілде қабылдау және таныту үлгілері когнитивтік доминанттар ретінде әрекет етуі мүмкін. Олар өзара әрекеттесуге қатысатын білім құрылымдарына байланысты ұжымдық (әмбебап, ұлттық, мәдени, аумақтық, әлеуметтік) жеке тұлға болуы мүмкін[2, 15-16 б.].

XXI ғасыр жаһандану заманына айналған уақытта мәдениетаралық қарым-қатынас негізінде әлемдік термин дәрежесіне көтеріліп, кез келген ұлттың танымында қалыптасқан белгілі бір сөздің мағыналық дефенициясы бола алатын сөздердің қатары күннен күнге көбеюде.

Тілдік қарым-қатынастағы менеджмент концептісі қазіргі таңда жалпы тіл білімінде зерттеліп жүрген тақырыптардың кенжесі. Менеджмент концептісін қарастыруда қолданбалы лингвистиканың барлық дерлік саласымен тығыз коммуникацияны орнату үстінде. Себебі бір қырын қарастырсаңыздар келесі жаңа тармақ өзінің жаңа бір ұсынысын алға тартады. Сол себепті де бұл тақырып өзінің өзектілігін күн өткен сайын арттыруда.

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРДА ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ (О. ГЕНРИ ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Аухымбай Ә.

Ғылыми жетекшісі: Мамбетова М. К.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Тіл қоғамдық құбылыс болғандықтан, тілдің табиғатын түсіну үшін оның құрамдас бөліктерін жете түсіну керек. Тілдегі сөздер бір-бірімен тіркесуі арқылы сөз тіркестері жасалады. Сол сөз тіркесінің де екі түрі болады: еркін тіркес және тұрақты немесе фразеологиялық тіркестер қолданылады.

Соның ішіндегі фразеологиялық тіркестер – құрамы, қолданылуы тұрақты сөздердің жиыны. Көркем шығармалардың кез келген жанрында бейнелі реңк беру үшін, эмоционалды-экспрессивті бояуларын арттыру мақсатында кеңінен қолданылады.

Фразеологиялық тіркестердің қалыптасуында ұлт менталитетінің орны ерекше. Сол себепті көптеген ақын жазушылар өзіндік стильдік ерекшеліктерін көркемдеп жеткізу үшін өз шығармаларында қолданады. Кез келген тілді сол тілдің фразеологизмдерінсіз үйрену мүмкін емес. Өте талантты американдық жазушы О. Генри (лақап аты, ағылш. О. Henry, шын есімі Уильям Сидни Портер – ағылш.) өз новеллаларында фразеологиялық тіркестерді шебер қолдана білді. О. Генри – американдық әдебиеттегі "қысқа әңгімелер" (short-story) жанрының шебері. Өз еңбегінде көптеген әлеуметтік мәселерге тоқталып өткен. Өз шығармаларында әртүрлі кейіпкерлерді арқау етіп алды. Қысқа әңгімелер жазудағы қалыптасқан жанрдың жалғастырушысы. О. Генридің тағы бір ерекшелігі өз шығармаларында өткір сөздері мен фразеологиялық тіркестерді, жаргон сөздерді керемет көрсетіп, шебер қолдануында.

О. Генридің өте көп қолданылатын тәсілдерінің бірі – олардың стилистикалық дистрибуциясын бұзу есебінен фразеологизмдердің семантикасын жаңарту тәсілі. Әдетте, айқын көрсетілген функционалды-стилистикалық коннотациясы бар фразеологизмдер (сөздің әртүрлі функционалдық стильдер мен сөйлеу салаларына жатқызылуы) кейіпкерлерді сипаттаудың маңызды құралы болып табылады. О. Генридің түрлі шығармаларында оқиғалар мен кейіпкерлерді сипаттайтын әртүрлі стилистикалық қабаттардың фразеологизмдерін табуға болады.

О. Генридің әңгімелерінде жиі кездесетін фразеологиялық бірліктер кейіпкердің ойлауына сәйкес іріктеледі және оның өнімі ретінде әрекет етеді. Сатиралық және әзіл-сықақ өрнектері кейіпкердің сөйлеуін типизациялаудың маңызды құралы болып табылады. Атап айтқанда, О. Генри әңгімелерінде көптеген бірліктерді келесідей сөз тіркестерінде кездестіруге болады: to black one's eye – көк ала қойдай сабау, көзі бұлаудай болу, to be about to die – қаза табу, көз жұму, he was six feet of chills – таяп қалу, solace and balm to the eyesight – көздің жауын алды, көз құмары қанды, to trot off – қоянның суретін салу, тайып беру, to hike oneself – қол сілтеу және т. б.

Қорыта келгенде, фразеологизмдерді классик жазушы О. Генри шығармалары мысалдары негізінде зерттеу ағылшын тілін оқытуда септігін тигізуі сөзсіз.

КОМПЬЮТЕРЛІК ЛИНГВИСТИКА КЕҢІСТІГІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫ СӨЗДІКТЕРДІҢ АРТЫҚШЫЛЫҒЫ

Садық Д.

*Ғылыми жетекшісі: Мәдиева Г. Б.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Тілдерді оқыту тәжірибесінде жаңа технологияларды ендірудің жай-күйін зерттеу барысында лингвистиканың жаңа бағыты – компьютерлік тіл білімі дейтін саланың туып, дамуына әкелді. Бұл ғылым саласының пайда болуына жаһандану үрдісі, техниканың қарыштап дамуы, әлемдік ақпараттық технологиялардың орасан жетістіктері, жасанды тілдер үлгілерінің қажеттіліктері ықпал етті. Алайда бұған уәждеме болған ақпараттық технология болса, тілдің қандай қатысы бар деген сауал туындары анық. Жоғарыдағы қажеттіліктерді тағы санамалап шықсақ, аталған үрдістерді лингвистика ғылымынсыз, тілдің құрылымынсыз шешу мүмкін емес екен. Мәселен, жасанды тілді жетілдіру үшін тілдің құрылымын білу міндетті. Сондай-ақ, адаманың компьютермен табиғи тілде қарым-қатынас жасаудың үлгілері мен күрделі адам-тіл-машина түсінігінің кешені классикалық лингвистика постулаттарының көмегімен жүзеге аса алмайды.

Компьютерлік лингвистиканың маңызды мәселелері – автоматты түрде жүзеге асып оқылатын лингвистикалық жүйені анықтау. Р. Г. Пиотровскийдің (Р. Г. Пиотровский және т. б., 1977: 178) пікірінше автоматты лингвистиканы қолданудың өзіндік екі қыры бар:

1. Дәстүрлі – оқыту бағдарламалары негізінде нақты грамматикалық бөлімін оқытуда немесе қойылымдық сипаттағы жаттығулар көмегімен, компьютерлік тестпен жасай алатын қыры.

2. Когнитивті-интеллектуалдық – тілдерді оқытуды компьютермен қамту. Лингвостатистика әдісін, семантикалық жүйені, автоматты оқу сөздіктерін, грамматикалық кестелер қолданылады. Бұл аталған бағыт бойынша К. Маккьюин (К. Маккьюин, 1989: 1) мен О. Руденко-Моргун (О. Руденко-Моргун, 2006: 1) шұғылданды.

Мәселен, «электронды сөздік» термині тіл білімінде шамамен он жыл бұрын пайда болса, «компьютерлік лексикография» термині одан ертеректе қолданыста болған. Ғалымдар оны әртүрлі терминмен атайды, мысалы: Ю. Н. Марчуктың еңбектерінде – «есептеуіш лексикография» (1976 ж.), Е. В. Вертель – «машиналық лексикография» (1984 ж.), А. Казакевич – «автоматтандырылған лексикография» (1985 ж.), ал В. Марковкин – «компьютерлік лексикография» (1990 ж.) десе, кейін Ю. Н. Марчук барлық осы атауларды ортақ мағынаға біріктіріп «компьютерлік лингвистика» деген атпен танылған қолданбалы лингвистика мәселелерін жүзеге асырды. Бұл тақырыпта М. Мандрикова өз еңбектерінде «есептеуіш лексикография», «есептеуіш машина» және «автоматты лексикография» терминдері синонимдес болып табылады, өйткені олардың барлығы өз жұмысында бір құралға сүйенеді, ол – компьютер деп тұжырымдаған. Ол компьютерлік лексикография деген қорытындыға келеді. Лексикография тіл білімінің жеке бөлімі болып қабылдануы мүмкін. Бұл ғылымның мазмұны әр түрлі компьютерлік сөздіктердің теориялық және практикалық сұрақтарының болуын, сондай-ақ осы мәселеге қатысы бар барлық түсініктерді ұғынуды құрайды.

Алдымен компьютерлерді пайдалану әдісі лексикографтың жұмыс процесін автоматтандыру құралы ретінде ғана қарастырылды. Алайда, белгілі сөздіктер жасау ұзақ уақыт бойы қауырт жұмысты талап етеді. Кейіннен сөздіктер жасауды машиналарға ұсыну неғұрлым орынды деп санай бастады. Бұл бағыттағы алғашқы қадам IBM компьютерлерінің көмегімен жылдам қос тілді сөздікті жасау болды. Ол компьютерлік лексикографияның көптеген артықшылықтары бар екенін көрсетті. Компьютерлерді пайдалану лексикографиялық материалды кез келген қажетті түрде теруге, сөз жиілігін анықтауға, суреттер жасауға, иллюстрациялар жасауға мүмкіндік береді.

ҚАЗІРГІ ТҮРКІ ТІЛДЕРІ МЕН ТҮРКІТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сейтбатқал Ә. Б.

*Ғылыми жетекшісі: Бектемірова С. Б.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ерте орта ғасырда түрік тілі өркендеп, түрік жазуы халық арасында қанат жайды. Түрік жазба әдебиетінің негізін салған Йоллығ тегін сияқты ғұламалар тасқа қашалып жазылған мәңгі мұраларын аманат етіп қалдырды. Түрік қағанаты тұсында сақ, ғұн дәуірінен де көп бұрын пайда болған жазу әдеби норма дәрежесіне көтерілді. Көне түрік әдеби тілінде ежелгі түріктер Талас, Шу, Орхон, Енесай бітіктастарын дүниеге әкелді. Түркітану, түркі филологиясын зерттеуде осы ескерткіштердің және орта ғасырда жазылған М. Қашқаридың «Түрік сөздігінің» орны ерекше. Бұл сөздік түркі әлемін тілдік тұрғыдан зерттеуге негіз болатын еңбек. Сонымен қатар әлемдік ғылым кеңістігінде салыстырмалы-тарихи тіл білімінің алғашқы үлгісін көрсеткен ғылыми еңбек ретінде бағаланды. Мұнда бай тілдік деректермен қатар түркі халықтарының сол кездегі қоныстанған аймақтары мен этнографиясынан да құнды деректер бар.

Шығысты тану Ресей үшін ұлы мақсаттан туындаған. Арнайы академия мен университеттер құрылып шығыс елдерін, тарихын, тілін, этнографиясын жүйелі түрде зерттей бастаған. Мықты маман кадрлар дайындаған. Олар оқуын бітірген соң шығыс елдеріне саяхат, экспедиция жасаған. Келіп аудармашылықпен айналысқан. Сосын арнайы тақырып алып магистрлік қорғаған. Университеттер де қалып дәріс оқып, шәкірт тәрбиелеген. Материалдар жинап, түркі, шығыс тілдерін зерттеуге байланысты көптеген еңбек жазған.

Түркітану қазіргі кезде түркі тілдерін зерттейтін ғылымның атауы ретінде де қолданылып жүр. Түркітану – түркі тілдерін тұтастай алып зерттейтін жалпы тіл білімі іспеттес. Түркітану XX ғасырда жалпыдан жалқыға өтіп, жеке түркі тілдері негізгі зерттеу нысанына айналды. Осы кезеңде ұлттық тілтанушы ғұлама ғалымдар келіп, тіл білімінің берік іргетасын қалап, кейінгіге мол мұра қалдырды. А. Байтұрсынұлы, Қ. Қ. Жұбанов, Ә. Т. Қайдар, Р. С. Сыздық, Ғ. Айдаров, Т. Жанұзақ т. б. ғалымдар қазақ тіл біліміне көп еңбек сіңірді.

XXI ғасырда әлемдегі түркі халықтарының саны 300 млнға жақындады. Олар әлемнің барлық түкпіріне тараған. Түркі тілдерінде сөйлеушілерінің саны бұл санға сәйкес келмейтіні заңдылық. Өйткені тіл бірлігі мен этникалық бірегейлік әрқашан сәйкес келмейді. Дегенмен түркі тілінде сөйлейтін халықтар да алты құрлыққа қоныс аударып, тіршілік етуде. Сондықтан олардың экономикалық, әлеуметтік және мәдени даму көрсеткіші бірдей емес. Бұл олардың тілінде анық байқалады. Қазіргі таңда әлемде 6 тәуелсіз, 13 ұлттық автономиялы түркі мемлекеті бар. 6 егемен елде ана тілі мемлекеттік тіл деңгейінде өмірдің барлық саласында қолданылады. Ал қалған 13-інде ұлттық тіл ретінде қызмет атқарады.

ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕР БОЙЫНША ТИТУЛДЫҚ АТАУЛАРҒА САЛҒАСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ (ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ТІЛДЕР НЕГІЗІНДЕ)

Жапақова Ы. А.

Ғылыми жетекшісі: Бектемірова С. Б.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ

Тарихта лауазымға қатысты титулдық атаулар өте көп, әрі мемлекет басшыларының титулдары әр кезеңде әртүрлі өзгеріске ұшырап отырғанды көреміз. Л.Е. Шепелев: «*Титул* – бұл осы атақты иеленушілерінің қызметтік және тектік жағдайының заңмен белгіленген, құқықтық мәртебесін көрсететін статус» деген түсініктеме береді. Қай кезеңде болсын, әр мемлекетте ел басшыларының титулдық атаулары болған. Қазіргі ХХІ ғасырда, әлемде ел билеуші титул атаулары бар. Мысалы, *президент, премьер-министр, Англия патшайымы, Жапония императоры, т. б.* Басқарушыдан бастап, төменгі сатыдағы қызметшілерге дейін арнайы қойылатын титулдық атаулары бар. Т. Жанұзақовтың «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде»: «*Титул* – белгілі бір сіңірген еңбегі үшін берілетін құрметті атақ, дәреже» деген анықтама берілген. *Атақ-лауазым атаулары* – белгілі бір тарихи кезеңде өмір сүріп, елді басқару, билеу істеріне қатысып, мәнсап-дәрежеге ие болған тарихи тұлғалардың атаулары. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде, «*атақ*» сөзіне бірнеше анықтама көрсетілген: 1) «*даңқ, абырой, бедел*»; 2) белгілі бір мамандыққа қатысты берілетін дәреже, лауазым; 3) сіңірген еңбегіне қарай берілетін сый-құрмет.

Әлемде мемлекеттер өзінікімен қатар өзге елдің де ел билеуші титулдарын қолданған. IX ғасырларда Хазар мемлекеті үстемдігі билеп тұрған кезеңде, ел билеуші титулы «*қаған*» «*Chaganus*» сөзі көршілес мемлекет Русьтарда да «*царь*» сөзімен бірдей деңгейде қолданыста болған. Бұл дерекке сүйенетін болсақ, кей мемлекеттер екі жақты шенділікті пайдаланған. «... Ішкі бүліктер нәтижесінде, IX ғасырда Хазар мемлекеті басына жаңа адам келеді... Билікті өз тізгініне алған Обадия («*царь*» сөзін білдіретін), «*бек*» немесе «*малик*» титулдарына ие болады». Тіпті, *король* сөзі, Бертин анналында, *қаған* – *chaganus* деп аударылады. *Малик* атауы араб тілінің сөзі, Алланың бізге белгілі 99 есімдерінің бірі. *Малик* атауы қазақ тіліне аударғанда *патша* дегенді білдіреді.

XVI-XVII ғасырларда Ресей мен Англия мемлекеттері арасындағы сауда саясатының нәтижесінде орыстың сөздері ағылшын тілдеріне ел басқару, ақша, қоғамдағы қолданыста жүрген ілеуметтік сөздер енгізілді. Оның ішінде *царь* атауы да бар. *Царь* атауы ағылшын тіліне *tsar* деп аударылды. *Царь* – XV ғасырда Византия империясы құлағаннан кейін, Ресей империясында ел билеуші титулы «*царь*» немесе «*ұлы князь*» деп атала бастады. «*Царь*» атауы ежелгі рим императоры Гая Юлий Цезарь атынан шыққан деген деректер кездеседі. «*Цезарь*» титулдық атау болып қалыптасқаннан кейін Византия империясында сәл өзгеріске («*кесарь*») ұшырап, қолданысқа енді. *Царь* титулы Ресейде «*самодержец* – билігі шектеусіз *патша*», яғни, алтын орда хандығынан еркін билік етуші мемлекет билеушісі титулы дегенді білдірді. Ағылшындардың сөздік қорына көп үлес қосқандар қатарына француздар мен немістер жатады. Себебі, қазіргі ағылшын тіліндегі «*King*» атауы түп тарихында немістерден кірген сөз. *King* сөзі (ежелгі ағылшындарда *cyning* – *король, басқарушы*) немістердің «*kuningaz*» терминінен шыққан. Француз тілінен ағылшын тіліне музыка, әдебиет, өнер, сонымен қатар көптеген ел басқаруға қатысты сөздер енген. Мысалы, *emperor* – *император, duke* – *герцог, prince* – *принц, ханзада* және т. б. Сөздердің енуімен қатар олар орфографиялық өзгерістерге ұшырады. Көне ағылшындардың тілінде қолданыста сирек болған *k* және *q* әріптері қайта тіршілігін бастады. Мысалы, *king, kung* атауы *cyning* сөзінің орнын басты, *queen* атауы *swen* сөзінен ауысты.

Қазіргі таңда ғылымда қазақ, орыс, ағылшын тілдеріндегі атақ-лауазым атауларды салғастырмалы түрде зерттеу, жұмыстың тың әрі өзектілігін көрсетеді, әрі зерттеуді қажет етеді. Оларды зерттеуге тарихи, лексикография еңбектері негіз бола алады.

ЖАСТАР МУЗЫКАЛЫҚ СЛЕНГІНІҢ СОЦИОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, ТҮРЛЕРІ, ТІЛ БІЛІМІНЕ ЫҚПАЛЫ

Рахман А. Е.

*Ғылыми жетекшісі – Айтжанова Г. Д.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі кезде американдық, британдық өлеңдер жастар арасында жиі тыңдалып, сөздерін әркім әрқалай аударып жүргендіктен, сленгтердің шығу себептері мен баламалары дұрыс берілмегендіктен жастар сленгтері өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Олардың жан-жақты зерттелуінсіз қазіргі қазақ тілінің лингвистикалық сипаты толық бола алмайды. Бұл тілдік материалдың зерттелуі қызықты әрі аса қажетті, өйткені аталмыш «тіл ішіндегі тіл» тек ауызекі сөйлеуде ғана емес, сонымен бірге газет және журналдар беттерінде де жиі қолданыс табуда. Бұл да аталған тақырыптың өзектілігін айқындайтын тұстардың бірі болып табылады. Яғни жастар сленгі тілдік әрі қоғамдық құбылыс ретінде қарастырылуы қажет.

Зерттеу барысында лингвистика ғылымында сленг сөздердің өзекті болуының себебі түсіндіріледі. Қазіргі музыкалық сленгтердің лингвистикаға әсері, пайда болу факторлары, тарихы, түпнұсқа мәтін мен тәржіма мәтіннің бір-біріне сәйкестігін, түпнұсқа бөліктерінің тәржімадағы дұрыс баламаларын анықтау диссертацияда жүзеге асырылады.

Сондай-ақ, аталмыш тіл ішіндегі тілдің социолінгвистикалық ерекшеліктері көрсетіліп, осы салаға өз үлесін ерекше қосқан ғалымдардың еңбектері қарастырылады. Сленгтердің стилистикалық және құрылымдық, семантикалық бағыттарда зерттеуші ғалымдар арасында Колесников А.А. Берестовская, Э.М. Борисова-Лукашанец, Е.Г. Гальперин, И. Р., Мазурова А.И. ерекше атап кетуге болады.

Ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты жастар арасындағы музыкалық сленгтердің социолінгвистикалық ерекшеліктерін анықтау және сипаттау, аударма әдістерін салыстыру. Осы мақсаттан көптеген міндеттер туындайды:

- біріншіден, музыкалық сленгтің пайда болу факторлары мен тарихын анықтау;
- музыкалық жанрдың түрлерінің көптігіне байланысты топтастыру;
- жастар арасында көп қолданылатын – хип-хоп сленгтерінің ерекшелігін саралау;
- Ағылшын сленгтерінің қазақ тіліне аударма әдістерін қарастыру
- Жиі қолданылатын сленгтердің ағылшын-қазақ глоссарийін құру.

Зерттеу барысында бірнеше қорытынды жасалды. Оның ішінде негізгілері:

Сленг сөздерінің негізгі ерекшелігі қолданыс тілімен бірге үздіксіз даму үстінде болады.

Сленгтердің негізгі белгісі – оригиналдылығы, ықшамдылығы, жаңалығы және тапқырлығы.

ТІЛДІҢ ӨМІРШЕНДІГІН ӨЛШЕУ КРИТЕРИЙЛЕРІНЕ ШОЛУ

Ақшолоқова Р. К.

*Ғылыми жетекшісі: Күзембекова Ж.Ж.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

ЮНЕСКО-ның сайтында әлемнің тілдік алуантүрлілігін сақтап қалудың маңыздылығы төмендегідей түсіндіріледі: әр тілдің өзіндік құндылықтар жүйесі, философиясы және жеке мәдени сипаттамалары әлемге қатысты ерекше көзқарасты білдіреді. Тілдің жойылуы ғасырлар бойы сақталған маңызды мәдени, тарихи, рухани және экологиялық білімнің жоғалуына әкеледі. Тілді сақтап қалу үшін оның өмір сүруіне қалыпты әрі жағымды жағдай құру қажет. Мемлекеттік тілдік саясат та осы мақсатта жүргізіледі. Дегенмен, тілдік саясаттың тиімді бағыттарын тандап, қажетті құжаттарды дайындау үшін тілдің өміршендігін бағалау бойынша зерттеулер жүргізу әлеуметтік лингвистикада өзектілікке ие. ЮНЕСКО ұйымының 2003 жылы Париж қаласында өткен Халықаралық сарапшылар кездесуінде қабылданған Language Vitality and Endangerment құжатында тілдердің өміршендігін анықтайтын 9 фактор көрсетіледі: 1. Тілдің ұрпақтан-ұрпаққа берілуі; 2. Тіл иелерінің абсолютті саны; 3. Жалпы халық санына қатысты тіл иелерінің үлесі; 4. Тілді қолдану саласындағы тілдік жылжулар; 5. Жаңа сұраныстар мен талаптарға жауап бере алу мүмкіндігі; 6. Тілдік білім беру мен сауаттылық үшін қажетті материалдардың болуы; 7. Мемлекеттік және институционалды тілдік ұстанымдар мен саясат; 8. Қауымдастық мүшелерінің өз тіліне қарым-қатынасы; 9. Құжаттама типі мен сапасы.

А. Е. Кибрик (1991) «ауру тілдің» «өлі» тілге айналуының бірнеше өлшемін көрсетеді. Оның пікіріне сай, тілдің өлуіне әкелетін бірінші фактор тілдің иесі болып табылатын этностың саны, оның ішінде ана тілінде сөйлейтін тұлғаларды жеке көрсету керек. Кейін, тілді белсенді қолданушылардың жасы маңызды: жастар қолданған тілдің болашағы жарқынырақ. Үшінші фактор, сөйлеушілер арасындағы некелердің этникалық сипаты, тілдік мәртебе, екі тұлғаның тілдерінің беделі. Балалардың қай тілде тәрбие алатыны мен тілдердің қолданылу аялары маңызды. Тілдің өміршендігін бағалау кезінде этностың тұрғылықты жері, тілдік қатынастары, көршілес орналасқан тілдер есепке алынады: бір елдімекенде өзге беделді тілдің иелерімен бірге өмір сүру жағымсыз фактор. Этностың әлеуметтік-қоғамдық өмір сүру салтын да ескеру қажет. Этностың әлеуметтік даму деңгейі жоғары болған сайын, этникалық тілдің толық сақталып, ұрпаққа берілу мүмкіндігі аз. Ұлттық өзіндік сана, білім беру тілі мен тілге қатысты мемлекеттің саясаты да есепке алынады.

Э.Д. Сүлейменова тілдің өміршендігін анықтауға бағытталған зерттеулерді талдай келе, субъективті және объективті критерийлерді бөліп көрсетеді. Субъективті критерий ретінде тұлғаның өзінің тобына және тіліне эмоционалды тәуелділігін (этникалық және тілдік сәйкестендіру) көрсетсе, объективті көрсеткіштерді әлеуметтік-саяси, әлеуметтік-демографиялық, ұлттық-мәдени, лингвистикалық, әлеуметтік-функционалды деп жіктейді.

SMS-MESSAGES AS AN ASSISTANT TOOL IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Ualikhanova G. U.

*Supervisor: Bektemirova S. B.
al Farabi Kazakh National University*

Learning at this time is ubiquitous with computer and technology and is fulfilling crucial part in the lives of the young and an acceptable part of education at schools. Learners use technology on a daily basis and this has an influence on their study. Technical knowledge handed adequately in the classroom, empowers students to be inventive while advancing new skills and involves students with visionary information. (Saxena, 2013). Today, the expansion in use of technology is swapping conventional teaching methods in the classroom by simplifying learning with new approaches. Mobile learning is the use of portable technology to make easier learning at one's convenience.

The most omnipresent and persistent mobile technologies in particular Short Message Service (SMS) texting (Traxler, 2005) on portable phones has a great capacity in education. Mellow, (2005) pointed out three types in which SMS can be used as tutorial content. The first one is push, that provides the tutor sending educational SMS to the students. The second one is pull, whereat students order specific educational SMS through predefined, digital or paper list of content. Ultimately, the interactive mode, in which the educational questions are pushed by the educator or pulled by the learners, then answers and feedbacks would be swapped between the learners and the educator.

We recognize that there are some limitations in the use of SMS as an educational tool. Primarily, we can use SMS messages to provide bytesize content or communication. Simple text messages are not convenient for many learners and teachers. Secondly, there are repeated interactions between the providers and the learners. To solve this problem people can purchase free exchange of SMS messages, so they can take a benefit from it. Further limitations involve pint-sized factor, one-finger operation, battery and slower conveyance function of SMS messages. These are all reasonable issues of the system.

Although, the findings concerning to students' perceptions of the use of SMS as a learning tool showed positive attitudes there were some concerns about using SMS messages in education. It is an important assumption to educational centers and schools that not all students are prepared to adopt SMS messages as an educational tool. However, these considerations have possibility to change. For example, further interviews showed that learners less complained about some features of using SMS in learning. It represents that students will approach it more positively when they recognize how SMS can be helpful.

In conclusion, from this article we can understand that the use of SMS as an educational tool is a productive tool to support students' programming learning diversified ways. SMS can develop students' consideration and maintenance of the major concepts of programming language. It will be beneficial for students in understanding and solving programming assignments and projects. Subsequently, the use of SMS in the learning process has the capacity to act as motivational tool for students to learn. The outcomes showed that SMS encouraged students to review class materials, to solve assignments, to interact with each other, to take part in classes. In general, the students' attitudes to the SMS as communication and educational tool were favorable.

IV СЕКЦИЯ

ОРЫС ФИЛОЛОГИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РУССКОЙ ФИЛОЛОГИИ

THE ACTUAL ISSUES OF RUSSIAN PHILOLOGY

К ПРОБЛЕМЕ ИЗУЧЕНИЯ ОБРАЗА ПРИРОДЫ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ НАУКЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Валеева Э. Р.

Научный руководитель: Сарсекеевой Н. К.
КазНУ имени аль-Фараби

Цель нашего доклада – рассмотреть теоретические аспекты проблемы понимания природных образов в литературоведении. Актуальность данного исследования связана с отсутствием фундаментальных теоретических исследований по данной проблеме (в основном образы природы изучают исключительно в прикладном аспекте); наблюдается также размытость самой дефиниции: одни исследователи не вводят природу в терминологический оборот литературоведения, обозначая ее *пейзажем*, другие ученые справедливо дифференцируют *пейзаж* и *природу*, считая природу шире пейзажа по ее содержательным и формальным признакам.

По нашему мнению, чисто теоретически неверно не только отождествлять образ природы с пейзажем, но и не учитывать родовую и видовую специфику данных дефиниций, потому что природа сама по себе гораздо шире, чем пейзаж, и в философском, и в лексико-семантическом значении. Природа – это совокупность естественных условий на земле (поверхность, растительность, климат), органический и неорганический мир, все существующее на земле, не созданное деятельностью человека (словарь Д.Н. Ушакова); естество, все вещественное, вселенная, все мирозданье, все зримое, подлежащее пяти чувствам (словарь В. И. Даля); все существующее во Вселенной, органический и неорганический мир (словарь С.И. Ожегова); а пейзаж, в свою очередь, лишь форма проявления природы, часть природных элементов. Иными словами, природа включает в себя все существующее на земле, не созданное деятельностью человека, а пейзаж является внешним (природным) пространством мира.

Природа является не просто «*кирпичиком*» литературного произведения, но остается его «фундаментом», или, как отмечает М. Н. Эпштейн, природа выражается в системе устойчивых значимых частей сюжета художественного текста как предмет размышлений (медитации), как образы конкретных, единичных явлений природы (мотивы), как целостные изобразительные комплексы – картины природы, пейзажа, как индивидуальные способы восприятия и запечатления природы (стили). И поэтому, на наш взгляд, исследовательский интерес к природе не угаснет, поскольку, как справедливо отмечал еще А. Н. Афанасьев, восприятие природы в сознании субъекта творчества, в сознании изображаемого и изображающего – это архетипический и мифологический процесс познания мира и человека в целом.

Сформировавшийся натурфилософский подход к пониманию природы в литературном произведении, как отмечает А.И. Смирнова, рассматривает взаимосвязь между природой, культурой и традицией, основываясь на выявлении противоречия сосуществования человека и природы, где тенденция эстетического, нравственного воздействия природы на человека и наоборот является предметом острых размышлений в проблематике художественного произведения.

В свою очередь, финский ученый М. Перкиёмяки указывает на то, что экокритический подход фокусирует внимание на взаимосвязи между культурой и физической средой. Природа в рамках экокритики – это не просто художественный образ, а картина мира, открывающая читателю особый вид культуры – экологической культуры, в основе которой – богатство мыслей и символов, система материальных, духовных и эстетических ценностей человечества. Тем самым, по его мнению, природа в художественном мире литературного произведения становится ценностью, воплощая форму познания мира и человека, реализуясь как определенный продукт мировоззрения (она существует в сознании героя, является для него определенной ценностью), в результате чего функция пейзажа в художественном мире писателя не ремарочная, фрагментарная, а философская, ориентированная на раскрытие сложных надтекстовых и подтекстовых вопросов миропонимания, которые – так или иначе – всплывают в сознании автора и его героя.

Исходя из вышеизложенного, можно прийти к следующему выводу: в содержательном объеме феномена природы как объекта исследования представляется необходимым различать не только фауну и флору, земной аспект ее существования (земля и ее обитатели), но и космическое состояние природы, ее внеземной вариант (образы звезды, луны, солнца, другой планеты и мн. др.), что демонстрирует сегодня мифопоэтический подход к изучению художественных текстов.

РАССКАЗЫ Н. ЛЕСКОВА В КОНТЕКСТЕ ТРАДИЦИЙ СВЯТОЧНОГО РАССКАЗА

Дуз-оглы Г. Р.

Научный руководитель: Сарсекеевой Н. К.

КазНУ имени аль-Фараби

Существенное отличие литературного святочного рассказа состоит в характере изображения и трактовке кульминационного святочного эпизода. Установка на истинность происшествия и реальность действующих лиц – неременная черта таких историй. Русскому литературному святочному рассказу сверхъестественные коллизии, как правило, не свойственны, а между тем именно сверхъестественное – главная тема таких рассказов. Однако то, что может показаться героям сверхъестественным, фантастичным, чаще всего получает вполне реальное объяснение. Конфликт основан не на столкновении человека с потусторонним злым миром, а на том сдвиге в сознании, который происходит в человеке, в силу определенных обстоятельств усомнившимся в своем неверии в потусторонний мир.

В качестве признаков святочного рассказа выделяются:

- хронологическая приуроченность к Рождеству или святкам;
- наличие «элемента чудесного» (Н. Лесков), проявляющегося, в первую очередь, на уровне сюжета);
- наличие рассказчика, то есть точки зрения, не совпадающей с авторской;
- особое авторское задание (желание автора «вписать» текст в жанровый контекст).

Среди святочных рассказов Н. С. Лескова, как нам представляется, можно выделить следующие группы:

1) Рассказы, которые писатель при первой публикации (25 декабря) снабдил жанровым подзаголовком «*святочный рассказ*» или «*рождественский рассказ*»;

2) Рассказы, «*рождественская*» природа которых эксплицируется в заглавиях, которые также были опубликованы 25 декабря;

3) Рассказы, которые изначально не были отнесены автором к интересующему нас жанру и подверглись переработке впоследствии – в связи с комплектованием лесковского сборника 1886 г. «Святочные рассказы»;

4) Рассказы, опубликованные в праздничных номерах газет;

5) Рассказы, которые Лесков изначально рассматривал как святочные, а затем отказался от такого жанрового решения.

Специфика святочного рассказа ярко прослеживается на примере лесковского «Жемчужного ожерелья», в основе сюжета которого не что-то сверхъестественное или связанное с потусторонним, а обычная бытовая проблема: желание молодого человека жениться, недоверие отца девушки к зятю и препятствие браку из-за социального неравенства. Как утверждал Лесков, в святочном рассказе обязательно должна быть мораль, которая ярко выражена и в рассказе «Запечатленный ангел», в котором присутствуют элементы фантастического. В этом рассказе писатель создает сразу несколько образов, часто встречающихся в его произведениях: праведник, умелый рабочий, грешник. В этот список входит и образ самого *ангела*, который защищает праведный народ, являясь его тайным покровителем. В этом рассказе Лесков провозглашает торжество религии, торжество добра над злом, так как в его понимании религия и есть добро, а все события произведения неслучайно происходят в канун святок.

Изучению жанрового своеобразия лесковского рассказа посвящены работы А.В. Лужановского, Е.В. Душечкиной, С.И. Зенкевича и др. В качестве основных признаков выделены также «документальность повествования» и собственно авторское жанровое определение «рассказ».

ПОВЕСТЬ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «ДВОЙНИК» В ОЦЕНКЕ КРИТИКИ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

Нгуен М. Х.

Научный руководитель: Сарсекеевой Н. К.
КазНУ имени аль-Фараби

Раннее творчество Ф. М. Достоевского критики оценивают по-разному. В частности, повесть «Двойник» имеет сложную историю создания, сам Федор Михайлович писал своему брату о том, что ему очень трудно писать «Двойника». Сюжет и композицию повести автор не раз перерабатывал, объясняя это сложностью замысла. В конце концов он пришел к выводу, что эта повесть, вышедшая в 1846 году, ему не удалась.

Современные писателю критики: И.В. Брандт, С.П. Шевырев, К.С. Аксаков, Ап. А. Григорьев и многие другие посчитали данное произведение также неудачным как с точки зрения содержания, так и композиции, художественной формы. Новый тип героя-двойника они посчитали лишь слабым подражанием сатире Н. В. Гоголя, фантастику повести приняли за излишнее подражание Гофману. Т. о., критики того времени не поняли новаторский символично-психологический характер повести и решили, что это неудачный натурализм, искажающий образ человека. Реальность, по их мнению, приняла в повести форму бреда. Так, Ап. А. Григорьев отмечал: ««Двойник» – сочинение патологическое, терапевтическое, но никак не литературное... ». Интересно, что некоторые исследователи советского периода поддержали эту точку зрения.

В то же время В. Г. Белинский придерживался иных взглядов по поводу этой повести Ф. Достоевского. Он признает молодость и неопытность автора, отмечая при этом творческую смелость в изображении психологии личности. Он говорил, что характер, который представил Достоевский в повесть «Двойник», можно отнести к одним из «самых глубоких, смелых и истинных» в русской литературе. В. Н. Майков также отметил глубину проблематики этой повести. «Двойник», по его мнению, разворачивает *«анатомию души, гибнущей от сознания разрозненности частных интересов в благоустроенном обществе»*.

Исследователь нашего времени В. М. Захаров в работе «Система жанров Достоевского» утверждает, что главная задача повести – рассмотреть судьбу героя в определенный период истории России, показать *«восстановление»* героя после того, как его «задавило» общество, жизненные обстоятельства, общие предрассудки. Кроме идеи *«вытеснения»* в современной научной литературе глубоко исследуется идея раздвоения личности Голядкина – главного героя. Эта идея имеет два ярко выраженных аспекта. Первый аспект выделен еще в статье Н. А. Добролюбова «Забитые люди»: сознание бедного человека разделилось на два из-за внутренней борьбы между «робкой прямою действий и платоническим определением к интриге». Второй аспект связан с работами русских религиозных философов – Вл. Соловьева, Н. Бердяева, Н. Лосского. Для них Достоевский – прежде всего исследователь души человека, природы человека, его глубины и тайн. О. Н. Осмоловский пришел к выводу, что «превосходная идея» повести – это *«идея психологической полярности человека»*, *«драматического раздвоения»*. В повести показано безумие героя, но это зависит от его изначальной душевной природы. Таким образом, по мнению исследователя, Достоевский изобразил тип «подпольного героя».

ВЛИЯНИЕ ЯЗЫКА РЕКЛАМЫ НА СОВРЕМЕННЫЙ РУССКИЙ ЯЗЫК

Сайлауова А. С.

Научный руководитель: Сансызбаевой С. К.

КазНУ имени аль-Фараби

Двадцать первый век мы не представляем без рекламы. Перемены в любой жизненной сфере быстро находят отклик в текстах рекламы. Современная реклама представляет собой многоаспектное явление, которое привлекает интерес специалистов различных областей науки.

В наше время на покупателей оказывает значительное влияние телереклама. Если же наружную рекламу можно проигнорировать, перелистывая газетную страницу, или же пройти мимо уличных рекламных стендов, то телереклама воздействует на покупателей гораздо больше, т. к. она как бы подсознательно управляет желаниями и поступками человека. В последнее десятилетие реклама стала неизменным спутником нашей жизни. Многие выражения из рекламных текстов активно входят в нашу речь и становятся афоризмами. Если смотреть с экономической стороны, многие предприятия успешно ведут дела, благодаря именно рекламе. Рост деловой активности, увеличение финансовых вложений напрямую связаны с рекламой. Большой поток рекламной пропаганды не может не оказать воздействие на человека.

Рекламный текст должен быть грамотным, написанным литературным языком. Журналист, работающий в области рекламы, должен владеть высокой культурой речи. Высокая культура речи заключается в умении находить для выражения экономные мысли, точные и наиболее оправданные в данном контексте средства. Высокая культура речи состоит также в правильном использовании лексических вариантов и грамматических форм, т. е. в следовании нормам современного литературного языка.

Мы всегда напеваем, повторяем и порой не можем забыть навязчивые строчки, которые являются рекламным слоганом. Многие задаются вопросом, в чем их секрет. Как оказалось, это результат удачной работы копирайтеров. Копирайтер (от англ. copyright – авторское право) – составитель рекламных текстов, слоганов.

Слоган – это жанр копирайтерского искусства, и к нему предъявляются те же требования, что и к любому другому жанру словесного творчества. Рассмотрим, какие приемы используются при создании слоганов.

Текст является неотъемлемой частью большинства рекламных сообщений. Обычно это основной элемент, раскрывающий основное содержание. Ввиду целевых установок, определяющих его структуру, рекламный текст, с одной стороны, является особым видом текста, однако, с другой стороны, в рекламных целях используются почти все публицистические жанры.

Важной предпосылкой для рекламных текстов является максимальное количество информации с минимумом слов. Рекламный текст состоит из четырех основных элементов, которые почти всегда используются в рекламе: заголовок, подзаголовок, текст, рекламный слоган. Рекламный слоган – это лаконичная и увлекательная фраза, которая в яркой и переносной форме передает основную идею рекламной кампании.

Стилистические ошибки, недостатки в языке рекламы разнообразны. Они снижают информативность и действенность рекламы, мешают восприятию, вызывают отрицательную реакцию читателей. Правильный, выразительный язык – добрая половина успеха.

ТЕРМИНЫ-ЭПОНИМЫ В ПОДЪЯЗЫКЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Ануарбекова Д. М.

Научный руководитель: Адсковой Т. П.

КазНУ имени аль-Фараби

Изучая русский язык, я всегда интересуюсь историей происхождения слов. Ведь действительно интересно, почему те или иные предметы, явления получили в нашем языке свое название. В этой работе я хочу рассказать об именах и фамилиях, превратившихся при различных обстоятельствах из имён собственных в имена нарицательные. Как оказалось, таких слов в нашем языке множество. Имена собственные, ставшие именами нарицательными, называются эпонимами. Эпóним (др. – греч. ἐπώνυμος буквально «давший имя», лат. heroseponimus) – лицо, от имени которого образованы имена нарицательные или другие имена собственные. Использование терминов-эпонимов является традиционным в языке науки. С развитием любой сферы знания (науки, техники, культуры) развивается и соответствующий язык для специальных целей. Создание первой ЭВМ в первой половине XX века положило начало формированию терминологии сферы вычислительной техники. А с середины 80-х годов компьютерная терминология занимает прочное место в общенациональном языке. Активное образование эпонимических названий также происходит в период зарождения и интенсивного развития информационных технологий. Но если в других областях науки в некоторых случаях трудно бывает объяснить происхождение терминов-эпонимов, то в сфере ИТ, это сделать легко, так как её история, как было сказано выше, насчитывает менее ста лет.

При образовании терминов-эпонимов зачастую обращаются к энциклопедическому (широко известному) значению. Энциклопедическое значение довольно часто является причиной повторного использования имен ученых, живших в прошлом. Рассматривая в целом систему эпонимических наименований, функционирующих в языке для специальных целей, различают два типа наименований в зависимости от их энциклопедического значения. Во-первых, термины, в состав которых входят фамилии лиц, непосредственно сделавших крупное или принципиально важное открытие, возглавивших новое научное направление, школу. Винчестер – жесткий диск компьютера, названный по имени изобретателя Оливера Фишера Винчестера. Максвелл – единица магнитного потока, названная Джеймсом Клерком Максвеллом, британским физиком, математиком и механиком. В 1936 г. Аланом Тьюрингом для уточнения понятия алгоритма был предложен абстрактный универсальный исполнитель. Впоследствии, придуманная Тьюрингом вычислительная конструкция была названа машиной Тьюринга. Во-вторых, термины, включающие фамилии, присвоенные новым объектам в память или в честь какого-то лица. Так, в информатике появились термины фибоначчи-компьютеры, фибоначчиевы микросхемы, основу которых составляет имя, а точнее, прозвище известного итальянского математика XIII в. Леонардо Пизанского, открывшего ряд Фибоначчи. По мнению специалистов, используя коды Фибоначчи, можносоздаватькомпьютеры высокой степенинадежности. Алгоритм (лат. algorithmi – от арабского имени математика Аль-Хорезми) – конечная совокупность точно заданных правил решения произвольного класса задач или набор инструкций, описывающих порядок действий исполнителя для решения некоторой задачи. Алгоритм в информатике – это последовательность действий, которая направлена на достижение окончательного решения проблемы наиболее оптимальными и эффективными способами.

В заключение следует отметить, что терминосистема информационных технологий претерпевает бурные преобразования и характеризуется высокой степенью использования терминов-эпонимов.

ЯЗЫК – ЭТО ДРАГОЦЕННОЕ ДОСТОЯНИЕ КАЖДОГО НАРОДА

Асетов У.

Научный руководитель: Байсадыкова А. А.

Академия Пограничной службы Комитета Национальной Безопасности Республики Казахстан

«Язык – это история народа. Язык – это путь цивилизации и культуры. Высокая культура устной и письменной речи, умение пользоваться всеми выразительными средствами родного языка и его многообразием – долг и задача каждого из нас. Главное свойство человеческого общества состоит в том, что человек накапливает знания, умения, навыки, произведения труда и передает накопленное каждым предшествующим поколением новому поколению. Только благодаря этому становится возможным использование каждым человеком и обществом в целом не только собственного опыта, но и опыта других, живших прежде людей. Именно этой способностью сообщения и преемственности знаний и опыта человек отличен от животного: человек накапливает знания и тем самым оказывается способным к созданию нового – творчеству. В основе культуры лежит язык. Язык – универсальная система, все знаки, в том числе и знаки самого языка, назначаются посредством слов. Язык в равной степени относится к духовной, физической и материальной культуре – как система имен, как речемыслительная деятельность и как совокупность произведений сова. Любое произведение или явление природы может быть понято, осмыслено и описано исключительно посредством слова. Но и сам язык развивается по мере развития культуры – как инструмент познания и организации деятельности людей. Язык есть связанная исторической и культурной преемственностью система членораздельных словесных высказываний. Система языка. Человек является разумным, то есть словесным существом, созданным по образу и подобию Божию. Душа и тела человека соединены в его неповторимой личности. В слове – инструменте мысли и общения – в первую очередь проявляется образ соединения разумной души и тела.

ИСТОРИЯ СЕМАНТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ СЛОВА «ДЕНЬГИ»: ОТ ТЕНЬКИ И ТАМГИ ДО БИТКОИНА

Менжулин Р. В.

*Научный руководитель: Когай Э. Р.
КазНУ имени аль-Фараби*

Деньги играют важную роль в жизни общества. Они являются неотъемлемой частью повседневной жизни человека, ее необходимой составляющей. Опираясь на постулаты теории номинации, положения диахронического подхода к фактам языка был рассмотрен и описан процесс изменения семантики слова «деньги» в русском языке с момента первой фиксации этой лексемы в памятниках древнерусской письменности (грамоты XIV века) по сегодняшний день.

Для выявления различий между оттенками значений слова «деньги» был проведен лексический и этимологический анализ слова с использованием данных «Этимологического словаря русского языка» М. Фасмера, «Историко-этимологического словаря современного русского языка» П. Я. Черных, толковых словарей советского периода и Национального корпуса русского языка. Исследование было выстроено таким образом, чтобы посредством сравнения значений слова «деньги» продемонстрировать различную трактовку этимологии слова «деньги», проследить направление семантических изменений слова. Было установлено, что существует несколько версий происхождения слова «деньга, мн. деньги». Согласно первой версии оно произошло от слова «теньга» или «тенька», т.е. «серебряная монета». Так называли средства платежа тюркские народности. Эта версия отражена в словаре М. Фасмера. По второй версии (К. М. Френ и Миклошич) слово «деньга» близко к тюркскому «тамга», т.е. «метка, штампель» [1, т. 1, с. 499].

Для описания процесса семантического изменения слова «деньги» были использованы лингвистические словари разных исторических периодов, начиная от «Материалов для словаря древнерусского языка» И.И. Срезневского, заканчивая онлайн-словарями современного русского языка. Анализируя грамоты XIV в., И. И. Срезневский определяет слово «деньга» как «определенную денежную единицу» [2, т. 1, с. 652]. В XIV веке на Руси имели хождение монеты, которые назывались «гривенка», «полтина», «четвертак» и «деньги» (самая мелкая монета). Это значение устарело и в современном русском языке не используется. Слово «деньги» изменило значение.

Составители толковых словарей советского периода приходят к единому мнению, что у слова «деньги» в современном русском языке имеется два значения: основное первоначальное «металлические и бумажные знаки, являющиеся мерой стоимости при купле-продаже» и производное вторичное «капитал, средства». На примере данных Национального корпуса русского языка были выявлены дополнительные семантические оттенки изучаемого слова: «форма материального выражения ставки в азартных играх», «добровольное пожертвование», «выражение средств оплаты услуг мобильной связи – мобильных единиц», «вид зашифрованного нерегулируемого цифрового актива – криптовалюта» и т. п.

В результате проведенной работы было установлено, что значение слова деньги менялось следующим образом: тамга (тюрк. «печать») – танка (татар. «серебряная монета») – деньга (рус. «серебряная монета») – деньги (рус. «мера стоимости») – деньги (рус. «металлические и бумажные знаки как мера стоимости; капитал, средства»).

ТЕХНОЛОГИЯ QR-КОДОВ: СОВРЕМЕННАЯ ИННОВАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Тлепбергенов Ж., Нургалиева Д.

Научный руководитель: Танкиева Н. Ш.

Казахский национальный исследовательский технический университет имени К. И. Сатпаева

Одним из направлений государственной программы «Цифровой Казахстан» является развитие человеческого капитала: неординарно мыслящая и обладающая цифровыми навыками молодежь способна стать исполнителями технологических проектов, учиться сама создавать стартапы, инновационные проекты, монетизировать свои идеи.

Развитию креативного и аналитического мышления студентов способствует применение на занятиях современных инновационных технологий, одной из которых являются QR-коды (от англ. quick response – быстрый отклик) – матричный двумерный штрих-код или картинка с зашифрованной информацией.

QR-код изначально был разработан в 1994 году для автомобильной промышленности Японии.

Последние несколько лет QR-коды получили стремительное распространение во всем мире, благодаря возможности быстрого считывания.

Преимущества QR-кодов – удобство, мгновенный доступ и быстрое получение результата. В одной картинке-коде может содержаться 7089 цифр или 4296 букв.

Большая часть онлайн-сервисов для генерации QR-кодов может кодировать в основном текстовую информацию, графику, фото- и аудиоматериалы. Но не каждый QR-генератор сможет открывать видео.

Большинство QR-генераторов в мире созданы на японском, английском, корейском и китайском языках.

QR-код широко используют в Казахстане в последние несколько лет. Применение QR-кодов в библиотеках дает возможность пользоваться библиотечным контентом в любое удобное время и в любом удобном месте. При использовании QR-кода в музее отпадает необходимость в гиде или экскурсоводе. Однако в Казахстане нет собственных QR-генераторов. В будущем мы хотели бы сами создать казахскоязычное QR-приложение, используя латинскую графику.

QR-коды можно применять в образовательном процессе:

- для быстрой проверки знаний студентов через тесты;
- при опросе;
- как ссылку на дополнительную информацию;
- при создании заданий для групповой или индивидуальной работы.

Использование технологии QR-кодов ограничивается только фантазией преподавателей и студентов.

Изначально созданный как считываемая метка для автомобилестроения с информацией об объекте, к которому привязана, QR-код сейчас становится основой современной инновационной образовательной технологии. Только молодое поколение, креативно мыслящее, обладающее современными техническими навыками, способно стать интеллектуальной элитой страны.

V СЕКЦИЯ

ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

ACTUAL PROBLEMS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

ҮШ ТІЛДЕ БІЛІМ БЕРУ, АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Сапиева А., Жантемирова Д., Нуршалова А.,
Сейсен Ұ., Ахметкалиева А.*

*Ғылыми жетекшісі: Құрманқожаева Ә.
Университет ALMAU*

Саналы ұрпақ – кемел болашақ кепілі. Қазіргі таңда жас буын, жастар мен жасөспірімдердің тәрбиесі мен білімі жолында атқарылып жатқан елеулі істер қатары көп. Білім саласында бұл күндері жүздеген шәкірттер үздік нәтижелер көрсетіп, алдыңғы қатардан орын тебуге. Мектеп қабырғасындағы білім сапасы бұрынғыдан едәуір жоғары деңгейде. Қарапайым орта мектеп оқушыларының өзі түрлі білім сайыстарында жоғары дәрежедегі көрсеткіштерге қол жеткізіп жүр. Гінгі таңда саналы жас ұрпақ тәрбиелеу мақсатында мектептегі білім беру жүйесі түрліше өзгертілуде. Балаға жас кезінен-ақ терең білім мен қатар ІТ және робототехника, физика-математика және тіл білімі бойынша түрлі сабақтар оқытылуда. Қазіргі өскелең ұрпақ әлемнің озық елдері санатындағы мемлекеттің білім беру жүйесімен бірдей деңгейді оқытылып жатыр. Бұл – алдағы уақытта да өз жемісі мен жеңісін берері нақ. Білім беру жүйесінде үш тілді игеру елеулі орын алады. Қазіргі кезде балаға мектептің бастауыш сыныбы кезінен-ақ ана тілден басқа, орыс және ағылшын тілдері үйретіледі. Әрине, бұл өз кезегінде жас ұрпақтың болашақ өміріне зор үлес қосатыны анық. Міне, осынша сапалы да саналы ұрпақ тәрбиелеу үшін ең алдымен білімнің қайнар көзімен сусындататын ұстаздың деңгейін көтеру қажет. Бұл орайда мемлекет тарапынан атқарылып жатқан іс қатары көп. Әр оқу жылында ұстаздардың біліктілігін арттыру мақсатында түрлі оқу-семинарларына қатысуға мүмкіндік жасалған. Мұндай кәсіби сабақта ұстаз білім берудің жаңа тың идеяларын игеріп, ұрпақтың сабаққа деген қызығушылығын арттыруды үйренеді. Сондай-ақ еңбек ету үшін мотивация қажет болғандықтан, ұстаздардың мәртебесі мен марапаты да күн санап жоғарылауда. Берері мен беделі көп маман иелерінің жалақысы көтеріліп, тұрғын үй және жеке мәселелері саласында көптеген жеңілдіктер қарастырылған. Бұл – ұстаздың сапалы еңбек етуіне өзіндік бір сарын қосары сөзсіз. Оқушының да оқу қабілетін арттыру маңызды. Әр сабақтың қызықты әрі пайдалы өтуі қажет. Алайда, озық технологиялар заманында оқушының қызығушылығын арттыру үшін де көп күш жұмсалады. Дегенмен қазіргі таңдағы жеткіншектің көбі дерлігі шет тілдерін қатты қызығады. Әлем тілін игеру, әрине, жақсы. Оның үстіне бұл тілді мектеп қабырғасында жүріп-ақ үйрену жағдайы жасалған болса. Бүгінгі күндері тіл курстарынан қосымша сабақ беретін үйірмелердің саны күннен күнге өсуде. Демек бұл жерге барып оқитын жандар қатары көп болғаны. Оның үстіне мектеп бітірер шақта ағылшын тілінен тиісті емтиханды тапсыра алған шәкірттерге жеңілдіктер қарастырылған. Сонымен қатар үш тілде білім алу арқылы келешекте шәкірт әлемнің озық, сапалы Жоғары оқу орындарында білім ала алады. Заман талабына сай шәкірт тәрбиелеудің берері осындай.

Қазіргі таңда шет тілдерін жетік меңгерген жандарға еңбек нарығында сұраныс жоғары екені сөзсіз. Әлем тілі мен бұқара аралық тілді игерген жандар еңбек көзін, жұмыс орнын оңай таба алады. Сапалы қызметкерге саланың барлығы мұқтаж. Яғни жоғары білімді маманға екі қолға бір күрек табу оңайға түсері нақ. Әлемнің озық технологиялары мен тілдерін озық меңгерген жандар еліміздің экономикасы мен әлеуетін арттырып, Отанымыздың дамуына өзіндік үлесін қосары сөзсіз шындық. Дегенмен, кейде ата-аналар тарапынан түсетін мұң-мұқтаждар да кездеседі. Білім алу қиын, сабақ тақырыптары түсініксіз деген шағымдардың айтылып жүргені рас. Алайда, бұл істің барлығы саналы ұрпақ тәрбиелеу мақсатында атқарылып жатқан іс екенін түсіну маңызды. Болашақта сапалы білім алған шәкірт биік-биік асуларды бағындырып, жақсы маман иесі атанатыны хақ мәлім. Ал білім алудағы қиындықтарды жеңу үшін ұстаздың бере септігі мол. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев Қазақстан халқына арналған Жолдауында: «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын жоғарғы білімді ел ретінде танылуы тиіс. Бұлар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі» деп отандық білім беру ісіне жоғары талап межесін қойды. Бұл, шынында да, қарқынды дамып келе жатқан ел үшін өзекті мәселе. Қазіргі таңда «Үштілділік мемлекеттік деңгейде ынталандырылуда. Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасаудамыз. Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктер ашады» – деп көрсетеді Елбасы Н. Ә. Назарбаев 2012 жылғы «Қазақстан-2050 стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында.

Көптілді білім – көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Бүгінгі таңда көп тілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін қажеттілік.

Кезінде халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» деген аталы сөзі дәл бүгінгі дамыған дәуірімізге сәйкес айтылғандай. Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан 12 ғасырдың алдында жасаған энциклопедик ғалым, әлемде Аристотелден кейін екінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Насыр Әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70 ке жуық ұлттың тілін жеттік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалтырып кеткендігі анық.

Түйін: үш тілде білім беру елең алған кездің жақсылығы мен жақсары көп. Өңгіменің ашығын айтқанда, өскелең ұрпаққа үш тілде білім беру маңызды мәселе. Білімнің қайнар көзінен азықтанған шәкірттердің оқ бойы озық боларына ел мол үміт артады. Ендігі кезекте бар мүмкіндікті дұрыс пайдалану маңызды. Міне, сол қолда бар игі істі пайдаланған кезде өзіміз бен ел игілігі үшін өзіндік үлес қосарымыз анық.

QUESTIONS NO ONE KNOWS THE ANSWERS TO

Apak A. M.

*Supervisor: Murzataeva A. T.
Al Farabi Kazakh National University*

Now we are going to spend time with learning questions that no one knows. I was excited by technology and a lot of things when I was a child, for example: What would it be like to be a dog? Do animals have feelings? What about insects? There is a God, isn't there? Then is he man or woman? Why do so many kind people feel sore about terrible things? Is there a plan for my life? Is there anyone who tells us what to do and we just don't notice it? Who am I anyway? Am I just a biological machine? But then, why am I conscious? What is consciousness? Will robots become conscious one day? I mean, I kind of assumed that some day I would be told the answers to all these questions. Someone must know, right? Guess what? No one knows. Most of those questions puzzle me more now than ever. But diving into them is exciting because it takes you to the edge of knowledge, and you never know what you'll find there.

So, two questions that no one on Earth knows the answer to. HOW MANY UNIVERSES ARE THERE? Sometimes I try to get my head around how vast our Earth is. And then I remember that there's an object we see every day that would literally fit one million Earths inside it: the sun. It seems impossibly big. But in the great scheme of things, it's a pinprick, one of about 400 billion stars in the Milky Way galaxy, which you can see on a clear night as a pale white mist stretched across the sky. And it gets worse. There may be 100 billion galaxies detectable by our telescopes. So if each star was the size of a single grain of sand, just the Milky Way has enough stars to fill a 30-foot by 30-foot stretch of beach three feet deep with sand. And the entire Earth doesn't have enough beaches to represent the stars in the overall universe. Such a beach would continue for literally hundreds of millions of miles. Physicists now believe in a reality that is unimaginably bigger still. I mean, first of all, the 100 billion galaxies within range of our telescopes are probably a minuscule fraction of the total. Space itself is expanding at an accelerating pace. The vast majority of the galaxies are separating from us so fast that light from them may never reach us. Still, our physical reality here on Earth is intimately connected to those distant, invisible galaxies. We can think of them as part of our universe. They make up a single, giant edifice obeying the same physical laws and all made from the same types of atoms – electrons, protons, quarks, neutrinos – that make up you and me. However, recent theories in physics, including one called string theory, are now telling us there could be countless other universes built on different types of particles, with different properties, obeying different laws. Most of these universes could never support life, and might flash in and out of existence in a nanosecond. But nonetheless, combined they make up a vast multiverse of possible universes in up to 11 dimensions, featuring wonders beyond our wildest imagination. The leading version of string theory predicts a multiverse made up of 10 to the 500 universes. That's a one followed by 500 zeroes, a number so vast that if every atom in our observable universe had its own universe, and all of the atoms in all those universes each had their own universe, and you repeated that for two more cycles, you'd still be at a tiny fraction of the total, namely, one trillion. But even that number is minuscule compared to another number: infinity. Some physicists think the space time continuum is literally infinite and that it contains an infinite number of so-called pocket universes with varying properties. Quantum theory adds a whole new wrinkle. I mean, the theory's been proven true beyond all doubt, but interpreting it is baffling, and some physicists think you can only un-baffle it if you imagine that huge numbers of parallel universes are being spawned every moment, and many of these universes would actually be very like the world we're in, would include multiple copies of you. In one such universe, you'd graduate with honors and marry the person of your dreams, and in another, not so much. Well, there are still some scientists who would say, hogwash. The only meaningful answer to the question of how many universes there are is one. Only one universe. And a few philosophers and mystics might argue that even our own universe is an illusion. So, as you can see, right now there is no agreement on this question, not even close. All we know is the answer is somewhere between zero and infinity. Well, I guess we know one other thing. This is a pretty cool time to be studying physics. We just might be undergoing the biggest paradigm shift in knowledge that humanity has ever seen. Either answer, in its own way, is awe-inspiring, because the fact that we think and dream and ask these questions might yet turn out to be one of the most important facts about the universe. And I have one more piece of good news for you. The quest for knowledge and understanding never gets dull. It doesn't. It's actually the opposite. The more you know, the more amazing the world seems. And it's the crazy possibilities, the unanswered questions, that pull us forward. So stay curious.

IMPORTANCE OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Abdulahatova S. A.

Supervisor: Umirova Z. A.

Tashkent region Chirchik state institute

Language is one of the main means of existence of the nation. Because nation and its language interdependent. Every independent country have national emblems. Such as national anthem, national emblem and national flag. As well as the language is one of the most important factors that determine the independence of each country. Nowadays, due to globalization every person must to know two or more foreign languages. It gives a great deal of benefits. For example: as result of learning a foreign language one gets to know the lifestyle, history mentality and world view of other nation. Moreover, modern physiology suggests that learning of foreign language partially changes human character. In addition learning a foreign language is both time consuming and troublesome. Recent scientific research on the brain suggests that learning foreign languages makes students smarter overall. Among the many benefits, it increases students' mental focus, reading and writing abilities, and even improves mathematical skills. There are more and more benefits of learning foreign languages. Such as:

1. You will increase the level of using the internet that is to say before learn foreign language you knew only your own language and you learn something in this language. But if you know foreign language you have chance to learn more things.

2. If you know foreign languages you can watch foreign movies, read the literature and listen foreign music and understand all of them.

3. One of the most important is the chance of travel. You can talk with guide whom telling the history of your travelling destination without any difficulty.

4. Learning foreign languages improves the thinking ability of a human.

British scientists have found that knowing two or more languages increases the fluidity of the brain. Languages is a material of intercultural communication. As result of learning foreign languages you can learn history and culture of other nations. That is to say more and more people try to learn foreign languages. Not only we learn the customs and history of foreign nation, also we share our knowledge about our history and culture with other nation without any difficulty.

All things considered we need to learn foreign language. Because it is a intercultural communication and it is a key to our future.

ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДА ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ЖӘНЕ ЖИЫНТЫҚ БАҒАЛАУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Қайранов М. А.

Ғылыми жетекшісі: Досанова А. М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Оқу жетістігін нақты бағалау мәселесі – білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі. Сол себепті бағалау үдерісі – бүгінгі оқыту мен оқудың маңызды элементтерінің бірі.

Бүгінгі таңда білім беру сапасын дамыту мақсатында бағалаудың жаңа түрлерінің пайда болғаны анық. Ол үшін оқу үдерісін басқарудың тиімділігі бағалауды дұрыс ұйымдастыру керек. Қазіргі бағалау икемді, бірнеше аспапты, түсінікті, психологиялық тұрғыдан қолайлы болуы қажет. Бағалаудың бүгінгі жаңаша түрлері: «қалыптастырушы бағалау» және «жиынтық бағалау» болып іске асады. Қалыптастырушы бағалау – күнделікті оқудың алға жылжуына әсер етсе, жиынтық бағалау – білім алушының бөлімдер бойынша берілген дәрісте алған білім нәтижесін көрсете алады. Формативті бағалаудың ең тиімді әдісі білім алушыларды критерий арқылы бағалау болып табылады. Критерий арқылы бағалау бүгінгі білім беру жүйесінде зор маңызға ие. Өйткені қазір білім алушылардың білімділігі ғана басты рөлде емес, басты рөлде олардың күзіндірілігін, жеке тұлғалық қасиеттерін дамыту, қоршаған ортамен дұрыс қарым-қатынасу, өзін-өзі дамыту, өзіндік білімін көтеру сияқты мақсаттар қойылған. Критерий арқылы бағалау бұл мақсаттар мен міндеттердің барлық талаптарына сай орайластырылған.

Жаңа бағалау технологиясын қолдану оқытушы мен білім алушының арасындағы кері байланысын арттырып, білім деңгейінің көтерілуіне ықпал етеді. Оқытушы білім алушының қандай да бір оқу мақсатына қол жеткізетінін айқындай алады. Бағалау барысында білім алушыны емес оның жұмысын бағалайды, демек жұмысты тексеру барысында оның кемшіліктерін емес оң тұстарына көбірек мән беріледі. Оқыту нәтижесінде білім алушылардың нені білетініне және түсінетініне көз жеткізу үшін әр түрлі мәліметтерге терең талдау жүргізіледі. Қазіргі заманауи білім беру саласына жаңалық енгізу, дүниежүзілік озық тәжірибелерге сүйеніп білім беру мен бағалаудың тиімділігін арттыру білім беру процесін айтарлықтай өзгертетін, жетілдіретін немесе жаңарта алатын педагогикалық тың тақырып болып келеді. Білім алушының тұлғалық дамуына бағытталған жаңа бағалау технологияларын жоғарғы оқу орындарында күнделікті оқу процесіне енгізудің және оларды оңтайлы қолдану арқылы танымдық белсенділікті арттырудың жолдары қарастыру қажет.

Сонымен қатар жоғарғы оқу орын базасында бағалалаудың бұл түрлерін пайдаланудағы тиімділігін, бағаның нақты бір білім алушыға, оның білім мазмұнын меңгерудегі кемшіліктері мен тиімділігін анықтау қажет.

Алдағы уақытта осы бағыт бойынша жоғарғы оқу орындарында жаңа бағалау технологиясына бейімделген білім беру процесінде бағалаудың жаңа формалары мен әдістерін пайдалану мен дүниежүзілік білім беру кеңістігіне бағалаудың жаңа технологиялық жүйесіне сәйкестендірудің жолдарын қарастырып, осы аталған бағалау жүйесіне түбегейлі көшу жолдарын зерттеу қажет.

АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДА ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ АРТТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Кеңесбаева Н.М.

Ғылыми жетекшісі: Досанова А.М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«Адам – динамикалық алға ұмтылған жарқыраған энергетикалық жүйе» – деп америкалық психолог Э. Берн керемет анықтама келтірген. Адамзаттың басты мақсаты даму, жылжу, алға ұмтылу. Өткенге үңіліп қазіргімен салыстырсақ адамзат қоршаған ортаның қыр-сырын ашып, жаңалықтар енгізіп, түрлі жетістіктерге жетуде. Солардың бірі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар. Қазіргі уақытта ақпараттық-коммуникациялық технологиялар өміріміздің әрбір саласында елеулі орын алуда. Ал олардың оқу үрдісінде қолданылуы білім сапасын жақсартудың негізгі факторы болып саналып келеді.

Бүгінде ағылшын тілін меңгеріп, еркін сөйлеу жетістікке жетудің кілті іспетті. Ал оны оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану студенттердің танымдық белсенділіктерін арттырып, дамыту жолында түрлі әдіс-тәсілдерді қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы, бәрімізге белгілі ғаламтор желісін оқу үрдісінде оқытудың басты құралы ретінде, қарым-қатынас орнатуды жеңілдету тәсілі ретінде және қолжетілімділікті кеңейту көзі ретінде қарастыра аламыз. Виртуалды ортада бірлескен оқыту студенттердің бір-бірімен ақпарат алмасып, ой-өрісін дамытуына септігін тигізеді сөссіз. Студенттер АКТ қолдана отыра түрлі кибер кеңістіктерде білім беру қоғамдастықтарына тіркеліп, түрлі материалдарға қол жеткізе алады.

Оқу үрдісінің тиімділігінің негізгі шарттарының бірі – студенттерде танымдық белсенділікті дамыту. *Танымдық белсенділік* – айналамыздағы қоршаған ортаны түсіну үшін қолданатын кез келген әрекет. Таным арқылы біз жаңа ақпаратты үйренеміз, түсінеміз, есте сақтап-өңдейміз. Танымдық белсенділіктің артуы білім алушыларға жаңа білімді жылдам меңгеріп, қабылдау барысында когнитивті механизмдерін іске қоса отыра жұмыс жасауларына септігін тигізеді. Бұл тиісінше білімді жадыда берік сақтап, шын өмірде еркін қолданылуына көмектеседі. Танымдық белсенділіктің артуы студенттерге тұлға ретінде дамып, дүние туралы ақиқатты білулеріне елеулі әсерін тигізеді.

Танымдық белсенділікті дамыту жолында ағылшын тілін оқытуда АКТ-ның сан алуан түрлерін қолдануға болады: аудио және теле конференция, электрондық пошта, радио хабарлары, интерактивті радиода кеңес беру, теле-сабақтар, аудиокассеталар және CD-дискілер, т. б. және АКТ мен қоса мәдениаралық коммуникация арақатынасы арқылы да ерекше білім беру әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, жетістікке жете аламыз.

Бұл технологиялар негізінде ұйымдастырылған сабақтардағы оқытушылардың негізгі рөлі – бағыттаушы. Әрбір оқытушы АКТ-ні тиімді қолдана отырып студенттердің танымдық белсенділіктерін арттыру мақсатында олардың тілдің барлық қабаттары туралы білім деңгейін көтере отырып, олардың әлем туралы, әлемнің тілдік бейнесі туралы таным көкжиегін дамыта алады, сол арқылы студенттер кез-келген шет тілін салғастырмалы қатынаста тез әрі кешенді түрде қабылдауға мүмкіндік алады.

Әлем сандық медиа мен заманауи технологияларға аса жылдам қарқынмен ауысуда. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың рөлі күн сайын артуда. Ағылшын тілін оқытуда осы технологияларды тиімді қолдана отыра студенттердің танымдық белсенділіктерін арттыру оқыту үрдісінің маңызды шарты болып табылады. Ал осы білімді тілдің көмегі арқылы санада таңбалап, сақтай аламыз. Яғни, тіл адамға дүниені тануға, түрлі ақпараттарды өңдеуге жол ашады.

SUGGESTOPEDIA AS A METHOD OF TEACHING AN ENGLISH LANGUAGE

Nurtay A. N.

*Supervisor: Madiyeva G. B.
al Farabi Kazakh National University*

Currently, educators have the opportunity to penetrate the human subconscious with the help of special technical developers. Opportunities that may be discovered by the above methods. The purpose of this work is to analyze the possibilities and directions of using various forms of suggestion in the learning process.

In 1908, the first book on suggestion in Russia was published. It was written by a wonderful Russian scientist V. M. Bekhterev. He understands suggestion as «artificial attraction through words or various other psychic phenomena, for example, mood, external impressions, ideas or actions of another person while distracting his volitional attention and concentration». Bekhterev wrote: «Suggestion 683 has one way of influencing some people on others, which must be mandatory and not related to influencing a person that can occur either unnoticed by the suggested person or even his department. «

Unlike beliefs, where critical reflection of the presented arguments is required, suggestion means uncritical perception and assimilation of information, which is especially important when influencing students. First, information is perceived, there are ready-made conclusions, and then motives and attitudes of a certain behavior are formed. In the process of suggestion, the intellectual (analytical-synthesizing) activity of consciousness is either absent or weakened, information perception, mood, sensitivity, behavior patterns are based on infection and imitation mechanisms.

The increase in volume and lack of time to comprehend the information received. This leads to the appearance of "clip" consciousness. This tendency is observed to a greater extent among the younger generation, which lacks a willingness to check what they have seen, heard, read.

The use of suggestion in pedagogical practice first appeared in Bulgaria in 1966. The beginning of development was the suggestion system developed by G. Lozanov in the field of intensification of teaching foreign languages.

Lozanov's experiments showed that everyone can remember dozens, almost as much as they usually do in a year. A foreign language remembers about 10 unfamiliar words. And only during the year only a hundred and a half new words remain in the asset. In Lozanov, a student can learn up to 200 words in one lesson. Lozanov's learning technology is based on the use of two patterns of human memory.

First, everything that happens in the human mind is remembered: people, words, events that are in an active state. The second pattern is associated with a peculiar mechanism resembling a gate: interesting – the gates are ajar, very interesting – the gates are wide open, uninteresting – closed.

The strength of Lozanov's training is that enormous results can be achieved in 10 days, but the weakness is that knowledge that quickly arrives quickly and disappears if it does not find constant use. This was confirmed both in Bulgaria and in Russia. The benefits of learning foreign languages based on the Lausanne technology of education: the fear of communication, which is inherent in all who study a foreign language in the usual way, has been overcome. The Lozanov system uses the excitation of the 1st signal system, an emotional factor against the background of the student's general relaxation. This system requires considerable effort from the teacher, the maximum mobilization of his intellectual and emotional resources and certain acting skills of the teacher. In addition, specially equipped training rooms are necessary (soft chairs, set around, comfortable atmosphere, music, etc.). All this, apparently, did not allow the widespread adoption of Lausanne technology in educational institutions. However, intensive courses in foreign languages are conducted on the basis of Lausanne technology.

PHRASAL VERBS IN THE PRACTICE OF TEACHING ENGLISH

Azimhan F. T.

*Supervisor: Zhambulkuzu M.
al Farabi Kazakh National University*

English is one of the most developed languages in the world in terms of its beauty, clarity and richness of vocabulary. One of the conditions for possession of communicative competence close to the level of a native speaker is mastery of the idiomatics of speech, i. e. ability to combine a word with other words. Lexical units and their properties represent the greatest difficulties for students in the learning process. Learning English, many have difficulty learning phrasal verbs. Especially often phrasal verbs are found in spoken English. Learning phrasal verbs is one of the most difficult tasks for a person who wants to improve their own level of English. Many argue that even getting to know all the times in English does not seem so complicated to them.

Phrasal verbs are an integral part of the English language and it can be said that is the least studied area in English linguistics. Phrasal verbs are especially common in spoken English.

The study of phrasal verbs in English is a practical importance, since there are no similar verb formations in Russian, which makes it difficult to use phrasal verbs among people learning English. The widespread use of phrasal verbs is typical for colloquial speech (this includes films, novels, etc.), and in strictly official speech they are usually avoided by choosing other words or constructing sentences in another way.

Phrasal verbs – stable turns, characteristic only of the English language and not literally translated into other languages. Most researchers note that the phrasal verb is the word formation of the verb and one or more postpositions that form a single concept. Knowledge of phrasal verbs ensures the effectiveness of communication, because with their help you can not only identify or clarify the action, but also express your thoughts in a more concise, clear way, characteristic of the English language. Phrasal verbs relate to conversational level phenomena, they provide great opportunities for the expression of any practical concepts, possess important communicative value, enrich speech with expressions, without which free communication in English is impossible. Today more than 5,000 phrasal verbs are represented in English, of which only a few hundred are constantly used. This is a unique phenomenon of English linguistic culture, which is a verbal thought cliché more often than oral speech as the most natural and diverse form of communication and creates a feeling of comfort and involvement in the general culture among native speakers of English and a feeling of discomfort and tension in people for whom English is not native. A phrasal verb is an integral part of English phrasing – a science that studies stable phrases in part or completely reinterpreted meaning. Moreover, it is a source of knowledge of the English language as a constantly evolving and changing system. It is the phrasal verb that in many respects ensures the effectiveness of communication in English society, due to the everyday use, dynamism and laconicism of the expression of thought.

IMPROVEMENT OF STUDENTS' ACADEMIC WRITING SKILLS IN LEARNING ENGLISH LANGUAGE

Aitzhanova A. S.

*Supervisor: Kuzembekova Zh. Zh.
Farabi Kazakh National University*

In the process of teaching and learning foreign languages such as English one of the relevant issues is creating methodological tasks to develop students' writing skills. While the process of mastering writing skills students faced with problems such as limited vocabulary, lack of knowledge about communicative competence, grammatical competence, the standardized grammatical structure of language, and when they were not able to participate into courses of academic skills, more accurately, academic writing. Academic writing in English in interaction with reading, speaking and listening creates corresponding integrative qualities, such as consistency, integrity and complexity of speech activity in the professional development of a future specialist.

It is necessary to improve the effectiveness of teaching a foreign language and improve the practical orientation of its content to professional training in the field of academic writing.

Writing has several definitions by different dictionaries or linguists' researches. French philosopher Jacques Derrida in his «Of Grammatology» wrote that: «Writing is the process of fixing thought and speech in the form of a series of symbols, sometimes accompanied by images in order to convey their opinions to followers who share beliefs and seek to understand the true idea of the subject in a particular area of reality, as well as all that leads to the creation of the inscription as a whole, and the same word was named (and is named on mail, both electronic and paper) the result of this process in a complete forms, like sent and received».

Kazakh students are usually faced with these kinds of problems, like lack of rigor of thinking, accuracy of thought, insufficient formation of thought operations, in particular, analysis, generalization, evaluation, as well as lack of independence of thought and initiative. Especially when students started to learn foreign language, they encounter with different issues such as improving and mastering speaking, reading, listening and writing skills, likewise when learners want to pass international tests like IELTS or TOEFL and so on. By observing the major work of Russian linguist – Korotkina, who carries about developing academic skills of students, the term «academic literacy» is able to improve students' extraordinary thinking making decisions. Thus, academic literacy is based on the ability to analyze and think critically, correctly using various «languages» at both the perceptual and productive levels. «Academic writing» is the ability to build hypotheses, draw conclusions, organize and structure your own text.

During the study of pedagogical methodological literature by using critical analysis on the problem of teaching writing skills, it was found that a high level of professional training of specialists who are fluent in academic written speech in a foreign language, and a low level of written speech of graduates of secondary schools and University students due to the secondary nature of studying writing in speech activity are required to develop learners' writing skills. While researching process it can be important to deal with problem like the need to improve the effectiveness of preparing students to master academic writing and the lack of development of pedagogical conditions for this, linguists should pay attention to this issue. Learning of a foreign language at various levels of speech activity (reading, writing, listening, speaking) and the degree of their implementation in practice is needed.

Furthermore to create and investigate the ways and tasks to improve students' writing skills, lexical semantic method and empirical research methods, such as observation, comparison, modeling method, experimental training method were applied in the framework of this research.

Since academic writing is an important component today in most professions, the following trends can be identified in the theoretical justification of the importance of developing academic writing skills:

- Academic writing contributes to the implementation of knowledge of a foreign language through the linguistic and cultural content of educational material;
- Academic writing in English in interaction with reading, speaking and listening creates corresponding integrative qualities, such as: consistency, integrity and completeness of speech activity in the professional development of a future specialist;
- Academic writing in a foreign language in the professional training of a specialist of any profile should become not only an independent type of speech activity, but also help students in writing research works.

Nevertheless it is necessary to increase the effectiveness of teaching a foreign language and improve the practical orientation of its content to professional training in the field of academic writing, which in turn leads to the formation of the following areas:

- application of productive methods for the practical implementation of the use of academic writing in teaching students, not only in high schools, but also at school, or for learners with pre-intermediate and higher;

– development of methodological aspects of improving the process of teaching academic writing in the course of learning a foreign language.

These areas are associated with the maximum development of students' skills as academic writing, which involves the integration of all types of speech activity at University with the introduction of productive learning based on targeted and systematic professional training based on individual creative abilities of the individual.

A STUDY OF CLASSROOM DIALOGUE TEACHING AND ITS IMPORTANCE

Kumarbek Zh.

*Supervisor: Bektemirova S. B.
Al-Farabi Kazakh National University*

English learning is actually the use of language. No matter how much you learn, the end result is still used in actual life. However, because it is not a native language, it is relatively low foreigners to be able to use English often. Apart from doing English-related work in daily life, there is no chance to be exposed to English, and there is no chance to learn English in addition to the classroom. Therefore, it is extremely important to provide dialogue opportunities in the classroom. In addition, English is a very practical instrumental subject. Using English for communication of its practicality. Therefore, in English teaching, it is necessary to provide students with ample opportunities to use spoken English for communication and practice, so that students can deepen their understanding, be familiar with the application, and have a firm grasp to achieve the purpose of applying what they have learned.

Dialogue teaching, through the design of questions, changes the one-way output mode of teachers' questions and answers to students. Through creative and generative processes, the learning initiative is given to students, so that students are transformed from passive questions to active questioners. The way of mutual questioning and answering between students allows students to truly become masters of learning and autonomous investigators and discoverers, fully mobilize the foundation and potential of students, and fully reflect the characteristics' «independent inquiry» and «autonomous construction».

The English teaching process is a process of bilateral activities between teachers and students. Teachers and students are required to cooperate with each other in the classroom to complete language communication activities and teaching processes. English classroom teaching should aim at improving and promoting students' communicative competence. Dialogue teaching in Kazakhstan is an effective way to achieve this ultimate goal. The core of English conversation teaching is questioning. Questioning is the best way to promote teachers and students to learn to think and exchange information in a second language. Reasonable questioning is an important means for teacher to guide students to actively think, cultivate students' cognitive ability, analytical ability and creative ability.

As a means of understanding, dialogue emphasizes the dynamic information exchange between teachers and students, and between students, and realizes teacher-student interaction, mutual communication, mutual influence, and mutual complementation through information exchange, so as to achieve consensus, sharing, and progress. Language is accomplished through communication and dialogue. Confidence and fluency in using a second language to communicate with other is the ultimate goal of English teaching, and dialogue is the basic way to achieve this goal. Dialogue is achieved through questions. Teacher and student collide with each other on an equal level with the fusion of emotion. Due to the limited time in the classroom, the form of questioning and the way of questioning are changed, and the levels of questions are clear. Teachers make full use of effective questioning to motivate students to participate more actively and deeply in dialogue teaching and become the real subject of the classroom. From practical English teaching, it is not difficult to see that the use of dialogue teaching can effectively improve students' leaning learning interest, activate the classroom atmosphere, and promote students to transform from passive knowledge receivers to active explorers.

ТЕРМИНДЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

Кегенбекова А. Д.

Ғылыми жетекшісі: Жұбаева О. С.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Тілдің қай саласы, қай деңгейі болмасын когнитивті бағыт тұрғысынан қарастыру іргелі нәтиже беруде. Когнитивті парадигманың түрлі ғылымдарға әсер етуінің, ықпалдасуының нәтижесінде түрлі салалар пайда болды. Мысалы, когнитивті әлеуметтану, когнитивті антропология, когнитивті психология, когнитивті лингвистика. Соның нәтижесінде аталған ғылым салаларының өзіндік зерттеу объектілерін жаңа қырынан көрсету, ерекшеліктерін ашу, түсіндіру жүзеге асуда. Сол сияқты когнитивті лингвистикада тілдің жаңа мүмкіндіктері мен қызметтері, ерекшеліктері анықталуда.

Когнитивті лингвистика тұрғысынан зерттеп, қыр-сырын ашуға болатын тілдік бірліктердің бірі – терминдер. Терминдерді когнитивті тұрғыдан қарастыру жаңадан аралық ғылым саласының пайда болуына әкелді. Қазіргі кезде орыс тіл білімінде «когнитивное терминоведение», ағылшын тілінде «Cognitive-based Terminology Theories» атаулары көптеген еңбектерде қолданылып жүр. Демек, когнитивті терминтану қалыптасып, зерттелу үстінде. Қазіргі кезде осы бағытта зерттеу жүргізіп жүрген орыс тіл білімінің ғалымдарынан В. М. Володина, Л. В. Ивина, Л. А. Манерко, Л. М. Алексеева, В. Ф. Новодранова, Э. А. Сорокина, В. М. Лейчик, т. б. айтамыз. Шетел ғалымдарынан М. Линарес, В. Экспозито, П. Фабер, Л. Арауз, П. Веласко, Реймерик, т. б. зерттеушілер әр сала терминдерін когнитивті тұрғыдан қарастырған.

Ойлау мен тіл, таным мен тіл арақатынасы мәселелері терминдерді зерттеушілер назарында терминтану ғылым саласы қалыптаса бастаған уақыттан бері болды. XX ғасыр ортасында берілген Б.Н. Головинның анықтамасында: «Термин – кәсіби мәнге ие, кәсіби түсінікті білдіретін, қалыптастыратын, белгілі бір кәсіп шеңберіндегі объектілер мен олардың арақатынасын тану, игеру үрдістерінде (үшін) қолданылатын сөз не сөз тіркесі» – деп көрсетілген. Мұнда терминге анықтама терминнің танымдық үрдістермен байланысы тұрғысынан берілген.

Когнитивті лингвистика тұрғысынан кез келген тілдік бірліктің бойында білім құрылымы болады. Бұл тұжырым, әсіресе, терминдерге қатысты. Терминдер қамтитын білім құрылымының ерекшелігі – онда белгілі бір ғылыми бағыт, сала туралы білім көрініс табады. Ол адам санасындағы менталды үрдістер арқылы жүзеге асады. Терминнің когнитивті-ақпараттық сипатын зерттеген ғалым М.Н. Володина: «Термин арнайы түсінікті бере отырып, ақпарат фрагментін сақтаушы, жеткізуші құралға айналады, осы тұрғыдан термин адамзат өмірінің барлық кезеңінде жинақталған белгілі бір тілдік формадағы кәсіби-ғылыми білімнен тұратын ерекше когнитивті-ақпараттық құрылым болып табылады» – деген пікірінен термин дефиницадан ғана емес, қолданылу саласы, аясы туралы мәліметтерді де қамтитындығын айтады. Терминдер тілдік бірлік болғандықтан оларға таңбалық сипат тән, таңбалаушы, таңбаланушы мәнге ие. Сонымен қатар, белгілі бір ғылыми сала, кәсіп шеңберінде қолданылуына қарай коммуникативтік, прагматикалық ерекшеліктерге ие. Терминдер қалыптасып, тұрақтанып, ғасырдан ғасырға ғалымдар тобына беріліп отыруы оның кумулятивтік қызметін де көрсетеді. Сол үшін де терминдерге тұрақтылық қасиет тән болуы керек.

Когнитивті парадигмада терминдердің қыр, сырын зерттеу, терминжасамда халық дүниетанымын ескеру – алдағы уақытта қарастырылатын мәселелердің бірі. Ағылшын тіл білімі, орыс тіл білімі сияқты когнитивті терминтануды арнайы қалыптастырып зерттеу жүргізу – қазақ тіл білімінде де кезек күттірмейтін мәселе.

ÜBERSCHALL-EINSPRITZVENTIL IM FUSIONSREAKTOR VOM TOKAMAK-SYSTEM

Anton Gluchshenko

*Department of Physics and Technologies
2 Year of Bachelor, Nuclear Physics*

In dieser Arbeit untersuchte ich die Methode der Überschallbrennstoffeinspritzung in einen Reaktor. Die Aufgabe bestand nicht mehr in ihrem wörtlichen Verständnis, sondern darin, die Aufgabe der Überschallinjektion von Kraftstoff in ein tiefes Vakuum, die richtige Wahl der Randbedingungen und deren Modellierung zu verstehen. Die Lösung wurde durch numerisches Lösen der Navier-Stokes- und Sutherland-Gleichungen erhalten. Für das eingespritzte Gas habe ich folgende Parameter ausgewählt:

Gas: Hydrogen H₂

Einfluss Temperatur: 70K (Ich gehe davon aus, dass bei einer solchen Temperatur Wasserstoff sich ansammeln kann)

Gamma: 1.4

Einfluss Machzahl: 0.45

Rs: 287 J/Kg/K

Einfluss Druck: 10000 – 30000 Pa

Ausfluss Druck: 1000 – 10 Pa

dynamische Viskosität: berechnet aus der Sutherland-Gleichung

Als Düsengeometrie habe ich die Standardgeometrie der Laval-Düse mit einem kritischen Querschnitt von 0,3 mm gewählt. Im Prinzip ergibt dies bereits lokale Geschwindigkeiten, die höher sind als die Schallgeschwindigkeit am Ausgang der Düse. Die Simulation wurde in einem Rohr mit sehr großen Durchmessern durchgeführt, die um ein Vielfaches größer sind als der Durchmesser der Düse, was mit der potentiellen Unendlichkeit vergleichbar ist. Das heißt, ich habe versucht, den Einfluss von Wänden mit Randbedingungen auf den Gasfluss zu reduzieren. Aufgrund einiger Softwareeinschränkungen war es auch schwierig, sehr niedrige Drücke an den Rohrgrenzen zu erreichen. Abhängig von der Wahl der Art der Wände (Leistung oder Dämmung) änderte sich auch die Form des Strahls, was nicht mit meinem Wunsch übereinstimmte, ihre Einwirkung zu verringern. Ziel der Studie war es, einen Jet zu erhalten, bei dem die Überschallgeschwindigkeit so lange wie möglich ihren Maximalwert beibehält. Es war auch sehr wichtig, dass der Fluss so dicht wie möglich war, d. H. Die Verluste wären minimal. Die Arbeit ist noch nicht abgeschlossen, aber es wurden bereits zahlreiche Zwischenergebnisse erzielt, was sie zumindest ein wenig nützlich macht. Dieses Ergebnis ist beispielsweise der maximal erreichbare Druckwert von 0,01 Pa sowie eine Spitzengeschwindigkeit von $1,2 \times 10^3$ m/s.

VI СЕКЦИЯ

***ФИЛОЛОГИЯ, ЛИНГВОДИДАКТИКА ЖӘНЕ АУДАРМАТАНУ:
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ***

***ФИЛОЛОГИЯ, ЛИНГВОДИДАКТИКА И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ:
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ***

***PHILOLOGY, LINGUODIDACTICS AND TRANSLATION STUDIES:
ACTUAL ISSUES AND DEVELOPMENT TRENDS***

ТАЗАЛЫҚ/PURITY ҰҒЫМЫН БІЛДІРЕТІН АНТРОПОНИМДЕР

Сәбитқызы А.

Ғылыми жетекшісі: Медетбекова П. Т.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Жалпы есімдерден жалқыға, керісінше жалқыдан жалпы есімге айналу кез келген тілде бар екені белгілі. Бұлай ауысудың өзіндік себептері бар және бұл жаңалық деп айтуға келмес. Себебі, кез келген жалпы есімдердің мағыналық сипаты, ұғымына қарай қолданысы, тағы түрлі жағдайларға байланысты, оған қоса әр ұлттың тұрмысына, шаруашылығына, мәдениетіне байланысты жалқыға айналуы әбден мүмкін екені ертеректе зерттеуші ғалымдардың назарынан тыс қалмағаны белгілі.

Тіл білімінің лексикология саласы тілдің сөздік қорын сөздің мағынасын, оның өзгеруі мен түрленуін зерттесе, сол лексикология саласы дәстүрлі түрде лексикография және ономастикаға бөледі. Ономастика – лексикологияның жеке атауларын зерттейтін саласы. Ономастика жеке атауларға ие нысандардың категорияларына қарай адам аттарын зерттейтін антропонимика және көптеген салаларға бөлінетіні белгілі.

Біздің зерттеу нысанымыз қазақ және ағылшын тілдеріндегі *тазалық/purity* ұғымдарын білдіретін антропонимдерді қарастыру.

Қазақ тіліндегі тазалық сөзінің түбірі – **таза**, осы сын есімге *-лық* жұрнағы жалғануы арқылы **тазалық**, яғни зат есімге айналып отыр.

Ағылшын тілінде де **pure** сөзінің – **purity** сөзіне ауысуы, яғни сын есімнен зат есім туындауы қазақ тіліне ұқсастығының бар екенін білдіреді. Генетикалық та, типологиялық та бір бірінен алшақ тілдердің арасындағы мұндай ұқсастықтың болуы әбден мүмкін.

Біздің негізгі зерттеу нысанымыз *тазалық/purity* ұғымдарындағы антропонимдер, яғни кісі есімдері. Нәресте дүниеге келгенде ата-анасының негізгі парыздарының бірі дұрыс ат қою, яғни есім беру. Кісі есімдерінің мән-мағынасына қатысты ұстанатын түрлі қағидалар бар және ол жайында зерттеуші ғалымдар да, бұқара халық та біршама сауатты. Ол тек қазақ халқында ғана емес, кел келген тіл иелері үшін маңыздылығы басым.

Осыған орай *тазалық* ұғымдарын білдіретін есімдерді жинақтай келе топтастыруға тырыстық. Солардың бірі – тура мағынасындағы есімдер, әсіресе әйел адамдарда ер адамға қарағанда көптеп кездесті. Мысалы: *Тазақұл, Айна, Мөлдір, т. б.*, ал ер адамдарда – *Тазабек* есімін атап өтер едік. *Тазақұл, Тазабек* есімдері қазіргі кезде аса беріле бермейтін есім, көбіне ертеректе қойылатын есімдердің бірі.

Ал ағылшын тіліндегі **purity** – ұғымындағы есімдер жайына келер болсақ, өзіміз білетіндей ағылшын тіліндегі жалпы есімдердің мәселесі тереңде, басым көп сөздік қорын толтыратын өзге тілдік жалпы есімдер екені мәлім. Жалқы есімдері де өзге тілден көптеп кездесетінін айта кеткіміз келеді. Мысалы, *Alba* – ақ таң, *Ariana* – мінсіз таза, *Catalina* – таза, пәк; *Clarisa* – таза; *Luiza* – таза; ер есімдері – *Bento and Benedito* – таза ұғымын білдіретін есімдер.

Жоғарыда атап өткеніміздей мұндай есімдер сәбидің келешектегі өмірі таза, мінсіз, күнәсіз болса деген ниетпен қойылады. Сондай ақ, қазақ тілінде *тазалық* сөзіне *ақ* сын есімін синоним ретінде келтіре отырып, *Аққағаз, Ақгүл, Ақжаз, т. б.* есімдер, ал ағылшын тілінде кеңінен қолданылыпатын *Neves, Inessa, Bianca* сынды көптеген есімдерді қатар қарастыруға болады.

Айтпағымыз екінші, үшінші немесе өз ана тіліндегі кез келген тілдік бірлікті қарастыру арқылы ұқсастықтарды да, қарама-қайшылықтарды да, айырмашылықтарды да, ең бастысы жалпыдан жалқыға немесе жалқыдан жалпыға ауысудың ең бастысы, әр халықтың мәдениеті, ұғымы мен түсінігі, салт-дәстүрімен, айта берсек шаруашылығымен де байланысты. Яғни сол халыққа тән қасиет деп те айтуға болады.

THE ADVENT OF ASTRONOMY

Zhumadilla D. R.

*Under the guidance of Murzataeva A. T.
Kazakh National university named after Al-Farabi*

Early human were clearly overwhelmed by the sky. With the growth of humanity, the world around him was more and more interested in man. They always tried to know about the objects outside the Earth. And the more people asked Nature, the more answers the science of heaven and its secrets could provide at its disposal -astronomy. The history of astronomy is an important part of the history of progress of all human civilization. Astronomy is one of the oldest sciences. It studies the motion and properties of all celestial bodies: the Sun and stars, planets and their satellites, comets and asteroids, nebulae and galaxies, black holes and meteorites, as well as many others.

The emergence of astronomy was caused by the daily practical needs of man. Already in ancient times, engaged in cattle breeding and agriculture, people understood that their life largely depends on various natural phenomena. By the arrangement of stars and constellations, they determined the change of seasons. Periodic changes in the sky have been known since ancient times: the change of the day and night, changing phases of the moon, change of the seasons. In accordance with these cycles appeared: day, month, year. Observing the changes in the celestial sphere, people noticed their connection with the changing seasons of Earth. This prompted the idea that celestial movements are associated with other earthly phenomena – affect the earthly history or predict the most important events – the birth of kings, wars, famines, epidemics, etc. For these reasons, ancient astronomers paid special attention to such rare and non-periodic phenomena as eclipses appearance of comets, meteorites fall and m. p. Over times, more and more discoveries were in the field of astronomy.

Astronomical activity can be traced in sources from at least the VI – IV millennia BC. The Babylonians left many astronomical tables. They also identified the main constellations and the zodiac, introduced the division of the full angle by 360 °, and developed trigonometry. Probably, a seven-day week appeared in Babylon (every day was dedicated to one of the 7 luminaries).

Ancient Egypt. The Nile spills occur at the beginning of summer, and just at this time the first sunrise of Sirius falls. Before this point, Sirius is not visible. This is probably why the «Sotik» calendar was used the Sotik year – this is the period between the two heliac sunrises of Sirius, that is, it coincided with the sidereal year, and the civil year consisted of 12 months of 30 days plus five additional days, 365 days in total. The day was divided by 24 hours, and at the end of the IV century BC. e. acquired a modern look. In Egypt, unlike Babylon, the decimal system was used, but in the days, except for 10 light hours, they allocated another hour for transition periods, which is why it turned out 12 hours; same for the dark

Already in the XXVII century BC China had state calendars. Around the 20th century BC, Chinese astronomers developed the theory of lunar and solar eclipses. In the KP century BC the first specialized observatory appeared in China, equipped with instruments invented by hand: compasses, solar and water clocks and other mechanisms and devices.

Of course, astronomy was not of great importance to each individual person. But the curiosity of man has given us great breakthroughs in technologies designed for the Earth. Astronomy has been working to solve the riddle about our place in infinite space ... With the knowledge about astronomy you will know the laws of the development of the Universe, you'll start to better understand yourself. And finally you can answer the question: «why does a person always strive for the stars so much?»

ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Дидаров Д., Асылбеков А.

Ғылыми жетекшісі: Мани Г. А.

ҚР ҰҚК ШҚ Академиясы

Қазіргі таңда ЖОО-да жаңа технологияларды қолдану мәселесі кеңінен талқыланып жүр. Бұл тек қана жаңа техникалық тәсілдер емес, сондай-ақ оқыту үрдісінде қолданылатын жаңа формалар мен әдістер. Шет тілін оқытудың негізгі мақсаты білім алушының коммуникативтік мәдениеттілігін және шет тілін практика жүзінде меңгеру шеберлігін дамыту. Оқытушының міндеттерінің бірі курсанттарға шет тілін үйренуге қолайлы жағдай туғызу. Яғни білім алушы өзінің шығармашылық белсенділігін көрсете алатындай оқыту тәсілін қолдану. Мысалы: заманауи педагогикалық әдістер яғни жобалық әдіс және жаңа информациялық техниканы, интернет ресурстарын қолдану. Бұл курсанттардың дағдыларын ескере отырып олардың индивидуалдық ерекшеліктерін анықтауға көмектеседі. Ағылшын тілі сабағында жаңа технологиялардың көмегімен түрлі дидактикалық тапсырмаларды орындауға болады: оқу дағдыларын қалыптастыру, жазу дағдыларын қалыптастыру, курсанттың сөздік қорын кеңейту, курсанттың ағылшын тілін оқуға деген қызығушылығын арттыру. Курсанттар жаңа технологиялар арқылы түрлі олимпиадаларға, жарыстарға қатыса алады. Сонымен қатар тест жұмыстарымен түрлі ойындар түрінде өтетін қызықты жаттығулар орындауға мүмкіндіктері болады. Компьютер курсанттардың жұмысына сын айтпайды, керісінше өзіндік қабілеттерін дамытып, олардың сенімін арттыра отырып қолайлы әлеуметтік психологиялық атмосфера құрайды. Қазіргі таңда білімді дамыту курсанттардың ақпараттық потенциал деңгейін дамыту деген сөз. Әлемдік ақпараттық қоғамға ену үшін курсант ақпараттық мәдениетті, компьютерлік бағдарламалар қажет, яғни интернетпен тығыз байланыста болу керек. Ақпаратты жүйе ретінде Интернет түрлі ақпараттар мен ресурстарды ұсына алады. Олар: электрондық хат; – теле конференция; – видео конференция; – өзінің ақпаратын беру, өзінің сайты құрып Web-серверге орналастыру; – ақпараттық ресурстарды қолдану; – ақпараттық жиынтықтар; – желіде сөйлесу мүмкіндігі. Lucent Technologies компаниясының сайты шет тілінде сөздерді тындауға мүмкіндік береді. Бұл жерде мәтінді дыбысқа айналдыру үшін сөйлеу синтезаторы орналасқан. <http://www.belllabs.com/project/tts/index.html> сайты арқылы жеті тілдің бірін тындауға болады. Сосын терезеде кез келген сөзді жаза алады. Бірнеше секундтан кейін компьютер терезесіне енген сөз дыбысталады. Дыбысталған компьютер жадында сақтап, дискіге жазу арқылы бірнеше рет қолдануға мүмкіндік береді. Интернет әлемде болып жатқан соңғы жаңалықтар жайлы мәлімет алудың тез және ең оңай жолы. Қазіргі таңда көптеген газеттердің жеке WEB парақшалары бар. Сонымен қатар WEB газеттер түрлі бөлімдерге бөлінеді: жаңалықтар (мәдениет және өнер, сауда, экономика т. б.), спорт, жарнама, ауа райы жаңалықтары. WEB газеттер арқылы әлемде болып жатқан жаңалықтарды көру арқылы, есту процесі арқылы және оқу арқылы хабардар бола алады. Әсіресе аудиторияда баспамен тікелей қарым қатынас жасауға мүмкіндік беретін сайттар бар. Бұл әдіс бүкіл аудиторияның қызығушылығын арттырып, сабаққа белсенді түрде қатысып отыруына үлкен ықпалын тигізеді. Жұмыс жасалғаннан кейін әрбір курсант жұмысын талқылау мақсатында дөңгелек үстел немесе телеконференция өткізу қажет болады. Сондықтан да, жаңа технологиялар оқу үрдісінде пайдалану курсанттарды оқытуда зор үлесін қосады деген сенімдеміз.

Біздің ЖОО-ның ерекшеліктеріне сәйкес интернет желісін толыққанды оқу үрдісі кезінде қолдану мүмкіншілігі жоқ. Бірақ шет тілдер кафедрасы мамандарының жоғарғы біліктілігінің көмегімен жоғарыда айтылған әдістемелік тәсілдер мен заманауи технологиялар оқу үрдісінде кеңінен қолданылады.

ДИАЛОГ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ҚҰРАЛЫ

Әнесова Д. М.

*Ғылыми жетекшісі: Қарағойшыева Д. А.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Мәдениетаралық қарым-қатынас шетелде де, Қазақстанда да қарқынды түрде дамып келе жатқан бағыттардың бірі болып табылады. Қарқынды ақпараттық және ұйымдастырушылық-әрекеттік технологиялар, адамдардың кең ауқымының тіршілік әрекетінің түрлі салаларындағы мәселелерді шешуге қатыстылығы адамның коммуникативтік мүмкіндіктерін іске асыру және олардың тиімділігін арттыру қажеттілігін болжайды. Қоғамдық дамудың қазіргі кезеңінде коммуникативтік қабілеттілікті қалыптастыру жаһандық маңызға ие, өйткені адамның тіршілік әрекеті бір-бірімен қарым-қатынасынсыз мүмкін емес, оның сапасы мен нәтижесі көп жағдайда қоғамдағы қарым-қатынастың тиісті деңгейімен анықталады. Экономикамен және саясатпен қатар қазіргі қарым-қатынас процестері қоғам субъектілері арасындағы өзара қарым-қатынасты оның барлық деңгейлерінде реттеудің маңызды факторларының бірі болып табылады.

Қазіргі уақытта диалог адами қарым-қатынас нысаны ретінде жаһандық мәселелердің бірі болып отыр. Ежелгі грек философиясында диалогты нәтижесінде шындық пайда болатын екі адамның әңгімесі ретінде қарастырады. Жаңа заман философтары диалогты әртүрлі деңгейде бағалады. Диалог өзара түсіністікке әкеледі, ол бірдей пікірді емес, ортақ мағыналық өрісті қалыптастырады.

Мәдениетаралық қарым-қатынас туралы сөз қозғағанда, көп жағдайда «мәдениетаралық диалог» термині қолданылады. Қазіргі заманғы қоғамдық жүйе жанжалды жағдайларды шешу үшін мәдениетаралық диалог тетіктерін кеңінен пайдаланумен сипатталады. "Қазіргі заман тарихының қақтығысы" "диалогтың тапшылығынан" деп түсіндіріледі. Әрине, барлық қақтығыстар әртүрлі, бірақ "диалогтың" жетіспеушілігі жиі жанжалды жағдайларға алып келіпжатады. Қазіргі уақытта әлеуметтік-мәдени қақтығыстар саяси диалогтармен тығыз байланысқан кезде саяси диалогтың табыстары әлеуметтік-мәдени қақтығыстарды шешудің кепілі болып табылады.

Мәдениетаралық диалог – бұл қиын әрі ұзақ процесс. Демек, бөтен мәдениеттің конвенциялық нормаларын білмей және ескермей мәдениетаралық диалог орнату мүмкін емес. Бұл нормалар өз бастауын мәдени дәстүрлерден алады және сөйлеу этикетінің стереотиптері мен ережелерінде өзектіленеді. Мәдениетаралық диалог – мәдениет, сондай-ақ өткен, қазіргі және болашақ арасындағы байланыс түрінде қарым-қатынас субъектілерінің тең құқықты өзара іс-қимылын орнату сияқты маңызды коммуникативтік функцияны орындайды.

THE ROLE OF GENDER IN SOCIOLINGUISTICS

Akulbek A. K.

*Supervisor: Karagoishieva D. A.
Al Farabi Kazakh National University*

Language and gender research began in early 20th century. Language and gender research concerned with male and female differences in their way of speaking. The study of language and gender related to sociolinguistics, this field mainly interests to study language in social context, in social context we can recognize that the speakers within same language used different ways of speech these ways different in term of gender, age, ethnic and social class; this is what we may call it social variation. The concept of prestige in sociolinguistics is related to standard language so according prestigious, dialect is likely to be considered the standard language. Many researcher deals with sociolinguistics studies and concern in language and he recognized that female in speech community try to use a high degree of prestige than male. Malkawi found that the females' in order to attract the attention they avoid using old words. Scherer states that the women consciously employ the use of more socially prestigious speech than men, while men tend to use more forceful speech than women. Women tend to use prestige in her language more than men do. Women use standard prestige norms while men used vernacular prestige norms. In general non – standard language is low-prestige while standard connected to high-prestige but it is undesirable in many contexts.

This study focused on sociolinguistic work through concentrate on the vernacular language when highlighted to find the differences between males and females in terms of greetings, happiness, and sadness occasions. In this study we try to find out the answer to research question: Are there any differences in the talk of males and females in terms of greetings, happiness, and sadness occasions? In order to answer this question, the comparative and contrastive methods are used in this study in order to get valued information. The used methods encompass the terms of greetings, happiness and sadness occasions. It also includes other information such as gender, age and etc. The samples of this study are males and females speakers.

Above all we can attributed the differences between male and female may belong to the desire of women to use words which are related to prestige in order to attract attention and most women believe that the use of prestigious words in speech are more civilized than use of the ordinary ones. In sociolinguistic the concept of prestige refers to positive or negative values chosen by the speaker in other word the speakers choose consciously or subconsciously when they make the speech act.

ЖАРНАМА МӘТІНДЕРІН СТИЛИСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Садуахас А. Н.

*Ғылыми жетекшісі: Бекқожанова Г. Қ.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қоғамда айырықша рөлі бар жарнама ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Зерттеу барысында лингвистика ғылымында жарнаманың өзекті болуының себебі түсіндіріледі. Ғылыми зерттеуде Г.А. Солтанбекованың «Язык рекламных текстов» тақырыбындағы еңбегінде көрсетілген жарнаманың шығу тарихынан басталып, мәтін және жарнама сөздеріне анықтама берілді. Сондай-ақ, жарнама мәтінінің ерекшеліктері көрсетіліп, осы салаға өз үлесін ерекше қосқан ғалымдардың еңбектері қарастырылады. Жарнама мәтінін стилистикалық және құрылымдық, семантикалық бағыттарда зерттеуші ғалымдар арасында Ахметова М.К., Таласпаева Ж.С., Медведева Е. Ж., Макаров М.Л., Панкратов Ф.Г., Беженов Ю. К., Серегина Т. К. және Анисимова Е. Е. ерекше атап кетуге болады.

Ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты жарнама мәтіндерін талдау арқылы лингвостилистикалық және құрылымдық-семантикалық ерекшеліктерін айқындау. Зерттеудің әдісі ретінде сауалнама жүргізілді. Себебі жарнаманың басты элементі болып табылатын мәтіннің бұқара халыққа қалай жететіндігі және қабылдайтындығы жөнінде анықтау қажеттілігі туындайды. Сауалнама әр түрлі жастағы адамдардан сұралатын болады. Олардың саны сексенді құрады. Осыған байланысты көптеген қоғамдық орындардағы жарнама мәтіндерін жинап, оларға талдау жасау қажет. Стилистикалық және құрылымдық, семантикалық бағыттарда талдау жүргізу нәтижесінде ағылшын және отандық жарнама мәтіндері алынады және оларда болатын тілдік ерекшеліктер мен лингвостилистикалық және құрылымдық-семантикалық ерекшеліктері көрсетіледі.

Зерттеу бойынша мынадай қорытынды мен ұсыныстар жасалды.

- Бүгінгі әлеуметтік, экономикалық тыныс-тіршілігімізді жарнамасыз көзге елестету қиын.
- Жарнама күнделікті өміріміздің құрамдас бөлігіне айналды. Жарнаманың басты элементі – оның мәтіні болып табылады.
- Жарнама мәтінін стилистикалық және құрылымдық, семантикалық бағыттарда қарастырудың маңызы зор.

Жарнама мәтініне қойылатын басты талаптар бар. Осы талаптардың ішіндегі ең негізгісі – қысқа әрі нұсқа жарнама мәтіні көп ақпарат беруікерек. Осы бағытта, жарнама мәтінінде әр алуан көркемдеу құралдарының көмегімен жасалған жарнама мәтінін құрастыру маңызды. Алайда, ол талаптардың кейбірі орындала бермейді. Ол жарнама мәтінінде бірнеше мәселені тудырады. Соған байланысты жарнама мәтінінің ерекшеліктерін айқындап, зерттеу қажеттілігі туындайды.

Жоғарыда айтып кеткендей жарнама мәтінінің түсінікті әрі назар аударарлықтай болуы сөз бен мағынасына және көркемдеуіш құралдарға байланысты. Осы міндеттермен жарнама агенттіктері айналысады. Жарнама мәтіні мен халық арасындағы мәселелердің туындауының бірден-бір себебі сол жарнама агенттіктерінде мәтінді құрастыратын адамға байланысты. Өкінішке орай, қазіргі таңда жарнама мәтінін құраушылар тіл мамандары емес, компьютерді жақсы меңгерген мамандар. Осы бағытта айтар ұсынысымыз, жарнама агенттіктерінде нағыз тіл мамандарын көбейтсе, сонда зерттеу барысында жүргізілген мәселелер шешіледі деген ойдамыз.

ӨЛЕҢ ТӘРЖІМАСЫНДАҒЫ БАЛАМАЛЫЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ (М. ЛЕРМОНТОВТЫҢ «ПРОЩАЙ, НЕМЫТАЯ РОССИЯ» ӨЛЕҢІНІҢ ТӘРЖІМАСЫ БОЙЫНША

Қаныбеков Ә.

Ғылыми жетекшісі: Мұсалы Л. Ж.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Көркем тәржімада көркемдік-бейнелеу құралдарын аударудағы қиындық түпнұсқа тіл мен аударма тілдің ұлттық-көркемдік және лингвистикалық жүйелілігінің екі түрлілігінен, үлкен айырмашылықтың болуынан туындайды. Туыстас тілдер туындысын тәржімалау да оңай көрінгенімен, кездесер қиындықтар жеткілікті. Яғни белгілі бір ұқсас сөздер әр басқа мағынаны білдіруі мүмкін. Көркем аудармада көркемдік-бейнелеу құралдарын аударудағы екі кедергінің бірі – сөзбе-сөздік, екіншісі – ойдан қосу, өз бетінше өзгерту. Түпнұсқадағы тілдік құралдарды санамалап, саудыратып тізіп шыққанмен, аударма өз деңгейіне жете алмайды. Ондағы сөзді емес, ойлар мен сезімдерді аудару, мәтін мағынасын шығарма жазылған тілдегі көркемдік деңгейінде жеткізу қажеттілігі зор. Аударма шығармашылығының кілті – екі тілді де жетік меңгеруде. Ақын өлеңдерін түпнұсқа арнасында талдап, танығанда да, тәржіме бойынша бағалағанда да бұл секілді терең толғамдар мен тұжырымдар, қағидалар, ұғымдар жүйесі әдебиет маманының, аударматанушының, тәржімешінің еңбегінің басты өзегі ретінде ашылуы үлкен қызмет атқарады. Өлең тәржімасындағы баламалылық мәселесі осыдан келіп туындайды.

Түпнұсқада мазмұны мен мәнін нақты ұғынып, қосалқы мағынасын түсінбегендіктен, кейбір аудармашылар бұл көркемдік-бейнелеу құралдарын аударуда қателіктер жіберген. Ақынның ақындық тұрғысын, ұлттық ойлау ерекшелігін, адам мен заман бейнесін жасаудағы шығармашылық даралығын аудармада дұрыс жеткізу аудармашыдан түпнұсқаның нақты және жалпы мазмұнын білуді ғана емес, сонымен қатар оның мағынасын, тілін, білуді қажет етеді. Түпнұсқада айтылған өмір құбылыстарының сырын, оны ақынның қабылдау ерекшелігі мен бағалау тұрғысын саралау, жинақтау, шығармашылық ойлау және шығармашылық туынды жасау процессін терең пайымдау – аударма еңбек үшін, аудармашы үшін өте маңызды шығармашылық саты.

Поэзия тәржімасы ең қиын жұмыс, аудармашыдан шығармашылық қабілетті талап етеді. М. Лермонтовтың «Прощай, немытая Россия» өлеңінің тәржімесін қазақ тіліне тәржімалау барысында жетістіктер де, кемшіліктер де кездеседі. Тәржімашылар түпнұсқадағы көркемдік-бейнелеу құралдарын тастап кетпей, аударған, дегенмен де кей жерінде ақынның жасаған образдарын толық аша алмайды, жалпы алғанда, ең бастысы, М. Лермонтов идеясын сақтауға ұмтылады.

**КӨРКЕМ ТӘРЖІМАДАҒЫ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАР
(М. ӘУЕЗОВТІҢ «ҚОРҒАНСЫЗДЫҢ КҮНІ» ӘНГІМЕСІНІҢ ТӘРЖІМАСЫ БОЙЫНША)**

Құдайбергенова Р.

Ғылыми жетекшісі: Мұсалы Л. Ж.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Әлем халықтарының әдебиетінің бір-бірімен байланысуында, ғылым мен әдебиет салаларында халықаралық ынтымақтастықтың дамуында аудармалардың маңызы зор. Бір тілден екінші тілге поэзиялық және прозалық шығармалар, публицистикалық мақалалар, ғылыми әдебиеттер, ресми іс қағаздар, саяси және қоғам қайраткерлерінің, шешендердің сөйлеген сөздері, кинофильмдер аударылады; әр түрлі тілде сөйлейтін адамдар тіл табысу үшін аудармашылардың көмегін қажет етеді. Көркем тәржіманың мақсаты – шет тілін білмейтін оқырманды сол халықтың шығармаларымен әлем әдебиетінің озық үлгілерімен, классикалық туындылармен таныстыру. Көркем тәржімада түпнұсқаның мазмұны мен пішінін дәл жеткізу аударма ісіндегі ең бір қиын, күрделі әрі тәржімалаушы шығармашылығының мағынасы мен мәнін анықтайтын айрықша маңызды көрсеткіш болып табылады.

М. Әуезов – ауыз әдебиеті мен классикалық әдебиеттің, Батыс пен Шығыс көркемсөз мұрасының озық дәстүрін жете меңгеріп, қазіргі дәуірдегі қазақ әдебиетінің реалистік сапасын арттыруға, әдеби тілді байытуға ерен еңбек сіңірген ұлы жазушы. «Қорғансыздың күні» шығармасы оқырманның көз алдына байырғы қазақ ауылындағы кедейлер өмірінің бір көрінісін тамыр-тереңінен қопарып әкеліп, бейшара, қорғансыз жандардың тұрмыс-тіршілігіндегі жан түршігерлік азап пен ауыртпалықты аса шыншылдықпен әсерлі баяндайды. Жазушы өмір шындығын, заман сипатын, адамның тіршілік-тынысымен байланыстыра, сабақтастыра шебер әңгімелеп жеткізеді. Оқиға басталғаннан-ақ оқырманды қорқынышты бір үрей сезімі билейді. Тағдыр тауқыметін арқалаған жүдеу үйдегі соқыр әйел, кәрі әже, жас қыздың зарлап калуы кімді болса да тебіrentпей қоймайды.

Тәржімашы «Қорғансыздың күні» шығармасын ағылшын тіліне тәржімалау барысында біраз қиыншылыққа тап болады. Бұл жердегі ең үлкен мәселе – этномәдени айырмашылықтар, екі халықтың дүниетанымы мен менталитетінен туындайтын ұлттық ерекшеліктер. Біз тәржіма барысында ағылшын тілінде жазылған көркем әдебиетте қолданылатын тілдік құралдардың ерекшеліктерін және ағылшын халқының мәдениетін ескере кетуіміз қажет. Соған қоса, біз шығарманың негізгі тақырыбын ашып, тәржіма барысында осы негізгі ойды жоғалтып алмағанымыз дұрыс. Себебі тәржімаланған мәтінді оқу барысында, ағылшын оқырмандары автордың айтпақ ойын толығымен түсініп, шығармадан бір ой түйгені маңызды. Сондықтан тәржімалаушы маман екі тілдің ерекшеліктерін ескере отырып, сапалы тәржіма шығаруы міндетт

VII СЕКЦИЯ

ЕКІ ШЕТ ТІЛІ

ДВА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКА

TWO FOREIGN LANGUAGES

WILL THE NEW SCHOOL CURRICULUM HELP TO INCREASE THE LEVEL OF ACADEMIC ACHIEVEMENT AT KAZAKHSTAN'S SCHOOLS?

Tyo Y. I.

*Scientific adviser: Kairakbayeva G. S.
Kazakh National University after Al-Farabi*

People – the most important resource of any developed democratic state, where the cornerstone put education, health and protection of the interests of the population. Therefore, state should pay more attention to the education system in schools. Education additionally shows people about the world in which they live, including data about history, logic and culture. Without education, person would not have the capacity to peruse, to read, write, to calculate or convey also they would not be able to perform jobs competently, precisely and securely. The objectives for the further development of education and science in Kazakhstan indicated in several steps of the strategic document – nation plan. The Government of the Republic of Kazakhstan developed a step-by-step action plan to implement a new training duration. Today, more than 100 schools in the country study on experimental system. According to NursultanNazarbayev, until 2020 the transition to 12-year education model will be completed. It is planned to build no less than two hundred schools from the republican budget and the same – at the expense of local budgets

The purpose of this research project is to explore the new system of education in Kazakhstan's schools and determine the effectiveness of this system. The aim is to identify the pros and cons of the new system, to compare it with the education system in countries which have high levels of academic achievement and explore public (teachers and students) opinion about new education system.

Therefore in this research the main questions were:

1. Why does the government want to change the old system of education in the schools?
2. What are the advantages and disadvantages of a new system?
3. How will this system of education help improve the academic achievement?
4. Which factors are responsible for the high academic performance in countries such as Australia?

I think that the research project will be useful for teachers and students, because they have a lot of questions about the transition of Kazakh schools to the new system. I will try to give answers to all questions. The implications may include a change in public opinion and attitude towards the new approach once the facts are made know. It may also lead to greater appreciation of the new system by the students who are privileged to be part of it.

ШЕТ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА МЕДИЦИНА СТУДЕНТТЕРІНІҢ ТІЛДІК МӘДЕНИ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ІСКЕРЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Badilbekova A. Sh., Ainabai T. A.

Ғылыми жетекшісі: Қайрақбаева Г. С.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Бұл ғылыми жұмыста шет тілін үйрену барысында мәтінмен жұмыс істеу ерекшеліктерін, қажетті оқу әдістері, кәсіби маманға қажетті қабілеттіктерді дамыту жолдары қарастырылған. Қазіргі таңда Жоғарғы оқу жүйесінің алдына қойған мақсаты – сапалық жаңа деңгейдегі маман иелері өз беттерінше мәселелерді творчестволық тұрғыдан шеше алатын, өз ойлау өрнегі бар мамандар даярлап шығу. Соған орай, медициналық мамандығына байланысты мәтіндерді оқытқанда тілдік қатынастардың барлық түрі қолданылады. Мамандыққа байланысты мәтіндерді шет тілін меңгерту арқылы студентті болашақ мамандығымен кеңірек таныстыруға мүмкіндік аламыз. Студенттерді тілдік игеруіне жәрдемдесетін өздеріне таныс мәліметтерді енгізу керек. Білім деңгейіне сәйкес тіл игерудегі қиындықтарды да ескеру қажет.

Бізде студенттер шет тілінде көп мағлұмат алу үшін көрнекілік құралдар, студенттерге таныс мәліметтер, мәтін мазмұнына анализ жасау, медициналық материалдарды таңдау және мәтін бойынша жұмыс ескерілуі қажет. Студенттерге қойылатын талаптар мәтіннің мазмұны мен тереңдігін түсіну.

Ағылшын тілін оқытудың тәжірбиелік құндылығы болашақ медицина мамандығына қызығушылықтарды арттыра отырып, кітап, материал, және сөздіктердің көмегімен іске асырамыз. Студент үшін қызықты ақпаратты жедел және сапалы игеруге ықпал етеді.

Қазіргі таңда жалпы алғанда шет тіл әдебиеттерін, ғылыми жұмыстарын қазақ тіліне аудару қарқынды жүруде. Соның арқасында қорларымыз көбеюде деп айтсақ артық айтпаймыз. Сонымен қатар, аудару барысында өрескел қателіктерде кездеседі.

Немесе алынған сөздің аудармасы басқа мағынада болуы мүмкін. Және де, аудару барысында халықаралық сөздердің, яғни, бүкіл мемлекетке ортақ медициналық терминдердің аударылуыда басты мәселеде. Мысалға «эритроцит, лейкоцит, тромбоцит» сөзі бүкіл елдерде эритроцит деп аударылады. Ал біздің тілде «қанның қызыл түйіршіктері, қанның ақ түйіршіктері т. б. » деп аударылады. Осы мәселенің қазіргі таңда ауқымы кең. Және оның шешу жолдары қарастырылуда.

Қазіргі таңда жоғарғы оқу орындарында шет тілі сабақтарында медицина студенттерінің тілдік мәдени қарым-қатынас іскерліктерін қалыптастыру ерекшеліктерін айқындалуда.

Осы тұрғыдан алғанда медицина мамандық иелеріне шет тілін оқыту және оны кәсіби жүргізу – бұл заман талабы. Медицина мамандарының шет тіліне деген зор қажеттілігін қанағаттандыру болып табылады.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ ГРАММАТИКАСЫН ТИІМДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Жоланова Д. Б.

Ғылыми жетекшісі: Досанова А. М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Соңғы кездері шет тілін қарым-қатынас құралы ретінде саясатта, экономикада пайдаланудың тиімді жақтары айтылып жүр, осы орайда жоғарғы оқу орындарында шет тілін оқыту әдістемесін өзгерту өзекті мәселе болып отыр. Жоғарғы оқу орындарының түлектеріне ауызша және жазбаша деңгейде тілді мемлекеттік талаптарға сәйкес меңгеру қажеттілігі туындайды. Дегенмен шет тілін оқуға бөлінетін сағаттар санының аздығы маңызды мәселе болып отыр. ЖОО-да шет тілін оқып үйренудегі мақсат практикалық меңгеру болып табылады, оның спецификасы кәсіби қызметпен анықталады.

Бүгінгі таңда шет тілін қарым-қатынас негізінде оқытуға көп көңіл бөлінуде. Тілдерді коммуникативтік қызмет негізінде оқытуға арналған бірқатар еңбектер бар. Атап айтсақ, Алексеева, Астафурова, Астрова, Елизарова, Еремін, Зарайский, Искандарова, Кучма, Макар, Макарова, Мильруд, Мирзоян, Хитрик еңбектері.

Шет тілді қарым-қатынастың грамматикалық дағдыларын дамыту студенттерге болашақта іскерлік кездесулерде тілді дұрыс қолдану, презентацияларды сауатты жасау, әңгімелесу кезінде қарым-қатынасты қолдау, телефонмен келіссөздер жүргізу және т. б. мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Грамматиканы коммуникативтік әдістеме негізінде оқытудың алғышарттарын шет елдік және Ресейлік ғалымдар қалыптастырды. Олар Green, Brumfit, Ervin-Tripp, Hymes, Klippel, Littlewood, Morrow, Johnson, Болдырев, Воловик, Еремін. Коммуникативтік әдіс студентке тілдік үрдіске енуге мүмкіндік береді, бұл формальды түрде грамматиканы оқу ғана емес, сонымен қатар студентке табиғи тілдік орта қалыптастыруға мүмкіндік береді. Дегенмен грамматиканы дұрыс қолданудың да маңызы зор. Біз грамматикалық құзыреттілікті қалыптастыру жалпы тілдік құзыреттілікті қалыптастырудың ажырамас бөлігі болып табылады деп болжаймыз. Грамматиканың маңыздылығы туралы мынадай зерттеушілер ерекше атап көрсеткен: Bird, Celce-Murcia, Hills, Halliday, Littlewood. Алайда, әдістемелік әдебиеттерде коммуникативтік әдіс негізінен ауызша сөйлеу дағдыларын дамыту үшін қолданылады, бұл тәсілдің грамматикалық аспектісі де жеткілікті түрде әзірленген.

Жоғарғы оқу орындарының түлектеріне жүргізілген сауалнама төмендегідей нәтиже көрсетті:

- 1) студенттер грамматикалық құбылыстарды белгілі бір жағдайда қолдану кезінде қиындықтар туады;
- 2) студенттер грамматикалық формаларды қолданудың жеткілікті дағдыларына ие емес;
- 3) көптеген студенттер сөйлеуде тек қарапайым грамматикалық құрылымдарды пайдалануды меңгерген.

Оқу үрдісінде грамматикалық дағдылар мен біліктерді қалыптастыру механизмімен байланысты теориялық алғышарттарды зерттей отырып, туындайтын мәселелерді шешуге болады. Грамматикалық дағдылар мен біліктерді қалыптастыру механизмімен байланысты теориялық алғышарттарды зерделеу қажет. Практикада коммуникативтік грамматиканы оқытудың тиімді дидактикалық тәсілдері кешенін әзірлеу қажет. Бұл осы зерттеудің проблематикасын құрайды.

Осылайша, аталған зерттеудің өзектілігі: а) жоғары оқу орындары студенттерін коммуникативтік грамматиканы оқытумен байланысты теориялық мәселелердің отандық әдістемесінде жеткіліксіз зерттелуімен; б) әдістемелік тәсілдер мен құралдарды жүйелендіруді ескере отырып, коммуникативтік грамматиканы оқыту моделін құру қажеттілігімен анықталады.

АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ ТІЛДІК ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТЕЛЕ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫҢ ПРАГМАТИКАСЫ

Исраилова А. Р.

Ғылыми жетекшісі: Досанова А. М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ағылшын тіліндегі бағдарламаларды оқыту құралы ретінде қарайтын болсақ, оқушылардың мақсаттары мен деңгейіне байланысты сайлау тәсілі қажет. Оқу материалы ретінде қандай да бір санаттағы фильмнің дұрыс таңдалуы сабақты қызықты ғана емес, сонымен қатар анағұрлым тиімді ете алады. Қызықты үзінділерді қамтитын сабақ әрдайым динамикалық және неғұрлым тиімді болады, өйткені жұмысқа адамның қабылдау жүйесінің бірнеше түрі кіреді.

Шет тіліне қатысты оқушылардың тұрақты оң уәждемесін қалыптастыру үшін, оқу материалын меңгерудің барынша оңтайлы деңгейіне жету үшін мұғалім жұмыстың стандартты емес түрлерін пайдалануы, оқыту үдерісіне шет тілдерін оқытудың жаңа тәсілдері мен әдістерін енгізуі, оқытудың жаңа техникалық құралдарына жүгінуі тиіс.

Белгілі бір прогреске қарамастан (Internet, түрлі бағдарламаларды пайдалану және т.б.), шет тілін оқытудың қиындықтарының бірі тіл тасымалдаушылармен қарым-қатынас жасау және мектептен тыс сөйлесу дағдыларын пайдалану мүмкіндігі шектеулі болып табылады. Сондықтан мұғалімнің басты міндеті-шет тілі сабағында әртүрлі жұмыс тәсілдерін қолдану арқылы қарым-қатынастың нақты және елестететін жағдайларын жасау. Сондай-ақ оқушыларды тіл тасымалдаушы-халықтың мәдени құндылықтарына тарту да маңызды болып саналады. Осы мақсатта дәлме-дәл материалдар-бейнефильмдер мен түрлі бейнематериалдардың маңызы зор. Оларды пайдалану коммуникативтік әдістеменің маңызды талаптарын жүзеге асыруға ықпал етеді – тілді тірі шет тілді мәдениетті қалыптастыру ретінде меңгеру процесін көрсету; білім алушылардың сөйлеу іс-әрекетін дараландыру және дамыту және уәждеу.

Оқыту үдерісіне бейне енгізу дәстүрлі сабақтың сипатын өзгертеді, оны тірі және қызықты етеді. Сонымен қатар сабақта бейне қолдану оқушылардың жалпы ой-өрісінің кеңеюіне, олардың тілдік қоры мен елтану білімдерінің байытылуына ықпал етеді.

Айта кететін болсақ, бейнефильм – бұл тағы бір ақпарат көзі ғана емес. Бейнефильмді пайдалану оқушылардың психикалық іс-әрекетінің әр түрлі жақтарын, ең алдымен, назар мен жадыны дамытуға ықпал етеді. Сыныпта көру кезінде бірлескен танымдық іс-әрекет атмосферасы пайда болады. Бұл жағдайда тіпті зейінсіз оқушы да мұқият болады, өйткені фильмнің мазмұнын түсіну үшін оқушылар белгілі бір күш салу керек. Сондықтан еріксіз назар ерікті түрде өтеді, ал назар қарқындылығы есте сақтау процесіне әсер етеді. Ақпарат түсудің түрлі арналарын пайдалану елтанушылық және тілдік материалды түсіру беріктігіне оң әсер етеді.

Видеофильм оқушыларға өте күшті эмоционалдық әсер етеді, көргендерге жеке қарым-қатынасты қалыптастыруға әсер етеді. Бейнефильмнің тағы бір артықшылығы – шынайы шынайы бейненің тікелей бейнесі, көрермендермен (егер бұл телехабар немесе телешоу болса) жүргізушінің қарым-қатынасының ерекше тәсілі, ірі жоспарды пайдалану, ақпаратты бей-жай ұсыну, бояу, музыкалық фонның болуы. Экранда болып жатқан жағдайларға жанасу кезінде табиғи жағдайларға барынша жақын жағдайлар жасалады (табиғи тілдік орта – осы тілдің фактілерінде тіл тасымалдаушылардың тұрмыс-тіршілігін, тарихын, мәдениетін және дәстүрлерін көрсететін сөйлеу және сөйлеу емес жағдайлардың жиынтығы).

Жоғары ақпараттық, білім беру, тәрбиелік және дамытушылық құндылығы болуы мүмкін аудио немесе баспа мәтінінен айырмашылығы, бейнетекст тілдік қарым-қатынас актісінің түрлі аспектілерін қосатын артықшылыққа ие. Қарым-қатынастың мазмұндық жағынан басқа, бейнетекст сөйлеушінің жас ерекшелігіне, жынысына және жеке басының психологиялық ерекшеліктеріне байланысты нақты жағдайдағы қарым-қатынас қатысушыларының оқиға орны, сыртқы түрі және бейвербальды емес мінез-құлықтары туралы визуалды ақпаратты қамтиды.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕГІ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫСЫ

Дархан М. Ж.

Ғылыми жетекшісі: Мәмбетова М. Қ.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазіргі білім беру үрдісінде еніп жатқан инновациялық технологияларды басшылыққа ала отырып, практика жүзінде ауызша сөйлеуді іске асыруға болады. Яғни, біз деңгейлеп саралап оқыту технологиясында білім алушыларға деңгейлік тапсырма беру арқылы әр баланы ауызша сөйлеуге үйретеміз.

Балалар сөйлеу арқылы өз ойындағысын жеткізеді. Ұжымдық, топтық білім беру технологиясы түрінде ауызша сөйлеуге үйрету оқушылар мен мұғалімдер, оқушы мен оқушы арасында іске асырылады. Біріншіден, олар бір бірімен ауызша тілдесу арқылы қарым қатынаста болса, екіншіден, ұжым арасында еңбек етуге үйренеді. Дегенмен, әр ұстаз қандай технологияны таңдағанына қарамастан ең алдымен өзі сол технологияны жете түсініп, меңгеруі тиіс.

Оқушыларды ағылшын тілінде сауатты сөйлеуге, жазуға, оқуға үйрету үшін әрбір мұғалім өз бетінше ізденеді. Осыған байланысты кейбір әдістемелік кеңестерді ұсынуға болады. Мысалы:

- Оқушы мұғалімнің қандай тапсырманы сұрап тұрғандығын білу керек.
- Әр сабақ соңында мұғалім оқушылармен осы сабақта нені үйрену керектігін талқылап отырғаны дұрыс.

- Ана тілі мен ағылшын тілін араластырып сөйлемей керек. Қажет болса грамматикалық ережелерді түсіндіруде ана тілін қолдануға болады.

- Оқушы жауап беріп тұрғанда оның қатесін бірден жөндеп, оның сөзін бөлудің қажеті жоқ. Қатені жөндеудің ең дұрыс тәсілі жауаптарды бағалау кезінде түсіндіру.

Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту үшін жүргізілетін жұмыс түрлері төмендегідей:

- Сұрақ-жауап (мұғалім мен оқушылар)
- Диалог (оқушы мен оқушы, мұғалім мен оқушы)
- Қатысым (мұғалім мен оқушылар, оқушы мен оқушы, мұғалім мен оқушы)
- Жазылым (тақырыпқа байланысты мәтінмен жұмыс)

Бұл жұмыс түрлері коммуникативтік құзыреттіліктің алғашқы баспалдағы болып есептеледі. Ауызша сөзді жетілдіру үшін жасалатын жаттығулардың көбі тіл және сөз жаттығулары түрі беріледі және ондай жаттығуларсыз оқушыларды сабақта сөйлету мүмкін емес. Сонымен қатар суреттеу, пікірталас ситуацияларын да атаған жөн.

Қорыта келгенде, ағылшын тілін оқытуда жаңа технологияларды, техникалық құралдарды сабақта жан жақты қолдану, мұғалімнің көптеген қиындаған қызметтерін жеңілдетіп, осы іскерліктің ұстанымды жаңа тәсілдерінің пайда болуына мүмкіндік туғызады.

Ағылшын тілі сабағында компьютерді, мультимедиялық және электрондық оқулықтарды және интерактивті тақтаны пайдаланғанда:

- лексиканы оқып үйретеді;
- сөйлеу ырғағын;
- диалог, монолог және рөлдік ойындарды;
- хат жазуға үйретеді;
- грамматикалық құрылымдарды түсіндіріп, оқушылардың есінде сақтауға көмектеседі.

Сонымен, бастапқы кезеңде ағылшын тілінде ауызша сөйлеуді үйретудің дағдыларын қалыптастыру негізі шапшаң сөйлеуге, тілді жақсы және дұрыс сөйлеуге үйретудің мүмкіндіктерін көрсетеді.

THE ROLE OF BORROWINGS IN MODERN ENGLISH

Algozhayeva M. Y.

Supervisor: Bektemirova S. B.

Farabi Kazakh National University

English is considered one of the richest languages in the world. It contains about 200 thousand words of active vocabulary. Few languages can compare with it in richness of vocabulary. The reason for this is the word-forming abilities of the English language, as well as its ability to borrow words from other languages. Everyone knows that the vocabulary of the English language includes a really huge number of words from different languages of the world, in this regard, we would very much like to know from which languages the vocabulary was borrowed and, finally, from which language of the world the most words were borrowed.

According to Rosenzweig V. Yu. , «the "terms " "mixing of languages" and "mutual influence of languages" , as well as the term "borrowing", often used in relation to the effects of contact in common, and not only in the field of vocabulary, represent a complex process of language contacts, in which one or the other of two (or more) languages acts as a party "giving" in contrast to the other, "taking", or in which both languages "enrich"«... each other.

From an etymological point of view, all vocabulary is divided into native and borrowed. Borrowing vocabulary is a consequence of the rapprochement of peoples on the basis of economic, political, scientific and cultural ties. In most cases, borrowed words enter the language as a means of naming new things and expressing previously unknown concepts. Borrowed words can also be secondary names of already known objects and phenomena. This happens if a borrowed word is used for a slightly different characteristic of the subject, if it is generally accepted international term, or if foreign words are forcibly introduced into the language (during military occupation).

There are three main ways to implement borrowings: transcription, calculus, and transliteration.

1. Transcription is a phonetic method of borrowing, i. e. when a word is transferred to another language, its sound form is preserved (FR. restaurant).

2. Calculus is a method of borrowing words, in which the components (morphemes) are replaced by their equivalents in the borrowing language (for example: miniskirt, suicide). In the process of calculating parts of a borrowed word are combined in the likeness of a foreign word.

3. If transliteration is taken to the spelling of a word, letters in the borrowed words substitute letters, foreign language, and therefore the words begin to read all the rules of the borrowing language (for example: hotel, zebra, sport).

From this we can conclude that many foreign words undergo some changes in the process of borrowing, adapting to the grammatical, phonetic and semantic properties of the language.

In the process of historical development, English has borrowed a huge amount of vocabulary from other languages. The most active donor languages are French (mechatronics, prince, people, money, parent, army, comfort, coach, etc.); Japanese (hara-kiri, sushi, karaoke, ikebana, samurai, geisha, kimono), currently Japanese is one of the leading donor languages; Latin (street, port, wine, mile, etc.); Dutch (dock, reef, yacht, rock, spool, landscape, etc.); Italian (sonata, umbrella, balcony, bank, macaroni, spaghetti, etc.); Spanish (banana, barbecue, bravado, canyon, chili, chocolate, potato, tomato, etc.); German (superman, homesickness, hamburger, delicatessen etc.); Russian (tsar, spetsnaz, limitchiki, glasnost, perestroika, etc.).

Borrowings are also interesting because they can reflect changes in the cultural and historical life of the country, and also enriched vocabulary.

ШЕТ ТІЛІН ОҚИТУ ПРОЦЕСІНДЕ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Саидвақасова А. Х.

Ғылыми жетекшісі: Алдашева К. С.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазіргі уақытта дамып келе жатқан жаһандану процесі әр түрлі елдердің, халықтардың және олардың мәдениетінің өзара іс-қимылдарының кеңеюіне алып келеді. Ғылыми ынтымақтастық, сауда, туризм және т.б. арқылы мемлекеттік институттар, әлеуметтік топтар, қоғамдық қозғалыстар арасындағы мәдени алмасу және тікелей байланыстар арқылы ықпал жүзеге асырылады. Шетелдіктермен қарым-қатынас шындыққа айналады, ал өзге мәдениет өкілдерімен қақтығысу біздің күнделікті өмірімізге кіреді. Оқу орындары академиялық ұтқырлықты, халықаралық алмасуды жиі жүзеге асырады, оқытушылар бірлескен жобаларды ұйымдастырады және мәдениетаралық қарым-қатынас пен мәдениет диалогына қатыса отырып, шетелде тағылымдамадан өтеді.

Мәдениетаралық коммуникация процесінде өзара түсіністікке қол жеткізуде мәдениетаралық құзыреттілік ерекше ықпалын тигізеді. Мәдениетаралық құзыреттілік деп шет тілінде ойлау мәдениеті мен стереотиптерінің айырмашылығын ескере отырып, қарым-қатынасты жүзеге асыру қабілеті болып табылады.

Мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыруды білім алушылардың өзара сыйластық, мәдени айырмашылықтарға шыдамдылық және мәдени кедергілерді жеңу принциптері негізінде мәдениет диалогына қатысу қабілетінің дамуына байланысты қарастыру қажет. Мәдениетаралық оқыту білім алушылардың мәдениетаралық қарым-қатынас қабілетін қалыптастыруға бағытталған және білім алушылардың белгілі бір этносқа деген қажеттілігін сезінуіне, сондай-ақ басқа мәдениет өкілдерінің салт-дәстүрімен және мәдени ерекшеліктерімен танысуға мүмкіндік береді.

Шет тілін меңгеру барысында білім алушылар тілдің табиғи ортада қызмет етуін, тіл тасымалдаушылардың әртүрлі қарым-қатынас жағдайында тілдік және тілдік емес мінез-құлқын көрсететін материалды меңгереді және халықтың әдет-ғұрыптары, дәстүрлерімен, қоғамның әлеуметтік құрылымы, этникалық тиістілігімен байланысты мінез-құлықтың ерекшеліктерін ашады. Ең алдымен, бұл түпнұсқалық материалдар (түпнұсқа мәтіндері, аудиозаждар, бейнефильмдер) арқылы жүзеге асады, олар тілдік ресімдеу тұрғысынан нормативтік болып табылады және лингвоелтанушылық ақпаратты қамтиды.

Ұлтаралық қарым-қатынас кезінде мүмкін болатын жанжалдарды болдырмау үшін шетелдіктің ұлттық-мәдени мінез-құлқының ерекшеліктерін білу маңызды. Осылайша, шет тілін меңгере отырып, білім алушы оның лексикалық, грамматикалық және синтаксистік ерекшеліктерін меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар жағдайға сай тіл тасымалдаушының қақпа сөзіне жауап беруді, мимика мен ымды дұрыс қолдануды, сөйлеу этикетінің формулаларын пайдалануды және оқытылатын тіл елінің мәдени-тарихи ерекшеліктерін білуді үйренуі керек.

Мәдениетаралық құзыреттілік тіл тасымалдаушылардың мәдени және менталдық айырмашылықтарын ескере отырып, өзге тілді қарым-қатынаста оқыту процесінде қалыптасады және мәдениеттердің табысты диалогына қажетті шарт болып табылады. Әр түрлі мәдениет өкілдерінің мәдениетаралық қарым-қатынасында туындайтын мүмкін мәселелерді түсіну, құндылықтар мен жалпы қабылданған мінез-құлық нормаларын түсіну шет тілін үйренуде айтарлықтай маңызды фактор болып табылады. Білім алушылар олардың шешіміне тиісті түрде дайын болған жағдайда, олар тілді дұрыс пайдаланбаудан, сұхбаттасушының реакциясын қате түсіндіруден және қалыптасқан жағдайды бағалаудан туындауы мүмкін түсініспеушіліктен, мінез-құлықты және әлеуетті жанжалдарды дұрыс қабылдамаудан құтылуы мүмкін. Ал білім алушының өз мінез-құлқында мәдени құндылықтарды бұзуға қабілеттілігі оның әлемдік қауымдастық өкілдерімен ынтымақтастықта жақсы маман ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

FUNCTIONAL FEATURES OF POLITICAL TEXTS

Tyrgynova A. E.

Supervisor: Taubayeva Zh. T.

Farabi Kazakh National University

Political texts have become the object of research of many scientific disciplines. For this reason, there is no precise definition of political texts. Political texts largely act as the material for the analysis of speech exposure's effectiveness in the sphere of mass communication.

According to A. G. Altunyan political texts are «texts that cover political problems and addressed to the mass audience» [1, 11]. The topic of political texts includes the structure of the state and society, the relationship between citizens and government, relations of other nations between themselves and more. With regard to the theory of communication, the structure of political texts assumes the presence of two roles: the author's, who writes political texts and addressees, to whom texts are designed. Generally, political texts are written to affect the certain political issues, distribution of power, the public opinion regarding certain issues, events, people.

A. G. Altunyan concludes that: «the main functions of political texts are **persuasion** and **mobilization**» [1, 20]. We totally agree with the statement of the scientist and wish to mention informative function of political text. The journalist or politician usually introduces a problem, shares points of view regarding controversial issues and offer solutions to the problems. Especially, Mass Media plays a significant role and broadcast, widespread political oriented texts across the country. Their purpose is to inform citizens about actual political life and thereby, primary importance belongs to informative function of political texts.

Any political text attempts to change or keep up the current public issue and authors tend to pursue ideological goals. Ideology, as part of the social structure, is analyzed as a trust and belief system of social relations and has quite high level of persuasion. Ideology, as a component of public consciousness, first of all, lives in the language and hence in the text. Due to these factors more and more political texts are composed of ideological hints and can motivate to a particular action, which ultimately demonstrates a commitment to a particular policy. Moreover, they intend to convince the public that the presented problems are urgent and their solutions are proper ones. That means political texts are exploited to struggle, attempt to facilitate the certain decision making process, impact to certain organizations or people.

Mobilization to an action, is another significant function which tries to stimulate action. The stimulation can be realized through direct appeal with the help of slogans and proclamations and through creation of emotional attitude as inducing hope, confidence, fear, pride and other emotions of the public. Finally, author or politician seeks support for his proposal and asks for mobilization to an action from the public.

To sum up, political text is the instrument of political power, fight for power and retain the power. Political texts act as an intermediary link between political authorities and society members. Moreover, it is considered to be a mean of communication and definitely political process can not exist without communication and deliberation. Political texts reflect different values, interests and discussion before making a decision. This factor enables to assume that materials related to politics, information on improving the well-being of people and language units that demonstrate struggle for power can be scrutinized as political texts.

VIII СЕКЦИЯ

ТІЛ ЖӘЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯЛАР

ЯЗЫК И МЕЖКУЛЬТУРНОЕ ОБЩЕНИЕ

LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

МӘДЕНИ КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ҚЫЗМЕТІ

Шотпек А. М.

*Ғылыми жетекшісі: Сәрсенбай Ж. А.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Тіл өзінің даму барысында томаға-тұйық шектеліп қана қоймайды, ол – тұрақсыз, құбылмалы құбылыс. Жер бетіндегі өзіне тән бір ұлт тілі не бір территориялық тұтастықтары бар адамзат иелері бір-бірімен тығыз байланыста болады, ортақ мәдениет игіліктерін сөйлеу арқылы пайдаланады, күнделікті сөйлесу арқылы сөз алмасып, алыс-беріс күй кешеді. Мұның өзі қасиетті бірақ көзге көрінбейтін тіл атаулысының беделін көтеріп тұрғанын байқамау мүмкін емес. Осы алыс-беріс коммуникацияның арқасында әркім өз тілдік қорына (лексиконына) сөз жинайды. Бірақ әр ұлт өз сөздік қорын дұрыс байыта білу керек. Дұрыс байыта алу үшін де өзге тілдің сөзін дұрыс аудару білу қажет.

Тіршіліктің саналы функциясы – адамзат арасындағы коммуникацияда ұлттар арасындағы түрлі қарым-қатынастар тіл арқылы басталады, себебі, ортақ өмір сүру қағидалары соған итермелейді. Демек бұл коммуникация үнемі тіл арқылы басталып, ой арқылы жалғасып тұрады. Аталмыш кезекте әр ұлттың салт-дәстүрге сай саналы, қанатты сөздері келеді. Саналы ойға негізделген қанатты сөздердің қаңқасын құрар – тұрақты тіркестер. Бұл кезекте тұрақты тіркестердің екінші қызмет-тынысы ашылғандай – тек төл ұлттың сөздік қорын байытып қызмет қылмайды, сонымен қатар *мәдени коммуникацияның қайнар көзі* екені анықталды. Ал біздің еліміздегі мәдени коммуникацияның негіздері – *қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі*.

Жоғарыдағы айтылған ойға негізді мысал: «Екі оттың ортасында қалу», «Оказаться меж двух огней», «To be between fires» сынды тіларалық фразеологизмдердің мағыналық жағынан да, грамматикалық тұсынан да дәл келуі жиі ұшырасатын керемет құбылыс. Бірақ мұндай дәлдік барлық кезде бола бермейтіндігі де айдан анық мәселе.

Сондықтан да біз бұл мақаланы жазуымызға да себеп болған осы *«Мәдени коммуникациядағы барлық тұрақты тіркестер үш тілге негізделініп аударылған ба?»*, *«Мәдени коммуникациядағы тұрақты тіркестердің семантикасына сай оларды тағы қандай топтарға жіктеуге болады екен?»* деген күмәнді сұрақтарға жауап беруге тырысамыз. Сондай-ақ Елбасы сенген ел ертеңі, ХХІ ғасыр жастарының санасына мәдени коммуникацияның қайнар көзі – фразеологизмдер, және оларды дұрыс пайдаланып, дұрыс түсінген ғана – ғасырдың мәдениетті бөлшегі екендігін ұғындыру негізгі мақсат болып тұр.

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫ

Күбеш Н. С.

Ғылыми жетекшісі: Тымболова А. О.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ертедегі түркілік педагогикалық ой-пікірлер, алғашқы педагогикалық ескерткіштер тікелей халық өмірінің, халық педагогикалық мәдениетінің ықпалымен пайда болды. Яғни орта ғасыр мәдениетінің аса бай тәжірибелері ескеріліп, сол кездегі аса құнды байлыққа баланған "Әл-Фараби трактаттарынан" бастап, "Түркі тіліндегі Гүлістанға" дейінгі халықтық педагогикалық ой даналығына назар аударылды.

Бала тәрбиесі, қоғам мен халықтың балаларды оқыту жөніндегі қамқорлығы, жастарды халық өміріне байланысты біліммен қаруландыру, балаға оның жеке және ерекшеліктерін ескеріп, шын жүректен қамқорлықты қарым-қатынас жасау – мұның бәрі әл-Фараби педагогикалық жүйесінің құрамды бөлігі болып табылады. Халықтық негізде жасалған көптеген ережелер оның ілімінің демократиялық, гуманистік өзегін құрады және оның педагогикасының озық бағыттылығын күшейтті. Әрине, ұлы педагогтың халықтық тәрбие дәстүрлерін пайдаланып, жүйелеумен шектелмеуі әбден табиғи нәрсе еді. Ол педагогикалық құбылыстардың жиынтығын байыптады, тәрбие және тәрбиелеу орындары мәнін түсіндіруге жаңа мазмұн беріп, әрі қарай шығармашылықпен дамытты.

Ғұламаның ғылыми-философиялық еңбектерін байыптап қайта қарау барысында оның педагогика тарихындағы ұлы тұлғалардың бірі болғандығын көреміз. Ол – шығыс елдерінде тұңғыш сындарлы педагогикалық жүйе жасаған ағартушы оқымысты. Оның пікірінше, жас ұрпақтың сана-сезімін қалыптастыру үшін үш нәрсенің ерекшелігін жүйелеп, дәйектеп алу шарт:

- 1) баланың ішкі ынта-ықыласы, құмарлығы;
- 2) ұстаздың шеберлігі, ар тазалығы;
- 3) сабақ процесінің алатын орны.

Ғұлама ғалым «Мемлекеттік қайраткерлік нақыл сөздері» атты кілең ғылыми-педагогикалық тұжырым-қағидалардан тұратын трактатының бір бабын ғылым адамы (ғалым) болу үшін қойылатын алғышарттарға арнайды. Мұнда ғұлама ғалым нағыз оқымысты болуға бастайтын немесе аулақтататын жақсы-жаман мінез-құлық, әдет-дағдылардың әсер ету көрінісін, сипатын белгілейді. Әл-Фараби былай дейді: «Екі адамды мысалға алайын: олардың біреуі Аристотельдің барлық физика, логика, метафизика, саясат және математика кітаптарында жазылғандардың барлығын біледі, ал оның іс-әрекеттерінің бәрі немесе көпшілігі жалпы қабылданған пікірде тамаша жақсы деп танылған көзқарасқа қайшы келеді. Ал екінші адам бірініші адам білетін ғылымдарды сондай білмесе де, оның іс-әрекеттері жалпы қабылданған пікірде өте жақсы деп танылғандарға үйлеседі. Демек, бірінші адамға қарағанда, бұл екінші адам философ болуға жақын тұрады».

Осыдан кейін әл-Фараби нағыз ғалымдыққа бастайтын немесе аулақтатын факторларды, себептерді, қалыптасқан жақсы-жаман әдеттердің әсер ету көрінісін, жолын тұжырымдайды: «Егер адам өзінің іс-әрекетін жалпы жұрт өте жақсы деп, танығанға үйлестірмей, тек теориялық ғылымдармен шектелсе, оның берік орныққан әдеті оның жалпы жұрт пікірінде өте жақсы деп танылған істер істеуіне бөгет жасайды. Сондай-ақ оның әдеті өзінің әрекеттерінің шындықта өте жақсы деп танылғанға сәйкес болуына бөгет жасайды. Ал танылғанға үйлессе, оның әдеті теориялық ғылымдарды оқып үйренуге және сондай-ақ оның әрекеттерін шындығында өте жақсы деп қабылдауға бөгет болмайды. Өйткені жалпы жұрт пікірі оны, шындығында, тамаша жақсы нәрсені істеуге ұмтылдырады».

Фараби ұстаздың мінез-құлық нормасы қандай болу керек деген сұраққа: "... ол тым қатал да болмауға тиіс, тым ырыққа да жығыла бермеуі керек, өйткені тым қаталдық шәкіртті өзінің ұстазына қарсы қояды, ал тым ырыққа көне беру – ұстаздың қадірін кетіреді. Оның берген сабағы мен ғылымына шәкірті селқос қарайтын болады", - деп түсіндіреді. Бұл сияқты ұстамдылыққа, іскерлікке қол жету үшін Фараби бабамыз атап көрсеткендей: "ұстаз тарапынан барынша ынталылық пен табандылық қажет, өйткені бұлар, жұрт айтқандай, тамшысымен тас тесетін бейне бір су тәрізді".

Қорыта келгенде, әл-Фарабидің педагогикалық теориясында оқыту мен тәрбие өзара бірлікте, тығыз байланыста қарастырылғанмен, педагогикалық құрал ретінде әрқайсысының дербес жақтары ерекше ажыратылатындығын байқадық. Ол адамның шынайы бақытқа жетіп толысуы, парасаттануы үшін пайда берерлік (рационал) барша ғылымды игеруге ерекше мән береді. Оның «бақыттың мәні – парасаттылықта» екендігі туралы қағидасы осыны білдіреді.

ТІЛДІК ТҰЛҒА ТЕОРИЯСЫ АЯСЫНДАҒЫ С. ЖҮНІСОВТІҢ ТІЛДІК ТҰЛҒАСЫ

Рақымжан О. Қ.

Ғылыми жетекшісі: Шалабай Б.

Ш. Уәлиханов ат. Көкшетау мемлекеттік университеті

Қазіргі тіл білімінің теориялық негіздері тіл мен мәдениеттің байланысын анықтау, әлемнің этникалық-тілдік суретін жасау болып табылады. Осыған байланысты кең білімді және талантты жазушының тілдік тұлғасын зерттеу ерекше қызығушылық тудырады. Тілдік тұлға – бұл жалпы тұлғаның түсінігін тереңдету, дамыту, қосымша мазмұнмен толықтыру. Яғни, тілдік тұлға тілде және тіл арқылы көрсетілген, тілдік құралдар негізінде өзінің негізгі сипаттарында қайта құрылған тұлға болып табылады.

Қаламгердің тілдік тұлғасын зерттеуде «мәтінді талдау тілдік шығарманың да оның авторының да прагматикалық сипаттамаларын қамтып, сол арқылы адамның тілдік қызметін зерттеуден кең көлемде оның қызметінің нәтижелерін зерттеуге диалектикалық ауысуды, яғни осы қызметтің *креативтік* (жасампаздық және танымдық) сәттерін қоса қарастыруды білдіреді» [1, 4]. Жазушы туындыларын талдау арқылы ол өмір сүрген заманның шынайы бейнесін, оны толғандырған тақырыптарды көреміз.

Өзіндік үні, айшықты кестелі тілі, ауқымды тақырыбымен қазақ әдебиетінің қос тізгіні – проза мен драматургияны қатар ұстаған, кең тынысты, қуаты мол, қарымды, дарынды қаламгер Сәкен Жүнісов кейіпкерлерін сол кездегі дәуір тілімен сөйлетіп, қоршаған дүниені сол кездің санасына сай бере білген. Яғни, С. Жүнісовтің тілдік тұлғасын зерттеу – ұлттық болмыс пен халықтың дүниетанымын тануда маңызы зор.

С. Жүнісовтің шығармаларында прагматикалық мақсаттарды, яғни атап айтсақ, өзінің сол кезеңдегі және болашақ адресаттарына қазақ ұлтының салт-дәстүрі, тарихы, болмысы туралы ақпарат беріп, ұлтжандылыққа, ұлтын, туған жерін, ана тілін сүйуге, өз ұлтының ұлы болуға тәрбиелеп, ұлттық мұраны сақтауға, қорғауға, молайтуға ықпал етуді көздеген деп білеміз. Бұл мақсат-ниеттердің орындалуы, яғни прагматикалық жүктеме көріктеу құралдары, атап айтсақ дәстүрлі түрлерімен қоса авторлық метафоралар, теңеулер, окказионалдық эпитеттер арқылы жүзеге асқан. Жазушы шығармаларының кейіпкерлерінің тілдік тұлғаларын талдай отырып, автордың тілдік тұлғасының байлығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Тілдік тұлғаны толықтай тануға мүмкіндік беретін когнитивтік және прагматикалық деңгейлерде қарастыру С. Жүнісовті бір жағынан педагог, ғалым, журналист болып табылатын нақты тұлға мен екінші жағынан психологиялық, философиялық, біліммен қаруланған жазушы, суреткер, көркемсөз шебері тілдік тұлғасы біріктірілген, ұрпақтар сабақтастығында өзіндік орны бар, келешекке айтары бар тілдік тұлға ретінде тануымызға негіз қалайды.

АЛТАЙДАҒЫ ЖЕР-СУ АТАУЛАРЫНЫҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ (аңыз-әңгімелер негізінде)

Талғатқызы Г.

Ғылыми жетекшісі: Мырзабайқызы С. Б.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ

Тезис Алтайдағы жер-су атауларының этимологиясын ашуға арналған. Ғалымдардың бірқатар топонимдердің зерттелу тарихына шолу жасап, олардың пайда болу уәждемесін аңыз-әңгімелер негізінде қарастырады. Құрамында түр-түс атаулары мен кісі есімдері кездесетін топонимдердің шығу тарихына қатысты аңыз-әңгімелерге лингвистикалық талдау жасалады.

Әр этностың өзіндік ұлттық ерекшелігін – өмір сүрген дәуіріндегі мәдениеті, тектік құрылымы және сөйлеу тілі сияқты рухани құндылықтары құрайды. Бұл ерекшеліктер бізге сол кезде қалыптасқан қоғамның айнасы іспетті көрініп тұрады. Жер, су атауларын, адам атын қою сол кезеңнің саяси-әлеуметтік жағдайы мен мәдениетіне байланысып жатады. Осындай атауларды қарастыратын тіл білімінің саласы «ономастика – белгілі бір тілдегі лексиканың ажырамас бөлігі ретінде қоғам өмірімен тығыз байланысты болады да, тарихи-әлеуметтік, тарихи-экономикалық әрі мәдени-әлеуметтік факторлармен ұштасып жатады. Өзге тілдердің онимиялық жүйелері сияқты қазақ тілінің ономастикалық кеңістігі де бірнеше бөліктерге жіктеледі: антропонимия, топонимия, этнонимия, фитонимия, космономия, зоонимия» [1, 286].

Жер-су атаулары көне замандардан бері тарихи деректерді жинап, бабалар ерлігін ғасырлардан-ғасырларға жеткізетін, ақылды, данагөй, елге ардақты ата-бабаларымыздың құрметіне қойылған сол атаулар – қилы заманның куәсі.

Алтай – қазақ халқының ежелгі мекені, атақонысы. Алтай тауының атауы туралы көптеген деректер бар. «Ең алғашқы зерттеу жұмыстарын бастаған В.В. Радлов, Ғ. Қоңқашбаев, В.А. Никонов, Ә. Әбдірахманов т. б. ғалымдардың пікірлері әр алуан. В.В. Радлов Алтай «*ал-биік*», «*тай-тау*» сөздерінен жасалғанын айтса, Ғ. Қоңқашбаев бұл монғолдың сөзіне *алт-алтын*, *тай-та+сы* деген жұрнағының қосылуынан туындағанын айтады, Ә. Мурзаев Алтай монғолдың «таулы ел», «бай тау» деген сөзі екенін пайымдаған. Ә. Әбдірахманов пен Ә. Севортян Алтай атауы монғол-түрік тілдерінде «қызыл, қызғылт», «алтын тау» деген мағына беретінін айтады [2, 50 б].

Қазақта түске байланысты қойылған атаулар да көптеп кездеседі. Оның ішінде нақты *ақ*, *қара*, *көктен* басқа малдың түсімен байланыстырып, *боз*, *кер шұбар* деп атаған жерлер көнеден белгілі. Ол қазақ тұрмысының малмен тығыз байланысты болатынын көрсетіп тұрғандай. Түске байланысты қазақта ең көп қолданылатын «қара» геосимволикасы. «Қазақ топонимиясындағы «қара» лексемасы салыстырмалы түрде жазық кеңістіктегі оқшауланған төбелерге, тауларға, бастауын жер асты суларынан алатын өзендерге қатысты жұмсалады, сол сияқты тау жыныстарының түсін анықтайды» [3].

Әрине, ол атаулар жайдан-жай қойыла салмайды. Кейбір атаулар өте қарапайым көрінгенімен, астарына үңіліп қарайтын болсақ, тұнып тұрған тарихты, этнолингвистикалық, мифтік, діни т. б. деректерді көруге болады.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СХОДСТВО ТУРКМЕНСКОГО И КАЗАХСКОГО ЯЗЫКОВ

Бекджаев Т. Б.

Туркменский Государственный университет имени Магтымгулы

Часть фразеологизмов тюркских языков является общей для большинства из них. В фразеологизмах, образовавшихся в ранний период развития языков, количество общих единиц больше. Причиной этого является, как близкий жизненный уклад, так и механизм возникновения фразеологизмов.

Особенностью фразеологизмов является, что в разных языках встречаются схожие единицы, как по компонентному составу, так и по значению. Не являются исключением из этого правила, казахский и туркменский языки. Это является и основой появления лексико-семантических соответствий фразеологических единиц разных, в нашем случае казахского и туркменского языков. Одним из объяснений этого является то, что быт, а следовательно и профессии, которыми занимались представители этих двух народов, являются очень близкими. Большинство фразеологизмов, с идентичным лексическим составом, видимо появились до начала самостоятельного развития казахского и туркменского народов, т. е. когда тюркские народы представляли один этнос. Не ошибемся, если назовем такие фразеологизмы общетюркскими. Фразеологические единицы, имеющие соответствие в двух языках можно сгруппировать следующим образом.

1. Фразеологизмы, близкие лексическим составом, но имеющие различия с фонетической, морфологической стороны, значение слова-компонентов таких фразеологизмов, обычно очень близки, даже одинаковы. Различия составляют приношение и аффиксы, обусловленные фонетическими и морфологическими особенностями этих языков. Например:

Gözüne yssy göründi (туркм.) – Көзге жылы (ыстык) көрінді (казах.).

Dili gysga (туркм.) – Тілі қысқа (казах.).

Iki gözi dört boldy (туркм.) – Екі көзі төрт болды (казах.).

Gözünüň ýaşy keremedi (туркм.) – Көзінің жасы кеппеді (құрғамады) (казах.).

Gany gaýnady (туркм.) – Қаны кайнады (казах.).

2. Во вторую группу можно включить фразеологизмы, которые наряду с фонетическими и морфологическими отличиями, отличаются и компонентным составом. Эти отличия могут состоять и в употреблении синонимичных слов. Однако, необходимо отметить, что даже такие единицы сохраняют семантическую близость:

Gamçysyndan gan dammak (туркм.) – Қамшысынан қан сорғалған (казах.)

Iki aýagyny bir gonja sokdy (туркм.) – Екі аяғын бір етікке тықты (казах.)

Dilindan dür saçmak (туркм.) – Аузынан дүр шашты (казах.)

Gaş kakdy (туркм.) – Қабак қақты (казах.)

Itiň art aýagyndan suw içirdi (туркм.) – Ит аяқтан сары су ішкізді (казах.)

Из вышесказанного можно сделать следующий вывод:

1. Близкие условия жизни, одинаковые профессии, которыми занимались народы, стали причиной того, что в профессионализмах зафиксированы идентичные или близкие слова.

2. Фразеологизмы могут быть очень близки по значению и различаться компонентным составом или формой слов.

ТІЛДЕР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ТЕОРИЯСЫ: БІРТІЛДІЛІК, ҚОСТІЛДІЛІК, КӨПТІЛДІЛІК

Еркінова Қ.

*Ғылыми жетекшісі: Абдрахманова Ж. Ә.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Тіл халықтың жаны, діні, рухы және елдік қасиеті, ұлттық болмысын қамтитын алтын мұра. Қазақтың біртуар ақындары Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаевтар « Ұлтқа тілден қымбат нәрсе болмақ емес. Бір ұлттың тілінде сол ұлттың сыры тарихы айнымай көрініп тұрады» деген еді. Сол себепті тіл – ұрпақтың бір-біріне қалдырып келе жатқан ең ұлы аманаты деп білуіміз шарт.

Бүгінгі күні бір тілді ғана емес бірнеше тілді қатар меңгеру мүмкіндігі зор. Адамзаттың ұлы қазынасы саналатын тілді, тіл тарихын жетік меңгеру кез-келген жанның сауаттылығын арттырмағы анық. Бүгінде біртілділік, қостілділік, көптілділік ұғымдарын, біздер, филологтар, жиі естіп жүрміз. Олардың қандай ұғымды білдіретініне көз жүгіртіп өтсек.

Билингвизм – қостілділік, дербес екі тілде бірдей ойлап, жаза білетін өнер адамдарының психологиясын зерттейтін тіл білімінің әлеуметтік саласы. Әсіресе екі тілді қатар пайдаланатын өнер қайраткерлерінің шығармашылығына ерекше назар аударатын ғылыми бағыт. Әуезов те сондай тұлғалардың санатына жатады. Ол «Абай» трагедиясын орыс және қазақ тілінде бір мезгілде жазды. «Қасеннің құбылыстары», «Қынаптан қылыш», «Бекет», «Райхан», «Қалқаман-Мамыр» т. б. шығармаларын өзі орыс тіліне аударды. Әдеби мақалалары мен зерттеулерін, публицистикалық очерктерін екі тілде бірдей жазды. Қостілді жазушыларды құрмет тұтқан: «Бауыржан Момышұлының қазақ тілін өте жақсы білсе де, орыс тілінде одан да тамаша жазады» деп баға берген. Әуезовтің өзі түркі тектес тілдердің барлығында да еркін сөйлейтін болған. Бұл оның әдебиет пен мәдениеттік даму жолы мен өзара байланысын терең біліп, бағалауына ықпал жасаған.

Ал көптілділік, мультилингвизм, полилингвизм дегеніміз – нақтылы коммуникативтік жағдайдың әсер етуімен белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей білушілік. Көптілділіктің үш тілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты. Ұлттық құрамы бірыңғай, бір ғана этнос мекендейтін мемлекетте көптілділік сирек. Онда жеке адамның ғана көптілділігі ұшырасады (Жапонияда, Кореяда, Германияда, Исландияда).

Тіл – қай ұлтта, қай елде болса да қастерлі, құдіретті. Бүгінгі нарық заманы бізден бәсекеге қабілетті болуымызды, дамыған отыз елдің қатарынан көрінуіміз үшін білімді де озық ойлы азаматтарды тәрбиелеуімізді талап етеді. Әлемдегі жоғары дамыған елдердің санатына енуді көздеген халықтың басты мақсаты да сауатты ұрпақ тәрбиелеу. Сауатты ұрпақ тәрбиелеу дегеніміз өз ана тілінде еркін сөйлей алатын, оны терең меңгерген ұрпақ. Ал, ана тілін жақсы білмейінше, сауатты сөйлеп, сауатты жазып, тіл байлығын мол қолданбайынша, шын мәніндегі мәдениетті адам бола алмаймыз. Мемлекеттік тілді және басқа тілдерді үйрену арқылы балалар мен жастардың әлем және ұлттық мәдениетті игерулеріне, өз халқы мен басқа халықтардың дәстүрлері мен мәдениетін зерттеуіне және қабылдауына жағдай жасау керек, яғни поли мәдениетті тұлға қалыптастыру керек.

«Елу жылда ел жаңа...» демекші, еліміз тәуелсіздікке қол жеткізгеннен бері әлемнің көптеген дамыған елдерімен мәдени, экономикалық, саяси және әлеуметтік жағынан байланыс жасап келеді. Бұл қатынастардың оң нәтижелі болуы, ел мен елдің, халық пен халықтың өзара ынтымақтастығы, өзара түсіністігі, яғни тіл білуіне байланысты деген ойдамын.

ҚАЗАҚ ЖАРНАМА ТІЛІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІГІ

Туркбенбаева М.

*Ғылыми жетекшісі: Абдрахманова Ж. Ә.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Тарлан тарихымыздан белгілі, тіл – сан ғасырлар қойнауынан түрлі өзгерістерге ұшырап, қазіргі таңда біздің қол жеткізген ең үлкен байлығымыз. «Тілі жоғалған ұлттың өзі де жоғалады» – деп ұлт көсемі А. Байтұрсынов айтқандай, тіл – кез келген халықтың, ұлттың сақталуының негізгі факторы. Қазақстанда шығатын түрлі кітаптар, газеттер, журналдар өз ана тілімізде шығарылуда. Сонымен қатар, қазіргі уақытта жарнамалардан да қазақша жазуларды көреміз.

XXI ғасырды жарнамасыз елестету мүмкін емес. Еліміз тәуелсіздігін алған уақыттан бері қазақша жарнамалар қатары кең етек алып, олардың саны жылдан-жылға өсуде. Жолда кездескен үлкен-үлкен тақтайшалардан немесе көшедегі қазақша жарнамалардан қателердің тағы болатыны рас. Ондай қателердің көпшілігі шет тілдердегі сөздерді қазақ тіліне дәлме-дәл аударылғанынан болып жатады. Осындай қателердің алдын алу мақсатында бірнеше жобалар іске асыру қажет. Ол үшін жарнамамен айналысатын агенттіктер мен кәсіпорындарға тіл нормаларын, ережелерін сақтауды талап ету қажет. Осындай жоба арқылы жарнамадағы қателіктердің алдын алуға болады.

Алайда, қазіргі кезде қазақ жарнама тілі алдыңғы жылғылармен салыстырғанда әлдеқайда жақсы деңгейде десек қате болмас. Себебі, қазіргі біз көретін жарнамаларда қателер аз кездесіп, орыс тілінен қазақ тіліне аударылған сөздер өз мазмұнын кетірмей, сөз тіркестері сақталып аударылуда. Бұл біздің тіліміздің құрып кетпеуінің немесе одан әрі бүлінбеуінің алдын алады.

ӘЛЕУМЕТТІК ДИАЛЕКТ: ДИАЛЕКТ, СОЦИОЛЕКТ, АРГО, СЛЕНГ, ЖАРГОН

Ауесхан А. Қ.

*Ғылыми жетекшісі: Абдрахманова Ж. Ә.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі таңда географиялық жағдайға байланысты бір тілдің өзінде көптеген диалект сөздер кездестіріп жатамыз. Олар бір-бірімен синонимдес болғанымен айтылуы әртүрлі. Сол секілді жаргон сөздер мен сленг сөздер де бір деп айтуға болады. Біздің өңірде жаргон деп айтылса, Еуропа елдерінде сленг деп айтылады.

Социолект термині лингвистикада кейінірек, XX ғасырдың екінші жартысында ғана пайда болды. Ол екі сөздің, яғни бірі – қоғам, әлеуметтік ортаға қатысты «социо» сөзі мен «диалект» деген сөздердің бірігіп кірігуінен жасалған. Қазақша баламасы – әлеуметтік диалекті. Әлеуметтік диалекті деп қандай да бір әлеуметтік топқа тән тілдік ерекшеліктер жиынтығын айтамыз. Ол ұлттық тілдің кәсіп түріне, адамдардың әлеуметтік жігіне, жасына, жынысына т. б. байланысты әр алуан қолданылуынан пайда болады. Әлеуметтік диалектілерге әскери адамдардың (солдаттық жаргондар), студенттердің (студенттер жаргоны), қылмыскерлердің (түрме жаргондары) т. б. сөйлеу ерекшеліктері жатады. Социолект термині – адамдардың әлеуметтік шектелген топтарының өзара қарым-қатынасын қамтамасыз ететін әр түрлі және бір-біріне ұқсамайтын тілдік ерекшеліктерін көрсетуге, белгілеуге қолайлы атау. Социолектер бүтіндей қарым-қатынас жүйесін көрсете алмайды. Бұл – сөз, сөз тіркесі, синтаксистік құрылымдар түріндегі сөйлеу ерекшеліктері. Мысалы, қазіргі студенттер жаргонында көптеген арнайы атау сөздер, әсіресе метафоралық, бейнелі тіркестер: «тар жол тайғақ кешу» (сессия, емтихан), «кездеспей кеткен бір бейне» (тәлімгер) т. б. Бұлардың септеліп, жіктеліп сөйлем құрамына енуі жалпы тілдік үлгілер мен нормалар арқылы жүзеге асады.

Мен бұл тезисті жазарда ойыма ең алғаш келгені Батыс пен Оңтүстік. Себебі мен Оңтүстік Қазақстанның тумасы болсам, құрбым Батыс Қазақстанның тумасы. Екеуіміздің күнделікті ауызша сөйлеу мәдениетімізде неше түрлі диалект сөздер кездеседі. Басында тұрпайы болғанымен, қазіргі таңда үйреншікті сөзге айналды. Соның ішіндегі менің танданысымды тудырған «нән» сөзі. Біздің өңірде бұл сөз жоқ, біз «дәу» деп айтамыз.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, әлеуметтік диалект күнделікті үйреншікті сөз, құлаққа тұрпайы болмағанымен, әдеби сөздердің жоғалуына алып келуі мүмкін. Қолданған күннің өзінде көп қолданысқа енгізбеген дұрыс деп ойлаймын. Себебі әдеби тілде сөйлеу адамның бойына білімді сіңіргеніңнің, мәдениеттілігінің айнасы емес пе?!

ПРЕЦЕДЕНТТІ МӘТІНДЕРДІҢ ГАЗЕТ ТІЛІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Абильханова А. Е.

*Ғылыми жетекшісі: Абдрахманова Ж. Ә.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Прецедент – (лат. praecedens «алдындағы») бұдан бұрын орын алған және осы кездегі ұқсас әрекеттерге үлгі немесе негіз боларлықтай оқиға, жағдай, әрекет. Ұқсас жағдайлар туындаған кезде, үлгі ретінде қарастырылатын белгілі бір жағдайдағы тәлім-жосық.

Прецеденттік мәтіндер – көпшілік оны мәдениет үшін маңызды деп санайтын мәтіндер. Прецеденттік мәтіндер – табиғи немесе саналы түрде іріктелген мәтіндер, олар нақты сөйлеу мәдениетінде жалпыға белгілі және осыған байланысты оларды пайдаланудың ерекше нысандарына жол береді. Прецедент мәтінің енгізген Ю.Н. Караулов жазған: «Прецеденттік мәтіндерді жалпы білім беретін мектеп бағдарламасына енгізсе де, хрестоматиялық деп атауға болады, "... " онда барлық сөйлеушілер олар туралы біледі, – оларды өздері оқып, немесе кем дегенде, естіген».

Ғылыми әдебиетте прецеденттік мәтіндердің келесі қасиеттері қарастырылады:

* олардың аса тұлғалы сипаты: олар тек қазіргі тіл ортасында ғана емес, біздің ізашарлар арасында жақсы таныс болуы керек;

* «бүктелген» түрде сақтау қабілеті айтарлықтай ақпарат көлемі;

* танымдық және эмоционалдық қатынаста тіл тасымалдаушылардың маңыздылығы;

* тіл тасымалдаушылардың сөйлеуінде оларды бірнеше рет қолдануы;

* тіл ойынын жасау үшін олардың кең мүмкіндіктері (мысалы, қазіргі заманғы БАҚ газет-журнал тақырыптарында байқалады).

Газет тақырыбы әлеуметтік-психологиялық сипаттағы құбылыс немесе қоғамдық-саяси, тарихи маңызы бар оқиға оқырман санасында жанданады. Прецеденттік феномендер номинативті-ақпараттық емес, жарнамалық-экспрессивті және эмоциялық-бағалау функциясын орындайды. Қазіргі газет тақырыптарында өзгермелі дәйексөздер жиі кездеседі: сондықтан стандартты сөйлеу формулалары экспрессивті болады. Газеттік тақырыптар үшін прецеденттік мәтіндерді қолданудың екі тәсілі тән:

– сөзбе-сөз ойнату, бұл ретте бөтен бірліктерді қосу экспрессия құралы ретінде әрекет етеді.

– жаңа мағыналардың пайда болуына қызмет ететін тұрақты өрнек немесе сөз формасының өзгеруі.

Зерттеуден кейін туындайтын басты қорытынды: қазіргі БАҚ тіліндегі прецеденттік мәтіндер жаңа, күтпеген, экспрессивті бейнелерді жасау үшін, баспа басылымдарындағы тілдік ойындар үшін «құрылыс» материалы болыпта болады.

ПИДЖИН ЖӘНЕ КРЕОЛ ТІЛДЕРІ: АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Бердіхан Б.

*Ғылыми жетекшісі: Абдрахманова Ж. Ә.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қаншама ғасырлар тоғысында сан мыңдаған тіл жоғалып, тарих сахнасынан өшіп жатыр. Тілмен қоса ұлт та жоққа айналуға жол бар. Тілдердің бұлайша жойылуы тұрғындары арнайы жеке аудандарға зорлықпен қоныстандырылған аймақтарда көптеп орын алып келеді. Мәселен, АҚШ, Австралия, Франция, тағы басқаларының отар елдері. Мұндай елдерде жергілікті қауым тіршілік етіп, жан сақтау үшін, қоғам өміріне араласу үшін сол елдің негізгі тіліне көшуі тиіс болады. Сондай қажеттіліктің негізінде пиджин және креол тілдері өмірге келді. Пиджин (ағылш. искаж. pidgin) – этносаралық байланыстардың экстремалды жағдайында туындайтын тілдердің ортақ атауы. Пиджин әдетте екі я одан да көп тілдердің байланысуынан пайда болады. Пиджин тілінің радикалды жеңілдетілген грамматикасы және қысқартылған сөздігі бар (1500 сөзге дейін немесе одан аз). Бірақ бұл тілде сөйлеушілер аталмыш тілді ана тілі ретінде қабылдамайды. Ол тек қарым-қатынас құралы қызметін атқарады. Пиджин эволюциясынан кейінгі саты, дамыған түрі – креол тіл деп аталады. Ол аралас халықтың едәуір бөлігі үшін ана тілі қызметін атқарып, дербес тілге айналады. Көптеген креол тілдері пиджиндер сияқты Америка, Азия және Африка еуропалық отарлау дәуірінде XV-XX ғасырларда пайда болды. Қазіргі таңда кейбірі дербес тіл дәрежесіне жетіп отыр: Гаити креол тілі, кабовердиан Кабо-Верде креол тілі, папьяменто (Аруба), сондай-ақ Суринамда да креол тілі дербес. Пиджиндерді креолизациялау процесі әртүрлі әлеуметтік жағдайларға байланысты жүргізілді. Жағалаудағы еуропалық бекіністерде пайда болған аралас отбасыларда, плантацияларда, сондай-ақ қашқын құлдар арасында Африка мәдениеті жаңғыртылды. Бұл жағдайда сөздікті құрылымдық жағынан байытудың көздері әртүрлі болды: мәселен, пиджиннің сөздік құрамының көп бөлігі болған тіл-лексификатор. Осының нәтижесінде декреолизация, пиджинге кері айналу процесі басталуы мүмкін. Креолдық тіл біздің елімізде де қылаң бергендей. Сөзімді Серікбол Қондыбайдың осы бір жай туралы айтқан пікірімен қорытындылағым келеді: «Бүгінде қазақ тілінің екі түрі бар. Бірі – әдеби тіл. Екіншісі – күнделікті көше мен үйдің қазақ тілі. Бұл – әдеби тілдің нормаларын, ережелерін сақтамайтын, орыс тілінің жеке сөздерімен, сөз тіркестерімен мейлінше мол қаныққан тіл. Қазақтың 95-99 пайызы осындай «қойыртпақ тілде» сөйлейді. Мұндай тілдерді әдетте «креолдық» тіл дейді. Бұлар – Африка мен Орталық Америка аралдарының отарланған халықтарына тән болған. Әр жақтан әкелініп, бір аралда тұруға мәжбүр болған құлдардың ортақ тілге көшуінің екі жолы бар: не олар отаршының тіліне (ағылшын, испан, француз, португал) толықтай көшеді, не өздерінің тілін отаршы тілдің сөздерімен, тіл нормаларымен толықтырып, «қойыртпақ тіл» жасап алады. Әрине, оларға сын жоқ, тағдыр айдауымен бір жерге келіп құл болғандардың өз мұрасын сақтай алмайтындығы түсінікті. Ал «айдың күннің аманында», аса мол, бұл жағынан орыс тілінен асып түспесе кем түсе қоймайтын қазақ тілінің іс жүзінде «креол» тілге айналуы, сол креолша тілмен айтсақ: «обидно».

МЕДИАСТИЛИСТИКАДАҒЫ СТИЛЬ ЖӘНЕ ДИСКУРС

Жанарыстанова Н.

*Ғылыми жетекшісі: Абдрахманова Ж. Ә.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі заманғы ақпараттық қоғамның негізі ретінде медиа және медиатеchnологиялардың қарқынды дамуы көптеген ғылыми пәндердің пайда болуына әкелді. Мысалы: медиа-экономика, медиа-бизнес, медиа-психология және т.б. Біз медиа-диалогты жалпы ғылыми бағыт ретінде қалыптастыруымызға болады, оның мақсаты – БАҚ. Сонымен бірге біз медиологиялық мен стилистиканың ажырамас бөлігі болып табылатын ғылыми стилистиканы дербес ғылыми пән ретінде ажыратамыз. Стилдің негізі – стиль категориясы. Медиа стилистикасының негізі медиа стилінің категориясы болуы керек. Біз медиа стилді функционалды стилистика аясында жасалған журналистік стильден гөрі кеңірек түсінеміз. Функционалды стилистиканың жетістіктерінен бас тартпай, белгілі білімді күрделі құбылыстарды зерттеудің заманауи қағидаларымен толықтыруға болады деп санаймыз. Сондықтан, медиа-стиль категориясын анықтау үшін біз үшін медиа-дискурстың салыстырмалы түрде жаңа категориясы маңызды. Біз медиа дискурс пен медиа стилді тәуелсіз, қайтымсыз ұғымдар деп ажыратамыз.

Біз үшін медиа-дискурс – бұл журналистер құрған және түрлі медиа арналар арқылы бұқаралық ақпарат құралдарына таратылатын мәтіндер жинағы. Бұл жерде медиа-дискурстың «жазғыштығын», «өзгергіштігін» ерекше атап өту керек. Бұл «зат» стилдің психикалық мәніне қарама-қайшы, оны нақты тұжырымдарда ұстап алу және ұстау қиын. Біз дискурс пен стиль арасындағы демаркациялық сызықты салуымыз керек еді. Дискурс – бұл мәтіндер жинағы. Стиль – бұл мәтіндердің үйлесімі және олардың ерекшелігі. Яғни, стилді жүйе ретінде және жүйенің имманентті / сипаттамасы ретінде қарастыруға болады. Стиль жүйенің құрылымдық байланысын ұйымдастырады және ол туралы тұтас ақпараттарды ұсынады. Дискурс мәтінге әлеуметтік өлшемді, философиялық және эстетикалық стилді енгізеді.

Дискурс – бұл практикалық қызмет саласы. Стиль – бұл теориялық, эстетикалық, ойлау құрылымы. Біз медиа дискурс пен медиа стилі арасындағы бірдей маңызды айырмашылықтарды табамыз. Бірақ осы екі ұғымды ажырату олардың бірін екіншісінің пайдасына жоққа шығаруды білдірмейді. Біз медиа стилистикасының қазіргі теориясына медиа стилін де, медиа дискурстың категориясын да қосу қажет деп санаймыз, өйткені медиа-дискурстың санатынан медиа стилін анықтай аламыз. Біз медиа стилі бойынша медиа-дискурс кеңістігінде жұмыс істейтін мәтіндердің жалпы ерекшелігін түсінеміз. Медиа стилі медиа-дискурстың барлық мәтіндерін бір жүйеге біріктіреді, біріктіреді. Яғни, медиа-дискурс – бұл медиа мәтіндер жүйесі.

Қазіргі таңда медиастиль қарқынды дамып, ауызекі сөйлеу тілінде де өз орнын табуда. Медиа-дискурс арқылы қарапайым халық пайдалы ақпараттар алып, өздерінің таным-түсінігін кеңейтеді. «Газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі» – деп ұстаз Ахмет Байтұрсынов айтқандай, бүгінде БАҚ дәл осы қызметтерді атқарып отыр. Стиль және дискурс терминдері халыққа жат ұғымдар болғанымен, адам санасында түсініліп жүрген мәлімет деп есптеуге болады.

ШЕТ ТІЛІН АНА ТІЛІНІҢ НЕГІЗІНДЕ МЕҢГЕРУДІҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ (қазақ-француз тілдері негізінде)

Смагул Ж.

Ғылыми жетекшісі: Қарабаева Х. Ә.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Зерттеушілердің болжамы бойынша әлемде жеті мыңға жуық тіл бар көрінеді.

Тіл адамзаттың рухани байлығы.

Тарихта көп тіл білумен аты қалған адамдар бар. Мысалы, жетпіске жуық тіл білген Әл-Фараби біздің үлгі тұтар мақтанышымыз. Алпыс алты тіл меңгеріп, «Гиннесс» рекордтар кітабына аты енген Зияддин Фаззалахт ерекше қабілет иесі.

Бабалардың «жеті елдің тілін біл, жеті түрлі ілім біл» деген ата сөзі бүгінгі заманда да өзекті. Көп тіл білу жеке адамның жетілуі, демек қоғамның дамуы үшін қажет.

Тіл үйренудің әдістері сан алуан. Соның ішінде ана тілінің (кейде ғалымдар оны бірінші тіл деп атайды) негізінде шет тілін меңгерудің өзіндік артықшылықтары бар.

Осы мақаламызда француз тілін мысалға алмақшымыз.

Француз тілі үндіеуропа тілі шоғырының роман тобына жатады. Бұл топқа француз тілінен басқа испан, италиян, португал, каталан, румын және т. б. тілдер де кіреді.

Қазақ тілін жақсы меңгерген тіл үйренуші француз тілін үйренуде бірнеше жеңілдіктерге ие болады. Осы пікірімізді мысалдар тауып зерделейміз.

Шет тілін үйрену фонетикалық ерекшеліктерді игеруден басталады десек, француз тіліне тән дыбыстар қазақ тілінің дыбыстық жүйесінде де бар. Демек, қазақ тілін ана тілі деңгейін игерген тіл үйренушінің жұмысы әлдеқайда жеңілдейді деген сөз.

Мысалы ана тіліміздегі *өсиет, өнер, өсімдік, өріс, өскелең, өнертапқыш* сияқты көптеген сөздерде кездесетін жіңішке, еріндік **ө** дауысты дыбысы француз тілінде де бар. Бұл дыбыс француз әліпбиінде **e, o, u** әріптер қатары арқылы таңбаланады. Мысалы: *sœur, cœur, joueur, pleurer, heure*.

Қазақ-француз тілдеріндегі фонетикалық ұқсастық тек **ө** дыбысымен шектелмейді. Қазақ тіліндегі жіңішке, еріндік **ұ** дауысты дыбысы, **ұяң** ғ дауыссыз дыбысы, **үнді** **ң** дауыссыз дыбыстары да француз тілінің ерекше дыбыстары қатарында. Мысалы:

- 1) -ү: *mur, fur, surprise, sur*
- 2) -ғ (г және g арқылы): *large, argent, largement*
- 3) -ң (тек қана соңғы дыбыс n оқылады): *parents, enfants, changement*

Екіншіден, қазақ тіліндегідей француз тілінде де екпін соңғы буынға түседі. Мысалы: *morceau, Peugeot*.

Үшіншіден, екі тілге де ортақ лексикалық атауларды кездестіруге болады. Мәселен, француз тіліндегі *le cadeau, le savon, le* қауақатаулары ана тіліміздегі *кәде, сабын, қайық* атауларының нақ өзі.

Қазақ-француз тілдеріндегі лексикалық атаулардың ортақтығы білгілі бір кезеңдердегі тарихи-мәдени аламасулардың нәтижесінде пайда болған деп санаймыз. Болашақта қазақ-француз тілдеріндегі ұқсастықтар туралы зерттеуіміз жалғасын табады деген ниеттеміз.

М. ӘУЕЗОВТІҢ «АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНДА МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІ ҚОЛДАНУ ШЕБЕРЛІГІ

Полатова А. Ж.

*Ғылыми жетекшісі: Дарменқұлова Р. Н.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Термин дегеніміз – ғылым мен техниканың, өнер мен саясаттың белгілі бір саласында қолданылатын нақты бір ұғымның атауын білдіретін сөз немесе сөзтіркесі. Қазақ терминологиясында терминдердің, әсіресе медициналық терминдердің аударылуына, жұмсалыуына байланысты дау тудыратын мәселелер жетерлік. Медицина ғылымдарының докторы, терминолог М. Ахметов терминдерді тәржімалағанда міндетті түрде сол ғылым саласының ғалым маманы және тіл ғылымы саласының маманы бірлесіп жұмыс істеуі керектігін айтады. Осындай пікірлерді ескеріп, терминология саласында өнімді еңбек етіп жүрген Ш. Құрманбайұлы, Е. Әбдірәсілов, К. Юсуп секілді мамандар бар. Дегенмен де, бұл салада сұрақ тудыратын дүниелер әлі де бітпеді. Бұған Р. Сыздықтың «Қазақ тілінің терминология проблемасы – XX ғасырдың жемісі мен сұранысы. Бұл проблема ана тіліміздің XX ғасырдың 20-жылдарынан бермен қарайғы даму кезеңдерінің қай-қайсысында да өзектілігін жоғалтқан емес, керісінше, күні бүгінге дейін пікірсайыстар, қиыншылықтар ешбір толастар емес» – деген пікірі дәлел бола алады.

Медициналық терминдерге қатысты ақпарат жинауда Ө. Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баян» еңбегін, «Денсаулық», «Жәрдем» журналдарын, медициналық терминдер сөздіктерін негізге аламыз. Алайда көркем әдебиетте де медициналық терминдерді орнымен қолдана алған жазушылар бар. Солардың бірі әрі бірегейі – М. Әуезов. Жазушының «Абай жолы» роман-эпопеясында медициналық терминдерді қолдану шеберлігін бұған дейін қарастырғандар болмады. Тек ғалым-дәрігер Т. Момынов қана өз мақаласында аталмыш туындыдағы ауру аттарына және сол ауру белгілерінің дұрыс сипатталғандығына тоқталып, М. Әуезовті «диагнозды дәл қоя білетін дәрігер деп атаған. Ал терминдерді тілдік тұрғыдан талдағанда, мынадай ерекшеліктерді бөліп көрсетуге болады:

1) Жазушы індет, ауру, дерт, сырқат, кесел деген сөздердің семантикасын ажыратуда дәлдік көрсетті. Осылайша, аталмыш сөздерді бір-біріне синоним ретінде қолданудың дұрыс еместігін байқатты.

2) Қаламгер халықаралық (интернационалдық) терминдерді аударуға күш жұмсамай, оны сол күйінде ұтымды қолданып, кейбіреулерінің орыс тіліндегі нұсқасын пайдаланған. Бұл Қ. Жұбановтың: «Әдеби тіл тәжірибесінде қолданылып жүрген халықаралық бірегей мағынада жұмсалынатын терминдер ұлттық тілдерге аударылмай берілуі тиіс және қазақ тіліне дәл солай қабылдануы керек. »-деген пікіріне сай келеді.

3) М. Әуезов терминдердің қазақша баламаларын жөнімен қолданған.

4) Назар аударатын мәселе – М. Әуезовтің бір атауды бірнеше мағынада қолдануы және бір сөзді бірнеше баламамен берген. Бұл бір жағынан, тафталогияға жол бермес үшін, шығарманың көркемдік қуатын арттыру мақсатында қолданылған әдіс болса, екінші жағынан, терминдердің омонимдері болуы мүмкін екендігін көрсетті.

Қорыта келгенде, М. Әуезов жазушы, әдебиетші болғанына қарамастан, осы еңбегі арқылы тіл ғылымынан да, медицинадан да хабардар адам ретінде көрінеді. Оның үстіне ол кезеңде қазақ терминологиясы енді қалыптасып, әлі дамымаған еді. Соған қарамастан, әр терминді ауру аттарына қатысты дұрыс қолданып, олардың семантикасын ажырату, қазақша баламалары мен орысша нұсқасын орнымен жұмсау шеберлік деп айтпасқа келмейді.

ТІЛ – ҰЛТТЫҢ АСЫЛ ҚАЗЫНАСЫ

Абдыгани Н. Ж.

Ғылыми жетекшісі: Иманқұлова С. М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Тіл – мәдениет айнасы, онда адам айналасындағы шынайы өмір мен оның өмірінің шынайы шарттары ғана емес, сонымен қатар халықтың қоғамдық санасы мен менталитеті, өмір сүру салты, дәстүр-салты, мораль, құндылықтар жүйесі, әлемді сезінуі және түйсінуі қамтылған. Мәдениеттің ұлттық ерекше құрамдарының ішінде тіл бірінші орында. Тіл, біріншіден, қарым-қатынас мәдениеті ретінде адамдарды өзара байланыстыра да, өзара алшақтата да алады. Тіл – ол тілде сөйлеуші адамдарды белгілі бір қоғамға телитін белгі. «Тіл ұлттың жаны», «тіл барда ұлт бар, тіл жоқ жерде ұлт жоқ», сондықтан әрқашанда туған тілде сөйлеуіміз керек.

Адамдар дос бола алады, ал тілдер арасында достық жоқ, тілдер арасында соғыс ешқашанда тоқтамайды, егер де екі тіл бірге қолданылып жүрсе, ол дегеніміз – шайқаста әлі жеңген ешкім жоқ, ал егер де бір тіл көбірек пайдаланып, екінші тіл естілмей бара жатса ол дегеніміз – бірінші тіл жеңіске жетті деген сөз. Тілдер арасында соғыс бір жыл немесе екі жыл жүрмейді, тілдер ғасырлар бойы соғысады. Жау елінді жаулап алса да, мұнаймау керек, тіл барда үміт бар, сондықтан тілді дұрыс қолданып, оны сақтап қалу жолдарын қарастыруымыз қажет.

Қазіргі таңда қазақ тілі Қазақстаннан басқа жерде дамымайды. Басқа ұлттардың қазақ халқына деген ешқандай ренжістері де жоқ. Қазақстанда тілдерді дамыту орталықтары бар, қаражат сол шағын этностардың тілін оқыту курстарына, заңсыз түрде ағылшын тілінің дамуында жұмсалады. Қазақ тілі бүгінгі күнге дейін аударма тіл күнін кешіп тұр.

Осы мәселеге қатысты менің біраз ұсыныстарым бар.

Ең бірінші – балабақшаларды, яғни мектепке дейінгі білім беру орталықтарын жаппай қазақ тіліне ауыстыру қажет. Ал кейін мектепке берер кезде ата-ана бала қандай тілді мектепке баратынын өзі шешетін болады. Бұл ұсынысымның себебі, тілі қай тілде шыкса, оның тұтас жан-ұжданы солай қарай икемді болады.

Ал екінші ұсынысым – сауда орталықтары мен қоғамдық тамақтану орындарында тауарлар мен тағамдар (мәзірі) атаулары, жарнамалар тек қазақ тілінде жазылса, қазақ тілін тез үйренудің бірден-бір амалы болары сөзсіз. Автобустар мен маршруттық таксилерде тек мемлекеттік тілде хабарласа, тіл үйренуге жеңілдік туары хақ. Балдық деңгейдегі мемлекеттік қызметкерлер, әсіресе мекеме басшылары мен әкімдері, мемлекеттік жоғары, орта оқу орындарының (қазақ және аралас) мектеп директорлары, Қазақстан Республикасы – Парламент мәжілісінің (ұлтына қарамай) барлық депутаттарын мемлекеттік тілді білуге міндеттесе.

Қазақ тілі – ұрпақтан-ұрпаққа үзілмей берілетін асыл қазынамыз, ұлтымыздың асқар шыңы. Оны көзіміздің қарашығындай сақтай білу – баршамыздың парызымыз.

ТІЛДІҢ БАСТЫ ҚҰРАЛЫ – СӨЗ

Қабылқақова Ж. С.

Ғылыми жетекшісі: Иманқұлова С. М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Адамдар бір-бірін тіл арқылы түсінеді, ал ол тілдің басты құралы – сөз. Сөз – адамның не ойлайтынын сыртқа шығарып жайып салушы. Сөз – қару, сөз – саясат, ел, құдірет. Мұралардың ең асылы да сөз дейді. Асылы адам да зат та тозады, жоғалады. Ал сөз мәңгі жасайды.

Адамның ойында керемет қасиет – күш бар. Ал сол ой сөз болып сыртқа шыққанда алапат күшке айналады. Адам өміріндегі ең маңызды нәрсе – аузына ие болу. Қазақ халқы ежелден сөз қадірін білген. Ұрпағына: «Ойнап сөйлесең де, ойланып сөйле», «Тіл – бас жарады, бас жармаса тас жарады», – деп кішкентай кездерінен үйреткен. «Андамай сөйлесең, ауырмай өлесің, қадір-қасиетің кетеді, елге күлкі боласың» деп ескертіп, сөз құдіретін түсіндіріп отырған. Көз жеткізбегенді сөз жеткізетінін мысалдармен дәлелдеген. Бір ауыз сөзге тоқтаған.

Өкінішке орай, қазіргі кезде адамдар «сау басына сақина тілеп», сөз бостандығы осы деп ойларына не келсе соны айта береді. Сүзгіден өткізбейді, оның салдарына үнілмейді. Осыдан келіп адамдар арасындағы, ел арасындағы алаусыздықтар, дау-дамайлардың көпшілігі артық айтылған сөздерден туындап жатады.

Ойдың тілі – сөз. Сөз арқылы небір ой сыртқа шығады. Сөз ойлы да мәнерлі болуы тиіс. Әйтпесе ол көздеген мақсатына жете алмайды. «Әсері жоқ сөз – өлі сөз».

Сөйлесу – адамға берілген керемет мүмкіндік. Сөзіне қарап адамның санасын, ақыл-ойын оңай анықтай аламыз. Студенттерден бөлек, көптеген үлкен кісілердің өзі де ойын жеткізе алмай, «қысылғанда ауызыма сөз түспей тұр», «тілімнің ұшында тұр», «айтуға тілім жетпей тұр», «не айтам» деп қысылып, ақтала бастайды. Мұндай адамдар көпшілік ортаға бейімделіп, күніне 10 шақты адаммен дұрыс, жылы қарым-қатынас жасап, сөйлесіп үйренуі керек. Себебі сөйлеу – ойдың жемісі. «Ой түзелсе, сөз де түзеледі».

ТІЛ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ – ӨЗАРА БАЙЛАНЫСТЫ ҰҒЫМ

Қабдурахитова М.

Ғылыми жетекшісі: Иманқұлова С. М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Тіл – қарым қатынас құралы екені бәрімізге аян. Адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас құралдарының ішіндегі өмірде кең қолданылатыны да және аса маңыздысы да – тіл.

«Қарым-қатынас» ұғымына көптеген зерттеушілер анықтама берген. Қарым-қатынас – адамдар арасындағы байланыстың орнауы мен дамуы, ортақ іс әрекет қажеттілігі мен ақпарат алмасуды қамтамасыз ететін күрделі көпжақты үрдіс. Біздің әрқайсымыз қоғамдық ортада өмір сүріп жүргендіктен, адамдармен күнделікті қарым-қатынасқа, яғни коммуникацияға түсеміз. Өз елімізде, өз ұлтымызбен ойымыз, ұлттық құндылықтарымыз ортақ болғандықтан, қарым-қатынасқа түсу аса қиындық туғызбайды.

Алайда басқа тілді меңгеру кезінде, ол елдің ұлттық ерекшеліктерін білмей, танымай тұрып ол тілде қарым-қатынасқа түсу күрделі. Тіл басқа халықтардың, мәдениеттердің рухани құндылықтарын, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін, өмір салтын қабылдау мен оны түсінуге мүмкіндік беретін әмбебап құрал болып табылатыны бізге мәлім. Көп тілді меңгерген сайын, сол елдің мәдениетін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, ұлттық менталитетін жете түсінеді. Бұл мәдениетаралық коммуникация үрдісінің негізі болып табылады.

Осы тұрғыда «мәдениетаралық коммуникация» деген әр түрлі ұлт өкілдерінің тепе-тең немесе бірлесе отырып өзара әрекет жасауын талап етеді. Мұндай қарым-қатынас жасай алу үшін тек шетел тілін жақсы меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар сол тілде сөйлеушінің тілдік емес ерекшеліктерін түсініп, ұғынуы тиіс. Бұл үшін адам бойында мәдениетаралық құзіреттілікті қалыптастыру қажет деп ойлаймын. Ал мәдениетаралық құзіреттілікті қалыптастыруда тілді меңгеру үлкен рөл атқарады. Өйткені тіл – ұлттық мәдениетті сақтаушы, сол себепті шетел тілін тек өз ой-пікірін, көзқарасын білдірудің тәсілі ретінде ғана емес, сонымен қатар, халықтың мәдениеті туралы ақпаратты алудың көзі ретінде үйрену қажет.

Бұдан шығатын қорытынды, тіл және мәдениетаралық коммуникация бір-бірінен ажырамас тығыз байланысты құбылыс екендігі айқындалады. Өйткені тіл арқылы біз қарым-қатынас жасап, басқа адамның ішкі жан дүниесін түсініп, оған өз ойымызды дұрыс жеткізу үшін сол елдің мәдениетін танимыз. Яғни, адамдармен қарым-қатынас жасу кезінде біз сол елдің мәдениетін танып қана қоймай, өз еліміздің мәдениетін де танытамыз.

IX СЕКЦИЯ

ЖАС ҒАЛЫМДАР

МОЛОДЫЕ УЧЕНЫЕ

YOUNG SCIENTISTS

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДІК МӘДЕНИЕТТЕРІНДЕГІ «ҮЙ» КОНЦЕПТІ

Қырғызбай Д.С.

*Ғылыми жетекшісі: Жанысбекова Э.Т.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Тіл білімінің дамуындағы маңызды бағыттардың бірі – танымдық лингвистикаға сәйкес ұғымдарды зерттеу. Менталды және вербальды ұсыну проблемасы қазіргі заманғы когнитивтік ғалымдар талқылаған негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Осыған орай жалпы таным процесстерінің ерекшеліктерін ғана емес, сонымен бірге әлемнің концептуалды көрінісінің ерекшеліктерін, жеке ұғымдардың лингвистикалық көрінісі мәселелерін зерттейтін жұмыстар өзекті бола түсуде. Осы салаға өз үлестерін қосқан Н.Д. Арутюнова, Ю. С. Степанов, З. Д. Попова, В. Маслова, С. А. Аскольдов, В. Вулф, Э. Сепир, Б. Уорф және т. б.

Ғылыми жұмыстың мақсаты «үй» ұғымын интеллектуалды бірлік ретінде сипаттау және оны қазақ және ағылшын тілдерінде көрсету тәсілдерін қарастыру. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі «үй» концептісі және концептілік өрісі қазақ және ағылшын халқының дүниетанымы, мәдени негізінде тілдегі басқа баламалы атаулармен салыстыра зерттеледі. Қазіргі заманғы антропоцентрлік парадигма шеңберіндегі тұжырымдаманы анықтауға байланысты теориялық мәселелерге тоқталу; Ғылыми әдебиеттерді талдау негізінде тұжырымдама саласындағы басқа негізгі ұғымдардың тілдік мәртебесін нақтылау; Қазақ тілдік әлемдік көрінісінде «үй» концептінің лексикалық, фразеологиялық, паремиологиялық деңгейлердегі лексикалық-семантикалық экспликациясының ерекшеліктерін ашу негізгі міндеттері болып табылады.

Сепир-Уорфтың гипотезасы мен В. Вулфтың тұжырымдамасына сүйене отырып «үй» концепті арқылы қазақ және ағылшын тілдік мәдениеті мен ұлттың әлемдік бейнесін айқын көре аламыз. Ғылыми жұмыстың барысында сауалнама жүргізіп, екі тілдің әлемдік бейнесін салыстыра отырып тілдің адам санасына қандай әсер беретінін айқындайды.

Бұл жұмыс әр түрлі авторлардың әлемнің жалпы лингвистикалық көрінісімен салыстыра отырып, әлемнің көркем суреттерін зерттеу кезінде тұжырымдамалық талдауды қолдану мүмкіндіктерін зерттеу, ұлттық мәдени санаға әсер ететін жеке авторлық тұжырымдамаларды зерттеудің жаңа әдістерін іздестіру, сонымен қатар мұндай зерттеулерді мәтіннің прагматикасымен интеграциялау мүмкіндіктерін ашады. Әлемнің көркем суреттерін белгілі бір дүниетанымның қалыптасу факторы және әр түрлі әлеуметтік топтардың дүниежүзілік картиналарының көрінісі ретінде зерттеудің социоллингвистикалық аспектісі ерекше қызығушылық тудырады.

ҚАЗАҚСТАН ИМИДЖІНІҢ ТІЛДІК ДЕРЕКТЕРІ

Ақылжан А.

*Ғылыми жетекшісі: Таусоғарова А. Қ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Бүгінгі таңда біздің елімізді әлемдік қауымдастық мойындады, Қазақстан жүйелі түрде 2050 Стратегиясын, 5 институттық реформаны жүзеге асыру бойынша «100 нақты қадам» жоспарын басшылыққа алып, басқа да бағдарламалар мен жобаларды жүзеге асыра отырып, әлемдегі ең дамыған 50 елдің қатарына енді. Әлемдік кеңістіктен тыс кез-келген мемлекеттің дамуы мүмкін емес. Тәуелсіздік алғаннан бері біздің еліміз халықаралық аренада өзінің мәртебесі мен беделін дәйекті түрде нығайтуда. Мемлекеттік құрылыстың оң тәжірибесін жетілдіру және елдің бәсекеге қабілеттілігін нығайту процесінде Қазақстан Республикасының қазіргі бейнесі қалыптасты. Ол тарихи, геосаяси, мәдени, этникалық, діни, демографиялық және басқа негіздерде пайда болды және дамыды. Сондықтан да әлемдік аренадағы Қазақстан имиджінен хабардар болу өте маңызды.

Бедел мен абырой көп жағдайда халыққа, оның рухани дамуы мен патриотизміне, олардың мүмкіндіктеріне, саяси бағыттың дұрыстығына ғана байланысты емес. Имиджді әлемдік рынокқа дұрыс жағыннан шығаруға атсалысу керек. Ел басшылығының саяси бастамаларына сүйене отырып, Қазақстан халықаралық аренада тұрақты позицияға ие болды, тек аймақтық ғана емес, сонымен бірге жаһандық маңызы бар ірі және беделді мемлекеттердің біріне айналуда. Бұлай дегенмен, мемлекет жайлы теріс пікірлер де жетерлік.

Негізінде, халықаралық аренадағы Қазақстанның имиджі шындыққа сәйкес келмейді. Әлемге өзінің оң имиджін қалыптастыру тұрғысында, немесе жеткілікті түрде танылуға қол жеткізу міндетін жүзеге асыру тұрғысында Қазақстанда маңызды проблемалар туындайды. Соңғы 5 жылдықта бізге белгілі теріс имиджге көз жүгіртсек. «Қазақстан» атауын еске түсіргенде алыс шетелдердегі халықтың ойына түскен бір нәрсе – бұл біздің республикамыздың титулды ұлт өкілдеріне ұқсамайтын Борат есімді кинорежиссердің бейнесі. Одан бөлек, «-стан» жалғауының назы бар. Еліміздің Өзбекстанмен, Қырғызстанмен, немесе, ең қиыны, Ауғанстанмен байланысын болдырмау үшін, тұңғыш президент Н. Назарбаев «Қазақстан» атауын «Қазақ елі»-не ауыстыру ұсынылған. Бірақ «Қазақстан» атауы сол күйі қалды.

Саясатқа келер болсақ, 2019 жылы, 19 наурызда ҚР тұңғыш президенті Н. Назарбаев өкілеттігін тоқтату туралы шешім қабылдады. Бұл дүр сілкіндірген жаңалықтардың бірі болды. Елімізде саяси шиеленіскен жағдайлардың көптігі бәрімізге белгілі: политикалық митингтер, кешегі қайғылы ұшақ апаты, теңгенің құлдырауы және т. б. жаңалықтар жетерлік. Бұл жаңалықтар тек Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар әлемге тараған. Менің зерттеуім бойынша, шетелдік газеттерде, соның ішінде USA Today; The New York Times; The BBC; Daily News; New York Post және т. б. Қазақстанның ішкі мәселелік жаңалықтары жазылған. Бұл жерде көретіміз, Қазақстанның әлемге маңыздылығы, яғни әлем аренасында дамып келе жатқанымызды білдіреді.

Шоу бизнес пен спорт әлемі өалыс қалып жатқан жоқ. Соңғы жылдары «Қазақстан» сөзі «Боратпен» емес, «GGG», «Димаш Құдайбергенмен», т. б. байланысты. Әрине олардың жеңісі Қазақстанды әлемге танытуда үлкен іс атқарды. Геннадий Головкин Қазақстанның имиджін шетелде ілгерілетуге үлкен үлес қосты. Оны көп адамдар біледі және құрметтейді. Қазақстандық брендтерге келетін болсақ, олар шетелде мүлдем белгісіз.

Көптеген оқыған шетелдіктер біздің елімізді өзіндік көшпенділер мәдениеті бар мекен ретінде көреді. Батыс өкілдері үшін біз – «Terra Incognita»-мыз. Дәл осы қабылдау, меніңше, бір жағынан позитивті, ал екінші жағынан шетелдіктердің қызығушылығын тудыратын өзіндік бейне құруға қажет. Өткен 10 жылдықпен, соңғы 5 жылдықта әлемдік аренадағы Қазақстан имиджі жер мен көктей. Қазақстанды танытатын, оң имиджін қалыптастыратын тұлғалар да, талантты әнші мен актерлер де, білімді жастар мен жас ғалымдар да, одан бөлек, табиғаты, жері, өнері, дәстүрі де жетерлік. Тек барлығы әр Қазақстандықтың қолында.

СПЕЦИФИКА ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ ГЕРМАНИИ В ТВОРЧЕСТВЕ И. С. ТУРГЕНЕВА: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Ыдырысова Г. С.

Научный руководитель: Сарсекеевой Н. К.
КазНУ имени аль-Фараби

Тема Германии в творчестве И. С. Тургенева занимает значительное место. Не являясь ключевой, она тем не менее проходит через многие его произведения разных лет и играет в них значимую роль. Действительно в каждом сочинении писателя уславливаются реминисценции из немецкой философии, литературы, а также суждения касательно культуры Германии. Литературоведы, изучавшие литературное наследие Тургенева, так или иначе обхватывали темы Германии. Среди российских исследований в «немецком» направлении стоит отметить труды Н. Ф. Будановой, Г. Б. Курляндской, В. М. Марковича, Р. Ю. Данилевского, Г. А. Тиме, В. К. Кантора, Л. В. Пумпянского, М. О. Гершензона, А. И. Батюто, С. Е. Шаталова, А. Б. Муратова, Т. М. Денисовой, Н. П. Генераловой и др.; среди западных – труды общего характера, авторами которых являются Г. Дудек, П. Бранг, Х. Коттман, Х. Шультце, Х. Раппих, П. Тирген, Г. Цигенгайт и др. Чаще всего в структуре романских текстов формируется место концептуально важной для писателя темы Германии и создается степень ее выраженности в «Дворянском гнезде», «Рудине», «Отцах и детях», «Накануне», «Дыме» и «Нови». При этом повышенную значимость в данных текстах, по мнению многих исследователей, приобретает роль «германской» темы в сознании российской действительности: «русское» в ряде случаев сквозь призму «немецкого».

Ссылаясь на статью кандидата филологических наук Н. Н. Постниковой и других исследователей, можно уяснить важное значение образа Германии в творчестве И. С. Тургенева. Специфика идейно-художественной организации романов русского писателя во многом дефинируется тем, что в них большое внимание уделяется европейской тематике. «Немецкая» тема, несмотря на типовые способы ее введения в текст, в каждом произведении Тургенева славится индивидуальной степенью выраженности и соединения с русской проблематикой произведения. Так, в первом романе Тургенева «Рудин» образ Германии согласовывается прежде всего с вопросами *философского* порядка, трактуемыми в идеалистическом ключе. Направленность русского Рудина в германский идеализм, насыщенность духовным элементом другой культуры, а также «проверка» его делом и любовью способствуют вскрыть несовместимость метафизических устремлений героя и осязаемых условий их олицетворения, причины отчужденности его от русской объективности. На примере деятельности этого тургеневского героя можно установить, что немецкий идеализм, по мнению автора, как категория «чистой» духовности не укоренился на русской почве.

Образ Германии в романе «Дворянское гнездо» предложен в аспекте *нравственно-психологическом*, через призму немецкого романтического искусства. Культура и искусство немцев с культом чувства, какой бы возвышенной силой и высотой образов ни выдавались, как бы ни мчались вскинуть «русских» героев произведению над действительностью, не в состоянии побороть инерцию русской жизни. Музыка как искусство истинное, высокое не содействует разрешению «русских» вопросов, а лишь определяет и обнажает их. В «Дворянском гнезде» писатель демонстрировал, что попытка органичного взаимосвязидвух культур – немецкой и русской – в правду чревата глубокими уныниями практически сомнительна.

В произведении «Дым» тема Германии непосредственно связана с вопросами *идейно-философского* порядка, т.к. особоместом в романе отводится идеям западничества. Нацеленность России на европейский путь развития в его хороших примерах была значимо важной для писателя, в связи с чем в произведении в качестве единомышленника автора продемонстрирован Потугин, деятельно защищающий и расширяющий идею европейской цивилизации. Второй герой, Литвинов, примером собственной жизни – «малой» хозяйственной значимостью – на практике показывает один из вариантов ее реализации в рамках тематической разнородности романа, выполняемой с помощью литературно-философских «реминисценций». Сходная «пространственная» область романа вручает возможность «русским» героям по мере необходимости передвигаться по территории Германии, а также во многом исправляет их судьбы. Тем самым «немецкая» тема в «Дыме» по-своему влияет раскрытию «русской» проблематики произведения.

Т. о., тема Германии, несмотря на разнообразие способов ее внедрения в текст, в каждом произведении И. С. Тургенева обладает особой степенью выраженности и значимости, по-своему способствует реализации *русской* проблематики произведения. «Немецкая» тема в романах Тургенева может рассматриваться как весомый вклад в историю формирования русского образа Германии, и в этом плане, несмотря на наличие ряда серьезных научных работ по данному вопросу, во многом остается открытой для исследований.

МНОГОПЛАНОВОСТЬ НАУЧНОЙ ПАРАДИГМЫ ИЗУЧЕНИЯ НАСЛЕДИЯ В. М. ШУКШИНА

Қайроллиева М. Ө.

Научный руководитель: Сарсекеевой Н. К.
КазНУ имени аль-Фараби

Творчеству В. М. Шукшина посвящено немало работ, касающихся разных аспектов его творчества и насчитывающих более 50-ти кандидатских и докторских диссертаций. Среди трудов, появившихся в 1980-е первые десятилетия XXI в., выделяются исследования А. Е. Базановой «Традиции русской классической литературы (Ф. М. Достоевский, М. Е. Салтыков-Щедрин, А. П. Чехов) в прозе В. М. Шукшина» (1986), Н. А. Биличенко «Своеобразие литературного героя В. М. Шукшина: (к проблеме национального характера)» (1983), В. Ф. Горна «В. М. Шукшин и философско-этические проблемы русской прозы о деревне» (1992), О. А. Москвиной «Жанрово-стилевое своеобразие произведений В. Белова и В. Шукшина» (1985), Е. И. Папаевой «Композиционно-речевая организация рассказов В. Шукшина» (1983), Л. Л. Салагаевой «Народно-разговорная основа языка прозы В. М. Шукшина» (1983), А. В. Хохлова «Лексическое значение глагола в коммуникативном аспекте: (на материале прозы В. М. Шукшина)» (1990), Н. Н. Захаровой «Особенности использования фразеологических единиц в художественном тексте: на материале произведений В. М. Шукшина» (2001), Л. Т. Бодровой «Малая проза В. М. Шукшина в контексте современности» (2011) и др.

В основу нашего исследования неслучайно положены рассказы В. М. Шукшина, среди которых есть как очень известные – «Чудик», «Микроскоп», «Артист Федор Грай», «Степкина Любовь» «Сельские жители», «Космос, нервная система и шмат сала», «Одни», «Волки», «Горе», «Охота жить» «Думы», «Как помирал старик» – так и мало привлекавшие внимание исследователей его творчества произведения. Всех их при этом, как считает один из ведущих шукшиноведов Л. Емельянов, объединяет *«многообразие характеров, типов, ситуаций, изображенных Шукшиным, поистине уникальное»* (1983).

С учетом указанной особенности нам представляется важным метод сплошной выборки, когда рассказы берутся в последовательности их написания, а не по значимости, что дает возможность рассмотреть творчество писателя предельно объективно, без приглаживания и пресловутого субъективизма, который зачастую проявляется в работах, освещающих тот или иной аспект поэтики данного автора. «Малая проза» писателя 1960-х – 1970-х годов в этом отношении представляет собой богатейший материал, никак не сводимый к какому-либо одному шаблону.

В них действуют разные персонажи – «чудики», обыкновенные люди и мещане; фабулы в них как остросюжетны, так и лиричны; а сами рассказы – философские и бытийные (повествовательные), юмористические и трагичные, конфликтные и без явных конфликтов, с психологическим тоном и пейзажным описанием, лаконичные и объемные, с предсказуемым результатом развития события и открытым финалом, с предвиденным развитием и неожиданным поворотом. Именно из этого разнообразия, на наш взгляд, и рождается представление об универсальности творчества В. М. Шукшина, связанного с угадыванием скрытых возможности характера, который в своем развитии разрушает все возможные попытки ограничить его. В. Шукшин – признанный мастер комических сцен и характеров, в то же время действие в произведениях Шукшина нередко протекает на «границах» комедии и трагедии, как это подчеркивает исследователь Уразалиева Н. И. (2014). Изучение произведений писателя в этом контексте, на пересечении различных жанровых моделей и дискурсов является целью готовящегося исследования.

К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ КОГНИТИВНОГО И ЯЗЫКОВОГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА

Сагайбаева Н. Б.

*Научный руководитель: Козай Э. Р.
КазНУ имени аль-Фараби*

Вопрос о соотношении когнитивного и языкового развития ребенка является одним из активно обсуждаемых вопросов лингвистики, психологии, когнитивной лингвистики, психолингвистики. Он по-разному решается в западной и российской науке. Существует несколько теорий.

Во-первых, теория врожденной способности к языку (теория «врожденных знаний») (Н. Хомский, Д. Слобин, Дж. Грин). Согласно этой теории ребенок с рождения обладает генетически обусловленным «механизмом овладения языком». Представители этого направления полагают, что у каждого человека имеется врожденное знание о том, что такое язык, какова его структура. Эти знания не зависят от специфики конкретного языка. Вышеназванные ученые полагают, что механизм овладения языком является интуитивным. Усвоение языка происходит на основе вычленения из речи окружающих уже знакомых грамматических структур. Из многообразия поступающей языковой информации ребенок извлекает правила грамматики на основе сравнения воспринятых высказываний с грамматическими структурами, заложенными при рождении. Общество и социальное окружение только активируют этот врожденный механизм усвоения языка и развития речи.

Во-вторых, теория когнитивного развития (Жан Пиаже). Она базируется на положении о том, что усвоение языка и овладение речью происходит на основе интеллектуального развития ребенка. Важным условием этого развития является врожденная способность к имитации осваиваемых явлений. Вначале это имитация жестов, затем она становится отсроченной и проявляется в деятельности и, наконец, приобретает символическое обозначение в виде языковых знаков – слов. Условием интеллектуального и языкового развития в соответствии с данной теорией является способность к символизации (в том числе и языковой). Она, в свою очередь, формируется как продолжение предшествующего сенсомоторного опыта ребенка. В результате процесс освоения языка представляет собой переработку новых языковых явлений, полученных от взрослых в процессе общения, и их включение в предшествующие языковые схемы. Таким образом, ребенок активно и самостоятельно усваивает язык, создавая сменяющие друг друга в процессе развития системы «детского» языка и постепенно приближая их к системе языка взрослых.

В-третьих, психолингвистическая концепция «речевого онтогенеза», теория речевой деятельности (А. А. Леонтьев, Л. С. Выготский). Согласно данной теории развитие языка происходит, с одной стороны, на основе взаимодействия ребенка со взрослым, с другой стороны – на основе развития предметно-познавательной деятельности. Таким образом, генетически обусловленная способность к мышлению развивается у ребенка на основе познания окружающего мира, а усвоение языка осуществляется в процессе его использования и непосредственного оперирования языковыми единицами. Важную роль при этом играет саморегуляция речевой деятельности, которая является произвольным и сознательным психическим актом. К основополагающим предпосылкам языкового развития относятся, во-первых, врожденные биологические факторы, в частности, мыслительная способность, реализуемая посредством функционирования определенных структур головного мозга, во-вторых, социальные факторы, в частности, включенность ребенка в совместную деятельность со взрослым, в-третьих, познавательные факторы, в частности, развитие представлений об окружающей действительности в процессе ее активного и деятельностного познания.

ЗАГАДКИ ТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ «НЕБЕСНЫЕ СВЕТИЛА» КАК ОБЪЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Есбосинова Р. А.

Научный руководитель: Когай Э. Р.
КазНУ имени аль-Фараби

Лингвокультурология – это отрасль лингвистики, возникшая на стыке лингвистики и культурологии и исследующая проявления культуры народа, которая отразилась и закрепились в языке. Слово «культура» происходит от латинского «*colere*», что означает «возделывание, воспитание, развитие, почитание, культ». С XVIII века под культурой начинают понимать все, что появилось благодаря деятельности человека, его целенаправленным размышлениям [1, 12].

В лингвокультурологии под загадкой понимается текст культуры; ее рассматривают как форму хранения знаний, поскольку в ней отражаются мифы, мифологемы, верования и обычаи народа, его национальная культура. Загадка – это культурно-маркированный текст, в котором отражается постижение мира человеком. Изучая загадки, можно составить представление о том, во что человек верил, как и какими орудиями он трудился, какие домашние животные и птицы его окружали, с какими дикими животными он чаще всего сталкивался, что росло в поле и огороде, как выглядело место, где он жил, например, деревня, как строилась изба, как она обставлялась, какая домашняя утварь, предметы труда и обихода окружали крестьянина, что и как изготовлялось в натуральном крестьянском хозяйстве (шились сапоги, делалась посуда, прялся лен) [2, 141].

Например, загадки тематической группы «Небесные светила», в которых отражены мифологические представления славян: *Буря корова через прясло глядит (Солнце)* [3, 282]; *Белый бык в подворотню глядит (Солнце)* [3, 283]. В этих загадках использованы образы быка и коровы. Бык – в русской народной традиции особо почитаемое жертвенное животное, воплощение силы, мужского начала [4, 59]. Корова – наиболее почитаемое из домашних животных, требующее особой защиты от нечистой силы, способной отобрать молоко [4, 249]. Таким образом, в мифологической картине мира славян выявляется взаимосвязь образов небесного тела (Солнца) и домашних животных. Замещение солнца метафорой «корова» и «бык» отражает содержание результатов человеческой деятельности и отношение к солнцу крестьян.

Жизнь русского народа в загадках описывается в конкретных формах и проявлениях, иногда с присутствием мелких деталей. Например есть загадки не только о самом солнце, но и о его частях, состоянии: *Из окна в окно золото бревно (Солнечный луч)* [3, 281]; *Выстану на горку, на маковку, увижу Миколку на заповке (Восход Солнца)* [3, 283]. О данной особенности загадок пишет С. Г. Лазутин: «Возникают загадки не только об отдельных предметах, но и о тех или иных их качествах, признаках, состояниях и положениях. Здесь конкретизация еще более углубляется...» [5, 56].

Таким образом русские народные загадки являются культурно-маркированными текстами, в которых отражены мифологические представления славян. Они служат средством накопления и передачи коллективного опыта народа из поколения в поколение.

ВЕБ-КВЕСТ ТЕХНОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕГІ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Сартаева К. Д.

Ғылыми жетекшісі: Алдашева К. С.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

XXI ғасыр – ғылым мен технология ғасыры. Интернет желісімен байланысты технологиялардың білім беру үрдісінде танымалдылығы жыл сайын артып келе жатыр. Қазіргі таңда интернет желісінде әр түрлі сайттар бар, соның ішінде білім беру үрдісіне қажетті ақпараттармен қамтамасыз етілген сайттар да көп. Әр түрлі ақпараттың көзі болып саналатын интернет желісінде өздеріне қажетті мәліметтерді іздеуде студенттер көп уақыттарын жоғалтып алып жатады. Мұндай жағдайда студент пен ғаламдық Интернет желісі арасындағы оқу процесінде делдал бола алатын технологияны оқыту құралы ретінде іздеу және пайдалану өзекті болып отыр. Осындай мақсатты алдына қоятын технологиялардың бірі – веб-квест технологиясы.

"Веб-квест" терминін алғаш рет 1995 жылдың жазында Сан-Диего университетінің (АҚШ) білім беру технологияларының профессоры Берни Додж (Bernie Dodge) ұсынды.

Білім беру үрдісіндегі квест – рөлдік ойын элементтері бар проблемалық тапсырмалар жиынтығы. Веб-квесттермен жұмыс істеудің мақсаты: интернет желісінде оқушылардың сауатты жұмысын ұйымдастыру, сонымен қатар негізгі құзыреттілікті қалыптастыру. Веб-квест – мұғалім мен оқушылардың бірлескен қызметінің өнімі. Веб-квестпен жұмыс істеу нәтижесі веб-беттер және веб-сайттар түрінде шағын жобаларды жариялау болып табылады. Веб-квестте әзерленетін квесттер жеке проблеманы, оқу пәнін, тақырыпты қамтуы мүмкін, сондай-ақ пәнаралық болуы мүмкін.

Оқыту процесінде веб-квест технологиясын қолдану үшін көптеген себептер бар :

- 1) оқу процесіне интернетті қосу тәсілдерінің жеңілдігі және оның ерекше техникалық білімді талап етпейтіні;
- 2) веб-квест жеке тәртіппен де, сондай-ақ топпен де орындалады, веб-квест шешу кезінде топтық жұмыстың артықшылықтары көбірек;
- 3) пайдалану кезінде оқытудың белгілі бір мақсаттарына қол жеткізіледі, тіл – коммуникация және ақпарат алмасу дамиды;
- 4) веб-квесттер сыни ойлауды, сондай-ақ салыстыру, талдау, жіктеу, анализ жасау қабілеттерін дамытады;
- 5) веб-квест оқытушының тапсырмаларын мұғалімнің көмегінсіз оқуды жеңілдетеді.

Веб-квест технологиясы көрнекілікті, мультимедиялық және интерактивтілікті оқытуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Көрнекілік әр түрлі презентацияларды, бейнелерді, графикалық материалдарды әр түрлі көлемде көрсетуді қамтамасыз етсе, мультимедиялық дәстүрлі оқыту әдістеріне дыбыстық, бейне, анимациялық әсерлер қосады. Интерактивтілік жоғарыда аталғандардың барлығын біріктіреді және оқушыларға өз қабілетін толық ашуға мүмкіндік береді.

Сонымен, бұл технологияны білім беру үрдісінде пайдалану келесідей мүмкіндіктер береді:

- білім алушылардың пәнге қызығушылығы мен ынтасын арттыру;
- әр түрлі ақпарат түрлерін пайдалану (мәтіндік, графикалық, бейне және дыбыстық);
- әр түрлі ситуациялық тапсырмаларды және т. б. көрнекі түрде ұсыну;
- оқушыларды ақпараттық мәдениетке тәрбиелеу;
- топта жұмыс істеу.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА АУТЕНТИКАЛЫҚ БЕЙНЕМАТЕРИАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Мүсір А.

Ғылыми жетекшісі: Досанова А. М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

XXI ғасыр – түрлі инновациялық-ақпараттық технологиялардың көмегімен ағылшын тілін жеңіл әрі жылдам үйрену заманы. Ақпараттық құралдардың, ғаламтордың, сондай-ақ онлайн ресурстардың ағылшын тілін оқыту барысында тигізіп жүрген пайдасы орасан зор. Қазіргі таңда ағылшын тілін түрлі аутенттік бейнематериалдар арқылы оқыту ең тиімді жолдардың бірі. Әсіресе, ағылшын тіліндегі сөйлеу, есту, түсіну және айтылым деңгейлерін аутентикалық видеоматериалдардың көмегімен көтеру оңтайлы нәтижелер беруде. Ағылшын тілін оқытуда оқытушылар әр түрлі жаңа инновациялық құралдарды және де технология түрлерін қолдану арқылы үйренушілердің ағылшын тілін одан әрі оқуға деген ынталарын жеткілікті деңгейде жоғарылата алады. Сонымен қатар, тілді үйретуші аталған құралдарды көрсетіп қана қоймай, оларды түрлі қызықты әдіс-тәсіл ретінде немесе жаттықтыру кезінде қолдана алады.

Қазіргі таңда аутентикалық бейнематериалдардың ағылшын тілін оқыту мен оқуда рөлі орасан зор. Аутентикалық видеолар ағылшын тілін оқытуда маңызды деген есту, айтылым, хат алмасу, сонымен қатар кез-келген ағылшын тілінде сөйлейтін адаммен еркін қарым-қатынас жасау қабілеттерін жақсартуға керемет мүмкіншіліктер береді. Ең маңызды беретін мүмкіншілігі ол, аутентикалық видеолар шын өмірден алынатындықтан оларды көру арқылы ағылшын тілін үйренушілер үйреніп жатқан тілде сөйлейтін мемлекеттердің мәдениеті, өмір сүру деңгейі, салт-дәстүрлері, сол елдердің халқы жайлы шындыққа жанасатын көп мәлімет ала алады. Мәселен, ағылшын тілінің отаны Ұлыбритания алатын болса, осы ел жайында аутентикалық видеоларды көру арқылы үйренушілер өздері ол елде болып көрмеген болса да көптеген қызықты ақпарат біле алады. Сондай-ақ, ағылшын тілін үйрету барысында сергіту немесе жаттығу ретінде Америка, Австралия және Канада сияқты ағылшын тілінің отандары туралы аутенттік бейнетаспаларды түрлі бағдарламалардан немесе сайттардан табуға болады. Осындай видеолар тілді үйренушілердің өмірлік көзқарасын дамытуда және өзгертуде ерекше рөл атқарады.

Аутентикалық бейнематериалдардың беретін келесі бір мүмкіншілігі оның ағылшын тілі сабағы барысында оқушылардың пәнге деген ынтасын жетілдіруінде. Сабақта ағылшындардың түсірген видеоларын тамашалау оқушылар үшін қызық. Оқушылар сабақта аутентикалық видеоларды көру арқылы өздеріне керекті ақпаратты алады және өз кезегінде шабыттанады. Видеода ағылшын тілінде еркін сөйлеп тұрған ағылшындар немесе канадалықтар студенттерге ерекше мотивация береді, себебі үйренушілер де видеодағы адамдар секілді сол тілде еш қиындықсыз сөйлегілері келеді. Сонымен қатар, аутентикалық бейнетаспалар сабақ барысында табиғи ағылшын тілін құрастыруға мүмкіндік береді. Аутентикалық видеоматериалдар үйренушілердің визуалды қабілеттерін дамытады. Оқушылар видеоны тамашалай отырып, сол тілде қалай дұрыс сөйлеу керектігін, видеодағы әрбір іс-қимылдың қалай жасалынып отырғанын көру арқылы үйренеді. Әр түрлі тақырыптағы шын өмірде болып жатқан жағдайларды көру арқылы студенттер сабақтан тыс уақытта ағылшын тілін дұрыс қолдануға жаттығады және оқытушы да оқушылармен ағылшын тілінде түрлі тақырыпта әңгімелесе алуға мүмкіндік алады. Ағылшын тілін оқытушылары аутентикалық видеоларды үйренушілерге көрсету арқылы оқушылардың маңызды қабілеттерін және қарым-қатынас жасау қабілеттерін жеткілікті деңгейде дамытуға оңай қол жеткізеді.

РАЗРАБОТКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ РАЗМЕТКИ В НАЦИОНАЛЬНОМ КОРПУСЕ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Пирманова К. К.

*Научный руководитель: Карбозова Б. Д.
КазНУ имени ал-Фараби*

При изучении казахского языка необходимо уделять большое внимание области корпусной лингвистики и изучать ее теоретические и практические аспекты мирового уровня. В специальных изданиях научных журналов также публикуются статьи по общим и конкретным вопросам, касающимся создания и работы текстовых корпусов по всему миру.

Корпуса делятся на различные подкорпусы в зависимости от их функции. Создание аннотированных корпусов, особенно лингвистических разметок для лингвистических исследований, очень важно и полезно. В зависимости от того, поставлена эта разметка или нет, корпуса делятся на аннотированные и не аннотированные.

Типы разметок, которые прикреплены к корпусу, можно разделить на две категории: лингвистические и внешние. Лингвистические разметки включает в себя: лексика-семантическую, морфологическую, словообразовательную, фонетическую и другие разметки.

В национальном корпусе казахского языка существуют все вышеуказанные разметки. Однако в лексика-семантической разметке не хватает полного описания о семантических группах слов. Для решения этого вопроса нам необходимо делить все казахские слова на лексика-семантические группы. В казахском языке исследователи по разному делят слова на лексика-семантические группы. Далее будет представлена классификация профессора А.К. Жубанова.

В соотношении «язык – реальная действительность» язык служит не только обозначением реальной действительности, но в то же время является носителем обобщенного отражения действительности, органически соединяясь с соответствующими понятиями или отдельными их признаками, лежащими в основе семантических ценностей языковых единиц.

Общеизвестно, что лексические средства, наряду со звуковыми и грамматическими, составляют основу любого языка, в частности, и казахского. Слово, называя предметы, явления реального мира в их обобщенном виде, выступает в языке основным средством номинации. Являясь структурной ячейкой строя языка, оно имеет определенную морфологическую оформленность и грамматическую значимость. Слово охватывает фактически все языковые функции: номинативную (обозначения), сигнификативную (обобщения), коммуникативную (общения) и прагматическую (экспрессивного выражения и эмоционального воздействия).

Словарные знаки слов таких классов, как существительные, глаголы и прилагательные, обладают двумя основными семиологическими функциями: наименования и описания. Совместимость их в пределах слова порождает назывные высказывания, предикативные и лексические синтагмы. Они являются тем основным звеном в словарном составе языка, той постоянной значимой основой, которая обеспечивает «переход» от языка к мысли, от системы к речи, от слов к синтагматическим единицам, большим чем слова.

При семантической классификации лексики казахского языка имеются свои трудности и своя специфика. Это одна из труднейших задач семантики, которая не находит единого решения и в других языках мира. Количество таких классов и подклассов, их состав зависят от целей исследования, лингвистической школы и целого ряда других факторов.

Работ, посвященных исследованию казахского языка в области семантики, относительно мало. Здесь стоит назвать имя М. Оразова, его монографию «Қазақ тілінің семантикасы» и его исследования по семантике казахского глагола, которые затрагивают многие вопросы семантики казахского языка. Имеется и ряд других работ по некоторым проблемным вопросам семантики казахского языка. Хотелось только отметить, что результаты этих работ во многом помогли нам при решении поставленных перед нами задач по вопросам формализации содержания казахского текста.

ЗАМАНАУИ КОМПЬЮТЕРЛІК ТІЛДІК ҚОР

Пірманова К. Қ.

Ғылыми жетекшісі: Тоқмырзаев Д. О.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты

Ғылым-білімнің бүгінгі даму сатысында жаңа инновациялық бағытта зерттеліп, жазылып, жасалып жатқан жұмыстарға үлкен мән беріліп отыр. Әсіресе, жаһандану үдерісінің бір көрінісі болып табылатын ақпараттық технологияларды барлық ғылым салаларында кеңінен қолдану ісі кезек күттірмейтін өзекті мәселелердің біріне жатады. XX ғасырда басталған ғылыми-техникалық «революция» әлемнің кез келген мемлекетінің ішкі-сыртқы саясатына, әсіресе экономикалық әлеуетіне ерекше серпін беріп қана қоймай, Тәуелсіз Қазақстан Республикасы сияқты дамушы елдердің жас мемлекет ретінде қалыптасуында айрықша рөл атқарды. Қазіргі жаһандану кезеңінде әртүрлі саяси-әлеуметтік, экономикалық қарым-қатынастарға байланысты ақпарат ағыны бұрын-соңды болмаған қарқынмен өршуде. Ал қоғам өміріндегі мұндай ақпарат ағымының таралуы табиғи тілде жүзеге асатындықтан, тіл білімінің қызметі күннен-күнге кеңейуде. Осыған байланысты ұшы-қиырсыз ақпарат ағынын игеру мақсатында шетел және орыс тіл білімінде орасан зор нәтиже беріп отырған тілдік корпусстарды қазақ тіл білімінің материалдары негізінде жасау бүгінде үлкен сұранысқа ие болып отыр. Өйткені корпус, ең алдымен, лингвистерге тіл білімінің барлық саласындағы ғылыми зерттеулерді қамтамасыз ету үшін, көлемі үлкен мәтіндік материалды лингвистикалық өңдеу рәсімдерін оңайлату және тездету үшін қажет. Компьютерлік лингвистика мамандарының тұжырымдауынша, компьютерлік тілдік қор – ғылым адамының өз зерттеу нысанына жаңаша тұрғыда көз салу мүмкіндігі. Заманауи компьютерлік тілдік қор ұлттық корпусстар жасау ісіне тіреледі.

Корпус дегеніміз – әр тілдегі электронды пішінге келтірілген, яғни бір басқару орталығынан автоматты түрде жұмыс істейтін, лингвистикалық ақпараттарды қамтитын өте көлемді мәтіндер жинағы. Мұндай тілдік қор неғұрлым қомақты болса, солғұрлым тіл құрылысының сыры тереңірек ашылады, зерттелетін нысан жөніндегі түсініктердің аумағы кеңейеді. Сол сияқты, зерттеуші адамның мүмкіндік-қабілеті әлденеше есе артады, шығармашылық қуат көздері ашыла түседі, сөйтіп, қазақ тілінің жүйесін жетілдіруге және тіл жүйесін мұқият тануға мүмкіндік береді. Корпус, ең алдымен, лингвистерге тіл білімінің барлық саласындағы ғылыми зерттеулерді қамтамасыз ету үшін, көлемі үлкен мәтіндік материалды лингвистикалық өңдеу рәсімдерін оңайлату және тездету үшін қажет.

Корпусстарды тілдік және сөйлеу бірліктері жайлы неше түрлі анықтамалар мен статистикалық мәліметтер алуға пайдалануға болады. Мәселен, корпусстар негізінде сөзформалар, лексемалар, грамматикалық категориялардың қолдану жиілігі жайында, әртүрлі кезеңдерге қатысты олардың қолдану жиілігін және контекстердің өзгеріске ұшырауын бақылап отыруға, белгілі кезеңдегі тілдік деректердің ауқымды жиыны тілдің лексикалық құрамының өзгеріске ұшырау динамикасын зерттеуге, әртүрлі жанрдың және әр автор шығармалары тілінің лексика-грамматикалық сипатына талдау жүргізуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге корпусстар көпәспектiлi лексикографиялық жұмыстар жүргізуде дереккөз ретінде де, әртүрлі тарихи және замани сөздіктерді (біртiлдi, екi тiлдi, терминологиялық т. б. сөздіктер жасау) құрастыруда да зор қызмет атқарады. Корпус деректерін грамматикаларды құрастыру мен нақтылау және тiлдi оқыту мақсатында пайдалануға болады. Лингвистикалық белгіленімдер қойылған корпусстар зерттеушінің қол жұмысын жеңілдетіп, зерттеу жүргізу үшін бұрынғы карточка жинау, оларды сұрыптау сияқты жұмыстардың барлығын дерлік автоматтандырады. Бұрын зерттеушілер қол жұмысы арқылы материал жинақтау ісіне бірнеше ай, жыл уақыттарын жұмсаса, корпус арқылы мұндай көлемдегі материалдарды бірнеше минуттың ішінде тауып алуға болады. Бұл келешек зерттеу жұмыстарының жылдамдығын арттыратын болады. Бүгінгі таңда өзекті болып отырған машиналық аударма, тілдік элементтерді автоматты тану және сөйлеу тілін синтездеу, орфография мен грамматиканы тексеру құралдары, заманауи жиілік сөздіктер т. б. ұлттық корпусстардан алынады. Олай болса, қазақ тілінің ұлттық корпусының қызметін күшейту мақсатында оған енгізілетін лингвистикалық белгіленім түрлерін көбейту, оның лингвистикалық базасын дайындау, программалық мүмкіндіктерін қарастыру – өзекті мәселе.

ҚАЛАЛЫҚ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЛАНДШАФТЫНДАҒЫ ШЕТЕЛДІК АТАУЛАР

Кайбулдаева А. З.

Ғылыми жетекшісі: Мәдиева Г. Б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақстан қалаларының қарқынды түрде дамуы, ондағы экономикалық, тұрмыстық, мәдени жаңалықтар және жаһандану процесі жаңа атаулардың қалыптасуына ықпал етеді. Жаңа атауларға деген қазіргі заман талабы мен тынысы эргонимдердегі үрдістен айқын көрінеді. Қазіргі қаланың лингвистикалық ландшафтында орын алған аталған тілдік бірліктер лексикалық құрамы жағынан түрлі тілдерде беріледі. Бұл шетелдік атауларға Е. Бутакова келесі анықтама береді «проприальное наименование делового объединения людей, которое имеет в своем составе иноязычный компонент» [1, с. 9-10]. Яғни, шет тілдерде жазылған немесе құрамында шет тілінен алынған компонент болған эргонимдер шетелдік атаулар болып табылады.

Осыған орай, мақаламызда қазіргі таңда мемлекетіміздің экономикалық кеңістігінде күн сайын толассыз көптеп пайда болып отыратын, бүгінгі таңда ономастиканың ең өнімді саласына жататын эргонимдік жүйенің, атап айтқанда шетелдік атауларды жинақтау, жүйелеу, реттестіру, ғылыми – теориялық тұрғыдан интерпретациялау сынды мәселелер қарастырылады.

Тілдің лексикалық жүйесінде орын алатын осы ономастикалық бірліктерді көптеген ғалымдар қарастырған: Алистанова Ф.Ф., Беспалова А.В., Голомидова М.В., Емельянова А.М., Мадиева Г.Б., Иманбердиева С.Қ., Какимова М.Е., Крыжановская В.А., Крюкова И.В., Крючкова М.Я., Курбанова М.Г., Носенко Н.В., Отин Е.С., Романова Т.П., Самсонова Е.С., Смирнова О.С., Суперанская А.В., Супрун В.И., Тарасова Е.Ф., Трапезникова А.А., Трифонова Е.А., Шимкевич Н.В. және т. б.

Меншік иесі атау бергенде, номинациялау актісін белгілі бір заңнамалық құжат ережелерін қатаң ескеру, заңдық шарттармен шектеуді мақсат етпейді. Атау берушілердің басты мақсаты – тұтынушының назарына ілігетіндей атау таңдау болып табылады. Заңға сәйкес атаулар мемлекеттік және орыс тілдерінде жазылуы тиіс, дегенмен қажет болған жағдайда өзге тілдерде де жазылуға рұқсат берілген.

Жұмысымыздың барысында Алматы қаласының орталығында жиналған эргонимдерінің көп бөлігі орыс тілінде және шетелдік атаулар екенін байқадық, ал атауларды таңбалауда екі түрлі графика қолданылады: кирилл және латын. Шетелдік атаулардың көпшілігі ағылшын тілінде, дегенмен қаланың ономастикалық құрамында келесі тілдерде берілген атаулар көптеп кездеседі: француз, неміс, түрік, итальян, қытай, корей т. б. Транслитерация құбылысының нәтижесі ретінде корей және қытай тілдеріндегі эргонимдер қала көрінісінде латын графикасымен берілген. Қала эргонимдерінің едәуір бөлігін антропонимдерден және топонимдерден жасалған атаулар құрайды. Бұл трансонимизация процесінің жемісі болып табылады.

Шетелдік атауларды зерттеу олардың қалыптасу заңдылықтары, жасалу жолдары мен өзге де тілдік заңдылықтарды айқындауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, олар лингвомәдени, әлеуметтік ақпаратты тасымалдаушы, әр текті мәдениеттерді жақындастырушы тілдік бірліктер ретінде қарастырылады.

SOME ETYMOLOGICAL FEATURES OF IDIOMS IN THE ENGLISH AND KAZAKH LANGUAGES

Мырзаянова А. К.

*Supervisor: Taubayeva ZH. T.
Farabi Kazakh National University*

The language is the instrument that defines the national relief of the language image of the world, which is intertwined with the culture, spiritual values of each nation. There are different worldviews in the minds and attitudes of different cultures, and similarities in the perception and knowledge of life by each nation, as well as commonalities, differences and peculiarities. Certainly, it reflected in the language of every nation that studies that language has its own language science.

Idioms has a significant role in our speech. Idioms reflect the peculiarities of the culture of the language they belong to. Moreover they indicate history of that nation, their attitude towards world, even stereotypes they believe in. For instance, «best of both worlds», «to hear something straight from the horse's mouth» and others. Furthermore, Idioms are usually formed from national sayings, prejudices, and cultural traditions, such as «to kill two birds with one stone», «miss the boat», «to take with a grain of salt».

In particular, phraseological units stand out in our language. One of the phraseological units is idiom. Schemes that are inseparable from the idiomatic semantic meaning and have a completely different meaning than the basic, nominative meaning of their pairs.

It is necessary to take into account all cases when nothing is clear about the lexical-semantic meaning of the idiom. They cannot be literally translated into other languages and cannot be divided. According to I. Kenesbayev, K. Akhanov and A. Bolganbayev the term idiom in the Kazakh language is «phraseological units»[1]. The connection of words in Idioms is constantly. By changing the word order in Idioms the meaning will be changed too. Therefore, there would be some misunderstandings while translating the idioms.

English, as well as Kazakh, are as rich in idiomatic chains as they are widely used. They are used in various styles of language such as literature, colloquial and publicistic style. One of the significant facts to mention in English is that the idiom is used both in spoken language and in the formal style of the language, in slang, poetry, or in the language of Shakespeare and the Bible. Idioms are modes of expression peculiar to language which frequently defy logical and grammatical features[2].

Many idioms are used in English combined with daily basis. For instance, to be born with a *silver spoon* in one's mouth, to hit the *nail* on the head, to make a clean *sweep* of something, to eat *humble pie*, to be in the *soup* others. Idioms created on the basis of everyday life and household are also reflected in our language. As an example of this: «Айрандай ұйып отыр, жабулы қазан жабулы күйінде, шөміштен қысты, пышаққа тосты, жастықтан бас көтерді» and others.

As it has been mentioned before idioms in English come from the Bible, and in Kazakh from Sharia, a religious understanding of the idiom. For example, in English are: *to kill the fatted calf*, *to turn the other cheek*, *the apple of one's eye*. Idioms that entered into the Kazakh language from religious representations. Kazakh idioms are very similar to English idioms. They are as well classified into several groups, have the feature of reproducibility and perform nominative and communicative functions as English idioms.

Every language has its own idioms and entertaining idioms in English as well as in Kazakh are not exception. By having a rich vocabulary of idioms, you can both realize the shades of comprehension, manner of speech, emotion, and expand your speech, make it more natural. Idioms enable our speech more expressive, vivid, lively, and imaginative.

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING INDEPENDENT LEARNING AND INDEPENDENT THINKING IN UNIVERSITY

Erzhan A.

*Supervisor: Mambetova M. K.
Farabi Kazakh National University*

It seems that the atmosphere of university study today is very different from that of the previous university. However, in the final analysis, learning can only depend on itself and not on others, so this requires students to develop the ability to learn independently and think independently. However, as far as this ratio is concerned, it cannot be accomplished by a single method of learning. It requires multiple ways to coexist and progress with each other to complete independent learning. This is an important issue worth discussing. With the rapid development of social science and technology, international competition is becoming increasingly fierce. To adapt to the needs of society, in the face of rapid technological advances and the constant need for new knowledge in society, it is not enough for students to rely solely on the knowledge they have learned at school. Everyone must constantly enrich themselves and establish lifelong learning concept. This is also a basic quality that students must possess today.

Of course, there are many ways to learn, learn language from kinder-garden to elementary school learning has become a must-do homework. In junior high school, high school exam-oriented education, the purpose of learning is take exam. However, the current status of society does not require mechanical students, but need the ability to think independently and have innovative talents. University can be said to be the last leg of everyone's study time. If you don't hurry to study during this time, everything is too late, so the habit of independent study is a habit that every student needs to develop.

Developing the habit of independent thinking and independent learning is the prerequisite for developing students' creative thinking. Einstein once said: "The general ability to develop independent thinking and independent judgment should be given priority to education. " Developing a good habit of independent thinking, will enable indispensable for people to discover new knowledge and is an essential bridge to the road to success. Similar problems occur in daily life, such as resilience and poor ability to solve problems independently. When faced with a problem like this we have to eliminate students' dependence and cultivate their independent thinking habits and abilities is the key to improving learning efficiency.

Independent and self-directed learning can improve the quality of students' learning at school. After testing, students with high grades are often those with strong independent self-learning ability, because independent and self-directed learning can promote students' deep understanding of what they have learned, which is consistent with the characteristics of deep learning

Second, the ability to learn independently is a necessary basic skill for innovative talents. Excellent talents have strong independence, self-reliance, and self-discipline. The famous mathematician Hua Luogeng said, "All creations and inventions are not taught by others, but by their own ideas, and by themselves, and continue to make progress."

Third, cultivating independent learning can help improve classroom efficiency

To sum up briefly, independent learning is a basic quality that contemporary college students must possess. It not only helps college students manage and actively control their learning activities, but also turns learning into independent and autonomous learning. It makes college students really feel the joy of learning, and it is conducive to stimulating their own initiative and fostering the spirit of innovation, which is suitable for the needs of social development.

THE ROLE OF SONGS IN LEARNING AN ENGLISH LANGUAGE

Sabdenbekova B. M.

*Supervisor: Bektemirova S. B.
al Farabi Kazakh National University*

Studying songs contributes to the formation of phonetic, lexical, grammatical and auditory components of language competence, as it creates a positive emotional mood in students. Traditionally, songs are used when learning a foreign language in high school. However, in this article they will be considered as a means of forming language competence among students of a language university. Teachers use songs when passing a specific lexical or grammatical topic, as well as when entering information of regional nature. The effectiveness of foreign language singing "increases dramatically if the content is somehow linked to the content of the material studied in the lesson" (Perkas, 2004)

Language and music are two sign systems; each of them is based on sound. Sounds, like communicative signals, carry and carry valuable information to people. Music, songs are an effective means of teaching a foreign language (Yu. E. Plotnitsky, 2003). Language, like music, has a certain structure and regulations. Phrases and sentences are built from words and notes; they have rhythm, size, rhyme. Language, like music, has four functions: it serves as a means of cognition, communication and expression of attitude to the world, is the guardian of national culture, acts as a tool for education, development and upbringing.

The role of grammar in a foreign language lesson cannot be overestimated. Many researchers claim that learning the grammatical side of speech is one of the most difficult aspects of learning a foreign language. Not knowing the procedures for constructing sentences of one or another foreign language - it's impossible to build a complete proposal to express your thoughts. Most often, students have problems and blockages with this particular side of language learning, because the grammatical structure of a foreign language is fundamentally different from the structure of their native language. The reason for this is the low motivation to learn the language, i. e. the lack of interest in this subject. Sometimes, those who know a foreign language at a good level lose interest in it due to the uniformity of the forms of work in the lessons.

Grammar of a foreign language with the help of authentic songs allows you to increase interest and motivation to learn the language, as well as find new forms of work in the lesson. Authentic material is material that has been created by a native speaker for other native speakers. It is not intended for educational use, however, as practice and our study show, can be used. The special methodological value of this material is that it contains ready-made phonetic, lexical and grammatical speech samples, which eliminates the need for students to independently construct these forms by translating from their native language. Often such forms are erroneous, due to differences in the systems of the native and foreign languages

As mentioned above, from this article we can understand that the use of songs in teaching English language is a productive way to support students' learning. Music not only brings diversity and novelty to the learning process and enhances motivation due to its emotional nature, but also contributes to the formation of the correct pronunciation. The role of songs in teaching a foreign language is great. The songs contain the most commonly used grammatical phenomena; Lyrics allow you to consolidate lexical and grammatical skills, contain a large amount of regional geographic information. The songs contain thematic vocabulary; with the help of songs, students begin to better perceive speech by ear, and they develop listening skills. Using and correctly applying songs in foreign language classes, we use all aspects of the language: from phonetic, lexical, grammatical to syntactic.

QUEST AS AN EDUCATIONAL – PEDAGOGICAL TECHNOLOGY

Tolybayeva G. R.

*Supervisor: Tausogarova A. K.
al Farabi Kazakh National University*

The article is devoted to the study of educational quest, which is considered as a modern and increasingly popular interactive form of teaching foreign languages. The article discusses the main components of the quest, provides an illustrative scenario for the implementation of the quest in an interactive form when learning a foreign language. The analysis of educational quest in foreign language classes as a pedagogical technology is carried out. The algorithm for constructing the quest is described, and a detailed review of the quests conducted in practice in terms of implementing the components of the goal of teaching foreign languages is provided. It is concluded that the educational quest that helps to expand the vocabulary of students in a foreign language and cultural information, teach students to search independently, apply the knowledge in their future professional activities, contributes to the development of meta – subject skills and foreign language competence.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Алимбаева А. Т.

*Научный руководитель: Смагуловой Ж. С.
КазНУ имени аль-Фараби
Университет КИМЭП*

В современной лингвистической науке наблюдается активный исследовательский интерес к изучению и анализу вопросов, раскрывающих особенности профессионального взаимодействия. Это связано с вовлечением всего научного пространства в единый процесс передачи знаний, где академическая коммуникация приобретает особый статус.

Вопросы академического дискурса стали привлекать внимание ученых с середины 1960-х годов и были направлены на изучение лингвистических особенностей языка науки (Barber, 1962; Halliday, McIntosh, Stevens, 1964). С тех пор работа в области анализа академического дискурса неуклонно растет и становится все более узкой, сосредоточиваясь на конкретных жанрах, поскольку изучались коммуникативные цели.

В силу сложной природы и множества характерных признаков ученые по-разному трактуют понятие академического дискурса. Но в целом, под академическим дискурсом понимается способ мышления и использования языка, который существует в академическом сообществе (Hyland, 2009).

Изучение академической коммуникации имеет большую традицию в американской и европейской научных парадигмах. Так например, на материале корпуса MICASE (Michigan Corpus of Academic Spoken English) был проведен целый ряд лингвистических исследований такими американскими учеными как А. Mauranen (2002), Е. Schleef (2009), R. Simpson (2004), J. M. Swales (2001, 2004, 2005). Системно академическую коммуникацию рассматривал британский ученый К. Хайланд (Ken Hyland), выделяя хеджинг в научно-исследовательских статьях (1998), прагматику академического метадискурса (1998), дискурсы учебных дисциплин и социальные взаимодействия в академическом письме (2004), метадискурс в академическом письме (2004), модель взаимодействия в академическом дискурсе (2005), англоязычный академический дискурс в глобальном контексте (2009). Среди западных ученых, рассматривавших академический дискурс, можно назвать таких исследователей как V. Zamel (1998), J. Hebb (2002), D. Tannen (2002), D. Biber (2006), T. Thonney (2011), J. W. White (2011), P. R. Lowenthal (2011), J. Flowerdew (2013) и др.

Активно занимаются изучением вопросов академического дискурса следующие российские ученые И. П. Хурыз, М. А. Сухомлинова, Л. В. Куликова, К. М. Шилихина, Н. Г. Бурмакина, Я. В. Зубкова, А. В. Бородин, О. Г. Ветрова, А. Ю. Цымбал, Н. Г. Бурмакина, Д. Р. Дроздова, Д. А. Копыленко.

В казахстанской науке вопросами дискурса занимались такие ученые как Э. Д. Сулейменова, Б. А. Ахатова, Т. У. Есембеков, Ж. К. Ибраева, К. Кенжеканова, Г. К. Сарсикеева, А. Н. Бокаева, А. Б. Халбеков, С. Иманбердиева, К. Есенова, С. С. Аубакирова, Г. Буркитбаева, А. С. Шыныбекова, Г. М. Азимжанова, К. О. Есенова, З. Ш. Ерназарова, Д. Алкебаева, З. К. Темиргазина. Имеются монография «Интегративная теория дискурса» Л. В. Екшембеевой, Г. К. Ихсангалиевой, М. Ш. Мусатаевой, а также учебные пособия «Дискурс-анализ в лингвистике» Л. В. Екшембеевой, Г. К. Ихсангалиевой, М. Ш. Мусатаевой и «Теоретические и методические аспекты изучения лингвистики текста и дискурса» М. Ш. Мусатаевой. Становится очевидным, что на сегодняшний день академический дискурс представляет собой развивающуюся область исследования, теоретические основы которой интенсивно пополняются работами специалистов из разных стран.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ҚОС СӨЗДЕРДІҢ СЕМАНТИКАСЫ МЕН ЖҰМСАЛЫМЫ

Дайрабекова Г. К.

Ғылыми жетекшісі: Малбақов М. М.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қос сөздер – екі сөздің бір-бірімен қосарлануы немесе бір сөздің қайталануы арқылы жасалып, бір лексикалық мағына беретін сөздер. Қос сөздер дефис арқылы жазылып, бір-бірімен салаласа байланысады. Қай-қай тіл болмасын, оның негізгі элементі – сөз. Тілдің дамып, күрделенуі сөздің дамып, күрделенуі мен тығыз байланысты.

Қазақ тіліндегі қос сөздерді сөздік қордағы ерекше категория ретінде барша ерекшеліктері мен жасалу модельдерін, функционалдыққа жеттілігімен тұрақты сөз тіркесіретінде қалыптасу заңдылықтарын саралап, зерделеп бере алсақ, алдымызға қойған мақсат-міндетімізді орындадық деп білеміз. Өйткені қос сөздер және оның сан алуан типтік, құрылымдық, семантикалық түрлері – бір тілде ғана емес, көп тілде қалыптасқан, тіпті жер жүзі тілдерімен тамырлас жатқан әмбебап құбылыс. Сондықтан қазақ тілінде қалыптасқан қос сөздер табиғатын тек өз аясында ғана шектеп, тұйық шеңберде қалдырмай, кемінде туыстас түркі тілдерінің фактілерімен салыстыра қарастырып, сол тілдік топтың аясындағы заңдылықтарын ашудың маңызы зор деп білеміз. Бұл әрекет жер жүзі тілдеріне ортақ әмбебап проблеманың шешілуіне де қажетті мәселенің бәрін болмаса да, бір шетін айқындайтыны сөзсіз.

Қазақ әдеби тілінің қалыптасуы мен оның нормалары туралы алғаш пікір айтқандардың бірі – профессор М. Балақаев. Ол әдеби тіл аздаған ақын-жыраулардың ауызша тараған шамалы өлеңдері тілімен шектеле қоятын жеңіл-желпі құбылыс емес, күрделі қоғамдық құбылыс дей келе, Абай, Ыбырай тұсынан әдеби тілдің басталатынын айтады. Демек, оған дейінгілердің барлығын М. Балақаев әдеби тілге жатқызбайды. Оның пайымдауынша: Әдеби тіл – жазба тіл. Жазба әдебиет арқылы тіл байлықтары, оның құрылысы сымбатты қалыпқа түсіп екшеленеді. Жазуы болмаған халықтың тілі әдеби тіл дәрежесіне көтеріле алмайды. Әдеби тіл деген ұғым халықтың жазу мәдениетімен тығыз байланысты [1. , 25–36].

Ал қазақ әдеби тілі мәселесімен ұзақ жылдар бойы арнайы айналысқан профессор С. Исаев әдеби тілдің басты белгісін тек жазумен, жазба әдебиетпен байланысты қарап, жазба әдебиет тілі ғана әдеби тіл бола алады дегенге келіспей: Тілдің әдебилігінің бірден-бір көрсеткіші – халықтың белгілі бір кезеңдегі қоғамдық рухани мәдениет өндірісінің құралы бола алуы, халықтың рухани байлығы, сөз өнерін жеткізудің, мәдени талап-тілектің қоғамдық көрінісі, мәдениет туындыларының құралы мен оны іске асырудың амалы бола алуы [2. , 27].

«XVIII – XIX ғғ. Қазақ әдеби тілінің тарихы» деген құнды еңбек жазған Р. Сыздықова өзінің әдеби тіл туралы ой-тұжырымын былай білдіреді: Әдеби тілдің ең басты белгісі – оның өңделген, сұрыпталған, нормаланған тіл болуы, бұл – бір. Қызмет жағынан сол халықтың өмірінде ұйымдастырушы, қоғам мүшелерінің басын қосуды сипаты, яғни жалпыға ортақ қасиеті болуға тиіс. Бұл – екінші меже. Әр нәрсенің, әр құбылыстың заты (мән-мәнісі, табиғаты) салыстыру арқылы, өзге нәрселердің, өзге құбылыстардың қарама-қарсысына қойылу арқылы таныла түседі. Әдеби тілді тану үшін оның қарама-қарсысына қойылатын басты құбылыс ауызекі сөйлеу тілі. Бұл – тілді әдеби деп тануға қажетті үшінші шарт. Әдеби тіл – қоғамның қолдану практикасында сыннан өткен, нормаларын қоғам санасы дұрыс деп қабылдаған тіл және ол нормалар барша үлгілерге ортақ болуы шарт. Бұл – төртінші сипаты [3. , 9].

Қорыта келгенде, қазақ тіліндегі көне түркі қос сөздері мәселесі тек бірлі-жарым ізденістер түрінде болмаса, толық зерттелмеген. Түркітану мен жалпы лингвистика ғылымында қос сөздер категориясын танып-білуге ерекше назар аударылады. Қос сөздер категориясының өзіндік бір ерекшелігі – көне де байырғы құбылыс болуына байланысты көптеген құрамдық бөлшектері күңгірттеніп, жеке қолданыстан шығып қалған «өлі элементтерге» айналуы. Оларды анықтау жүйелі этимологиялық ізденістерді, көптеген фоно-морфо-семантикалық құбылыстардың әсері мен заңды ықпалдарын айқындауды, тарихи-салыстырмалы тәсіл негізінде, түркі, парсы, монғол, тұңғыс-манжұр тіпті ағылшын тілдерінде де салыстыра және салғастыра зерттеулерді талап етеді.

ОНОМАСТИЧЕСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Кабытаева А. А.

Научный руководитель: Мадиевой Г. Б.

КазНУ им. Аль-Фараби

Сегодня мир преобразовался в единую систему, причина которой является всемирная глобализация. Глобальные преобразования характеризуются внедрением идеи открытого общества, глобальной экономики, интеграции культур и т. д. Это мир, где все становится общим, и стираются границы. Но другая сторона глобализации это – кризис идентичности. Проблема идентичности особо актуальна для многонационального Казахстана. Для нас особо важно в условиях полиязычия, поликультурности и под воздействием всемирной глобализации суметь сохранить свою национальную идентичность.

Говоря о проблеме идентичности, нужно уточнить, что мы понимаем под ней. Понятие идентичности сложно и многопланово. Согласно Г. Б. Мадиевой: «Имя символизирует идентичность индивида, то есть человек заявляет о своей идентичности с помощью имени. Имя часто отражает личные качества и характер человека, вызывает определенные образы. Ассоциируется с его носителем» [2].

По мнению российского ученого Г. Ф. Ковалева: «Идентичность в широком смысле может выражаться разнопланово и не единообразно. Можно говорить об идентичности личности, этнической идентичности, но можно рассматривать и идентичность временную, пространственную, морально-этническую и т. д.» [1].

Из вышеперечисленных трактовок идентичности, бурный интерес общество фокусируется на идентичности личности и пространства. А именно выражения национальной идентичности в антропонимах (личные имена, фамилии, прозвища людей) и топонимах (географические названия), где есть место определению происхождения и изменения имен. Ведь в именах людей, в названиях пространств сказываются все история нации. На сегодняшний день на территории нашей республики, в связи с всемирной глобализацией, антропонимы и топонимы имеют тенденцию полиязычия, где практический невозможно определить национальность. Тем самым мы вовлекаемся в процесс глобализации все глубже, но рискуем своей идентичностью.

В заключении, хотелось бы подчеркнуть, что показателями понятия «национальная идентичность» являются антропонимы и топонимы. Они являются самыми подвижными видами онимов, реагирующие на политические, социальные изменения, отражая тенденции исторического развития. В создавшихся условиях очень важно проследить взаимодействие онимов в условиях глобализации. На этом основании ономастику можно квалифицировать как одну из зон активной межкультурной интеграции, в которой важно сохранить национальную идентичность.

ПСИХОЛИНГВИСТИКАДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕСІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Нәбиева Г. С.

Ғылыми жетекшісі: Ибраева Ж. К.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қарым-қатынас теориясын зерттеу психолінгвистиканың ғылым ретіндегі басты нысандарының бірі. Психология және лингвистиканың тоғысуынан пайда болған бұл ғылым саласы қарым-қатынасты өзінше қарастырады. Психолінгвистика – тілді зерттейтіндіктен лингвистикалық пәндерге де, тілді психикалық феномен ретінде қарастыратындықтан психологиялық пәндерге де жататын кешенді ғылым.

Психолінгвистика аспектісінде қарым-қатынас нақты сөйлеу әрекетінің психологиялық және лингвистикалық жағын қарастырумен байланыста зерттеледі. Осыған сәйкес психолінгвистиканың зерттеу пәні, ең алдымен, адам әрекетінің арнайы түрі, сонымен қатар оның психологиялық мазмұны, құрылымы, түрлері, амалдары ретіндегі сөйлеу әрекеті болып саналады.

Коммуникация орнатуда қолданылатын негізгі құрал – сөйлеу. А. Е. Супрун атап көрсеткендей, біздің өміріміздің маңызды бөлігі сөйлеу әрекетіне толы, егер санап көретін болсақ, біздің өміріміздің жартысына жуығы немесе төрттен бірі сөйлеу әрекетінің қандай да болсын формаларынан тұрады.

Қазіргі ғылымда *сөйлеу* деп айтылым үдерісінің (сөйлеу әрекетін) өзін де, оның нәтижесін де (жадымен немесе жазумен тіркелген сөйлеу туындылығы) түсінеді [1, 398]. Әдетте, сөйлеудің сипаттамасы оның объективті өмір сүретін, әлеуметтік тұрғыдан бекітілген таңбалар негізі ретінде түсінілетін тілге (кодқа) қарама-қарсы қойылуы арқылы беріледі. Тіл мен сөйлеудің арасындағы айырмашылықтарды айқындауда әдетте тіл таңбалар жүйесі ретінде ұғынылады, оның бірлігі және олардың арасындағы қатынастар иерархиялық тұрғыдан тәртіпке келтірілген құрылымды көрсетеді, ал «сөйлеу» термині адамның коммуникативтік әрекетінің түрі ретінде қолданылады [2, 71].

Сөйлеу әрекеті сөйлеуді тудыру және қабылдау үдерістері ретінде психолінгвистикада сөйлеу әрекетінің негізгі (айтылым, тыңдалым, оқу, жазу) және көмекші түрлерінің жиынтығы болып саналады, олар ауызша, жазбаша түрде немесе ауызша-жазбаша түрде жүзеге асырыла алады.

И.А. Зимняя сөйлеу әрекетін сипаттай келе, сөйлеу әрекеті адамның қатынас жасау үдерісінде коммуникативтік-танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған тұжырымдалған және тұжырымдалмаған ойын тіл арқылы беру немесе қабылдаудың белсенді, мақсатты бағытталған, уәжделген, заттық (мазмұндық) үдерісі болып табылады деп көрсетеді. Н.И. Жинкин мен И.А. Зимняяның жұмыстарында сөйлеу әрекетінің психологиялық механизмдерінің тұтас ғылыми тұжырымдамасы берілген, олардың негізгілері ой қорыту, сөйлеу жадысы, сондай-ақ сөйлеуді болжау механизмдері болып табылады [2, 98].

Сөйлеу қарым-қатынасы екі немесе одан да көп адамның арасында жүзеге асырылады, олардың әрқайсысы белсенділік иесі болып табылады. Сөйлеу қарым-қатынасы әрқашан екіжақты болып келеді. Адамның кез келген әлеуметтік белсенділігі ретінде ол әлеуметті және мақсаты бағытталған. Сөйлеу қарым-қатынасының көріну формасы әңгімелесушінің сөйлеу әдебі, ал мазмұны – сөйлеу әрекеті.

МЕДИАСӨЙЛЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Куралова А. Т.

Ғылыми жетекшісі: Момынова Б. Қ.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Түрлі мәдени шаралар мен жаһанды селт еткізер жаңалықтарды халыққа жеткізуде медиакөңістіктегі медиасөйлеудің маңызы өте зор. Телеарналарда жүргізілетін сұхбаттар мен бағдарламалар барысында журналисттер ойды анық жеткізу үшін сөйлеу әдебіне аса мән беріп, өздерінің алға қойған мақсаттарына жету жолында білімдері мен біліктіліктерін қызмет талаптарына сай, айқын көрсетуге тырысады.

Медиа – 1. Бұқаралық қоғамдық ақпаратты тарату құралдарының ағылшын-америкалық атауы. 2. Ақпарат жасау, жазу, көшіру, көбейту, сақтау, тарату, қабылдау және субъект (агенттік автор) пен объект (көпшілік аудитория, адресат) арасында орынмен алмасуды жүзеге асыратын техникалық құралдар.

Медиалингвистика – лингвистиканың бұқаралық ақпарат құралдарында немесе баспа, аудиовизуалды және желілік бұқаралық ақпарат құралдарында қызмет ететін қазіргі заманғы бұқаралық коммуникацияны зерттейтін саласы. Қазіргі уақытта медиалингвистика саласында тек қана бұқаралық ақпараттар тілі ғана емес, медиасөйлеу мәдениеті де зерттелуі қажет.

Л. М. Астерман қазіргі әлемдегі медиабілімнің маңыздылығы мен басымдығын айқындайтын жеті себебін негіздеп берді: 1) Медианы тұтынудың жоғарғы деңгейі және қазіргі қоғамда бұқаралық ақпарат құралдарының шектен тыс көптігі. 2) Медианың идеологиялық маңыздылығы, өнеркәсіптің саласы ретінде аудиторияның санасына ықпалы. 3) Медиаақпарат санының жылдам өсуі, оны басқару және тарату тетіктерінің күшеюі. 4) Негізгі демократиялық процестерге медианың ену интенсивтілігі. Медиабілімді арттырудағы кітаптың рөлі. 5) Барлық салада визуалды коммуникация мен ақпарат маңыздылығының артуы. 6) Болашақ талаптарға сәйкес бағдарланған студенттерді оқытудың қажеттілігі. 7) Ақпаратты жекешелендіруде ұлттық және халықаралық процестердің ұлғаюы. [2].

Осы бағыттағы қолданысқа жаңадан енген сөздерге байланысты терминдер сөздігі мен ана тіліміздегі масс медиа және телекоммуникация саласын одан әрі жетілдіруге арналған әдістемелік, оқу құралдары көп жазылып, жарияланып отырса, сол еңбектерді журналисттеріміз үнемі оқып, эфирден сөйлеу және тікелей репортаждар жүргізу кезінде де осы еңбектерді пайдаланса, тілдік нормалардың сақталуына және медиасөйлеу мәдениетінің дамуына үздіксіз үлес қосар еді.

ЖОО-ДА ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ТЕРМИНОЛОГИЯ ЖҮЙЕСІ

Өтемғалиева Н. А.

Ғылыми жетекшісі: Бектемірова С. Б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы білім беру жүйесіндегі терминология, соның ішіндегі ЖОО терминдері соңғы он жылдықта үлкен өзгеріске ұшырады. Арнайы кәсіби тілдесудің пайда болуы адамзат қоғамының дамуымен тікелей байланысты. Қызметтік үдеріс барысында арнайы кәсіби тілдесу жүзеге асырылады. Сөз-термин – әрқашан кәсіби ойлау мен арнайы кәсіби тілдесудің нәтижесі және құралы болып табылады. Академиялық терминологияның өзгеріске ұшырау себептері бірнеше. Жалпы адамзат қоғамында ғылым мен техниканың дамуы жер бетіндегі түрлі мемлекеттердің бір-бірімен кәсіби қарым-қатынас жасауына, яғни тікелей жаһандануға алып келді. Мемлекеттер арасындағы түрлі салалардағы байланыстар білім жүйесіне де өз әсерін тигізді. Оның айқын мысалы ретінде ҚР ЖОО-ларының Болон үдерісіне көшуін айтуға болады.

Лингвистикалық тұрғыдан алғанда ЖОО терминологиясы терең ғылыми зерттеуді қажет етіп отыр. Академиялық терминдерді зерттеудегі өзекті мәселелердің бірі – академиялық терминдердің лексикографиялық еңбектерде берілуі, яғни кейбір терминдердің ЖОО ресми құжатында берілген анықтамасы мен сөздіктерде берілген анықтамасы бір бірімен толық сәйкес келмей жатады. Мысалы, *силлабус* терминінің әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Академиялық саясатында берілген анықтамасы: «*силлабус (syllabus)* – оқитын пәннің сипаттамасын, мақсаттары мен міндеттерін, оның қысқаша мазмұнын, оның үйрену тақырыбы мен ұзақтығын, өзіндік жұмыс тапсырмаларын, кеңес беру уақытын, білім алушылардың білімін тексеру кестесін, оқытушы талаптарын, бағалау өлшемдерін қамтитын оқу бағдарламасы және әдебиеттер тізімін көрсететін пәннің оқу бағдарламасы» және Macmillan Dictionary сөздігінде берілген анықтамасы: «a list of the main subjects in a course of study». Сонымен қатар, ЖОО-да қолданылатын терминдердің құрылымы мен жүйесі, ЖОО-дағы терминдердің лексика-семантикалық топтастырылуы, ЖОО-дағы терминдердің компоненттік құрылымы, академиялық терминдердің лингво-прагматикалық қолданысы мәселелері де өте маңызды.

Лексикографиялық тұрғыдан алғанда академиялық терминдерге арналған сөздік шығару мәселесі маңыздылығы жағынан алдыңғы қатарлардан орын алады, себебі тап қазіргі кезеңде ЖОО академиялық терминдерін белгілі бір жүйеге түсіріп, шығу төркінін көрсете отырып жазылған қазақ тілінде түсіндірме сөздіктер жоқтың қасы. Мұндай түсіндірме сөздіктер академиялық ұтқырлық, шетелдік ғылыми тағылымдама, шетелдік тәжірибе алмасу бағдарламалары (студенттік алмасу, оқытушы-профессорлық құрам алмасу) арқылы еуропалық университеттерде білім алушылар үшін құнды жөнсілтер болып табылады, өйткені Болон үдерісі арқылы тілімізге еніп жатқан терминдердің кейбірі ағылшын тілінен қазақ тіліне аударылуда (*academic calendar* – академиялық күнтізбе, *academic backlog* – академиялық қарыз), ал кейбірі аудармасыз сол күйінде қолданысқа енуде (*credit* – кредит, *adviser* – әдвайзер). Бұл құбылыс нәтижесінде қазақ тіліне жаңадан енген академиялық терминдердің бейімделу мәселесі туындайды және өз кезегінде ғылыми зерттеуді қажет етеді.

ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЛИНГВОМӘДЕНИ СӘЙКЕСТІЛІК

Асабаева А. М.

Ғылыми жетекшісі: Мусабекова У. Е.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Жаһандану, жаһандық экономикадағы интеграция, заманауи акпараттық технологиялардың дамуы мен әр түрлі салалардың компьютерлендірілуі – заманымыздың бұлжымас талаптарына айналды. Сонымен қатар Қазақстан секілді 130-дан астам ұлттар мен ұлыстарды біріктірген еліміз халықтардың ұлттық бірегейлігін сақтай отырып, этникалық және әлеуметтік топтардың арасындағы жаңа құндылықтар мен өзара түсіністікті тұрақты дамытуды қамтамасыз етуді басты назарға қойған. Тіл барлық сәйкестілік түрлерінің ішінде мәдениаралық өзара әрекеттесудің жетекші құралы болып табылатындықтан, лингвомәдени сәйкестілікті қарастыру және оның жеке тұлғаны қалыптастырудағы лингвистикалық факторын нақтылау маңызды мәселе болып табылады. Тілдік қоғам және ондағы адам тілдегі мәдениетті тасымалдаушы. Адам өзінің мәдени сәйкестілігін белгілі бір мәдениетке, субмәдениетке жататындығын сол мәдениет шеңберінде сезінеді. Мұндай сезіну жеке адамның тілдік санасында қалыптасады және оның коммуникативті мінез-құлқынан көрінеді. Қазақстан секілді қазақ және орыс тілдері қатар өмір сүретін билингвалды ортада бұл сәйкестілік қалай көрініс табады?

Сәйкестілік ұлттық парадигма негізінде, яғни ұлттық-тарихи, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-мәдени, саяси, мәдени және басқа да салалар тоғысында қалыптасады. Оның мазмұнына ұлттық мәдениеттің белгіленген белгілері, этникалық ерекшеліктер, әдет-ғұрыптар, нанымдар, мифтер, моральдық императивтер т. б. кіреді. Бұл «ұлттық сипат» ұғымымен тығыз байланысты: адамдардың өздері туралы, олардың әлемдегі орны туралы ойлары. Өз кезегінде ұлттық сәйкестілік ішкі және сыртқы компоненттерді біріктіреді. Ол үшін сыртқы және ішкі, форма мен мазмұнның, көрініс пен мәннің сәйкестігі ерекше маңызды. Жеке сәйкестіліктің ішкі мағынасы маңызды сәйкестікті, туыстық қатынасты, жалпы негізді, бір бастауды білдіреді [1]. Этникалық сәйкестендіру – бұл белгілі бір этникалық қауымдастыққа сілтеме жасай отырып, адамның этникалық өзін-өзі анықтауының саналы әрекеті. Ұлттық бірегейлік кез келген қоғамның ішкі интеграциясының шарты болып табылатыны да маңызды. Ұлттық бірегейлік – бұл ұлттық мемлекеттің тірегі, оның айрықша белгісі [2].

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында ұлттық-мемлекеттік құрылыстың екі негізгі стратегиясы және сәйкесінше ұлттық бірегейліктің үстем модельдері анықталды. Бірінші стратегия азаматтығының ортақтығына негізделген көпұлтты қоғамнан біртұтас қазақстандық ұлтты қалыптастыруға бағытталған, екінші стратегия қазақтардың ұлттық ерекшелігіне байланысты [3]. Сәйкестендіруді бұл жерде әуелден жеке адамға тән қасиет ретінде емес, әлеуметтік өзара әрекеттесу үдерісінде қалыптасатын қатынас ретінде қарастырылуы керек деп ойлаймыз. Осылайша, ұлттық бірегейлік – бұл ұлттың және тұтастай алғанда оның әрбір өкілінің лайықты өмір сүруінің қажетті шарты. Жаһандану жағдайындағы сәйкестіліктің беріктігі объективті (ұлттық сипат) және субъективті (менталитеттік) компоненттерге байланысты. Ұлттық сананы нақтылау, жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауы және өзіндік бағдары ұлттық бірегейлікті нығайтудың ең тиімді әдісі ретінде қарастырылуы керек.

К ВОПРОСУ О ФУНКЦИОНИРОВАНИИ МОЛОДЕЖНОГО СЛЕНГА В КАЗАХСТАНСКОМ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Утесбаева Б. К.

*Научный руководитель: Сансызбаевой С. К.
КазНУ имени аль-Фараби*

В настоящее время жаргонная лексика массово используется широкими группами пользователей языка независимо от социальной, профессиональной, территориальной принадлежности и условий коммуникации. Учёные-лингвисты говорят о возникновении в конце XX века нового явления в русской речи – общего жаргона, под которым понимается «тот пласт современного русского жаргона, который, не являясь принадлежностью отдельных социальных групп, с достаточно высокой частотностью встречается в языке средств массовой информации и употребляется всеми жителями большого города, в частности образованными носителями русского литературного языка» [RozinaR. I., 1999]. Слова-жаргонизмы утрачивают признак корпоративной принадлежности, т. е. распространённость в речевой практике каких-либо определённых групп общества. При этом они до сих пор являются отличительными признаками социолектов – замкнутых лексических субкультурных сообществ [RudenkoM. Y. , 2016] [Gevorgyan A.S. , 2017].

Проникновение жаргонных слов в широкоупотребимую публицистическую и разговорную речь происходит в естественном процессе смены поколений. Размыванию границ между социолектами способствует всеобщее распространение интернет-технологий, в особенности социальных сетей и видеохостингов (таких как YouTube). Молодое поколение, активно используя данные сервисы, обменивается сленговыми словами и выражениями, способствуя их вхождению в разговорную норму русского языка вне зависимости от их географического положения.

В тоже время под воздействием различных факторов формируются региональные особенности. Основным фактором формирования региональных молодёжных социолектов является воздействие и взаимодействие с другими языками. На социолект казахстанской молодёжи оказывают влияние:

1. общий социолект русскоязычной молодёжи;
2. казахский язык;
3. английский язык;
4. интернациональные идеограммы (эмодзи).

Сленг молодёжной среды является привлекательным для СМИ не только в связи с направленностью изданий, желанием быть ближе к аудитории и содержащейся в них рекламе, но и в силу его живого, образного, экспрессивного, насыщенного чувствами и эмоциями характера, также данное явление распространено в силу желания издателей соответствовать «языковому вкусу эпохи» [KostomarovV. G. , 1999].

К особенностям употребления жаргонизмов в молодёжном медиаконтенте можно относиться по-разному. Чаще всего, использование сленга в современной публицистике в целях придания речи экспрессивности и чувства соответствия сегодняшнему дню бывает весьма удачным и эффективным.

Молодёжный сленг – широко распространенное явление, который постепенно воспринимается и усваивается русским литературным языком и проникает во все сферы, в том числе в публицистический стиль. Изменения в языке – это естественный процесс, отражающий основные направления развития современного русского языка, обусловленные технологическими, социально-политическими, культурными и экономическими условиями и факторами влияния социума наших дней. Сленг является интереснейшим социолингвистическим феноменом. Его изучение необходимо для дальнейшего развития науки социолингвистики и комплекса других филологических наук, занимающихся исследованиями в области русского языка, а также в процессе преподавания русского языка в организациях образования.

**РУССКОЕ И КАЗАХСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО
(НА МАТЕРИАЛЕ АССОЦИАТИВНОГО АНАЛИЗА КОНЦЕПТОВ
«МУЖЧИНА» И «ЖЕНЩИНА»)**

Спанбек А. Н.

Научный руководитель: Сансызбаевой С. К.

КазНУ имени аль-Фараби

В работе представлены результаты ассоциативного эксперимента, в котором осуществлены когнитивные и лингвокультурные анализы концептов «мужчина» и «женщина» по данным опроса респондентов. Выявляются когнитивные и лингвокультурные признаки концептов «мужчина» и «женщина», посредством чего определяется смысловое наполнение концептов. Целью эксперимента было составление ассоциативного поля концептов «мужчина» и «женщина» в русском и казахском языках, а также классификация и анализ полученных реакций.

Русская и казахская языковые культуры имеют свои особенности и определенную общность. Исследование национальной концептосферы, в этом случае, является одним из способов выяснить уникальность и универсальность данной культуры. Среди различных экспериментальных исследований по выявлению специфики образов сознания носителей той или иной культуры особое место занимают так называемые ассоциативные нормы, которые выявляются в результате обработки массовых экспериментов, проводимых по методике свободного ассоциирования. Применение ассоциативного эксперимента объясняется тем фактом, что концепт тесно связан с ассоциативным пространством или полем имени, проявляясь в нём. Материалом являются данные, полученные в ходе экспериментального исследования.

В работе проанализированы результаты ассоциативного эксперимента на слова-стимулы «мужчина» и «женщина» в обеих культурах. Результаты эксперимента дали возможность выявить особенности русского и казахского мировосприятия. В результате ассоциативного эксперимента нам удалось выяснить ассоциации, которые складываются у представителей русской и казахской культуры через речь и мышление или опыт.

В заключении обобщаются основные результаты ассоциативного эксперимента, делаются выводы о русском и казахском мировосприятии, выявляются роль мужчины и женщины в обществе.

ПОСМОДЕРНИЗМНІҢ БІР БЕЛГІСІ – ИНТЕРТЕКСТУАЛДЫЛЫҚ

Икромов А. А.

*Ғылыми жетекшісі: Бисенғали З-Ф. Қ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Интертекстуалдылық қазіргі заманғы көркем әдебиеттің ажырамас бір бөлігі болғандықтан, көркем мәтінді талдау барысында бұл құбылыс назардан тыс қала алмайды. Интертекстуалдылық дегеніміз – нақты шығармамен уақыты жағынан бұрын түзілген немесе уақыты жағынан кейін түзілетін көркем шығарма арасындағы қарым-қатынасты оқырманның қабылдауы. Міне осындай шығармалар бірінші шығарманың интертекстуалдылығын құрайды. Тар мағынада «мәтін ішіндегі мәтін» деп түсіндіріледі. Дәл осы элементті мәтінаралық байланыстардың әлеуетін өз шығармашылығында сәтті қолданған авторлар қатарында М. Мақатаев, Қ. Шаңғытбаев, Ж. Жақыпбаев, Е. Раушанов, Г. Салықбай, Ғ. Жайлыбай, С. Ақсұңқарұлы сияқты белгілі ақындар мен прозашы М. Мағауин, Д. Исабеков, Т. Әбдіков, О. Бөкей, Р. Мұқанова, Қ. Әбілқайыр, М. Қосынды атауға болады. Қалай болған күнде де, мерзімі жағынан бұрын пайда болған мәтіндер мен кейін жазылған мәтіндер арасында байланыстар барлығы және алғашқылардың семантикасы соңғыларына түрлі деңгейде әсер ететіні көптеген пікірлерден айқын байқалады. Дидар Амантайдың пікірінше, «Қай тақырыпта қаламыңызды қалай сілтесеніз де, қазір алайда, ешкімді таң қалдыра алмайсыз. Барша алабөтен озып шыққан кітап оқырманға тек басқа кітаптар жайында ғана әңгіме қозғайтын секілді және сол ізденімпаз қаламнан туған кез-келген кітаптың мазмұны басқа кітаптардың мазмұнынан құралатын тәрізді», яғни мәтін жазылмайды, мәтін әр алуан авторлардың мәтіндерінен құрастырылады. Шығармаларында интертекстуалды байланыстарды көп пайдаланатын автордың бірі – Нәзира Бердалы. Біз дипломдық жұмысымызда ақынның «Ар-әлем» жинағына енген шығармаларын талдаймыз. Ақын шығармаларында интертекстуалық байланыстардың ішінде реминисценция, аллюзия, цитата көп ұшырасады.

Шынымен-ақ шынайы махаббат деген
«Қарамаулардан осылай жаралады» ма?

«Сезбейсің, жаным...» жас болып

Арманым ақты

Түн келді тағы, нән қала шамдарын жақты

Көктем келген күн.

Қайтадан қар жауып жатты [32, 11].

Ақынның бұл туындысы арқылы Мұқағали Мақатаевтың «Ғашықпын» деген өлеңін еске түсіреді. Бірақ мұнда автор танымал өлең жолдарды тек пайдаланып қана қоймайды.

Шәміл-ау білесің бе?

Шын махаббат осылай қарамаудан жаралады, – деген ақын Мұқағалидың өлеңі претекст ретінде ала отырып, екінші мәтін жасаған. Өлеңді тек дайын күйінде пайдаланып қана қоймай, репродукциялап, өзіндік реңк, мәнер қосқан. Оқырман қиялында, жүрек түкпірінде қалған дүниені жаңғыртқан.

Интертекст термині постмодернизм бағытымен қатар еңсе де, басқа да ағым-бағыттарда кездеседі. Қазақ әдебиетінде постмодернизм бағытына ғана тән ерекшеліктер көркем шығармаларда көптеп ұшырасады. Бірақ таза интертекстуалды элементтерге құрылған шығармалар некен-саяқ, тіпті жоқтың қасы. Автор шығармасында мақсатты, саналы түрде мәтінаралық байланыс жасамайды, кейде автордың өзі ертеде жазылған мәтіндермен байланыс құратын екінші туынды (вторичный) мәтін жасап жатқанын аңғармай, байқамай қалады. Автордың прозалық шығармаға поэзиялық мәтіндердің интертекст болып енуі бірден көзге түседі. Ал поэзиялық туындыларда келтірінді құрылымдарды, яғни мәтінаралық байланыстарды ажырату оңайға түспейді. Себебі, поэзиялық шығармаларда келтірінді құрылымдардың берілуі өзгеше. Олар тырнақшамен немесе тырнақшасыз дәйексөз түрінде де келуі мүмкін. Кез келген шығармаға енген келтірінді құрылым шығарманың тиянақталуына, тұтастығына әсер етеді.

THEORETICAL BASIS AND DETERMINATION OF THE TERM EPONYM

Meshitbayeva N. I.

Supervisor: Taubayev ZH. T.

Al Farabi Kazakh National University

As the sciences develop, the need for new designations for newly discovered elements of scientific knowledge grows. One of the traditional ways of completing the scientific vocabulary dating back to the earliest periods of the formation of sciences is the use of eponymous terms, hence the terms derived from proper names.

The first dictionaries of eponyms appeared only in the middle of the 20th century. They were monolingual dictionaries, medical eponyms, phrases, and then the terms of other areas of knowledge, but there were no single-word eponyms in them at all or they only met occasionally. But the main thing is that the authors of these dictionaries openly indicate that «they do not claim to have a scientific approach to the study of eponymous terms, setting as their main goal the creation of entertaining literature for a wide user» [1, 152]. Only in the current century have been created unilingual eponymous dictionaries of a systematizing type with scientific etymologies of terms and phrases. For example, the dictionary of M. G. Blau «Судьбаэпонимов. 300 историй происхождения слов» («The fate of the eponyms. 300 stories of the origin of names: a reference dictionary»).

The term "eponym" in science is ambiguous. The primary meaning of the term is associated with antiquity. In ancient Greek cities there were statues of eponyms – gods, emperors and heroes of myths. Namely, the names of the people holding posts were used to name the year until a unified calendar was introduced: the month of August in honor of Emperor Augustus, the month of July by the name of the consul, and then Emperor Julius Caesar.

Eponyms are most actively encountered in medical, sports, geographical and scientific terminology. However, the phenomenon of eponymy to one degree or another can be found in any branches of social activity. Eponyms (Greek eponymos – giving its name) carry the name of any phenomenon (for example, illness), a process or some method named after a person who first discovered, invented or described them. We can take Fedchenko glacier as a great example of eponym. Fedchenko Glacier – a huge glacier located in the Pamir Mountains, first noticed in 1878 by Russian naturalist and researcher Alexei Pavlovich Fedchenkov (1844-1873), who studied anthropology and ethnography [2, 121].

Meals of Russian cuisine can be seen not only in the menu of Russian restaurants, but also in restaurants of European, American and even Asian countries. For example, the meal beef stroganoff, known to all Beef Stroganoff, which is prepared from small, longitudinal slices of beef, slightly fried (French cuisine technology) and then stewed in sour cream sauce (Russian cuisine reception). The meal is named after the Russian statesman and famous diplomat of the nineteenth century – Grigory Alexandrovich Stroganov.

An analysis of studies on the eponymous problem showed that in the majority eponyms are terms. The eponymous scientific terms are an integral part of the linguistic picture of the world in various areas of communication and, as a result of this, form a wide range of scientific terminology. In addition, eponyms are an interesting layer of vocabulary in all languages of the world, since this is a kind of common link, connecting vocabulary of different languages.

ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ КИНО ӨНЕРІНДЕГІ КӨКБӨРІ БЕЙНЕСІ

Борибаева Д. Д.

Ғылыми жетекшісі: Салханова Ж. Х.

Т. Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы

Көк бөрі бейнесі Әлем әдебиетінің інжу-маржаны «Қорқыт ата кітабында» да ұшырасады. Көк бөрі бейнесі ауыз әдебиетінде хандар мен батырлардың ұлылығын, ерлігін суреттеуде бірден-бір теңестіріле көрсетілген бейне.

Қазақтың эпостық жырларында бөрі бейнесі ылғи да ұнамды сипатта алынып, жауға жалғыз шапқан батырдың асқан ерлігін суреттеу мақсатында қолданылады. Қазақ эпостарында Көк бөрі ерлік пен батырлықтың баламасы ретінде алынған.

Басқа да түркі халықтарының эпостары мен ертегілерінде де Көк бөрінің өзіндік бейнесі сомдалған. Ертегілерде қасқыр мен адам қарым-қатынасын бейнелеу эпостық жырлардан өзгешелеу құрылған. Қиял-ғажайып ертегілердегі қасқырлар басты кейіпкерлермен адамша сөйлесіп, достасып жүреді. Қиын-қыстау кезеңде адамға жол көрсетіп, түрлі кедергілерді жеңіп, арман-мақсатына жетуіне көмектеседі. Татар халқының ертегілерінде бас кейіпкер қиналған кезде әдемі жас жігітке айналып отыратын қасқыр бейнесі жиі кездеседі.

Түркі халықтарының фольклорында Көк бөрі туралы аңыздарды да көптеп кездестіреміз. Қырғыздар мен түркімендердің аңыздарында Көк бөрі ұрпақ таратушы Ана ретінде көрінеді.

Көк бөрі бейнесі түркі халықтарының мақал-мәтелдерінде, қанатты сөздерінде үлкен орын алған. «Ер азығы мен бөрі азығы жолда», «бөрі арықтығын білдірмес, сыртқы жүнін қампайтар», «қасқыр да қастық қылмас жолдасына», «қасқыр ішігі бар кісі жолдасының тоңғанын білмес», «қасқыр қартайса да бір қойға күші келеді», «өлі бөріні ит аттамас» деген қазақ халқының мақал-мәтелдерінде бөрі бейнесі, мінез-құлқы жан-жақты ашылған.

Көк бөрі бейнесі қазақ көркем киносын да айналып өтпеді. Әр жылдары жарық көрген қазақ киноларындағы Көкбөрі бейнесін қарастыратын болсақ, ең алдымен жазушы М. Әуезовтің «Көксерек» шығармасы желісімен түсіріліп, көрерменге жол тартқан «Көксерек» көркем фильмінен бастау алады десек қателеспейміз (режиссері Т. Океев, 1973 ж). Фильмдегі қасқыр бейнесі арқылыққағамдағы қорлық, еріксіздік, айрылу, суық, қатігездік көрінсе, екінші жағынан, қанша жақсылық жасап, мәпелегенмен, жыртқыштың аты – жыртқыш. Әрбір тіршілік иесінің өз қалыптасқан тұрмыс-тіршілігі бар. Бұл жерде Көксерек те өз болмысына салып, озбырлыққа, зұлымдыққа барады.

Балаларға арналған «Адамдар арасындағы бөлтірік» фильмі (режиссері: Т. Теменов, 1988ж) бала мен бөлтірік арасында аса күрделі қарым-қатынасқа құрылған туынды. Басты кейіпкер Саматтың қураған бұталар арасынан көзге әрең түсетін қасқыр апанынан бөлтірікті алып, үйіне әкеледі. Қайда жасырарын білмей басы әбден қатады...

Осы аталған көркем фильмдердің қатарын келесі туындылар толықтырады: әпсана жанрында түсірілген «Аңшы» фильмі (режиссері: С. Апырымов, 2004 ж). Ондағы бала мен бөрінің, тау-тас пен даланың, аспанда қалықтай ұшқан құстың бейнесі жинақтала келе, аңшы рухының еркіндігін, мүмкін арманын меңзейді. Киношығармадағы бөрінің бейнесі еркіндіктің символы қызметін атқарады. «Келін» фильмінде (режиссері Е. Тұрсынов, 2009 ж) келін мен енесі өмір сүріп жатқан үйдің айналасында үнемі пайда болатын қасқырдың бейнесі арқылы ежелгі түрікілерден келе жатқан аңыздың сарыны аңғарылады. Фильмнің соңында кейіпкерлер сол қасқырдың сүтімен дүниеге келген нәрестені асырайды. «Аңшы бала» фильмі (режиссері Е. Нұрмұхамбетов, Б. Елубаев, 2012 ж). Он екі жасар қалалық бала Қамбарды ата-анасы жазғы демалыста атасы мен әжесіне жібереді. Самал және басқа да өзімен жасты балалармен танысу, өзенде шомылу, түнгі алау отына пісірілген картоп, жұлдызды аспан астындағы қорқынышты әңгімелер. Түндердің бірінде қашарға қасқыр шабуылдап, Самал асырап жүрген лақты өзімен алып кетеді. Қамбар қасқырды өлтірмек болады. Ересектер тойға кеткенде, ол Самалмен бірге қасқырды аулауға шығады. «Шал» фильміндегі (режиссері Е. Тұрсынов, 2012 ж) қасқырдың көркемдік бейнесі бүгінгі адамдардың адами қасиеті мен ниетін, рухани дінгегін, өмір, ұрпақ туралы пәлсапалық толғаныстарын айқындау үшін қызмет етеді. «Көкжалдар» фильмінде (режиссері Е. Рақышев 2017ж) Көк бөрі бейнесі арқылы жастардың рухын, санасын оятумен қатар, қасқырдың текті мінезі мен қазақтың асыл қасиеттерін дәріптеген.

Қорыта келе, Көк Бөрінің бейнесі біржақты қарастырылмайды. Кейде ол аңыздың сарынын еске түсірсе, кейде бүгінгі күнмен астарласып, қабысып жатады.

TECHNOLOGY OF CRITICAL THINKING DEVELOPMENT IN ENGLISH LANGUAGE LESSONS

Zholay B.

Supervisor: Sagimbayeva J. E

Eurasian National University after L. N. Gumilyov

According to modern requirements for education, the main aim of schools is the modernization which involves the orientation of education not only on the acquisition of a certain amount of knowledge by the student, but also on the development of his personality, his cognitive and creative abilities. A comprehensive school should form an integral system of universal knowledge, skills, and experience of independent activity and personal responsibility of students, that is, key competencies that determine the current quality of educational content. It is extremely difficult to motivate a modern student to cognitive activity, to find a way to the goal in the field of information and communication. This is because children often experience serious difficulties in perceiving educational material in all school subjects. The reason for this is the insufficient level of development of thinking and, above all, critical thinking. And this is very important for a person in the modern world, which is entering a new age with a new look of cognitive culture, for which "person reproducing" is outdated and uninteresting concept. In addition to reproducing activity, there is another type of activity, namely combining or creative activity [1].

One of the most interesting modern technologies in the field of education that allows you to develop these competencies is the technology for developing critical thinking. Critical thinking, helps a person to determine their own priorities in personal and professional life, assumes individual responsibility for making choices, increases the level of individual culture of working with information, forms the ability to analyze and make independent conclusions, predict the consequences of their decisions and be responsible for them, allows you to develop a culture of dialogue in joint activities. These factors determine the relevance of the technology for developing critical thinking [2].

A student who is able to think critically, has a variety of ways of interpreting and evaluating an information message, able to identify contradictions in the text and proves his point of view, relying not only on logic, but also on the views of the interlocutor. Such student feels confident in working with different types of information and can effectively use a variety of resources.

The formation of critical thinking involves creating a basic attitude to yourself and the world, which implies a variable, independent, meaningful position. This position significantly increases the reliability of education – because it becomes conscious and reflective and increases the communicative potential of the individual.

Thus, the relevance of using the technology for developing critical thinking is as follows:

- inability to apply the knowledge and skills acquired by students in school in real life situations;
- lack of motivation for students to cognitive activity, to find a way to the goal in the field of information and communication;
- insufficient level of individual culture of working with information;
- inability to analyze and draw independent conclusions, predict the consequences of their decisions and be responsible for them;
- students' inability to determine their own priorities in personal and professional life
- insufficient level of culture of dialogue in joint activities [3].

There is a wide variety of opinions and assessments about the concept of "critical thinking": on the one hand, it is associated with negative, since it involves a dispute, conflict; on the other hand, it combines the concepts of "critical thinking", "analytical thinking", "logical thinking", "creative thinking", etc. Although the term "critical thinking" has been known for a long time from the works of such famous psychologists as J. Piaget, J. Brunner, L. S. Vygotsky, in the professional language of teachers-practitioners in Russia, it began to be used relatively recently.

Today, in various scientific studies, you can find a definition of the term "critical thinking". J. A. BRAUS and D. Wood define it as intelligent reflexive thinking focused on deciding what to believe and what to do. Critics try to understand and realize their own "I", to be objective, logical, and try to understand other points of view. Critical thinking, in their opinion, is the search for common sense and the ability to abandon one's own prejudices. Critical thinkers are able to come up with new ideas and see new opportunities, which is very important when solving problems.

D. Halpern defines critical thinking in her work "Psychology of critical thinking" as directed thinking, it is characterized by balance, logic, and purposefulness, it is distinguished by the use of such cognitive skills and strategies that increase the probability of obtaining the desired result [4].

With all the variety of definitions of critical thinking, you can see in them a close meaning that reflects the evaluative and reflexive properties of thinking. This is open thinking that does not accept dogmas, developing by applying new information to life's personal experience. This is what makes it different from creative thinking.

Critical thinking is the starting point for the development of creative thinking, they develop in synthesis, which is mutually conditioned.

Can anyone think critically? Piaget wrote that by the age of 14-16, a person has reached a stage when the best conditions are created for the development of critical thinking. However, this does not mean that these skills are developed in each of us to the same extent.

In order for the student to use his critical thinking, it is important for him to develop a number of qualities, among which D. Halpern highlights:

1. Ready for planning. Thoughts often arise randomly. It is important to arrange them, to build a sequence of presentation. Orderliness of thought is a sign of confidence.

2. Flexibility. If the student is not ready to accept the ideas of others, he can never become a generator of his own ideas and thoughts. Flexibility allows you to wait for judgment until the student has a variety of information.

3. Persistence. Often, when faced with a difficult task, we postpone its solution for later. By developing perseverance in straining the mind, the student is sure to achieve much better results in learning.

4. Willingness to correct your mistakes. A person who think critically will not justify their wrong decisions, but will draw conclusions and use the error to continue learning.

5. Realization. This is a very important quality that implies the ability to observe yourself in the process of mental activity, to track the course of reasoning.

6. Search for compromise solutions. It is important that the decisions made are perceived by other people, otherwise they will remain at the level of statements [4].

If to scrutinize about critical thinking, it can be noticed that critical thinkers may have following characteristics:

- * show a certain perseverance in solving problems;
- * control themselves, their impulsivity;
- * open to new ideas;
- * listen to the interlocutor;
- * empathic;
- * tolerant of uncertainty;
- * view issues from different perspectives;
- * establish multiple links between phenomena;
- * tolerate points of view that differ from their own;
- * consider several ways to solve the problem;
- * frequently asked questions: "What if ... ?»;
- know how to draw various conclusions;
- * reflect on their thoughts, feelings-evaluate them;
- build predictions, justify them, and set themselves the deliberate targets;
- * apply their skills and knowledge in different situations;
- * actively perceive information. [5]

Technology of critical thinking gives the student:

- improving the efficiency of information perception;
- increasing interest in both the material being studied and the learning process itself;
- ability to think critically;
- ability to take responsibility for your own education;
- ability to work in collaboration with others;
- improving the quality of students' education;
- the desire and ability to become a person who learns throughout life.

Critical thinking technology gives the teacher:

- ability to create an atmosphere of openness and responsible cooperation in the classroom;
- the ability to use a learning model and a system of effective techniques that contribute to the development of critical thinking and independence in the learning process;
- become practitioners who are able to correctly analyze their activities;
- become a source of valuable professional information for other teachers.

Critical thinking technology involves equal partnerships, both in terms of communication and in terms of constructing the knowledge that is born in the learning process. Working in the mode of critical thinking technology, the teacher ceases to be the main source of information, and while using the various techniques, turns learning into a joint and interesting process.

Foreign language lessons contribute to the development of critical thinking through a variety of materials and interactive approaches. The technology of developing critical thinking through reading and writing stands out among innovative pedagogical ideas by successfully combining the problem-solving and productivity skills. Using

the "Critical thinking" technology in foreign language lessons, the teacher develops the student's personality first of all when directly teaching a foreign language, resulting in the formation of a communicative competence that provides comfortable conditions for cognitive activity and self-improvement. The teacher stimulates the student's interest, develops his desire to practically use a foreign language, as well as to learn, thus making it possible to achieve success in mastering the subject.

It is important to activate students. Each student should take part in the work aimed at updating their own experience. You can combine individual and group work techniques. For example, ask each student to remember what they already know about the topic being studied (What ways of ... do you know? What kinds of ... do you know?), write it down as keywords, then share it in a pair or group, making a list of keywords with the whole team, and then discuss it with the teacher [6].

As a result of working on this abstract, it should be concluded that the technology of critical thinking is used in foreign language lessons and allows you to significantly increase the time of speech practice in the classroom for each student, to achieve the assimilation of the material by all group members, to solve a variety of educational and developmental tasks. The teacher, in turn, becomes the organizer of independent educational, cognitive, communicative, and creative activities of students. He has opportunities to improve the learning process, develop the communicative competence of students, and develop their personality in a holistic way, which is an essential condition for the implementation of the tasks in development of critical thinking.

ҚАЗАҚ ӘЛЕМІНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІНДЕГІ МӘДЕНИ КОНЦЕПТІЛЕР ЖҮЙЕСІ

Махамбетова Н. Қ.

Ғылыми жетекшісі: Хасанов Ғ. Қ.

М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті

Қазақ лингвистикасында лингвомәдениеттану мен когнитивті лингвистика ғылымы егіз, себебі когнитивті тіл білімі де антропоцентристік бағыттан туындайтын ғылым. Шетелде пайда болып, сосын біздің елге Ресей ғалымдары пікірлері бойынша тараған бұл ғылымда мәдени концепттер жүйесі лингвомәдени бірліктерді зерттейді. Бұл ғылымның дамуының басында тұрған Ж. А. Манкеева: «Қазақ тілін зерттеудің когнитивтік негіздері» атты мақаласында: «Адам дүниені жалпы адамзаттық және ұлттық қоғамдық-тарихи тәжірибе негізінде бейнеленген тіл арқылы таниды. Сонда ұлттық тәжірибе тілдің ерекшелігін анықтап, соның негізінде, сол тілде сөйлеушінің санасында, соған сай өзіндік дүниенің тілдік бейнесін жасайды», – деп жазған болатын [1, 42]. Шын мәнінде, ана тілінсіз индивид дүниені тани алмайды. Таныған соң ғана өзіндік таным не танымдық түсінік пайда болады. Осыдан келіп когниция, яғни танымның өзіндік деңгейлері қалыптасады. Таным, өзіндік қабылдау, алғашқы түсінік, одан келіп, ұғым қалыптасады. Осының астарында дүние туралы білім негіз болып ораласады. Дүние бейнесі адам санасында мәңгі-бақи орын тебетін күрделі лингвистикалық категория. Башқұрт тіліндегі мәдени концептілер жүйесін зерттеген Л. Х. Самситова ғаламның тілдегі бейнесі туралы былай дейді: «Понятие «картина мира» отражает взаимоотношение человека и мира. Формирование картины мира невозможно без языка, который является орудием познания и с помощью которого фиксируются результаты этого познания. Именно язык отражает национальную специфику видения мира» [2, 7]. Тіл ұлттық сипатта болғандықтан оның танымдық базасын құрайтын концептілер жүйесі, мәдени сипатта болады. Осы себепке орай, концептілер әртүрлі түрлерге жіктеледі, әсіресе, барлық тілші-ғалымдар мәдени концептілер жүйесін бөліп шығарады. Ұлт, қоршаған орта, таным, ұғым, одан соң концептілер жүйесінен тұратын дүниенің тілдік бейнесі – бір-бірімен өзара байланысып жатқан жүйені құрайды. Осы тізбекті жүйе лингвомәдениеттану жүйесінің басты категориялары болады. Әрине, ішіндегі ең бастысы ұлттық мәдени танымды көрсететін мәдени концепті болады. Әрине, ішіндегі ең бастысы ұлттық мәдени танымды көрсететін мәдени концепті болады. Мәдени концепті негізінде ғана өнер не кәсіп туады. Мәселен, құсбегілік пен қыран құстарды баптау – өнер екені даусыз. Оның үстіне, ол – ұлттық өнер. Ал ұлттық өнер болса, олар өз кезегінде этнографизм не лингвомәдени бірліктен тұратын мәдени концептілер жиынтығынан құралады. Мәдени концептілер ұлттық тұрмысты бейнелейтін ерекше ұғым мен танымнан құралған ірі когнитивті бірлік. Мәдени концепті құрылым болғандықтан өз құрамына барлық концептілер шоғырын жинақтайды. Оның ішінде, құрылымдық үлгілерден басқа лингвомәдени бірліктер де болады. Мәдени концепті болғандықтан лингвокультуремалар өзіндік ерекше жүйеге жақын тізбекті топ құрайды. Оның ішінде, ең бастысы этнографизмдерден тұратын лингвомәдени бірліктер екені анық. Сонымен қатар, мәдени концепті әртүрлі метафоралар жүйесінен, теңеулерден, бейнелі сөздер мен антонимдік, синонимдік, омонимдік, полисемдік тізбектерден тұрады.

**БАҚЫТЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ
«СЫНОВЬЯ ВЕЛИКОГО ВОЛКА» РОМАНЫНДАҒЫ
ҰЛТТЫҚ БОЛМЫСТЫҢ САҚТАЛУЫ**

Мұхаметқали А. А.

Ғылыми жетекшісі: Болатова Г. Ж.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Жазушының кәсіби шеберлігі мен сөз өнеріне деген адалдығы, әр шығармасында жаңа ой айтуға, жаңаша мазмұндық, пішіндік, көркемдік жүйе жасауға талпынысынан танылып отырады. Бақытжан Момышұлының «Сыновья великого волка» атты романы кеңестік кезеңде елімізде орын алған тарихи оқиғалардың, саяси репрессиялардың зардабы мен астарлы құпияларына жаңа ұрпақтың көзқарасы мен бағасы. Еліміздегі жас ұрпақтың ұлттық тарихынан, әдебиетінен, салт-дәстүрі мен мәдениетінен хабары аз болса, білімі таяз болса, онда олардың пікірі жаңсақ, жасық және әркімнің соңынан ергіш, өзіндік ұстанымы жоқ, әлжуаз болып шығады. Сондықтан, аталған мәселелер елімізде жоғары деңгейде жүзеге асырылғанда ұлттық рух күшті болады. Рухы күшті халықтың қуаты – ұлттық кодта жатыр. Оны жаңғырту, елдікті сақтау уақыттың талабы. Жайшылықта сырт көзге байқала бермейтін адамгершілік идеалға деген нық сенім-романның алтын діңгегі.

Бақытжан Момышұлы «Сыновья великого волка» романында патриоттық сезім адамға генетика арқылы беріледі, бірақ оған күтім мен қамқорлық, тәрбие қажет деп атайды. Бақытжан Момышұлы ұлтына деген құрметті патриотизммен тығыз байланысты қарастырады, нағыз патриоттар өзінен бұрын Отанының қамын көбірек ойлайды. Шынайы патриот қазақ жұртының мәңгі тәуелсіз өмір сүріп, гүлдене беруі үшін өзінің саналы өмірін сарп етуге даяр адамдар» екенін жазады. Қоғамда интеллектуалдық ой өріс болу үшін ұрпақ болмысы мінсіз болуы қажет. Елдің тұрмыс тіршілігімен тыныс алып, өмірімен етене байланысып өскен ұрпақ өмірге ширығып өседі. Елге жаны ашитын зиялы адам өз заманының жетістігін білімге, өнерге, ғылымға жастарды бағыттау оның жетістігіне елдің қолын жеткізу деп түсінеді. Жеке адамның, әлеуметтің рухани жаңғыруы өмірге, уақытқа ақыл парасатымен, білімімен бейімделе білуде. Адамды өмірге, қоғамдық ортаға, уақытқа ақыл парасатымен, білімімен бейімдейтін ұлттық қасиетер мен құндылықтар. Атап айтсақ ұлттық сана, тарихи (тарих туралы) білім, ұлттық тәрбие, имандылық, тектілік және т. б. Бұлар жеке адамды қоғаммен, бүтін бір ұрпақты ұлттық негізімен біріктіреді. Бұлардан қол үзген адам рухан жаңғырудың биігіне жете алмайды. Бақытжан Момышұлы жоғары аталған ұлттық болмысты сақтау ерекшеліктерін саралай келе романда ірі тұлғалардан (Зейнолла Қабдолов, Асқар Сүлейменов және Шерхан Мұртаза, т. б.) түйген өнегелі, тәлім-тәрбиеге мол қанатты сөздерін мысалға келтіріп отырды.

ФОЛЬКЛОРДАҒЫ ЫРЫМДАР МЕН ТЫЙЫМ СӨЗДЕРДІҢ РЕТРОЛЫҚ СИПАТЫ

Есентемір Н. С.

Ғылыми жетекшісі: Мұхамбетқалиева Р.К.

М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті

Әртүрлі тарихи кезеңдерде тыйымның адам санасындағы себептік негізі әртүрлі болғанымен, оның қоғамдық-әлеуметтік мән-маңызы, белгілі дәрежеде бірдей болып келеді.

Тыйым сөздер – ертеде адам өмірінің құрамдас бөлігі болса, адамдардың аузынан тараған халық ауыз әдебиеті – тыйым сөздер молынан кездесетін орны деуге болады. Фольклордағы ырымдар мен тыйым сөздердің ретролық сипатын қарастырудың бірнеше маңыздылығы бар.

Біріншіден, осы негізде фольклордың жанрлары бойынша текстологиялық талдаулармен сараланып, ырымдар мен тыйым сөздер анықталып, олардың мағынасын ашумен қатар, қазіргі қоғамдағы қолданысын талдау – жалпы мақсат. Мысалы, бұрын жерошақтан аттап өтуге болмаса, бұл – тыйым. Ал қазіргі ұрпақ үшін бағдаршамның қызыл түсі жанса, көшеден өтуге болмайтыны да – тыйым. Айырмашылығы – бұрынғы адамдарға қатысты тыйым мифтік-діни наным-сенімдермен астасып жатса, бүгінгі адамға қатысты тыйым саналы түрде қоғамдық тәртіпті сақтаудан туған.

Екіншіден, фольклордың жанрларының ішінде проза жанрындағы: мифтік аңыздар, шешендік сөздер, ертегілер, т. б., ал поэзиялық жанрда жазылған өтірік өлеңдер, даналық сөздер, айтыстар, жыраулар шығармашылығын қарастыруға болады, сонымен қатар кіші жанрлардағы мақал-мәтел, жұмбақ, жаңылтпаш, қанатты сөздердегі ырымдар мен тыйымдар жетерлік. Мысалы: тұрмыс-салт жырлары бала дүниеге келгенінен бастап өсіп, ержеткенге дейінгі аралықта тәрбиеге аса мән берген. Ал онда тыйым сөздер мен ырымдар өте көп кездеседі. Мысалы: «бесікке салу» жоралғысына қатысты «бесікті отқа жақпа», «бос бесікті тербетпе», «бесікті аяқасты етпе» секілді т. б. ырымдар мен тыйымдар кездеседі.

Үшіншіден, өкініштісі сол – көптеген тыйым сөздердің бұрынғы мағынасы көмекіленіп, «неге» десе тек «жаман болады» деп шолақ қайыратын жауап қалған. Сондықтан болар қазіргі жас буын қазақы тыйымның түп қазығын түсінбеген соң оны орындамайды, тіпті бос наным, ескіліктің сарқыншағы ретінде ғана қарайды.

Төртіншіден, халық ауыз әдебиетінің бір түрі, прозалық жанрда жазылған ертегілердің ескі діни наным-сенімдермен астасып, олардың мәні жануарларды киелі деп ұғу, табиғаттың дүлей күштерінен қорқу, үлкендердің сөзін аяқ асты етпеу сияқты тыйымдармен толассыз толығып отырған. Ал қазір ертегілер бұрынғыдай функционалдық қасиетке ие емес.

Ғылыми-зерттеу жұмыстың басты мақсаты – халық ауыз әдебиетінде кездесетін ырымдар мен тыйым сөздердің қазіргі кездегі қолданыс аясын, маңызын, қалай сақталып келгенін, яғни ретролық сипатын анықтау.

НҰРПЕЙІСОВТІҢ «СОҢҒЫ ПАРЫЗ» РОМАНЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯ МӘСЕЛЕСІ

Усенова Н. Е.

*Ғылыми жетекшісі: Бисенғали З. Қ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ә. Нұрпейісов – тұрақты тақырыбы бар жазушы. Ол – теңіз жыршысы. Өзінің бар шығармашылық өмірін Арал теңізі мен Арал балықшыларын жырлауға арнағаны бұл күнде әмбеге аян. Тағы бір жұртшылыққа белгілі жай, жазушының жазған шығармалары оның биографиясымен тығыз байланысты. Есімі бүгінде қалың оқырманға кеңінен танылған кемел жазушының әдебиеттегі алғашқы адымы елуінші жылдардан басталды десек, сол тұстағы тұңғыш шығармасының өзі «Курляндия» атты романы болатын. «Курляндиядан» кейін шығармашылық сапарының ізін суытпай Ә. Нұрпейісов «Қан мен тер» трилогиясын жазды. Үш кітабын он бес жыл жазып бітірген тарихи эпопеяда ол тағы да Арал балықшыларының тағдыры мен талайын шыншылдықпен көркем кестелеп шықты. «Қан мен тер» қазір күллі дүние жүзі халықтарының бірнеше тілдеріне аударылып, Мұхтар Әуезовтың «Абай жолынан» кейінгі классикалық туындыға айналып отыр. Ал үшінші кесек туындысы – «Сең» романы. Бұл автордың ой-жоспарынша екі кітаптан тұратын дилогия болуға тиіс еді. Бірінші кітабы 1983 жылы басылып шықты. Екінші кітабы 1994 жылы «Жалын» журналында жарияланды. Кейін 1998 жылы «Соңғы парыз» атауымен қайта өзгертілді.

Арал теңізі – бүгінде экологиялық апатқа ұшырап отырған теңіз. Ал жазушы осы Арал тағдыры туралы бір-біріне табиғаты үйлеспейтін екі адамның пікіріндегі, көзқарастарындағы ымырасыз қайшылықтар, философиялық, әлеуметтік, адамгершілік принциптердің текетіресін көрсету арқылы бүгінгі Арал қасіретін, хал-ахуалын кеңінен аша біледі. Яғни жазушы бүкіл адамзат тағдыры мен Арал теңізінің тағдыры туралы шынайы көлеңкелі жақтарының небір бет пердесін сыпырып тастап, ақ дидак ақиқатты әлем сахнасына алып шығады. Сонымен қатар өмірдің шындығында болып жатқан дүниелерді шындықпен, ақиқатпен бейнелейді. Ә. Нұрпейісов шығармаларын оқыған сайын өмір мен өнердің, тіршілік пен қиялдың біте қайнасып кеткенін көреміз. Роман тұтас заман шындығынан туындаған күрделі «экология және адам» мәселесін көтереді. Алайда Арал трагедиясы – адамзат трагедиясы екендігін баршамыз түсініп, баршамыз түйсініп жүрміз бе? Адам табиғаты ащыға емес тәттіге бейім. Ендеше, түсінуіміз өз алдына, адам қолымен тұншығып, жаралы жатқан Аралдың бүгінгі кейпі өзгемізге сабақ бола алды ма? Осы мәселені қаламгер адамзат үшін ең кеселді дерт, алапат зілзала – экологиялық зардаптарды шынайы шындықпен айтуы арқылы көрсете алған. Және табиғат пен адамның егіз екендігі, адам табиғатқа қалай тәуелді болса, енді табиғат адамға тәуелді екендігін дәлелдеп берген.

Қаламгердің бұл «Соңғы парыз» романы – өз ары алдындағы адамның есеп беруі, тағдыр талқысынан өтуін егжей-тегжейлі өрнектеген қаламгердің жүрегіндегі, ойында қайнап-пісіп, жігер-қайрат, адам қоғамының өсе беруіне, еселей беруіне үн қоса алатын жанды бір дүниесі.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННЫХ ПАРАДИГМ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Валяева Е. Е.

*Научный руководитель: Ли В. С.
КазНУ имени аль-Фараби*

Лингвистика начала XXI века характеризуется наличием большого количества разнообразных подходов к изучению языка благодаря «налаживанию» контактов с другими науками гуманитарного знания. Подобный лингвистический экспансионизм привел к тому, что язык стал неисчерпаемым источником знаний и способствовал появлению таких наук, как прагмалингвистика, когнитивная лингвистика, политическая лингвистика, юрлингвистика, лингвокультурология, лингвокриминалистика и т. д.

Названные выше дисциплины носят «прикладной характер», в связи с чем можно говорить, с одной стороны, о противопоставлении между теоретической и прикладной лингвистикой, а, с другой стороны, о их интенсивном взаимообогащении. Решение прикладных задач невозможно без использования научно-исследовательского аппарата теоретической лингвистики, прикладные же задачи способствуют формированию методологии науки о языке. Доказательством этого служат лингвистические исследования текста для решения правового регулирования.

Конфликты, разбирательства, ссоры в той или иной мере сопровождают обыденную жизнь человека. Находясь во власти языка, человек не всегда может предвидеть, как его слово «отзовется» в сознании другого. Иными словами, конфликтные ситуации при вербальной коммуникации возникают при неоднозначном толковании текста, его фрагмента или отдельного предложения. Каждая из сторон интерпретирует спорные места, сообразуясь с собственными интересами, что порождает, в лучшем случае, непонимание, а в худшем, – коммуникативную неудачу, которая может привести к судебному разбирательству.

Необходимость в проведении лингвистического исследования и лингвистической экспертизы спорного текста при речевых конфликтах в информационных спорах постоянно возрастает, о чем свидетельствуют многочисленные и все увеличивающиеся обращения к лингвистам-экспертам со стороны юридических и физических лиц, судей и адвокатов, журналистов и др. Но не всегда лингвист (специалист с базовым филологическим образованием) может квалифицированно и объективно провести исследование конфликтного текста, поскольку, помимо собственно научного опыта и научных знаний, ему необходимо разбираться в специфике функционирования языка в юридической сфере, а также в вопросах право-регулирования и правоприменения при проведении судебно-лингвистической экспертизы. Таким образом, лингвистическая экспертиза имеет два основных аспекта – собственно лингвистический и юридический.

Юридическая практика свидетельствует о том, что для проведения корректного анализа спорный текст, являющийся продуктом вербальной деятельности коммуникантов и объектом лингвистического исследования, осуществляемого с целью оказания помощи при решении правовых конфликтов, необходимо рассматривать в соответствии с требованиями самой юриспруденции и с положениями лингвистики. Экспертное исследование спорного текста не может быть выполнено квалифицировано без использования научного аппарата современной лингвистики, обладающего огромной объяснительной силой, которую следует использовать в качестве доказательной базы при решении юридических задач.

О ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВАХ УЧЕНИЯ О МОТИВИРОВАННОСТИ ЯЗЫКОВОГО ЗНАКА

Мирзодорова Р. Д.

Научный руководитель: Ли В. С.
КазНУ имени аль-Фараби

Когда говорят о мотивированности языкового знака в современной лингвистике, то речь идет не столько об известных случаях так называемой народной этимологии и вторичной номинации, сколько о зависимости языкового знака от коммуникативной интенции говорящего и компетенции слушающего, что в итоге привело в рамках когнитивного подхода к языку к пересмотру соотношения между частями семиотики (семантикой, прагматикой, синтактикой): семантика рассматривается как область истинности высказываний и область представления знаний о мире (что связывает семантику с учением о языковой картине мира), прагматика – как «область мнений, оценок, презумпций и установок говорящих, синтактика – как область формального вывода. Современная лингвистика с ее антропоцентрическим подходом к языку демонстрирует огромные возможности в исследовании самобытности любого языка, любого языкового знака, прежде всего его семантики и прагматики. Эти аспекты языкового знака строго мотивированы особым видением мира, свойственным определенному этносу, его национальным духом, ибо «язык народа есть его дух». Всё это обуславливает значимость и определяющую роль лингвокультурологического аспекта учения о мотивированности языкового знака и языка в целом.

Однако трудно установить предел, или порог, до которого удастся дойти при попытке найти истоки мотивировки, поскольку знаковая природа языка постоянно «сопротивляется» такому мотивированию, а сам языковой знак, когда-то, возможно, имевший явный источник мотивации, стремится избавиться от него. Достаточно, чтобы убедиться в этом, обратиться к этимологическим истокам слов. Для иллюстрации приведем лишь один пример: «Слова *береза* и *лебедь* в русском языке связаны с наименованием белого цвета. Береза восходит к древнему *bherag* ‘светлый, белый’, а *лебедь* – к корню *albh* ‘белый’ (ср. лат. *albus* ‘белый’). Но таких прилагательных в русском языке давно нет. Слово *сын* из *sinos* никак не может быть ассоциировано с глагольной основой *si* ‘рождать’, поскольку эта основа в русском языке, даже в его предке – праславянском, давно утрачена.

Когда слово заимствуется одним языком из другого, оно также изолируется, поскольку его этимологические связи остаются в пределах другого языка. Существующее в русском языке слово *ковбой*, заимствованное из английского, не разлагается в сознании русского на составные части, поскольку этимологические связи остались в пределах английского языка.

Однако тенденция предать забвению внутреннюю форму слова, стремление языка придать слову функцию знака (означивание слова) вполне уживаются с желанием носителей языка найти мотивированное название чему-либо. Ср., например, употребляемое, наряду с заимствованным из французского *метрополитен*, в разговорном стиле слово *подземка* с четкой мотивировкой именованного (ср. нем. *Untergrundbahn*, англ. (амер.) *subway*). Часто это делается (как в данном случае) для передачи инонациональной и инокультурной реалии, но это еще раз подтверждает стремление человека мотивировать языковой знак. Таким образом, следует признать, что в естественном языке постоянно происходит взаимодействие двух сил – тенденции знака быть произвольным и стремления человека мотивировать его.

ОРОЛИ И ЗНАЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ КЫРГЫЗСТАН

Асранбеков А.

Научный руководитель: Байсадыкова А. А.

Академия Пограничной службы Комитета Национальной Безопасности Республики Казахстан

Мир находится в точке бифуркации. Наряду со сменой технологических укладов, трансформацией геополитической и геоэкономической карты мира происходит изменение и его геокультурного облика.

В условиях информационной эпохи и глобализации языковой вопрос приобретает все большее значение. Это обусловлено тем, что язык, с одной стороны, выступает как инструмент для сохранения народами своей идентичности, а с другой, язык есть средство международной коммуникации и обмена. Как показывает история, наблюдается корреляция между уровнем распространения того или иного языка зависит и степенью развития страны-носителя этого языка. Русский язык является одним из основных языков международного общения, одним из шести официальных языков ООН. Тематика русского языка в Кыргызстане – это часть более широкого дискурса кыргызско-российских отношений, которые насчитывают свыше двухсот лет. За более, чем двухсотлетнее присутствие в Кыргызстане русский язык тесно и органично интегрировался в местные уклады. Язык, преодолевая географические пространства, сообщает самые лучшие духовные, интеллектуальные достижения народа-интегратора в культурное пространство получателя, тем самым укрепляя и приумножая его самобытность и расширяя горизонты будущего. Значение языка не ограничивается только функцией коммуникации и передачи информации. Сущность языка при всей палитре его значений также помогает углубить цивилизационную самобытность культурно близких народов. Фундаментальной особенностью русского языка является гибкая синхронизация с местными традиционными культурами и придание им универалистского значения, что позволяло местным культурам интегрироваться в широкую историческую панораму и оформлять всю глубину своего мироощущения. Логика развития и проникновения русского языка в другие традиционные миры не влекла за собой жесткого диктата и монополии одного лингвистического дискурса путем последовательного искоренения всех других языковых систем. С этой точки зрения, углубление присутствия и развитие русского языка соразмерно вызывало мощный культурный прирост для развития местных традиций в логике их модернизации и придания им большей универсальности, при этом, не вызывая лингвистического дискомфорта для эндемических языковых систем.

ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Наимов М.

*Научный руководитель: Байсадыкова А. А.
Академия ПС КНБ РК, г. Алматы*

Таджикский – это самый распространенный язык в южной части Средней Азии. Он популярен не только в Таджикистане, но и в других соседних государствах: Узбекистане, Иране, Афганистане, а также Киргизстане. Кроме то, в настоящее время в Российской Федерации проживает большое количество людей, говорящих на таджикском. По некоторым подсчетам, общее число владеющих этим языком составляет около десяти миллионов человек.

Многие языковеды считают таджикским диалектом персидского языка, или фарси, иранцы, таджики и афганские пуштуны отлично понимают речь друг друга, так как их языки не были изолированы. В своей истории эти народы всегда дружили между собой и имели близкие отношения. На удивительном таджикском языке описывали научные открытия известные ученые прошлого времени, на нем писали популярные произведения выдающиеся авторы. К ним относятся: Абуали Ибн Сино, Аль Бируни, Джамаладдин Руми и многие другие. Таджикский активно использовался как в быту, так и в разных отраслях деятельности

Сегодня в Таджикистане играет большой роли на мировой арене, но диаспоры этого народа существует в разных уголках земного шара, в том числе и в нашей стране. Как и много веков назад между Россией и Таджикистаном имеется крепкая неразрывная связь, которая только укрепляется с каждым годом.

Таджики по сей день использует кириллическую письменность. Их алфавит не был переведен на латиницу в отличие от, например, узбекского или туркменского языка. К кириллице были некоторые позволения передавать уникальные звуки, присущие этому древнему языку.

Опытные специалисты нашего бюро переводов имеют возможность в максимально короткие сроки выполнить любой, даже самый сложный перевод на русский язык. Лингвисты компании без труда осуществляют перевод важных документов, проставлять апостиль окажут всестороннюю поддержку в консульской легализации, переведут тексты любой тематики медицинской, юридической, художественной и т.д.

MULTILINGUALISM IN KAZAKHSTAN

Myrzazhev D.

*advisor: Mussabekova A., Academy Of Border Service of National
Security Committee of the Republic Of Kazakhstan*

Taking into account the diverse cultural and ethnic situations in the country, Kazakhstan is confidently moving forward to achieve its ambitious goal of becoming an intellectual multilingual nation. In this section, I will be analyzing how the language policies on developing plurilingual individuals were implemented in the educational and socio-political contexts. Developing multilingualism in Kazakhstan is not only vital for the consolidation of the nations living here, but it is also necessary to develop the country's education system. The country's attitude toward the development of a multilingual community is reflected in all main education documents. The orientation of these documents in the learning of foreign languages is primarily directed to the students' development of intercultural competence. In all schools, students learn Kazakh, Russian and English languages. Trilingual education was experimented in pilot schools, in Nazarbayev Intellectual Schools (NIS) and in some higher education institutions (MES, 2012). In the process of implementing trilingual education in schools, students become acquainted with the foreign cultures, and at the same time can reconsider their development as plurilinguals. However, as stated in Nazarbayev University's Diagnostic Report (NUGSE, 2014), there is a need to better define the levels of fluency in the English language, and to increase knowledge about trilingual education and stakeholder cooperation. Although the Kazakhstan education system allows minority children to learn in their native language, it is detrimental for them when taking the UNT. All these factors complicate the development of multilingual education. The next level where multilingualism was implemented is the social area. The status and use of Kazakh was expanded in many institutions, in television and in radio broadcasting (Aryn, 2009). Every year, within the scope of the cultural project Trinity of Languages, the regional departments for developing languages conduct a trilingual Olympiad called Tildaryn among the people between ages 18-25. This trilingual Olympiad is a good example of successful implementation of trilingualism in our society where plurilingual competence is highly encouraged and given an incentive to develop. Another trilingual project organized specifically in Pavlodar region is Reading Abai in three Languages. (MES, 2014). During the summer break, high school students read the words of Abai in Kazakh, Russian and English. These projects address the issue of developing multilingualism outside classroom settings. In addition, there are 130 centers for learning both Kazakh and English. Also, 30 volume specialized Kazakh-English dictionaries are being developed (NUGSE, 2014). Finally, multilingual development finds support in the political context too.

ЯЗЫКОВЫЕ И КОНТЕКСТУАЛЬНЫЕ АНТОНИМЫ В ПОСЛОВИЦАХ С АНТОНИМИЧЕСКИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Клышбаева Ш. С.

Научный руководитель: Куратовой О. А.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Теория антонимии привлекает внимание ученых-лингвистов, так она постоянно развивается и совершенствуется. Изучение антонимических компонентов в составе пословиц немецкого языка предполагает решение ряда задач, одной из которых является определение антонимии и ее границ, языковых и контекстуальных антонимов. По Я. Вежбински, «наблюдается определенное смещение акцентов в изучении антонимии – от общезыкового плана к конкретно-речевому воплощению антонимии, в связи с чем расширяется предметная область исследований» [1].

Языковые антонимы в пословицах немецкого языка, как и в системе языка, являются основой лексической антонимии. При языковой антонимии на первый план выходят логическая и языковая противоположность. Противоположные понятия или представления возникают из-за различий. Так создаются лексические антонимы, слова с противоположным значением. Их характерной особенностью является бинарность, т. е. в языке они встречаются парами. Следовательно, эти антонимы не теряют своей антонимичности даже вне антонимичной конструкции. Они самостоятельны вне контекста.

В антонимических отношениях в пословицах наряду с языковыми используются контекстуальные лексемы. Антонимы в контексте менее строгие, чем языковые. Это не всегда слова одной части речи, это далеко не всегда возможная противоположность значений антонимов, осознающийся в контексте, так и вне его и закрепленных общенародным языком [2]. Данные лексемы в составе пословиц могут быть слова, которые вне пословиц не являются антонимами и не выражают противоположных значений. Контекстуальные АК в пословицах выступают как манифестация языковых. В них сохраняется тип противоположности присущий языковым АК. Следовательно, они также могут систематизированы и подвергнуты семантическому анализу.

Как показал материал, контекстуальные антонимы в пословицах зачастую соотносятся с языковыми, так как «в их значении на первый план вступают признаки свойственные понятиям выраженными антонимами [3]. Употребление в пословицах контекстуальных АК с языковыми способствует конкретизации их значений. Смысловые различия между обозначающие определенные понятия усиливаются и доходят до уровня оппозиции благодаря лексическим антонимам. Основным показателем определения антонимов как языкового явления служат лексемы и их системные отношения в пословицах, которые позволяют рассмотреть это явление более глубоко и объяснить особенности и закономерности использования антонимов в пословицах.

ҚАЗАҚ ГРАММАТОЛОГИЯСЫНЫҢ БАСТАУЫ

Анарбекова У. У.

Ғылыми жетекшісі: Салқынбай А. Б.

Әл-Фараби ат. ҚазҰУ

Адам баласы жер бетінде пайда болғаннан бергі ашқан таңғажайып жаңалықтарының бірегейі жазу деп білеміз. Ғалымдардың айтуы бойынша ең алғашқы жазу түрлері кемінде осыдан 5-6 мың жыл бұрын қалыптасқан. Көне жазу түрлеріне *гүл және бағалы тастар жазуы, кюпу жазуы* (Перуандық инктер пайдаланған), *вампус жазуы* (Солтүстік Америка үндістері пайдаланған), *жіп жазулары*, одан бері Майя, Ацтек, Симерия, Египет, Қытай жазуларын жатқызады.

Лингвист-ғалымдар бірнеше ғасырлар бойы жазуды зерттеп келе жатқанымен, оны жеке ғылым ретінде ұсынып, жазу туралы ғылымға *грамматология* деген атау берген поляк ғалымы Игнес Джей Гельб болды. Ол алғаш 1952 жылы кейіннен 1963 жылы қайта басылып шыққан «A study of writing» («Жазу жайлы зерттеу») деген кітабында: «*Бірнеше жыл бұрын жазу туралы Англияда жарияланған кітаптың атауы ретінде қолданылған «грамматология» терминінің ізін жартылай жалғай отырып, жаңа ғылымға біз «грамматология» атауын берсек болады. Меніңше бұл термин түсінбеушілікке алып келетін «графология» немесе («филологияға» қарама-қарсы қалыптасқан) «филография» терминіне қарағанда жақсы сай келетін сияқты. Басқалары «грамматология» сияқты нақты емес*» деп жазды.

Бұл терминді кейіннен француз философы Жак Деррида 1967 жылы жарық көрген «of Grammatology» («Грамматология жайлы») атты кітабында басқа қырынан танытты. Ол жазудың сөйлеудің қарапайым қайта тудыру формасы болудан бөлек адамзат баласының ойлау жүйесіне, біліміне әсер ететін ерекше күшке ие екендігін нақтылапайтып өтті.

Грамматология термині жазу туралы, яғни, жазуға қатысты зерттеулер жүйесін құрайтын ғылым. Грамматология жазудың не екендігін, яғни, анықтамасын, типологиясын, жазу мен сөйлеудің байланысын қарастырады. Қазақ тіл ғылымында бұл салада көптеген лингвист ғалымдар өнімді жұмыс істеп келеді. Дегенмен де, жазуға алғаш анықтама беріп, оның түрлерін көрсеткен, жазу мен сөйлеудің ара-жігін ажыратқан, жазу мен оқудың байланысы жайлы алғаш пікір білдірген, қазақ тіліне жазуы ыңғайлы болу үшін қазақ тілі заңдылықтарына сай келетін ұлттық әліпбиін жасаған қазақ грамматологиясының негізін қалаушы ғалым – Ақымет Байтұрсынұлы.

Қазақ грамматологиясының бастауы Ақымет Байтұрсынұлының еңбектерінде жатыр. Ғалым өзінің 1912-1926 жылдар аралығында жарық көрген еңбектерінде жазуға жан-жақты сипаттама беріп, *жазу және сөйлеу; жазу және дыбыс; жазу және оқу; жазу типологиясы; жазу және емле; жазу және жазуда қолданатын белгілер* атты жазу ғылымы салаларында терең мағыналы тұжырымдарын қалдырып, жазуды түрлі аспектіден зерттеп, зерделеп, жазу теориясын қалыптастырды.

ҰЛЫ ОЙШЫЛДАРДЫҢ ОЙЛАРЫ (ӘЛ-ФАРАБИ МЕН АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ХАҚЫНДА)

Саргелтаева А. Қ.

Ғылыми жетекшісі: Темірболат А. Б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Әбу Насыр Мұхаммад ибн Тархан ибн Узлағ әл-Фараби – түркі ойшылдарының ғұламасы. Мұсылман ойшылы, ұлы ғалым. Мұсылмандар үшін бірінші ұстаз – пайғамбар. Сол кездегі қоғамдық жағдайда әрбір саналы мұсылман ислам діні ғылымымен шұғылдануды парыз санаған. Өйткені Фараби дүниеге келмей тұрып-ақ ол елдің халқы ислам дінін қабылдап, ислам дінінің заңымен өмір сүрген. Түркілердің мәдени ошағына айналған Фараби қаласында дүниеге келген Әбу Насыр әл-Фараби араб тілді ғалым болып есептелген. Ұлы ғалымды мәшһүр еткен алғашқы еңбектерінің бірі – «Ғылымды жіктеу және мақсатты айқындау» (Ихса ал-улум-уа-т-тағриф би ағрадаһа) деген еңбегі. Әл-Фарабидің өздігінен көп оқып, атағы алысқа кеткен сайын бақталастары да көбейе бастайды. Бұл турасында ұлы ғұлама: «Менің достарым – қас тұлпар, қою түн, кең дала, алмас қылыш, өткір найза, қалам, қағаз, – деп, қалам-қағазын серік етіп, өз-өзімен оңаша сырласып, білімнің тұңғыығына сүнгігенінен сыр шерте отырып, сарайдың күншіл ақынсымақтарының мән-мағынасыз айтылған жаттанды өлеңдерін сынайды.

Әл-Фараби мен Абай әртүрлі ғасырларда өмір сүрсе де жеке басқа тән қасиеттерінің ұқсастығын, жағымпаздар мен жалтақтарға өткір тілмен, ұшқыр қаламды қару ретінде ұстанғанын айғақтайтын дәлелдер көп. Абай да өз дәуірінде өз-өзін жетілдіріп, білім нәрімен сусындап, дүниеге деген көзқарасы кеңейген сайын араласар ортасы тарылып, жанындағы жақын туыстарына дейін жат бола бастағанын білеміз. Әртүрлі дәуірде, әртүрлі кезеңде, әртүрлі қоғамда дүниеге келсе де уақыт алшақтығына қарамастан, екі ойшылдың философиялық тұжырымдары, өмір, дүние-болмыс туралы ойлары, дүниетанымдық көзқарастары бір-бірімен астасып жатады. Фараби «Даналық негіздері» еңбегінде адам болмысы мен табиғатын зерттеп-зерделейді. Адам жаратылысының құпияларын ашады. Абай да әл-Фараби сияқты дүниенің, табиғаттың жаратылысы, адамның пайда болуы, өмір мен өлім туралы және оның мағынасы туралы, уақыт пен мәңгілік туралы философиялық ой толғайды. Осы тектес дүниелер Абайдың бірнеше қара сөздерінде көптеп кездеседі. Адамның жаратылысы, қасиеті, санасы, ой-өрісі, парасаттылығына қатысты пайда болатын жақсы, жаман туа біткен, жүре біткен мінездер турасында, пайым мен парасат және білімділік турасында тұжырым жасайды. Абайдың:

«Арттағыға сөзің мен ісің қалса,

Өлсең де, өлмегенмен боласын тең» деген өлеңінде адамның ақыл-ойы, саналы әрекеті, жақсы қасиеті ұмытылмайтынын, кейінгі ұрпақтың санасында сақталатынын айтады. Осындай сөзді әл-Фараби де наданның емес, адал ниетті, білімді адамның жаны өлмейді дейді.

Абай туындыларының өн бойына таралып отыратын адамгершілік, парасаттылық, имандылық ойларының бәрі осы көзқараспен ұштасып жатады. Фараби дәстүрінің жалғасы Абайдың «толық адам» жөніндегі ой-пікірінен де айқын сезіледі. Абайда жиі сөз болатын «толық адам», «жарым адам», «адам бол», «кәміл мұсылман», «адамның адамдығы» т. б. атаулық мәні бар ұғымдар мен ол турасында айтылған әп-сана пікірлердің қайнар көзі Фараби еңбектеріндегі ой-тұжырымдарынан туындаған дүниелер екені айдан анық.

АСПЕКТУАЛДЫҚ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ-ПРАГМАТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Шенгелбаева М. Қ.

Ғылыми жетекшісі: Әлкебаева Д. А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Тіл білімінің жаңа бағыты ретінде функционалды грамматиканы тануға болады. Бұл ғылымның негізін барлық ғылымдардың бастауы болған философиядан аламыз. Функционалды грамматика негіздерін зерттеген А. В. Бондарко болды. Функционалды грамматика нені зерттейді? Бұл лингвистиканың жаңа, қызықты, көпқырлы әрі қиын саласы екенін айтамыз. Функционалды грамматика тілдік тұлғалардың жұмсалып сипатын анықтап, осы бірліктердің не себепті жұмсалғанын анықтайды. Бұған дейін, тілді құрылымдық тұрғыдан зерттеп, тіл – тілдік тұлға тұрғысынан қарастырсақ, ал бүгінгі таңда тілді антропоэлектік жақтан, яғни тілді жасаушы адам екенін ескере отырып зерттейміз.

Құрылымдық бағыт: «Тіл – тілдік бірлік»

Функционалды бағыт: «Тіл – адам» деп қарайды.

Функционалды грамматиканың негізгі ұғымдарының бірі – категориялық жағдаят. Категориялық жағдаят тілдік бірліктерді жасауға себепші болады. Осы ұғым философияның СӨТ (ситуация) деген ұғымынан шыққан. Мысалы, бір сәтте түрлі оқиғалар орын алады, сол әрекеттерге орай ұғымдар да жасалады. Ұғымды ұғым етіп жасалуына ықпал еткен – категориялық жағдаят. Категориялық жағдаяттың 2 түрін ажыратуға болады: жекелеген және жалпы. Көп ұғымдар жекелеген сәттерден туындап, жалпылыққа ауысты. Яғни, индукциядан дедукцияға (дарадан күрделіге) ауысады.

Функционалды-семантикалық категория уақыт және кеңістік деп ажырайды.

Уақыт категориясына енетіндер: темпоралдық, аспектуалдық, таксис, локалдылық, модальділік, каузативтілік категориялары. Кеңістік категориясы: субъект категориясы, сын-сапа категориясы, сан-мөлшер категориясы, поссессивтілік категориясы, етіс категориясы.

Аспектуалдық категориясы – функционалды грамматиканың басты ұғымдарының бірі. Бұл категория іс-әрекеттің орындалу уақытын, мерзімін көрсетеді. Қимылдың өзгеріске түсу процесі – бірден жасалуы, баяу өтуі, созылыңқы, үдемелі, дүркінді, тездік сипаттары, жетімсіздігі мен немқұрайлы немесе ынтамен істелуі, әдейі жасалуы, басталуы мен аяқталуы кезеңі белгілі бір уақыт ішінде орындалатындықтан уақытпен тығыз байланысты. Аспектуалдылық уақыт ұғымымен байланысты екенін негізге аламыз. Өйткені, кез келген іс-әрекет белгілі бір уақыт мөлшерінде орын алады. Аспектуалдық категориясын когнитивті тұрғыдан зерттеу, оның прагматикасын анықтау өзектілік ретінде танылады.

Аспектуалдық терминін алғаш XIX ғасырдың 30-жылдары Рейф қолданған. В. Бондарко аспектуалдықты тар және кең мағынасында түсіндіреді. Кең мағынасында «әдіс» ұғымына байланысты категориялардың көпшілігін қамтиды. Тар мағынасында аспектуалдықтың қайталау, дүркінділік сипаттары анықталады.

Жолшаева: «Аспектуалдық категориясының өзіндік категориялық ерекшелігі оны басқа етістік категорияларымен, басқа тіл деңгейлерімен ашып көрсеткенде ғана айқындалмақ». Яғни, аспектуалдық категориясын функционалды тұрғыдан қарастырудың өзектілігі көрінеді.

Тіл табиғаты мен оның жұмсалып әлеуетін толық ашып көрсетудің бір жолы – тілді функционалды грамматика тұрғысынан қарастыру. Грамматикалық категорияларды функционалды-семантикалық аспектіден зерттеу түрлі тіл деңгейі элементтері арасындағы жүйелі байланысты көрсетуге жол ашады.

GLUTTONOUS DISCOURSE AS A REFLECTION OF CULTURAL, LINGUISTIC AND IDEOLOGICAL PICTURES OF THE WORLD

Tuzelbayeva D.

*under the guidance of Taussogarova Ayauzhan
al-Farabi Kazakh National University*

The article deals with one of the most common issues in modern linguistics and other humanities the term «discourse». The article discusses gluttonous discourse which is one of the types of embodiments of the specifics of the national language in the communication process related to the feeding process. The gluttonic nominative repertoire as part of the national linguistic culture is not only a reflection of the identity of the nation, but also has the ability to influence the formation and development of ethnic culture in general. The gastronomic linguistic picture of the world is formed as a result of the evaluation activity of human consciousness in the process of cognitive mastering of reality.

Gluttonic discourse is one of the types of embodiment of the specifics of the national language in the process of communication related to the process of nutrition. The condition of food consumption is nationally determined, reflects the ethnic, religious, cultural characteristics of people. Differences in existing gastronomic norms cause problems for intercultural communication and translation, respectively. Often the translation of the lexeme is not enough to understand the gastronomic picture of the world of another nation. When translating, one has to resort to various transformations, comments, adaptations in order to convey the meaning of the original word to the reader. Gluttonous discourse in its form and structure contains a large set of extra-linguistic properties. It reflects cultural, linguistic, religious, ethnic and ideological pictures of the world and is part of the gastronomic picture of the world.

Its socio-cultural values are the formation of norms of morality, etiquette, the compilation of worldview and even taste preferences of the consumer. Gluttonous discourse is one of the main types of communication, is one of the basic elements in everyday communication. The process of gluttonic communication incorporates an extensive system of interrelated linguistic signs with a gastronomic orientation.

Gluttonous discourse includes textual structures associated with the nutrition process, which takes into account participants, conditions, ways of communication, the environment in which the conversation takes place, the place and time of communication, goals and motives, as well as genre and style of speech. Speaking about linguistic signs or gluttonyms (signs of food and its components) that are part of gluttonous discourse, it is necessary to highlight important communicative-sign functions: denotative; directive; qualification and evaluation and presentation.

ОТАНДЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУ

Пернебеков Е. М.

Ғылыми жетекшісі: Жамбылқызы М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«Жалпыға арналған» білім беру парадигмасының құрамдас бөлігі болып табылатын инклюзивті білім беру барлық балалардың жалпы білім беретін мектепке бару және зияткерлік немесе физикалық қабілеттеріне, мәдени, әлеуметтік, этникалық, нәсілдік, діни тиесілігіне қарамастан, құрбыластарымен бірлесіп оқу мүмкіндіктерінің теңдігін көздейтін тәсілді білдіреді. Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамытудың қолданыстағы нормативтік құқықтық базасының басты мақсаты – білім беру ортасын білім алушының жеке ерекшеліктері мен білім беру қажеттіліктеріне бейімдеуді қамтамасыз ететін, педагогикалық әдісті ескере отырып, олардың тұратын жері бойынша барлық білім алушылар үшін тең білім беру мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге негізделеді.

Инклюзивті білім беру – гуманизмге, руханилылыққа, әлеуметтік әділдікке жетелейтін әрі солардан бастау алатын, өзіндік ерекшелігі мол сала. Адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттары әрбір адамның қоғамдық өмірге теңдікпен және дискриминациясыз араласуы керек деген идеяға негізделетіні белгілі.

Қазіргі уақытта оқытудың мемлекеттік саясаты үздіксіз білім беру жүйесіне негізделген, онда барлық оқу орындарында инновациялық оқытуға, алдыңғы қатарлы педагогикалық технологияларды енгізуге көп көңіл бөлінеді.

Шет тілі бакалавриат пен магистратураның барлық бағыттарында оқытылады. Сонымен бірге ағылшын тілі әлемнің әртүрлі аймақтарындағы білім мен ғылымды біріктірудің құралы ретінде қарастырылады. Шектеулі тілдік дағдыларды игеруге бағытталған дәстүрлі университеттік оқу орта мектеп түлегіне жеткілікті лингвистикалық дайындықты қамтамасыз етпейді. Сондықтан университеттегі ағылшын тілі курсының мақсаты болашақ мамандардың тілдік күзіреттілігін дамыту және тереңдету болып табылады. Осыған сүйене отырып, шет тілін оқытудың кезек күттірмейтін міндеті студенттердің ағылшын тілін өз мамандығы бойынша практикалық жұмыс үшін қолдану дағдыларын дамыту, кәсіби деңгейін көтеру, мансаптық сатысында алға жылжу, кәсіби мақсаттарға қол жеткізу, тиімді іскери және тұлғааралық қарым-қатынасты жүзеге асыру болып табылады.

Бүгінде мүмкіндігі шектеулі студенттер көптеген университеттерде оқиды. Оларға бала кезінен мүгедектер жатады (әр түрлі деңгейдегі церебралды сал ауруы, тірек-қимыл аппаратының бұзылыстары, сенсорлық бұзылулар (көру қабілеті нашар, есту қабілеті нашар және т.б.), жасөспірім және жастықта жарақат алған студенттер жатады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) мәліметі бойынша, әлемде 650 миллионға жуық мүмкіндігі шектеулі адам тұрады. Білім беру олардың шектеулерін жеңуге көмектесетін факторлардың бірі болып табылады. Атап айтқанда, қашықтықтан білім беру технологиясы осы осал топ үшін білім алу, өзіне деген сенімділікті дамыту және қоғамның белсенді мүшесі болу үшін жаңа мүмкіндіктер ашты.

METHODS OF NEUROLINGUISTICS

Zhaksylykkyzy K.*Under the guidance of Ibrayeva Z.K.
Al-Farabi Kazakh National University*

Neurolinguistics, biological linguistics is a linguistic discipline that arose at the intersection of neurology (neurophysiology) and linguistics which studies the language system in relation to the brain substrate of human language behavior, i. e. studies the psychophysiological mechanism of linguistic reflection of reality. In recent decades, studies of multilingualism have become relevant – the influence of speech on the course of physiological processes.

A neurolinguistic method is an interdisciplinary integration of methods, techniques and procedures aimed at a comprehensive study of human language behavior. The subject of study is the psychophysiological mechanism of the linguistic reflection of reality (including speech recognition). The emergence of neurolinguistics as a science dates back to 1861, at the time of publication by the Paris surgeon and anatomist Broca of his work on motor aphasia. Aphasia is complete or partial loss of the ability to speak and understand audible speech due to brain damage. [1]

Briefly, table 1 below gives us a lightweight idea of how the methods and members evolved, because studies in the field of the relationship between the brain and language were facilitated two centuries earlier before present time.

Table 1. Methodological trend in brain-language research.

Centuries	Participants	Methods
19th century	Deceased individuals	Autopsy
20th century	With brain damage/injury	Invasive technique (brain surgery)
End of 20th to 21st century	Healthy, normal individuals	Non-invasive techniques (neurophysiological & neuroimaging)

This is somehow assumed, because an autopsy and brain surgery were not the work that linguists, who lived during the indicated period, or including linguists now, would normally engage in. In practice, in Table 2 we can find a short historical picture of a language orientation developed from the one century to another (History of Linguistics). Until the 19th century and up to first half of the 20th century, the orientation of linguists was not focused on mental exercises related to the brain. They were importantly engaged in establishing a genealogy of the languages of the world and then engaged in the analysis of grammar and structure. A turning point occurred in the middle of the 20th century, when Chomsky introduced the layout approach of generative grammar and, according to Grimaldi (2012), connected linguistics with the field of cognitive science. [2, 3]

Table 2. Orientation trend in the field of linguistics.

Period	Orientation
Before the 19th century	Non-theoretical
19th century	Historical linguistics
First half of the 20th century	Structuralism
Mid-20th century to 21st century	Generative grammar

New methods arise with the deepening of science itself and the improvement of technical means, instruments, tools and reagents for monitoring brain activity: functional magnetic resonance imaging, fMRI; electroencephalography, EEG; magnetoencephalography, MEG; and event-related potentials, ERP.

**«ЕР» ЖӘНЕ «ӘЙЕЛ» ЛИНГВОМӘДЕНИ КОНЦЕПТІЛІГІНІҢ
АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДІК ӘЛЕМІНДЕ БЕЙНЕЛЕНУІ**

Сейсенова А. А.

*Ғылыми жетекшісі: Есембеков Т. У.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ғылыми жұмыста «ер» және «әйел» концептілерінің екі тілдегі лингвомәдени ерекшеліктерін, тілде берілу тәсілдерін саралау, өмірдің әр саласында оның көрініс табуын зерделеу, сонымен бірге екі салыстырылып отырған тілдердің әлемнің тілдік бейнеленуіндегі орнын айқындау.

Тірек сөздер: лингвомәдениеттану, концепт, «ер» лингвомәдени концептісі, «әйел» лингвомәдени концептісі, семантикалық өріс, лингвомәдени концепт, тілдік бейне, ойлау бейнесі, әлем бейнесі, фрейм.

Бүгінгі таңда лингвистиканың бір саласы ретінде дамып келе жатқан лингвомәдениеттанудың негізгі міндеттеріне дүниенің тілдік бейнесіндегі ұлттың мәдени ерекшеліктерін, сөз мазмұнындағы мәдени мәнділіктерді айқындау, оларды тілді кәрі мәдени субъектінің когнитивтік санасымен тығыз байланыстыра қарастыру жатады. Әлемдік бейнементіл, мәдениет өзара күрделі байланыста болады. Тіл әр ұлттың дүниетанымын, болмысын анықтап, дүниені игерудегі тәжірибесін сипаттап, бейнелеудің тәсілі қызметін атқарады. Тіл ұлттық тәрбиені тек сипат тапқана қоймай, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырады.

Мәдени концептілердің беретін ұғымын, семантикалық қырларына талдау жасау арқылы жеке адамнан бастап, қоғамдық топтардың, бүкілбірұлттың, халықтыңой-өрісін, өрісінің, дүниетанымының ерекшеліктерін айқындауға болады.

Зерттеудің өзектілігі, біріншіден, оның тілді зерттеудегі антропоцентрлік бағытпен байланысы, екіншіден, тұжырымдамалардың құрылымдық мазмұнын анықтауға мүмкіндік беретін тілдік сананы зерттеудің заманауи когнитивті тәсілдері, үшіншіден, «ер» және «әйел» ұғымдарының жүйелі сипаттамасының болмауымен анықталады.

Зерттеудің негізгі міндеттеріне лингвомәдениеттану ғылымында қолданыста жүрген «концепт», «макроконцепт», «концептология», «концептосфера», «ұлттық концептосфера», «лингвоконцептология» ұғымдарына беріліп жүрген ғылыми түсініктемелерге тоқталып соның негізінде «ер» және «әйел» концепттеріне анықтама беру.

КҮЛӘШ АХМЕТОВА ЛИРИКАСЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ БОЛМЫСЫ

Айдарбекова А. А.

Ғылыми жетекшісі: Қалқабәева С. Ә.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Жыр әлемінде өзіндік орны бар халқымыздың ақын қызы Күләштың поэзиясының көркемдік қырлары – өз алдына бір әлем. Ол өлеңдерінде қай тақырыпты болсын тереңнен толғап, ақыл-парасат нұрын, көңіл күнделігін, жан-жүрек сәулесін молынан түсірді. Өлең өрімі, өрнектері арқылы уақыт алға тартқан келелі мәселелерді, адам әлемін, әйел болмысы мен оның ішкі әлемін көркемдік нәрімен, сыр-сезімге толы шындық сипаттарымен даралап көрсетеді. Қандай құбылыс, қандай көңіл-күйді жырласа да қазақ әйеліне тән болмыс пен дүниетанымды байқататын көркемдік таным мен ойлау ерекшеліктерін байқап отырамыз. «Ақын әйел» өлеңінде:

Басқа әйелде басқа арман, басқа мұрсат,
... Әйел үшін ақындық – ерек сынақ.
Өз ісімді үлгермей жүргенімде,
Хат жазады көбісі көмек сұрап...

деген шумақтардан ақындық жолды таңдаған әйел ақынның ішкі арпалысы мен арман-қалауын анық сезінеміз. Ақындық дарыны тірліктің күйкі тынысына көміліп, от басы, ошақ қасының құрбаны болмай үлкен мақсатқа жетелейді.

Әйел тағдыры, ішкі көңіл-күйі, жан әлеміндегі құбылыстар – ақынның лирикалық толғаныстарының арқауын құрайды. Күләш Ахметова алғашқы шыққан «Ақ гүлім менің» (1975), «Сен менің бақытымсың» (1977), «Жапырақ – жаздың жүрегі» (1979) секілді жыр жинақтарынан-ақ поэзияның талғампаз оқырмандарын сүйсіндіріп тастады. «Әйелдер поэзиясы» деп кей жағдайға кем-кетігіне кешіріммен мүсіркей қарайтын дәстүрге айналып кеткен пиғылды өзінің көркем поэтикалық туындыларымен, поэзияға тән өршіл де нәзік, үлкен азаматтық үнімен жоққа шығарды.

Өнер жолындағы әйел адамның тағдыры тым жіңішке. Ақын апамыз Ақұштап Бақтыгереева айтқандай, ару-ғұмырдың ең бір басты міндеті – саналы ұрпақ өсіру. Ақындық өнерді мұраты етіп ұстанғанмен, Күләш та кешегі Қарашаш ана, қыз Құртқа, Гүлбаршын, Домалақ ана, ақын Саралардың заңды жалғасы. Нәзік жанды ақындардың өлеңдеріне ең көп арқау болған тақырып та – осы. Әйел болмысының қадір-қасиетін, ананың сәбиге деген шексіз махаббатын тереңнен толғап жазады.

Балапандарым!
Бақытым, алданыштарым!
Сендермен биік мендегі ар, намыс... бәрі, –

осы өлең жолдарынан ана жүрегінің перзентім деп соққан дүрсілін естиміз. Күләш ақын жырларында ана мен бала тақырыбы да кең көрініс тапқан. Ақын ананың балаға деген тау суындай сарқылмас ыстық сезімдерін жырға қосып, өз өлеңдеріне жаңа екпін, жаңа леп береді.

Күләш поэзиясына тән ең басты ерекшелік – дүниеге, қоршаған ортаға, кешеге, бүгінге және ертеңге Ана көзімен қарап, Аналық сезіммен жырлау. Күләш поэзиясы өмір шындығын, әйел болмысы мен адами қасиеттерді жырлауда шебер де, шешен, шыншыл сипаттарымен ерекшеленетінін көруге болады.

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР (1991-2019 жылдар аралығы)

Аманбай Қ. У.

*Ғылыми жетекшісі: Асқарова А. Ш.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Кез келген елдің мәдениеті мен әдебиеті сол елдің қандай екенін, ол елдегі саяси – экономикалық тұғырдың қай деңгейде дамып, қай жерде сүрініп жатқаны жайында ақпарат беруші болып табылады. Өйткені, адамзат баласының ойлау қабілетінің ең бірінші сатысы бірден есеп шығару немесе тәжірибеден жасап көру емес, алдымен идея, алдымен санада белгілі бір ойлау объектісін қалыптастырып алу. Сол ойлаудың объектісін жасаушы – әдебиет.

Адам және қоғамның сана жетілуінен осы ағымдар пайда болады. Тек бір абсолютизмдік билік арқылы классицизм жарық көрген жоқ, одан бөлек сентиментализм, натурализм, позитивизм, абстракционизм, символизм, импрессионизм деген сынды көптеген ағымдар жарық көрді. Әр ағымның әр қилы кезеңдері мен өзіндік құрылымдары, мәндері болды. Осы «изм» дердің қатарын «модернизм» дейтін жаңа бір өкіл сырып тастап, өзінше арна салды.

Модернизм – XX ғасыр басында рухани сана дағдарысы кезінде пайда болған философиялық-эстетикалық ағымдардың жиынтық атауы. Мұндағы басты қағида: адамдардың жеке тұлғалық болмысын көрсету. Белгілі бір жүйеге бағыну емес, адамның жеке қалуы, оның ішкі жанының жалғыздықта қалып, сонымен арпалысуы сынды қисынсыз дүниенің пайда болуы.

Модернизмнің ықпалы қазақ әдебиетінде де байқалды. Онда адам табиғатының трагедиялығы, болмыстың адам тіршілігімен үйлесе бермейтін қайшылығы, қатыгездігі жайлы ойлар айтылды.

Аталмыш авторлардың ішінде алғашқы әңгімелерінен-ақ шынайы шеберліктің үлгісін танытып, өмірдің шынайы көрінісін сан түрлі әдеби тәсілмен бейнелеп қалың оқырманның ықыласын жаулай алған жан Дулат Исабеков болды. Қаламгер әңгімелерінің дені ауыл адамдарының қарапайым тұрмыс-тіршілігін, олардың санасында, жан қалтарысында орын алған түрлі психологиялық иірімдерді, өз замандастарының бар болмыс-бітімін суреттеуге арналған.

Зерттеу жұмысымыздың басты мақсаты – Дулат Исабеков прозасының ерекшелігін айқындау, қаламгердің шеберлік қырларын, шығармаларындағы кейіпкердің ішкі психологиялық иірімдерінің көріну формаларын зерделеу, қаламгердің шығармашылық даралығын, оның көркемдік тәсілдерді қолдануындағы ерекшеліктер мен заңдылықтарды саралап, драмалық кейіпкерлердің ішкі жан сезімін беру тәсілдерін дамытуға қосқан үлесін, оның шығармаларындағы ұлттық психологиялық ерекшеліктердің көріну түрлерін, жалпы қазақ драматургиясына қаламгер әкелген әдеби жаңалықтарды айқындау болып табылады.

XX ғасырдың 60-80-жылдарындағы әдеби процесті зерделеу – күрделі де көп қырлы құбылыс. Жазушының шығармаларының тақырыбы, стилі, образдар құрылымы, композициясы туралы бағалы пікірлер айтылғанымен, шағын және орта көлемді прозалық жанрларының көркемдік ерекшелігі, жүйелі түрде зерттеле қоймаған.

Қорыта айтқанда, постмодернизм XX ғасыр мен XXI ғасырдың әдебиетіне келген жаңа құбылыстың бірі, өзіндік сара жолы, өз соқпағы бар екені шүбәсіз. Бұл ағымда қалам сермеп жүрген қазақстандағы қазақ тілді, орыс тілді жазушылар келелді шығармаларымен әдебиет тарихына өз үлестерін қосып келуде.

Д. Исабековтің кейіпкер психологиясын ашудағы мәнері – адамның жан дүниесіндегі серпіліс, қиялдау, еске алу, елестету, қайғыру, күйіну, сүйіну, қобалжу сияқты адамға тән физиологиялық-анатомиялық қасиеттермен шығарманың негізгі ойын жүйелеудегі ізденіс сәйкестігі астарласып жатады.

Ә. КЕКІЛБАЕВТЫҢ «БӘЙГЕТОРЫ» ПОВЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЗМ

Баязитов Б. Б.

*Ғылыми жетекшісі: Темірболат А. Б.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Әбіш Кекілбаев қазақ әдебиетіне XX ғасырдың алпысыншы жылдары келіп қосылған жазушы. Бұл кезді қазақ әдебиетіндегі дамудың жаңа белесі деп атауға болады. Осы тұста бір сапта әдебиет әлеміне қадам қойған жазушылардың қазақ елінің тарихын, салт-санасын, тұрмыс-тіршілігін сипаттауда жаңашыл ой-өремен, биік парасатпен, соны талғаммен келгенін атап өтуге болады. Әбіш Кекілбаев осы бір шоғыр ішіндегі өзгеше болмысты, бітімі бөлек қаламгер.

Автордың «Бәйгеторы» повесі қазақтың атбегілік өнеріне арналған ескерткіш. Повесть жүйрік жылқының көргені мен түйгені арқылы оқырманға дүниелік құндылықтардың бағасын айқындап береді. Құлын кезінен еңбекке жегілген Бәйгеторы қойшының көлігі бола жүріп, бір күні қойға шапқан қасқырды қуғанда қойшының астында болып, жүйріктігін, шыдамдылығы мен беріктігін көрсетеді. Жылқының мұндай қасиеттері бәйгеге қатысатын тұлпарларда ғана болса керек. Қойшы бірден аңғарып, Сейісті шақырып, тұлпар шығатын торыны нағыз атбегі бапкердің қолына тапсырады.

Шығармадағы оқиғалар желісі – тұлпарды баптаудан бастап, жеңіс жолында төгілген тер, атаққа жеткен тұлпардың қошемет пен дудың арасындағы өзін сезінуі, уақыттың өз дегенін алатыны, соңғы сәтінде ешкім де ескере бермейтін көп аттың бірі ретінде бір тамның іргесінде шыбындап жатуы – тұлпар тағдырын өмірлік мансап жолымен параллель алып қарауға, ойлануға, ой түюге жетелейді.

Автор «Бәйгеторы» повесінде тұлпардың сыртқы әлемді, адамдардың иісін, алақанының табын сезінуі арқылы өткенін жүйелі баяндайды. Баяндау тәсілі жануардың ішкі әлемі арқылы жарыс психологиясын көрсетіп беруді мақсат етеді. Жарыс психологиясы бәйгеге шапқан жүйріктердің мәреге ұмтылуы, әсіресе мәреге бірінші келіп жүрген жүйріктің уақыты келіп өзге жүйрікке жол беруі, жұрт ықыласының енді жаңа жеңімпазға ауып, алдыңғы жеңімпаздың ескерусіз қалуы шығарманың байланысын құрайды. Бәйгеторының арада қанша жыл өтсе де Сейісті тануы, оның да өзін танып, жылы шырай білдіруін қалауы повесть соңында өзіндік психологиялық ахуалдың деңгейін көрсетеді. Сейіс сол баяғы Бәйгеторыны баптаған Сейіс. Ал астындағы тұлпарының орнында бір кездері Бәйгеторы болған еді. Уақыт өткізші, тұлпар тағдыры қысқа, әр заманның өз бәйгесі болады, оның өз жүйріктері бар. Бәйгеторының бабы мен бағының келіскен кезінде үнемі қант әкеп беретін, бәйге сайын қасынан қалмайтын адамның соңғы бәйгеден екінші келгенде ұсынғаны қант екен деп қолын тістеп алғанда тұлпардың көзін шұқып, ағызып жіберуі күрделі психологиялық сәтті сипаттайды.

Сейіс деп жүйрік атты баптайтын бапкерді айтады. Сейістердің қызметі жылқы арасында жүйріктерді құлынынан танып, ат беріп, сыннан өткізіп, бәйгеге қосу мақсатында жарату. Сейістің қолынан неше түрлі жүйрік шығады. Бәйгеторы соның бірі ғана. Ал тұлпар тағдырының аянышты халде аяқталуы оқырманға ой салары анық.

Бәйгеге қосатын атты баптау, оны құлын кезінен тани білу өз ісінің маманы, нағыз атбегінің қолынан ғана келетін дүние. Атбегінің қолынан келген іс барша адамның қолынан келмесі анық. Атқа ықыласы ауған халықтың ішінде бұл өте қастерлі іс.

Егер күтімі болмаса кез-келген жануардың азып-тозары анық. Ал тұлпарды дұрыс бағалай білмеген, бабын таба білмеген адамның тұлпар бағын қайтарары тағы анық. Мұндай тарихты бастан кешірген тұлпарлар жайлы баяндар қазақ әдебиетінде молшылық. Дегенмен Әбіш Кекілбаевтың «Бәйгеторы» повесінің орны ерекше.

КӨНЕ ЭПОСТАҒЫ БАТЫР БЕЙНЕСІНІҢ ГЕНЕЗИСІ

Даутова Г. Р.

PhD доктор

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Көне кейіпкерлердің күресінің аумағы отбасы ауқымынан аспай, оның өзінің жалғыз я болмаса кейде қарт кемпір мен шалдан туған ағайындылар (кейде қарындасы, әпкесі бар) ретінде айдалада жеке тұрып, аңшылықпен айналысуы, оқиғалардың өтетін кеңістігінің мифтік сипаты алғашқы адамдардың (жасампаз қаһармандар) іс-әрекетін еске түсіреді. Сондай-ақ, көне эпостардағы әйелдердің бас кейіпкерді ерлікке, өмірге тәрбиелеу я болмаса өзі соғысып, жауын жеңуі көнелік сипаттар. Көне әйел бақсылар сиқырлық өнермен қатар ерекше күш иесі, өзінің іні-ағаларының жебеушісі, қамқоршы болып көрінеді. Яғни кейіпкердің алғашқы күресі отбасы үшін, сосын тұтас ру, тайпа, ел-жұрты үшін болып келеді.

Батырлық ертегіде жеке адамның рулық ұжымнан дараланып шыға бастағаны және ол өзін жеке адам ретінде сезіне бастағаны көрініс тапқан. Табиғатқа толық тәуелді "әйтеуір бір адамнан" басқа, керемет күш пен қасиеттердің иесі – алып батыр тұлғасы пайда болады. Ол – алып батыр ғана емес, небір сиқыр сырларды білетін ерекше адам, сол себепті ол өзінің іс-әрекеттерінде аруақтарға емес, кара басының қасиетіне, білегінің күшіне сенеді. Яғни, Е. Мелетинский айтқандай эпос діни тұрғыда емес, көркемдік тұрғыда қалыптасты. Егер қиял-ғажайып ертегілерде керемет көмекшілер дәріптелсе, мұнда елден асқан батыр мадақталады, оның күші мен қимылы, ерлігі әсірелене баяндалады. Батырлық ертегілердің тақырыптық диапазоны соншалықты кең емес. Мұнда екі сала (топ, цикл) бар. Бірі – болашақ некелік сынақтан өтуі, екіншісі – әр түрлі ғажайып мақұлықтармен және жау әскерімен соғысу. Осы екі тақырыптық цикл кейін қаһармандық эпосқа көшеді, бірақ онда кейіпкердің бала кездегісі жеке тақырып болып қалыптасады. Ал, екінші тақырып туған елдің намысын қорғау өзекті болып тұрғанда пайда болған, яғни қаһармандық эпостың аз-ақ алдында, немесе сонымен бірге қалыптасқан. Сол себепті бұл тақырып екі жанрға бірдей ортақ. Батырлық жыр барлық жанрдан басым түскенде бұрынғы ертегідегі аңшы-мерген енді батырға айналады. Яғни, бас кейіпкер осылай өзгеріп отырады.

Батырлық ертегіден бастау алатын эпикалық қаһарманға тән даралық, жалғыздық көне эпоста ғана емес, ол батырлық, ғашықтық, тарихи, тіпті дастандық эпостың қаһармандарына да тән. Мұның себебі жалқы қаһарманның генетикалық бейнесі өте көне мифологиялық әлемді жасаушы ілкі адам мотивінен бастау алады. Классикалық қаһармандық және де басқа да эпос түрлерінің архаикалық батырлық эпостардан бастау алуы ақылға қонымды әрі жалпыға мойындалған.

Фольклорлық бейнелер дамуының өзіндік тарихы бар. Ол адам санасының дамуы мен дүниені тану дәрежесіне сәйкес өзгерістерге түсіп отырған. Фольклорлық ұғымның бастауы саналатын мифтік дәуірге тән мифтік кейіпкерлер өмір сүрді. Олардың қимылы мен мақсаты, күресетін жаулары да мифтік сипат иеленді. Ал, уақыт өте келе, адам баласының табиғатты дүниені тануы күрделене бастағанда мифтік дәуір «өтіп кеткен керемет кезең» ретінде қиялға айналды. Кейіпкерлердің әрекеттері нақтылана түсті. Мифологиядағы жағымды сипатталатын кейіпкерлер батырлық эпостың қаһармандарына айналса, аждаһа, жалмауыздар, зұлым жаулар бейнесіне көшеді, ертегілік, мифтік бейнелер тарихи бейнелерге айналады; рухани өмірдің күрделене түсуіне байланысты алғашқы мифология ыдырап, оның кейіпкерлері бұрынғы киелілік қалпынан өзгеріп, көркемдік тұлғаға ауыса бастайды; ертедегі жеке мүдде үшін күресетін кейіпкер ұжым (ру, тайпа, ел) намысын қорғайтын қаһармандар пішініне ие болады; мифтік, ертегілік сарындардың жаңаша жырлануы ел өміріндегі өзгеше жағдайларда, тарихтың тәжірибесін тірілту, еске салу қажеттігі туған кезде тың өріс алады; қаһармандық эпостың жасалуына қуатты негіздің бірі тарихи аңыздар болып есептеледі.

Жалпы, қорытындылай келе мынадай тұжырымдар түйіндеуге болады.

Мәдени қаһарман адамзат баласының алғашқы қауымдық құрылыстан бастау алатын мифтік туындылардың ортақ басты кейіпкері. Бірақ олар әр халықтың тарихи даму жағдайларына сәйкес әр түрлі ерекшеліктер иемденеді. Фольклордағы эпикалық жанрлардың түп төркіні бола тұра мәдени қаһарман бейнесі жанрлардың жіктелуіне сәйкес (миф, бақсы сарыны, ертегі, батырлық ертегі, көне эпос, классикалық эпос т. б.) ерекшеліктерімен тарамдалып дамыған. Қазақ эпосының кейіпкерлері мәдени қаһарманнан адамзатқа игілік, жақсылық жасауды мұра еткен. Бұл батырдың ғажайып тумысымен, тылсыммен тамырластығы арқылы көрінеді. Ізгілік, әділет үшін күрескен батыр жеңіске жетеді, ал оны бұзған батыр кедергіге тап болады. Қорған болу, бақытқа жеткізу мүддесі жөнінен әу бастағы қызметін сақтап қалған.

АЛМА ҚЫРАУБАЕВАНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫ

Казиева А. Т.

*Ғылыми жетекшісі: Мәтбек Н. Қ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Халықаралық Жамбыл сыйлығының лауреаты, филология ғылымдарының докторы, профессор Алма Мүтәліпқызы Қыраубаева – ұлттық әдебиеттану ғылымының дамуына елеулі үлес қосқан аса көрнекті, дарынды ғалым. А. Қыраубаеваның ғылыми-педагогикалық мұрасы туралы жүйелі зерттеу жұмысы әлі қолға алынбаған. Ол туралы белгілі ғалымдар, замандастары мен шәкірттері тарапынан естеліктер, мақалалар жазылды. Атап айтсақ: Т. Кәкішев «Еңбегімен елеулі», Т. Тебегенов «Асқарлы шыңның, ғылымдағы шыңның айбыны», Ө. Әбдиманұлы «Алма апай», «Ұлтын ұлықтаған ұстаз», А. Смақова «Асыл сөздің шырақшысы», С. Дәрібаев «Ғұмыры қысқа болған мектеп» т. б. мақалалар жарық көрді. Аталған естелік мақалаларда негізін ғалымның еңбектеріне, қарым-қабілетіне, ұстаздық-адамгершілік болмысына баға беріліп, ғылыми бағыты мен зерттеушілік ізденістеріне шолу жасалып, оң пікірлер айтылады. Бұл мақалаларды тұтасымен алғанда А. Қыраубаеваның ғылыми-педагогикалық мұрасының маңыздылығын танытуда негізгі дерек көздерінің бірі ретінде қарастыруға болады. Аталған мақалалар ғалым еңбегінің ішкі мәні мен көкейкестілігін толық түрде ашуды көздемейді, болашақта ғылыми зерттеулерге нысан болады. А. Қыраубаеваның әдебиеттегі, ғылымдағы тұлғасын айқындау үшін тұтас жүйелі зерттеу қажет.

Алма Қыраубаеваның ғылыми-педагогикалық мұрасын меңгере келе мынадай тұжырымдарды ұсынуға болады:

- Алма Қыраубаева – ежелгі дәуір әдебиетінің білгір зерттеушісі;
- ғалым еңбегінде кеңестік идеологияның қыспағына қарамастан, ұлттық мүддеге айрықша мән берілуі;

Қорыта айтқанда, А. Қыраубаева – қазақтың ежелгі дәуір әдебиетін зерттеуге елеулі үлес қосқан, алғашқы әдебиеттанушы ғалым, аса көрнекті ұстаз. Оның ғылыми-педагогикалық мұрасының мән-маңызды уақыт өткен сайын арта түседі. Қазіргі тың әдеби зерттеулерге жол ашты, арна салды, әдіснамалық негіз салды.

ҚАЗАҚ МИСТИКАЛЫҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ДІНИ НАНЫМ-СЕНІМ НЕГІЗДЕРІ

Қайыңбай Д. А.

Ғылыми жетекшісі: Қалқабәева С. Ә.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Әдебиеттің объектісі – адам болса, басты көркемдік тәсілі – адам жан дүниесінің көрінісін суреттеу. Ал адамның ішкі әлемі құпия сырларға толы. Қай заманда да суреткерлердің жан әлемі жұмбақтарын түсіндіруге деген қызығушылығы толастамаған. Осы тұрғыдағы тың ізденістерді әсіресе мистикалық прозадан көруге болады.

Әдебиетте мистицизм элементтері ертеден көрініс алғанымен, бүгінгі таңда өзіндік ерекшеліктері бар жеке жанрлық түрге айналып отыр. Бұл жанрдың поэтикасы қазақ әдебиетінде толыққанды зерттеліп үлгермесе де, тәуелсіздіктен кейінгі бірқатар қазақ жазушылары қалам тартып көп сұранысқа ие болған шығарманың түрі деп айта аламыз.

Мистика – грек тілінен аударғанда тылсым, жұмбақ деген мағынаны білдіретін, тылсым күштердің әсерінен адамда пайда болатын сенім. Мистика жанрында реализм де мистикалық тұрғыдан бейнеленеді. Мистика негізінен «қорқыныш» тіпті «үрей», кейде ағылшын тілінен алынған «хоррор» сөзінен – оқырманға қорқыныш сезімін тудыру мақсатында жазылатын әдебиет жанры. Табиғаты айрықша дараланатын мистикалық шығармаларды өзіне дейінгі әдебиет пен рухани өмірдің көптеген элементтерін сіңірген, бүгінде әдебиетімізде толыққанды көркем прозаға айналған әдеби жанр деп айта аламыз.

Мистика ұғымы әлем әдебиетінде дінмен байланыстырылады. Тамыры діни наным-сенімдерде жатқан мистикалық проза бүгінгі күні өз арнасын кеңейтіп отыр. Ғасырлар бойына өзінің тылсым құпиялығымен, селк еткізер сесімен жұмбақ болып келген мистикалық аңыз-әңгімелер қазір қайта жаңғырып, жаңаша түрге енді. Мұндағы ерекше қасиеттерге ие нақты тіршілік иелері, персонаждар мен символдық бейнелер, сюжеттік мотивтердің көбі миф пен діни наным-сенімдерден алынғанына тілге тиек етер дәлелдер жеткілікті. Мәселен, «от», «айна», «кие» мотивтері қазіргі қазақ мистикасында әлі де жалғастық тауып, автор идеясын айтудың басты тәсілін ретінде қолданылып жүр.

От – түркі танымында ерекше құдіретті күш, киелі құбылыс саналады. Отта магиялық күш бар делінеді. Бағзы замандарда адамды отпен емдеп, шамандар отты айнала тылсым күштермен, өзге әлеммен байланыс орнатқан. Діни түсініктерде де оттың функциясы жайлы жиі айтылып, от арқылы күнә жойылады деген ұғым қалыптасқан. Мистик жазушы Қ. Мұбарактың «От ару» атты әңгімесінде де от мотиві бар. Автор отты қолға ұстау мүмкін емес қасиетін жақсы деталь етіп алған.

Айна – екі әлемді байланыстырушы мифологиялық ұғым. Мифологиялық таным бойынша, айна екі әлем арасындағы шекара ретінде, өлімнің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылған. Ол оның сиқырына қол жеткізгендер үшін күштің қайнар көзі ретінде және кеңістіктің алдында билік жүргізу әдісі ретінде саналады, нәтижесінде айна әдеби мәтіндерде өз көрінісін таба бастады. Т. Шапайдың «Айна сарай» әңгімесінде айна мотиві адамның психологиялық портретін танытар тетік ретінде алынған.

Қазақ ұғымында «киесі ұрады» деген тіркес жиі қолданылады. Кие – халық сенімінде жанды, жансыз заттарда болатын ерекше тылсым күш, қасиет. Кие мотиві А. Алтайдың «Киллер сауысқан», Қ. Мұбарактың «Құбыжық» атты мистикалық әңгімелерінде кие ұғымы бар.

Мистиканың өзегінде миф пен діни мотивтердің жатқандығын А. Кемелбаева, А. Алтай, М. Омарова, Қ. Мұбарак сынды жазушылардың туындыларынан айқын аңғарамыз. Қорыта айтқанда, қазақ мистикасындағы көптеген көркемдік элементтер миф, дін, фольклордан бастау алады дегенімізбен, тәуелсіздік кезең прозасында тың сюжет, соны поэтикалық тәсілдерімен дара жанрлық түр екендігін айқындап келеді.

ӘЛЕМ ӨРКЕНИЕТІНДЕГІ АҚЫНДЫҚ-ЖЫРШЫЛЫҚ ӨНЕР

Қожашев М. М.

*Ғылыми жетекшісі: Тебегенов Т. С.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Халық поэзиясы – әрбір ұлттық мәдениеттегі сөз өнері, музыка, т. б. дәстүрінің байырғы белгілерін, қасиеттерін сақтай отырып, қазіргі заманға сай ұштастыратын классикалық мұра. Сондықтан, халық поэзиясы ғана емес, бүкіл фольклорлық шығармалардың халықтық сипаттары, дәстүрлі жаңа мұралар жаңа дәуірді нығайту үшін де қажет екендігі даусыз.

Ұлттық мәдениетті, халықтық мұраларды сақтау, оларды пайдалану, өркендету – жалпыхалықтық жұмыс. Қазақтың халық әдебиеті ата-бабаларымыздың бізге жеткен прогрессивті, тарихи озық мұраларының дәстүрлі жалғасы. Ата-бабаларымыздың гуманистік идеяларын жан-жақты, әрі терең ұғындыру үшін халқымыздың ғасырлар бойы жасап, бүгінгі күндерге жеткен, адамгершілік мұраттың мүдделерімен үндесетін рухани байлықтарын сақтау, оны халық игілігіне айналдыру эстетикалық тәрбие ісінде пайдалану – аса маңызды мемлекеттік мәселе.

Қазақ халқының ақындық дәстүрі дүние жүзі халықтарындағы өзі тектес осындай өнер ерекшеліктерімен үндеседі. Ақындықпен егіз жүретін музыка өнері жағынан Шығыс Еуропа фольклорымен, ал ақындық өнер, ақындық өнердегі музыкалық аспаптарды пайдалануы жағынан Шығыс Сібір, Алтай, Орталық Азияның халықтары өнерімен туысады.

Дүниежүзі халықтарындағы осындай ұқсас ерекшеліктерімен үндесе отырып, қазақ поэзиясындағы ақындық өнер дәстүрі өзіне тән қасиеттермен дараланады. Біз енді осы мәселеге тоқталамыз. Қазақ поэзиясы тарихындағы жыраулық, ақындық дәстүрлер о баста халықтық фольклорлық дәстүрден өсіп шыққан жаңа сапалар. Халықтың сөз өнері дәстүрінен енген осы жыраулар, ақындар поэзиясы халықтың қоғамдық-әлеуметтік өміріндегі табиғи құбылыстармен, өзгерістермен қосыла өрбіп дамиды. Академик М. О. Әуезов айтқандай: «... Произведения народных поэтов в виде подлинно народных творений должны изучаться с точки зрения взаимосвязей прошлым и взаимопроникновений в настоящем. Нет племенных культур по происхождению, а есть культура человечества определенных стадий развития... ».

Түркі халықтарының ортақтық даму кезеңінен кейінгі XV-XVIII ғасырларда қазақтың дербес халықтық әдебиеті болып қалыптасқан жыраулар поэзиясы – дәстүрлі тарихи дамудың жемісі. Олар өздерін қоршаған өмір, қоғам, заман туралы ақыл-өсиетті мазмұнға толы дидактикалық толғаулар мен елдің қорғаны болған ержүрек батырларды, әділ би-қазыларды, шешендерді мадақтайтын арнауларды шығарған. Ал, ақындар поэзиясы – жыраулық поэзия дәстүрін өз ішіне сіңіре де дамыған түр, фольклорист-ғалым Р. Бердібаев эпикалық шығармалар жырлап келген бұрынғы жыраулық өнердің кейіннен ақындық өнерге толық ауысқанын атап көрсетеді. Ақындық поэзияның негізгі мәселелеріне байланысты қазақ әдебиеттануы мен фольклористикасындағы зерттеушілер Б. Кенжебаев, Е. Н. Ысмайылов, Х. Сүйіншәлиев, Н. С. Смирнова, З. Ахметов, М. Мағауин, Е. Тұрсынов, Қ. Сыдықов, т. б. жыраулық, ақындық поэзияның пайда болуы, қалыптасу, даму тарихына байланысты іргелі еңбектер жазды.

Ақындық поэзия өмірдің қоғамдық-әлеуметтік әрі тұрмыстық саналуан құбылыстарын бұрынғыдан да кең қамти бастаған кезде оның өзіндік дербес эстетикалық көркемдік стиль ерекшеліктері айрықша даралана бастады.

Профессор Х. Сүйіншәлиевтің айтуынша, «Ақындар поэзиясы өзіндік ерекшелігі бар өнер десек те, ол өзіне дейінгі жыраулар өнерінің заңды жалғасы».

БАТЫРЛАР ЖЫРЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕ ТУУ МОТИВИ

Қыдырақын Ф.

*Ғылыми жетекшісі: Сарбасов Б. С.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Батырлар жырында қаһарманның ерекше бітімі, құдіреттілігі аңыз кейіпкеріне қарағанда басқаша түсіндіріледі. Қаһарман тайпалық тотем мен аталар аруағының ғажайып түрде желеп-жебеуінің нәтижесінде туылған болады. Батырлар жырында ғажайып туу мотивтері кейіпкердің кереметтігін дәріптейтін көркем тәсілге айналған. Кейінірек бұл мотив батырлардың, ру-тайпа көсемдерінің ерекше жаратылысын бейнелеуге, яғни, басқа қарапайым адамдардан дәрежесін көтеру мақсатына қызмет еткен.

Дүниежүзі фольклорының эпикалық жанрларында елдің дүниетанымын, ежелден қалыптасып келе жатқан тарихын көрсететін әр түрлі көркем тәсілдерді кездестіруге болады. Қай халықтың эпикалық мұрасы болмасын, ол сол жерді мекендейтін адамдардың тіршілігінен, салт-дәстүрінен хабар береді. Соның ішінде бүкіл дүниежүзі халықтарын эпосында кеңінен тараған мотив – кейіпкердің ғажайып дүниеге келуі.

Батырлық эпоста кейіпкердің ғажайып туу мотивінің кеңінен тараған түрі – ата-бабалар аруағының жәрдемімен және әулие-әнбиелердің түсте аян беруі арқылы болашақ батырдың дүниеге келуі. Бұл мотивтер, әсіресе, шамандық және мұсылмандық культтердің үстемдігі тұсында қалыптасып, дамыған.

Бұл жөнінде С. А. Қасқабасов былай дейді: «Ислам діні енгеннен бастап Қазақстанда ескі шамандық пен ислам діні қатар өмір сүрді. Бұл жағдай көп уақытқа созылғаны белгілі. Бірақ жай созылған жоқ, екі идеология арасында үнемі күрес болып келді. Сөйтіп, бұрынғы шаманизмді исламның «қасиетті» күштері ығыстыра бастады, ал, кейбір шамандық кейіпкерлер мен әдет-рәсімдер исламдық сипат алады. Соның нәтижесінде ежелгі тотемге және ата-баба аруағына табынумен қатар, мұсылман дінінің әулие-әнбиелерін қасиеттеп, оларға сыйыну кең етек алды. Міне, бұл процесс қазақ фольклорында көрініс тапты. Мысалы, аңыз, ертегі, жырларда болашақ қаһарманның ата-анасы бала тілеп, Аллаға сыйынады, мұсылманның қасиетті орындарына зиярат етеді [1,252]. Осындай таным-түсініктердің өзгеруіне байланысты жырдағы кейіпкердің дүниеге келу жөніндегі сюжеттерінде әулие-әнбиенің жәрдемімен туу сарыны пайда болады. Әрине, бұл сюжет өзінің негізгі баяндалу тәртібін, қалпын сақтап қалады.

Қазақ батырлық эпостарындағы әулие-әнбиелердің көмегімен туу мотивіне «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр», «Еңсегей бойлы ер Есім», «Шора батыр», «Қарабек батыр» жырларында суреттелетіндей болашақ кейіпкердің ата-анасы әулие-әнбиелерден сұрап жүріп балалы болуы туралы баяндау жатады.

Қорыта айтқанда, батырлық жырлар елдің тәуелсіздік жолындағы қаһармандығын, қиялдан туындаған немесе тарихта болған адамдардың ерлік істерін жырлау мақсатында дүниеге келеді. «Алпамыс», «Қобыланды», «Шора», «Манас» жырларының негізгі идеясы халықты жат жұрттардың шапқыншылығынан қорғауға халықты шақыру болып табылса, «Оғыз-наме», «Шыңғыснама» эпостарында бір орталыққа бағынған күшті мемлекет құрып, елінің іргесін нығайтқан билеушілерді үлгі ету көзделгені сезіледі.

ЖЫРАУЛАР ТІЛІНДЕГІ ЗАТ ЕСІМ МАҒЫНАЛАРЫНЫҢ ӨЗГЕРУІ

Магзимова Г. Т.

Ғылыми жетекшісі: Хасанов Ғ. Қ.

М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті

Жыраулар әдебиеті – еліміздің өткен өмірінен сыр шертер, алтын әріппен жазылған шежіре. Бүгінде жыраулар, олардың атқарған қызметтері туралы толыққанды пікір қалыптасты. Десек те, осы жыраулар тарихының, тарихилығының мардымды зерттелмей келуін қазақ тарихындағы ақтаңдақтардың бірі деуге әбден болады.

Жыраулар поэзиясына қатысты зерттеуде кенже қалып келе жатқан мәселелердің бірі – жыраулар тіліндегі сөз мағынасының тарылуы мен кеңеюі. Р. Сыздық: «Заман неғұрлым әрілеген сайын қазіргі нормамен салыстырғанда, көнерген элементтердің молынан ұшырасуы – заңды да, түсінікті де. Бірақ әрідегі әдеби мұра ауызша сақталғандықтан, көптеген бейтаныс дүниелер мәтіннен ығысып, бізге түсініктірек баламаларымен жеткені аян. Әйтсе де бұл мұралардан «көненің көздері» – архаизмдерді табуға болады. Оларды шартты түрде екі-үш топқа бөліп қарастыру керек. Біріншісі – бұл күнде мүлде қолданылмайтын бейтаныс түрлері, екіншісі – қазірде де түсінікті, бірақ қолданыстан шығып қалған пассив элементтер, үшіншісі – қазірде де қолданылатын, бірақ өзгеше мағынаға ие болғандар» деген пікір білдіреді. XV-XIX ғасырлар аралығындағы қазақтың ауызша тараған авторлық әдеби тілінің лексикалық құрамы өзінің алуандығымен ерекшеленеді. Жыраулар поэзиясының тілінде актив және пассив лексика қатар қолданылады. Осыдан сөздер сөз мағынасының кеңею және тарылу мәселесіне ұшырайды.

Тілдің дамуы сөздердің мағынасына екі жақты әсер етеді. Яғни ішкі және сыртқы факторларға сай сөз мағынасы кеңейіп не тарылып отырады. Сөздің сыртқы формасы өзгермесе де, бастапқы мағынасына жаңа мағына үстеліп кеңейсе, енді бірде сөздердің алғашқы мағынасы көмескіленіп, ұмытылып тарыла бастайды.

Қазақ тілінде сөз мағынасының кеңеюі мен тарылу мәселесін Р. Барлыбаев, XV-XIX ғасырлардағы қазақ әдеби тіліне қатысты мәселелерді Р. Сыздық, Қ. Өмірәлиев сияқты бірқатар ғалымдар өз еңбектерінде қарастырып өтті. Дегенмен бұл тақырып әлі де терең зерттеу мен толықтыруды қажет етіні анық.

Жыраулар тіліндегі сөз мағынасының кеңею мен тарылу жолдарын анықтау, мағынасы кеңейген немесе тарылған сөздерді салыстыра зерттеу – тіл білімінде ғылыми ізденісті қажет ететін өзекті мәселе.

Жыраулар тіліндегі сөз мағынасының кеңеюі мен тарылуын теориялық жағынан зерделеу арқылы сөз мағынасының дамуында кездесетін шытырмандарды дұрыс шешіп, жолға қоюға, қазіргі тілімізде мағынасы кеңейген немесе тарылған сөздер мен ұғымдарды анықтап көрсетуге болады.

ДӘСТҮР АРҚЫЛЫ КӨРІНІС ТАПҚАН ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Оспанова Г. Т.

*Ғылыми жетекшісі: Асқарова А. Ш.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі қазақ әңгімелерінде М. Әуезовтің дәстүрін ұстанып, шығарма барысында халықтың ұстанып жүрген қандай да бір салт-дәстүрін кеңінен сипаттап, оған этнографиялық панорама жасап, оның озық-тозығын саралап, жақсы-жаман жақтарын зерделеп, шығу себебін қаузап түсіндіру кездесе бермейді. Бұл бір жағынан әңгіменің жанрлық сипатына да байланысты (яғни көлемі жағынан шектеулі болғандықтан). Дегенмен, заманның ағымы өте жылдам, техникалық жетістіктер күрт дамып отырған шақта, жаңа ғана іргесін нықтап келе жатқан мемлекет үшін мына жаһандық аласапыранда жұтылып кетпеудің бірден-бір амалы өзінің ұлттық болмысын сақтап қалу екендігін түсінген қаламгерлер үшін ұлттық құндылықтарды, ұлттық салт-дәстүрді, ұлттық сана-сезімді, ұлттық идеяны, дәріптеу бірінші орында тұр. Сондықтан да, тұлғаның қоғамның толыққанды бір мүшесі болып қалыптасуындағы салт-дәстүрдің рөлінің зор екендігін, ал салт-дәстүр тұлғаның әлеуметтенуінің көзі ретіндегі құндылық екендігін байқататын деталь, фрагмент, эпизод, сюжет, идея қазіргі қазақ әңгімелерінен біршама көрініс тапқан.

Мұнда мұқият қарастыруды талап ететін нәрсе, этномәдени дәстүр мен этномәдени құндылықты шатастыруға болмайды. Салт-дәстүр – бұл мәдениеттің ежелден келе жатқан семиотикалық жүйесі, адамзат мәдениетін қалыптастырушы фактор бола отырып, ол өзі тіршіліктегі жалпыадамзаттық құндылықтардың жасалу, таңбалану, берілу формасы әрі механизмі. Салт дәстүр қоғам болмысын реттеп, бар және болуы мүмкін қатынастарды анықтай отырып, ол өзі адамзат мәдениетінің іргелі құндылығы болып табылады.

Мәселен, отқа табыну, отпен аластау, отқа май құю ғұрыпы бұл сонау ежелгі сенім – тәңіршілдіктен қалған ғұрыптар. Отқа май құю деген магиялық ғұрыптар арқылы келіннің сол ошақтың отын ешуақытта өшірмей, маздатып, лаулатып жаға беру, сол үйдің түтінін түтетіп, яғни отбасының беріктігі қастерленеді. Яғни этномәдени құндылық – бұл сол дәстүрдің мағынасы мен мәні арқылы дәріптелетін рухани қасиет.

Зерттеуші Х. М. Думанов өз жұмысында түркілік отбасындағы үлкен балаларын атасы мен әжесінің бауырына салып, тәрбиесіне беру дәстүрі бар екендігін айтады. Осы дәстүр астарында үлкен мән жатқанын ескертеді, бұл бала бойына рухани құндылықтарды дарытудың тәсілі. Атасы мен әжесінің қолында тәрбиеленген бала өз иығына жауапкершілікті көбірек жүктеп өз інілеріне қамқор болып, ағайыншылық қасиеттерді өз бойында тәрбиелейді. Яғни әрқашан дәстүрдің астарында үлкен құндылықтар тұрады.

Дәстүр мен құндылықтың бір емес екендігін көрсететін бір амал, кейде бір дәстүрлер тозып, жаңа қоғамда қолданыста болмайды. Дегенмен, дәстүр жоғалғанымен оның мәні, яғни дәстүр арқалаған құндылық қалып отырады. Бұған мысал ретінде Ханзада Есенова мынадай мысал келтіреді «келін о бастағы қоғамда, күйеуіне, атасы мен енесіне тәуелді болды, сол себептен оларға қызмет етіп, құрметпен қарады, қазіргі кезде ол тәуелді азайды, дегенмен келіннің сыпайы, құрметпен жасалатын қарым-қатынасы құндылыққа айналып осы қоғамда бәрібір сақталды», – дейді.

Әдеби шығармалардағы салт-дәстүрді аксиологиялық тұрғыдан қарастыра отырып, қазақ мәдениетінің, қоғамының құндылық мазмұнын анықтауға мүмкіндікке ие боламыз. Егер салт-дәстүрді бүтін бір құрылым деп есептесек, оның әрбір бөлшегі, яғни ғұрыпы оның символы болып табылады. В. Тэрнер салттық рәміз дегенге: «салттық әрекеттің өзіндік ерекшелігін сақтап тұрған дәстүрдің ең кішкентай бірлігі» деген анықтама береді.

А. ҚҰНАНБАЕВТЫҢ «МАСҒҰТ» ПОЭМАСЫНДАҒЫ ОБРАЗДАР ЖҮЙЕСІ

Сайлау Ә. Ә.

*Ғылыми жетекшісі: Дәрібаев С. Д.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Абай поэмаларындағы басты образдар адамгершілікті насихаттайтын гуманистік бағытта сомдалған. Әр образдың өзіндік тәлімі, тәрбиелік мәні анық, айқын көрініп тұрады. «Масғұт» поэмасы да адамгершілік мұраттарды ұстын еткен туынды. Поэманың идеясы оқырманға ой сала отырып, адамшылықтан аттамау, көпшіліктен жырақтамау мәселелерін көтеріп отыр.

Масғұт – Абай поэмасындағы ақылды, білімді жастың образы. Кемелдікке ұмтылған жас Масғұт талабымен поэманың екінші бөлімінде халифаның уәзірі болып баяндалады. Уәзір Масғұт пен жас Масғұт арасында ақылдылық, білімділік ортақ қасиет.

М. О. Әуезов өз жазбасында поэманың екі бөліміндегі байланысқа сын айта отырып, Масғұттың қызыл жемісті таңдауы шығарма мазмұнында еш маңызға ие емес, нәтижесі көрініс таппаған дейді. Бір қарағанда бұл рас пікір, орынды сын. Поэмадағы үш жемістің мәні өз орнында ашылмай қалғандай көрінгенімен тағы бір қырынан қарап ашуға болады.

Шығарманың шешімі екінші бөлімінде нақты көрініс тауып, Абайдың түйінді ойы қорытындысы болғанына қарағанда бірінші бөлім кейінгі бөлімнің кіріспесі ғана сияқты. Уәзір Масғұттың жастық шағы, әуелгі мінезі, алған тәрбиесі мен көрген өнегесін таныту мақсаты басым. Бір ғана таңдау жасайтын эпизодта Масғұттың ақыл-ой өрісі қаншалықты терең екенін тани аламыз.

«Масғұт» поэмасының алғашқы бөлімі И. С. Тургеневтің «Восточная легенда» әңгімесімен желілес болып келеді. Мүрсейіттің қолжазбасында «Тургеневтен» деген жазудың осы поэма тұсына берілуі абайтанушы ғалымдар назарын өзіне аударып, толыққанды зерттеп, қорытынды пікір айтуларына сеп болған.

Поэманың екінші бөлімі жайлы З. Ахметов 1970 жылдары жазған еңбектерінде бирма халқының ертегісінен алған болуы мүмкін деген болжам айтады. Сонда Абай поэмасында екі шығарманың желісі танылады. Алайда Абай поэмасы ол шығармалардан кейіпкерлерінің даралығымен, айқындылығымен, шынайылығымен ерекшеленіп тұрады.

Масғұт поэманың бірінші бөлімінде бір шалды ұрының қолынан құтқарып алады. Шал ризалық белгісі ретінде Масғұтқа үш түсті жеміс ұсынады. Ақ – ақылдың, даналықтың, сары – байлықтың, дәулеттің, қызыл – әйел достығының белгісі.

Осындай таңдау эпизоды И. С. Тургеневтің «Восточная легенда» әңгімесінде басқаша сипат алады. Әңгімеде басты кейіпкер Жапар ақ, қызыл, сары түсті алманың сары түсін таңдайды. Бұл жердегі сары түс – кәрі әйелдердің достығының символы болып берілген. Тиісінше ақ – даналық, қызыл – байлық.

Бирма халқының ертегісінде бір елдің көріпкелі түс көріп, түсінде көрген жеті күн жауын туралы ел патшасына хабар береді. Жауын жауар алдында өздері қамданып, ыдыстарын таза суға толтырып алады. Алайда жалпы халық қам жасап үлгермегендіктен, немесе хабарсыз болғандықтан жауын суын ішіп жынданып кетеді. Ертегі соңында өлімнен қорыққан патша мен көріпкел уәзірі де жауын суынан ішіп көпшілікке қосылады.

Абай поэмасында Масғұт басынан өткеретін жайттар толыққанды кейіпкер болмысын ашып көрсетеді. Масғұттың таңдау жасауы мен шешім қабылдауы арасында ұқсастық пен қайшылықтар кездеседі. Алайда поэмада әр образ өзіндік жинақы, әрі терең мағыналы болмысымен оқырман көкейіне қонып, ақыл, білім, парасаттың адам өміріндегі орны мен қызметін айқындап береді.

«Масғұт» поэмасының соңында Абай өзінің қорытынды шумағын жаза отырып, ақыл, парасатың қаншалықты мол болса да көпшілік білімді болмай, азшылықты өз сапына қосып аларын, не өзіндей етерін еске алып қынжылады. Оқырманын ескертеді.

XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ РОМАНДАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Се Вэйнин

*Ғылыми жетекшісі: Бисенғали З. Қ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Роман – әдебиеттің күрделі және аса маңызды жанрларының бірі болып табылады, ол айна секілді бір нақты уақыттың, әлеуметтің жағдайын жан-жақты көрсетуі жөн. Сондықтан роман зерттеуі арқылы қоғамдықтың шындығын да біле аламыз деуге болады. Ал кезкелген халық үшін тұңғыш романның маңызы үлкен екені күмәнжөк. XX ғасырдың басы бүгіл адамзат үшін қоғамдық санаға сансыз өзгерістер әкелген ерекше кезең болды, жаңа қоғам құбылыстарын жаңа тәсілмен бейнеледі. Қазақстанның тұңғыш романы – М. Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» 1910 басылып шықса, Қытайдың қазіргі тұңғыш романы «Соғылған кезеңінің фоссилии» 1922 жылда жарық көрді. Қазақстандағы оқырманға таныс «Бақытсыз Жамал» Сәрсенбай деген бір момын, бай адамның тұңғыш баласы Жамал туралы жазылды. Сұлулық, ақылдылық, шешендік түгел біткен Жамал Жұман деген бір бидің басы таз, жаратылысы нашар баласына тұрмысқа шықысы келмеді, ол өзінің сүйген жігіт Ғалимен қашып кетті. Алайда, Ғали жолда бораннан адасып, көз жұмды, одан кейін Жамал өзі де науқастанып қайтыс болды. Ал, «Соғылған кезеңінің фоссилии» бірінші жақтан баяндаған шығарма, оның фабуласының негізі автор және оның досы Вэй Хэминның өмірбаяны болды. Автор балалық шақта Хэминмен бірге католиктер мектебінде білім алды, сосын бірге Жапонияда оқыды. Автор романда олардың басынан кешкен XX ғасырдың басындағы қытай қоғамында болып жатқан өзгерістерді жан-жақты суреттеді.

Екі роман алып қарасақ, олардың ортақ қасиеттері бар. Бір шағынан қарағанда екеуі де реалистік бағыт ұстанған, шығармада жеке адам мен қоғам арасындағы тартыста адам сезімін, мінез құлқы, ойын, әрекетін ашып көрсетті. «Бақытсыз Жамал» романында Жамал мен Ғали арқылы, жастар мен феодалдық қоғам арасындағы тартысты, жастар әділетсіздікпен күресуі, олардың жаңа өмірге ұмтылу ниетін көрсетсе, «Соғылған кезеңінің фоссилии» автордың өзі және досы Вэй Хэмин арқылы қытай қоғамы, дәстүрлі отбасы, католиктік мектептердің бәрін де жан-жақты бейнелеп, сынады. Екіншіден, екі романның да кемелденбегені белгілі болды. «Бақытсыз Жамал» романында Жамалға байланысты фабуласында бар уақиғаларға тізбектеле баяндаса, «Соғыл кезеңінің фоссилии» романында басы бос қыстырма көріністер де аз болған жоқ. Алайда, екі романның арасындағы айырмашылықта аз емес. Біріншіден, «Бақытсыз Жамал» романында қазақ халқының фольклоры жақсы сақталғаны бірден көрінеді. Жамал және Ғали секілді кейіпкердің сөзінде өлеңдер мен мақалдар көп кездеседі. Ал «Солғылған кезеңінің фоссилии» романда керісінше болды, автор әдейі көп кірме сөздерді қолданады, әсіресе жаратылыстану ғылымдарының терминдері көп кездеседі, тіпті романның атын да географиялық терминмен атайды. Себебі, сол кезеңдегі қытай жазушылары дәстүрімен күресуі үшін ең алдымен дәстүрлі тілді қойып, батыстан енген сөздерді қолданды. Екіншіден, композиция жағынан қарағанда, «Бақытсыз Жамал» романның желісі күрделі емес, барлық фабула Жамалмен байланысты, автор күрделі күйге кешпегені айқын байқалады. Ал, «Солғылған кезеңінің фоссилии» романының композициясында бірден бірнеше желі қосылып, күрделі күйге ұласады. Үшіншіден, «Бақытсыз Жамал» романның тақырыбы анық, романында «әйел теңдігі» идеясын насихаттап, халық білімге шақыратын ағартушылық мақсат бірден көрінеді. Ал, «Солғылған кезеңінің фоссилии» романында автор қоғамды көп сынса да, ол өзі «бұл романды бұрынғы өмірімді еске салу үшін жаздым» деп алғы сөзде айтты, сондықтан бұл романның тақырыбы анық емес, оның ағартушылық функциясыда әлсіз болды.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ «МАСА» ЖИНАҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Сман Ж. Ә.

*Ғылыми жетекшісі: Имаханбет Р. С.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Ахмет Байтұрсынұлының 1911 жылы Орынборда жарық көрген «Маса» жинағы қазақ жұртының ұлттық ой-санасын оятқан туынды болды. Бұл жинақ кейін 1914, 1922 жылдары баспа бетінде жарияланған. «Әдеби еңбекті ешкім мақтаныш үшін жазбайды, ол мінезден туады. Ұлтының қажетін өтейді сөйтіп» деген мәлімдемесінде: «... «Маса» деген атпен топтасқан өлеңдерімді бірегей топтап атар едім» – дейді Ахмет Байтұрсынұлы. Осы мәліметтен-ақ бұл жинақтың әлеуметтік маңызының зор екендігін айқын аңғаруға болады.

«Маса» жинағы төртінші рет 1989 жылы, одан соң 1991, 1994, 2001 жылдары қайта жарық көрді. 2003 жылғы басылымда «Масаның» 1922 жылғы шығарылған нұсқасы 1989, 1991 жылдардағы жинақтармен салыстырылып, толықтырылған. 1922 жылы Қазандағы басылымның фотокөшірмесін түпнұсқа ретінде пайдаланып, жинаққа енгізген. 2005 жылы Е. Дүйсенбайұлының редакторлығымен шығарылған кітапта «Маса» жинағы бұған дейінгі басылымдармен салыстырылып, кеткен мәтіндік қателер түзетілгендігін айтады. 2013 жылғы басылымда «Маса» жинағы түпнұсқадағы өлеңдер мен 12 аударманың орналасу тәртібі бойынша берілген. Жинаққа 12 аударма, 22 өлең енген. Кітап соңында өлеңнің 14-не, аударманың 12-не ғылыми түсініктеме берілген.

А. Байтұрсынұлының «Маса» жинағына енбей қалған, әлеуметтік маңызы зор өлеңдері де кейіннен табылған. 1922 жылы қайтадан басылған «Маса» өлеңдер топтамасына енбей қалған өлеңдері 1915, 1916 жылдары «Байқаушы» деген бүркеншік есіммен «Қазақ» газетінде жарияланғанын ахметтанушы ғалымдар мерзімдік басылымдар мен ғылыми зерттеулерінде жазды. Бұл бүркеншік есімнің ақынға тиесілі екендігін 1989 жылдан бері дәлелденгенін негізге алып, ғалымның таңдамалы шығармалар жинағына енгізген. Атап айтсақ, А. Байтұрсынұлының бұл өлеңдері 2013 жылы шыққан алты томдық шығармалар жинағының 5-томында «Табылған туындылары» деген тараумен берілген. Ахметтанушы ғалымдар «Дағдарыс», «Қоян», «Туған тілім» өлеңдерінің нұсқасын түпнұсқадан, яғни төте жазудан бүгінгі жазуымызға қопарып бергенімен, бұл мәтіндерді тағы мұқият салыстыру – зерттеуіміздің мақсаты. Нақтылай айтқанда, «Маса» жинағына енбеген, кейін табылған «Дағдарыс», «Қоян», «Туған тілім» өлеңдерін ғылыми айналымға түсірген зерттеулер жеткілікті. Бұл өлеңдер ғалымның көп томдықтарына енген, десе де келешекте қайта шығарылатын таңдамалы жинақтарына тақырып бойынша қайта енгізуді ескерген абзал. Жалпы, ақынның бізге жеткен өлеңдерінің, ұзын саны – 30, ал аударылған мысал өлеңдері – 53. Барлығы – 83 екендігі анықталған.

Мақаламызды академик Манаш Қозыбаевтың сөзімен түйіндесек. Тарихшы тұлғаға арнаған 1998 жылы жасаған ғылыми баяндамасында: «Ахмет Байтұрсынұлы – XX ғасырдың ірі құбылысы, феномені. Оның есімі, осы дүбірлі ғасырдың түбірлі, түбегейлі құбылыстарымен тағдырлас. Сондықтан байтұрсынұлытану шын мәнінде ғасыртану десе болады... Ахметтануды дамыту барлық гуманитарлық ғылымдардың ортақ парызы» – дейді. Тарихшының ұлттық ғылымға жүктеген парызын зерделей пайымдасақ, әлі күнге толық орындалды деп айту ертелеу. Ғалым мұрасы бойынша жазылған түрлі бағыттағы зерттеулер негізінде ұлттық әрі мемлекеттік мәртебесі бар кейбір жоғары мектептердің Филология факультеттерінде «Ахметтану» курсы ішінара ғана оқытылуда.

Қорыта айтқанда, бұл мақаламыз ахметтану мәселесінде ақын өлеңдерінің жазылуы мен шығу тарихын жете тануға, бұл өлеңдердің әр жылғы жарияланымдары арасындағы айырмашылықтарды зерттеп-зерделеуге, өлеңдердегі шындық пен әлеуметтік теңсіздіктің пәлсапалық астарын түсінуге, ағартушы мұрасын оқытудың жаңа форматтағы үлгісін жасақтауға оң ықпалын тигізеді деп үміттенеміз.

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ ОҚУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫ БОЙЫНША КӨЗҚАРАСТАРЫ

Тасқынбай М. Б.

*Ғылыми жетекшісі: Имаханбет Р. С.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қайраткерлік бейнесінің қыры да, сыры да мол Әлихан Бөкейхан қазақ елінің, оның жерінің тәуелсіз болуына, бостандыққа жетуіне, туған халқының тең құқты болуына өз заманында белсене кіріскен, сол жолда табанды күрескен мемлекеттік әрі саяси тұлға. Тарихи тұлғаның есімі ұзақ жылдар бойы сирек аталып келгенінің себебі мен салдары тәуелсіздік алғаннан кейін ашылып, халқымен қауышты. Артындағы қазақ деген ұрпағына қалдырған орасан мол аманат-мұрасы жарты ғасырдан аса мемлекеттік архивтің сирек қорларында «аса құпия құжат» ретінде жасырылып келгені тарихи шындық.

Бүгінгі таңда да өз маңызын жоймаған Ә. Бөкейханның бала оқыту мен тәрбиелеу ісі жөніндегі көзқарастары мен пікірлері қанатты сөзге айналған бағдар берер темірқазық іспетті. Ә. Бөкейхан өзінің «Қазақша оқу жайынан» атты мақаласында: «Жаңа жолдың оқуы жаңа оқып шыққан жас мұғалімдердің қолында. Бұлардың күштерінің, білімдері соны, пікірлері жаңа. Ниеті жұртына қызмет ету. Бұлар білгенін, тайған-таянғанын жұрттан аяп қалатын емес. Қазақтың бастауыш мектебіндегі жұмысын қолдарына алуға лайық адамдар. Һәр жайдан хабардар: дүниеде не істеліп, не қалыпта тұрғаннан бұлардың мәліметі мол. Қысқасы, қазақ арасына білім нұрын жаюға қолайлы адамдар» деп жас мұғалімдерге деген көзқарасын айтады. Мұғалім мұғалімдік ілім-ғылымын оқып шыққан адамдардан болуы тиісті. Мұғалімдердің балаларды қинамай оңай оқытуы керек. Қиналмай оқыса, оқуға балалардың қызығатындығын айтады. Мектеп мұғалімінің жақсы оқыта білгені қазақ ішіндегі оқушыларды көбейтіп, оқу ісінің шапшаңырақ ілгері басуына күш берер еді деп өз ойын тұжырымдайды.

Ұлт көсемі Ә. Бөкейхан жергілікті орман мектебіне мұғалім болып орналасады. Бірте-бірте қоғамдық жұмыстарға араласа бастайды. Сол кезеңдерде айтқан «оқытуды ана тілінде жүргізу керек» деген көзқарасы қазіргі күнге дейін өзекті. Алаш арыстары заманында көтерілген бала оқытуды ана тілінде жүргізу мәселесі қазіргі таңда мемлекеттік маңызы бар стратегияға айналып отыр.

Тарихи тұлға өзінің «Ашық хат» атты мақаласында білім беру, оқыту және тәрбие жұмысы жайлы: «... Ұлтына, жұртына қызмет қылу біліммен емес, мінезден. Адам баласын өзіндей жақсы көр, сүй деген сөз айтылғалы екі мың жыл болған, онан бері білім отарба, телеграмма, телефон шығарды, жақсы мінезге тоқталған адам аз, білім біліммен, мінез мінезбен. Көп оқыса, зейінді болса, білімді болмақ мінезі жақсы бола ма, жаман бола ма, мұны құдай білер» – дейді. Адам қанша жерден ақылы тасып, білімді болса да оның тәрбиелі болуы немесе болмауы мүмкін екендігін айтады. Адам білімді болмаса да өнегелі болуы әбден мүмкін деген көзқарасты ұстанған.

Ә. Бөкейханның осы оқыту мен білім беру мәселесіндегі пікірі ғылыми қағидаға айналды десек артық айтқандығымыз емес. Ұлт көсемі Ә. Бөкейхан қазақтың зиялы қауым өкілдерін өз Отанына, жеріне және халқына адал қызмет етуге шақырды. Өзінің: «Тірі болсам, хан баласында қазақтың хақысы бар еді, қазаққа қызмет қылмай қоймаймын! . » деген ұстанымына адал болып өтті. Қазіргі еліміздей рухты жастар Ұлт көсемі бастаған алаштықтар тағылымынан үлгі-өнеге алып, Отанымызға аянбай адал еңбек етуіміз керек деп білемін. Қорыта айтқанда, бұл мақаламыз әлихантану мәселесінде тұлға мұрасын оқытудың жаңа форматтағы үлгісін жасақтауға септігі тигізеді деген үміттеміз.

АҚЫН ПСИХОЛОГИЯСЫ

Айдарбекова А. А.

*Ғылыми жетекшісі: Ержанова С. Б.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Бүкіл дүниені ұмытып өлеңмен ғана қауышу, өлеңнің ғана күңі болу, өлеңге ғана мойынсұну ақын біткеннің ащы азабы әрі тәтті ертегісі. Қошеметке бөлену, оқырманның ыстық ілтипаты, халықтың жылы көзқарасы, қолдауы, биікке көтермелеуі, жазудан кейінгі ностальгия ақын үшін балдай екені рас. Алайда балынан бұрын аузыңа дәмі келетін у-ды, етіңнен өтіп, сүйегіңе қадалатын өлең жолдарын татып көру де оңайға соқпасы анық. Әсіресе ақындық – әйел затының таңдайына бітсе тіптен ауыр. Себебі өлеңнің шарты бойынша жақсы жырлар жүректен тууы үшін ауыр ғұмыр сүруің керек. Ал ауыр ғұмырды әйелдің гүлден де нәзік жаны, күннің әріндей тәні, жаралануға бейім тұрған жүрегі қайдан көтерсін?!

Алайда осы бір ақындық деген ауыр жолда «Фаризалардай» өз-өзің отқа тастай салмай орнымен, мәйегімен, қазақ әйеліне тән болмысымен әдебиетте ойып тұрып орын алған бір ақын бар. Ол – Күләш Ахметова. Бәлкім кейінгі ұрпақ білетін ақын әйелдердің ішіндегі жалғыз бақыттысы осы шығар... Неге десеніз, ақын – ол ақын. Ақын бір өленді жазу үшін іштегі тас боп қатып қалған кеуіртпекті талай күн бойы жібітіп, ол әбден қалыпқа түскенше маңдайдан тері, көзден жасы ағып, өз тәніне өзі сыймай толғатып, мазасын алған адам мен бар тіршілікті қарадай жау көріп, әбден ит азапқа түседі. Ондайда ақын әйел өзінің әйел екенін де, оның Тәңір міндеттеп қойған парыздарын да әп сәтте ұмытып, өлеңмен ғана бақытты жандай күн кешеді. Психозмоционалдық күйі бұзылып, өзге тұрмақ өзің де естен шығарып, жанындағыларға жарытып тіл қатпай, өз-өзінен түгесіліп, сарқылып, не өлі емес, не тірі емес беймәлім әлемде өмір сүреді. Бұндай адамдарға ағылшын психологы Кондаве Шеверз «Альцгеймер» ауруына шалдыққан деп диагноз да қойып тастаған. Қызық, ә?! Ақынның осындай күйде жүргенде не ойлайтыны, жүрегінде қандай ән әуелеп, алпыс екі тамырында қандай өлең жолдары жүгіріп өткенін білу әр адамға қызық шығар. Ендеше ақын Күләш Ахметованың жауһар жырларына бір сәт үңілейік.

«Өзіме-өзім сүйенем, о, расында,

Өзіме-өзім

жол салдым борасында.

Өзіме-өзім жете алмай отырамын

Ыдыстар мен дыбыстар арасында» дейді. Бұл жердегі «ыдыстар» деп отырғаны өзінің қазан иесі, қазаншы екенін алға тартып тұр. Ер адам үйдің сыртқы саясатын жүргізсе, әйел ішкі саясатына жауапты. Алайда ең қауіптісі де, ең даулысы да сол – ішкі саясат. Оны сауатты алып жүру үшін сабырлылық пен даналық қажет. Бұны ақын кіршіксіз түсініп, әрі әйел боп туылғаны сори да, бағы да екенін толықтай ұғынып отыр. Алайда өзінің әйелдігі «өзіне» жету жолындағы кедергі секілді көрінетінін де өлең жолдарында аңғартып қойғандай. Ал өзі деп отырғанымыз – өлеңі. Дауыл өтіндегі ақынның кіршіксіз жаны сонысымен ұтымды, сонысымен жанға жағымды.

ӘБІШ КЕКІЛБАЙҰЛЫ ПРОЗАСЫНДАҒЫ АҢЫЗДЫҚ СЮЖЕТТЕР

Тінікұл З. Н.

*Ғылыми жетекшісі: Дәрібаев С. Д.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Әбіш Кекілбайұлы – аңыздық желілерді көркем шығармаға арқау етіп, оны шебер әрі оңтайлы киюластыру арқылы әдебиетте өз қолтаңбасын қалдырған жазушы. Әбіш прозасындағы ең бір таңдаулы шығармаларының қатарында «Күй» повесі ерекше аталады. Шығармада адай мен түрікмен елінің арасындағы даулы қақтығыс, сол қақтығыстан жазықсыз жапа шегіп қаза болатын Абыл күйшінің тағдыры суреттеледі. Психологиялық иірімдері өте терең, ерекше астармен баяндалатын шығарма бір оқығаннан өзіне баурап алып, жетегіне ала жөнеледі.

Шығармада баяндалатын «Қараман ата» туралы аңыз дауласқан екі жақты бітімге шақыратындықтан Қараман атаның екі халыққа да ортақ әулие екендігін танимыз. Шығармада автор аңыздық сюжетті ұтымды пайдалану арқылы көптен бері екі халықтың да ығырын шығарған жаулықтың нүктесін қоятын Қараман атаның әулиелік қасиетін үлкен символдық мәнге айналдыра білген: «Әулие қараны атсаң, қара атты ат, біз айыпты десең, бізді ат!» – депті. Сонда ердің басындағы біз анадай жерге ұшып кетіпті, қара ат табанда қатыпты. Әулиенің өзі де кінәні адайға да, айладырға да артпай тар заман, қысталаң қалға аударып, кәрін қара атпен бізге түсірді, енді екі елдің жауласатын жөні жоқ! – деп бітімімен тарасыпты», – дейді аңыз. Бұл жерде аңыздың көшпелі түркі халқына тән ерекшелігін де ескерусіз қалдыруға болмайды. Ата-баба бейітін кие тұту, әруаққа сенімшілік ара-жігі ажырап, жауласып отырған қазақ пен түрікменге бірдей ортақ. Екі жақта соғысудан әбден титықтаған, бірақ намыс қай-қайсысының болмасын кішіреюіне, жеңілгендігін мойындауына жол бермейтін үлкен бөгет. Сол тосқауылды ыдыратып, бейбітшіліктің орнауына себеп болған өмірден өткеніне талай жыл болған Қараман ата әулиенің құдіретті кесімі. Тарихи оқиға басқаша болуы да мүмкін, бірақ соның өзін кейінгі ұрпаққа жеңіс ретінде танытып тұрған – ол аңыз.

«Күй» повесіндегі әпсананың осындай кереметтілік ғажайыптылық элементтері Темірбаба әулие мен Шопан атаның арасындағы құдірет сайысы арқылы көрінеді. Қазақ ұғымындағы әулиелік – адам бойында кездесетін ерекше қабілет қасиеттермен бағаланады десек, шығармада ол Шопан атаның текені пышақсыз бауыздап, терісін сыпырып жайратып тастаған соң бір сипап өткенінде қайтадан маңырап, шауып ала жөнелетінімен көрінсе, Темірбабаның көк теңізге қарсы жүргенде жүрген жерінің бәрінің қара жер болып қала беруі арқылы автор әпсананың құдіреттілік қасиетін суреттейді. Бірақ автордың бұл аңыздық сюжетті шығармада берудегі басты мақсаты – түрікмендердің шекара межесін белгілеу болып табылатынын байқау қиын емес. Көк теңізге сұғына кіріп жатқан түбек те осындай кереметтіліктен дүниеге келген деген аңыздың түйінін көруге болады.

ТҮРКІ ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ КӨК БӨРІ ТОТЕМІ

Тулеуова Г.

*Ғылыми жетекшісі: Сарбасов Б. С.
ҚазҰҚПУ*

Адам баласының шығу тегін аң-құстармен байланыстыру, әсіресе, бөрі, марал, ит сияқты аңдарға қатысты тотемдерді кие тұту YI-YIII ғасырларда түркі қағанатының құрамында болған тайпалардың аңыз әңгімелерінде көбірек ұшырасады. Бұл құбылыс түркі халықтарының тарихи туыстығын, яғни тарихи-генетикалық байланысы барлығын айқындайды.

Әлем халықтарының фольклорына ортақ бейнелер қатарына көк бөрі, көкжал арлан қасқыр да жатады. Жалпы, ежелгі түркі әдеби-мәдени мұраларында фольклорлық мифология ұшқындары мол кездеседі. Түркі халықтары әдебиеттеріндегі «көк бөрі» хикаялары – мифологиялық наным-сенімнің айшығы. Академик С. Қасқабасов: «Миф ежелгі жанр ғана емес, оның үстіне аса күрделі жанр» [1], – деп жазады.

Ашинаға қатысты болып келетін мифтер мен аңыздар әртүрлі нұсқада көп айтылғандағына карамастан, бұдан да көп, алайда, барлығының тарихи негізі бір арнаға тоғысады. Кезінде Шәкәрім қажы да өз шежіресінде Ергенекон, Бөртечине жөніндегі мифтер мен аңыздарға талдау жасап, өзінің көзқарасын білдіреді. Салыстырмалы дерек көздеріне сүйене отырып, түркі халықтары арасында айтылатын бөріге қатысты мифтердің көпшілігі Түркі қағанатына дейін туып қалыптасқан деген тұжырымға тиянақтаймыз. Жоғарыда анықталған Бөрте-чиноның өмір сүрген кезеңі мен мысалға алынған мифтердің оқиға желісі бір мезгілде сәйкес келуі тарихи шындықтың сол кезеңде түйісетіндігін көрсетеді.

Аталған мифтерді саралай келгенде, қасқыр (бөріге) қатысты мифтердің арғы дәуірлерде пайда болып, Түркі қағанатының құрылу қарсаңында түрлене түскендігін байқауға болады. Түркі халықтарының тотемі – Ашина – көк бөрі жайындағы мифтер ортақ сюжеттерден өрбіп, циклдық сипатта дамыған деген ойдамыз.

Бөрі символикасының астары өте тереңде жатыр. Оны бір сөзбен жеткізу мүмкін емес. Сондықтан бөрі түркі халықтарының фольклорында төмендегідей тұлға ретінде танылады: Түркі халықтарының ілкі ата-бабасы болып табылады; Тұтастай бір халыққа немесе бір батырға қысылған шақта көмекке келеді (қол бастайды, жол көрсетеді т. б.); Дәрменсіз сәбилерді асырап өсіреді; Жеке нағуалына айналады.

Генеалогиялық мифтерге, тотемдерге, ел арасында кең ырымдар мен ғұрыптарға, эпостар мен шежірелерге талдау жасау барысында көк бөрінің түркі халықтарының фольклорында киелі жануарлардың қатарынан жоғарғы Тәңірлік құдіреттің деңгейіне дейін көтерілгенін көреміз. Ол халықтың діни наным-сенімінен де, дүниетанымынан да, әдет-ғұрыптары мен салт-санасынан да зор мағлұмат беріп, түбі бір түркі халықтарының рухани әлемін паш етеді.

Бөрі символикасының астарында ата-бабаларымыздың дүние, әлем, жаратылыс туралы танымымен қатар ерлік пен қайсарлық, бірсөзділік пен адалдық жөніндегі моральдық қағидалары, ұстанымдары да бой көрсетеді.

Қорыта айтқанда, көк бөрінің тотемдік ұғымға айналып, ол туралы фольклорлық сюжеттердің қазақ, қырғыз, алтай, монғол халықтарының ортасында кеңінен таралуы, біріншіден, бұл халықтар тарихының ортақтастығын танытса, екіншіден, рухани көркем ойлау жүйеміздің бір арнадан бастау алатындығын айғақтайды.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕ ЖАНРЫНДАҒЫ ЖАҢАШЫЛ ІЗДЕНІСТЕР

Көрегінова А.Б.

*Ғылыми жетекшісі: Болатова Г.Ж.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазіргі қазақ әдебиетінің XX ғасырдың 90-жылдары мен XXI ғасырдың басындағы дамуында ұлт тарихының ежелгі замандардан қазіргі кезеңге дейінгі аралығында бұрын кең түрде қамтылмаған ақтандық беттерін толық қамтып жазу үрдісі кеңінен өрістеуде. Сонымен бірге, көркем шығарманың мазмұны мен пішінінде бұрынғыдай саяси-идеологиялық қатаң бақылауға, шектеуге жалтақтап жазудан да арылған хал-ахуал қалыптаса бастады. Қашанда әдебиет заман тынысынан қалыс қалған емес. Әр дәуір өзі тудырған таланттар арқылы суреті жасалып қалып отырады. Қандай тақырыпқа жазылған шығарма болса да, оған сол кезеңнің яғни, көркем туынды дүниеге келген уақыттың әсер-ықпалы мол болатыны сөзсіз. Ал шығарма өзі жазылып отырған кезең оқиғаларын суреттеуге арналса, уақыт өте келе артта қалған өмір көріністерін, тіршілік-тынысын, адамдардың түсінік-түйсіктері мен сезім иірімдерін, психологиялық болмысын елестетуге, танып білуге мүмкіншілік беретіні де рас.

Қазақ әдебиеттану ғылымы қалыптасқан күннен бастап зерттеулерге тақырып нысаны болып келе жатқан проза жанрының XXI ғасырға тән бөлігін ғана, оның ішіндегі әңгіме жанрын ғана зерттеу бүгінгі күні өзекті тақырып екені аян. Бұл тақырып зерттеліп жатқан жоқ деген сөз емес.

Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әңгімелерінің көркемдік деңгейін көтеруге Ш. Мұртаза, М. Мағауин, Қ. Жұмаділов, Б. Нұржекеұлы, Т. Нұрмағамбетов, Қ. Түменбай, Ә. Тарази сынды қаламгерлер үлес қосты. Тоқырау жылдарындағы және тәуелсіздік тұсындағы қазақ ауылдары мен қала тіршілігінің тұрмыс-күйі Қ. Найманбаев, Д. Досжан, С. Елубаев, С. Балғабаев, М. Асылғазин, С. Асылбеков, Н. Ақыш, Д. Әшімханов, Т. Мәмесейіт, т. б. жазушылардың әңгімелеріне негіз болды. Аталған жазушылар ауыл қазақтарының трагедиялы хал-күйін нақты мысалдармен шынайы бейнелей отырып, жер асты байлығының қазаққа бұйырмай жатқандығына күйінді.

XXI ғасырда әңгіме жанрына тағы бір топ жас буын өкілдері келіп қосылды. Олардың қатарында мерзімді басылым беттерінде әңгімелері жиі жарияланып жүрген Қ. Аманжолұлы, Қ. Әбілқайырұлы, М. Омарова, Л. Қоныс, Ә. Қоспағарова, Б. Дәулетбаева, Л. Имашева, А. Мантаева, Ж. Мамырәлі, М. Мұқашев, Б. Сарыбай, т.б. қаламгерлерді атауға болады. Қ. Аманжолұлы әңгімелерінен психологизмді терең игергендігін байқасақ, Қ. Әбілқайырұлында мұң басым.

Тәуелсіздік жылдары қазақ жазушылары әңгіме жанрында қалыптасқан дәстүрді жалғастыра отырып, мазмұндық, түрлік ізденістерге барды. Бұл жанр кеңестік дәуір тұсында тыйым салынған діни-философиялық, эротикалық, интимдік әңгімелермен толықты. Дәстүрлі ұлттық таным тәуелсіздік тұсындағы әңгімелерде батыс әдебиетінде қалыптасқан әр түрлі ағымдармен жалғасты. Сондықтан да қазақ әңгімелерінде модернистік, постмодернистік ағымдар пайда болды.

Тәуелсіздік кезеңіндегі әдебиеттің дамуының бағдары, міндеттері жайында кең көлемде пікірлесу өріс алды. Ақын-жазушыларға өзі қалаған, жанына жақын тақырыпқа шығармалар жазу мүмкіндігі туды. Елдің егемендігі мен ұлт мүддесін арқау еткен тәуелсіздік кезеңіндегі жаңа әдебиет – бұрынғы социалистік реализмнің сыңаржақ шектеулілігінен арылып, дүниежүзілік көркемдік үрдістен тәжірибе жинап, ұлт әдебиетіне ортақ жаңа сапалар, өлшемдер кіргізді. Соның елеулісінің бірі қазіргі қазақ прозасының символикалық сипаты. Біздің басты назар аударатынымыз да бұрыннан бар тәсілдің қазіргі заманғы жаңа болмысты прозадағы өзгеше жаңғыруы мен түрленуі болмақ.

САЛ-СЕРІЛЕР ПОЭЗИЯСЫН ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Қондыбай М. М.

*Ғылыми жетекшісі: Әбдиманұлы Ө.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазақ поэзиясының ерекше дамыған кезі – XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басы. Бұл кезеңдегі қазақ поэзиясының басында сал-серілер шығармашылығы тұрды. Сал-серілер поэзиясы – өзіне дейінгі ауызша поэзия мен жазба поэзияның жалғастыратын буын сияқты, өзінің алдында өткендерге қарағанда бір адым ілгері кеткен, жаңалығы, ерекше сипаты бар өнер. Оның қазақ поэзиясының көкжиегін кеңейткен, тың өрістерге көтерген арна екені дау тудырмайды» – дейді профессор Ш. Керимов [1,120]. Шындығында да сал-серілер мұралары – қазақ поэзиясын көкке көтеріп, жұлдызын жарқыратты. Осы кезде қазақ поэзиясы жаңа түрге ие болып, сан алуан бояу – өрнектермен дами түсті.

Поэзиямызды биік белеске көтерген сал-серілер шығармашылығын оқытуда әлі де болса нені оқуымыз керек/қалай оқытуымыз керек деген сұраққа жауап таппағандаймыз. Сал-серілер поэзиясының оқыту үшін:

- орта білім беру ұйымдарында сал-серілер поэзиясының оқыту әдістемесі
- жоғарғы білім беру орындарында сал-серілер поэзиясының оқыту әдістемесі жасалу қажет.

Енді қалай жасалуы қажет?

Орта білім беру ұйымдарында сал-серілер поэзиясының оқыту үшін ең әуелі:

- оқушының жас мөлшері мен психологиялық ерекшеліктеріне мән берілуі қажет, қанша жастан бастап оқытуға болады деген мәселеге жауап беруіміз керек.

- Типтік оқыту бағдарламасы бойынша бөлінген сағат санын нақтылап, жүйелі оқытқан дұрыс. Осы орайда сал-серілер поэзиясын аймақтық мектепке бөліп қарауымыз қажет. Сонда берілетін білім жүйелі және тек ғана Ақан мен Біржан шығармашылығы айтылып ғана қоймай барлық сал-серілер шығармашылығы қамтылатын болады.

- Оқытылатын материалдың дұрыстығына көңіл бөлінген жөн, әсіресе текстологиялық қателер мен шығарма тарихынан кате жіберілмеуі тиіс. Мысалы, бір ғана «Құлагердің» айналасында қаншама өрескел қателер жатыр.

Жоғарғы білім беру орындарында сал-серілер поэзиясын оқыту осы уақытқа дейін тек жалпы тақырыптар аясында болып келгендіктен енді жеке тақырыптық тұрғыдан қаралуы тиіс. Мысалға:

- сал-серілер поэзиясындағы әзіл әндер;
- сал-серілер поэзиясындағы дін;
- сал-серілер поэзиясындағы ғашықтық; тағы да сол секілді тақырыптар аясында оқытылған дұрыс.

Қорыта айтқанда, шеттен келіп жатқан дөрекі мәдениеттің соқыр жетегінде кетпес үшін өз мәдени үрдісімізді қалыптастыруға күш салсақ. Ол тек ұлттық шеңбер аясында ғана емес, өзіміздің озық өнеріміз бен шетелдің үздік мәдениетін ұштастыру және ұлттық мәдениетімізді, мәйегін сақтай отырып, заманталабына сай дамыта пайдалану арқылы қалыптаспақ. Ол үшін тезірек мәдениет нарығына ену, шығармашылық бәсекеге түсу қажет. Әрине, бұл – оңай шаруа емес. Мәдениет күресіне, талант жарысына түсудің алғышарты – ой азаттығы мен шығармашылық еркіндік. Екінші кезекте – қаражат пен құрал-жабдықтар. Көркем шығармашылық жарыста, өнер нарқында жеңіп шығу үшін сауатты менеджерлік әрекет те керек, яғни, шығарманы дұрыс насихаттап, саудалай білу шарт.

Ендеше, талантты авторлар мен орындаушылар мәдениет нарқына түсуі үшін олардың шығармасын қай топ, қай қауым жақсы қабылдайтынын зерттеп, оған сәйкесіс-әрекет жасайтын маман менеджерлер даярлайтын кез келген сияқты.

ТӨЛЕН ӘБДІКОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЗМДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Қалкөз А. Ж.

*Ғылыми жетекшісі: Болатова Г. Ж.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Психологизм – адам өміріндегі болып жатқан іс-әрекет, демек психологизм ұғымын адам өмірімен тікелей байланысты десек қателеспейміз. Әрине басты тұлға – адам болғандықтан, оның күнделікті іс-әрекеті, мінез-құлқы адам өмірінің ажырамас бір бөлігі болып табылады. Адам өмірі дегеніміз не? Бұл жиынтық, нақтырақ айтсақ, бір-бірін алмастырып отыратын іс-әрекеттер жүйесі. Іс-әрекетте объектінің субъективті формасына, образға өтуі жүзеге асырылып, сонымен қатар іс-әрекетте объективті нәтижелеріне, өнімдеріне айналуы орын алады. Осы жағынан алғанда іс-әрекет процесс ретінде көрініп, онда субъект-объект өрістері арасында өзара ауысу жүзеге асырылады.

Қазақ әдебиеттануында психологизм ұғымына алғаш назар аударғандардың бірі Ахмет Байтұрсынұлы болды. «Қара сөзден адам тек ұғым алады дедік, ұғымның өзі керекті орынына қарай екі түрлі болады: 1) Ес ұғымы, яғни еске керек ұғым. 2) Іс ұғымы, яғни іске керек ұғым. Ес ұғымының арқасында дүниедегі нәрселердің бәрін, задын, сырын, сипатын, мүдетін, мұратын танимыз. Іс ұғымы арқасында табиғат ісін, күшін нәрселерін қалай пайдаланатын жолын білеміз. Сондықтан қара сөзді әңгімелер екі жақты болып келеді бір жағы ес ұғымымен болады, екінші жағы іс ұғымымен болады», яғни, біз ес ұғымы арқылы шығарма кейіпкерлерін танимыз, яғни задын, сырын, сипатын, мүддесін. Мысал ретінде Ш. Мұртазаның Ай мен Айша шығармасын алайық, шығармада кейіпкерлер мінезі, мақсаты айқын берілген және әр кейіпкерлер мінезін іс-қимылдары арқылы танытып отырады. Сонымен қатар, көркем шығарманы оқып отырғанымызда ондағы кейіпкерлердің жан дүниесі ғана емес, оқырманға табиғат құбылыстары, шығармадағы ауа-райы құбылыстары да әсер етеді. Міне, осындай танымдардың негізінде «психологизм» ұғымы пайда болады.

Ал енді психологизм жанры қазіргі таңда қалай оқытылып келеді, қандай әдістер қолданған тиімді, студенттерге бұл терминді қалай оңай әрі түсінікті үйретуге болады, арнайы сабақтар бар ма және т. б. сұрақтар әдебиетімізде әлі де болса жауабын таппай келе жатыр. Сонымен қатар, психологизм жанрының бастауы «Ақбілек» романы және сол кезеңдегі бірнеше шоқтығы биік шығармалар екендігі бәрімізге белгілі, бірақ ол еңбектер жайлы қазіргі таңда жазылған еңбектер саны жетерлік. Сол себепті тәуелсіздік әдебиетінде бұл жанр қалай қолданылып келеді деген мәселеге тоқталып өткенді жөн көрдік. Ал тәуелсіздік жылдарындағы әдебиетімізде барлық дерлік шығармаларымен үлгі көрсетіп жүрген жазушы – Төлен Әбдіков.

Мақалада басты назарда жазушы шығармаларына емес, ондағы психологизм мен сол шығарманы қалай оқыту керек деген мәселеге тоқталамыз. Сонымен қатар шетел зерттеушілері мен қазақ зерттеушілерінің еңбектерін салыстыра отырып, студенттерге қай еңбекті ұсыну жеңілірек болады деген сұрақтарға жауап іздейміз.

ҚЫТАЙ ЖЕРІНДЕГІ ТАРИХИ ЖЫРЛАР

Мақсұт Д. Қ.

*Ғылыми жетекшісі: Сейітжанов З. Н.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Шетелдегі қазақ әдебиетін зерттеу, бағыт-бағдарын айқындау бүгінгі таңда қазақ әдебиеттану ғылымының алдында тұрған өзекті мәселелердің біріне айналды. Бұл мәселені шешудің басты жолы – қазақ диаспорасында өсіп-өнген қазақ әдебиетінің тууы мен дамуын зерттеуге келіп тірелетіні даусыз. Әсіресе, Қытайдың Шыңжаң өлкесіндегі қазақтар салт-сана, әдет-ғұрпын ғана сақтап қалған жоқ, сонымен бірге өзіндік мәдениетін де қалыптастырды. Қытай қазақтары Азия көшпенділеріне тән әдеби, мәдени даму тарихын бастан өткерген халық. Мұндағы қазақ әдебиетінің де өзіндік үні, өзіндік қолтаңбасы бар. Тарихының өткеніне айна, келешегіне құбыланама болып қалыптасу үстінде.

Шеттегі қазақтардың әдеби мұраларын ұлттық әдебиет тарихынан бөле қарауға болмайды. Сондықтан олардың таңдаулы үлгілерін жинау, жариялау, зерттеу, оқыту кезегі келген келелі істердің бірі деп қарауымыз керек. Осы өлкелік әдебиеттің қалай қалыптасып дамығандығын зерделеу бүгінгі таңда әдебиеттану ғылымының аса зәру тақырыптарының біріне айналды. Шетелде дамыған қазақ әдебиеті мен атажұрттағы әдебиеттің арасында үлкен айырмашылық бар екендігі сөзсіз. Қазіргі таңда әлемнің қырықтан астам елінде төрт миллионнан астам қазақ өмір сүріп жатыр. Бұл шетелдегі қазақ әдебиеті мәселелері алдағы уақытта да сан-салалы зерттеулерді қажет ететін өзекті тақырып екендігін айғақтайды. Қытайдағы қазақ әдебиетінде тарихи жыр мен шындықтың арақатынасы Демежан, Зуха, Жақыпберді, Елісқан сынды батырлардың өмірін өзек еткен «Демежан батыр», «Зуха батыр», «Жақыпберді батыр», «Үркін-қорқын» жырларының тарихи шындыққа жанасымдылығы тұрғысында қарастырылды. Аталған жырлардың бәрі де ұлт азаттығын көксеп, елі үшін басын бәйгеге тіккен асыл ерлер жайында. Бұл жырлардың қай-қайсысын алсақ та, жыр кейіпкерлері тарихи өмір кешкен ерлігімен дараланған қарапайым жандар. Мысалы, «Демежан батыр» жырындағы Демежан – керей, найманның үш мың үйлі жанын билеген, айналасындағыларға өте сыйлы болған жан, әрі мәнжүр-қытай отаршылдарының озбырлығына, ел ішіндегі жемқор, мәнсапқұмар басшылардың кері әрекеттеріне қарсы күрескен өз дәуірінің саяси қайраткері болған. Әкешесінен ерте айрылып, нағашы жұртында тәлім-тәрбие алған. Жастайынан өжет, қайсар болып өсіп, ел ісіне ерте араласады. Отаршыл үстем тап өкілдері шонжарларының талап еткен ауыр алым-салығына, озбырлығына қарсы күреседі. Осы тұста қазақ пен мәнжүр, сібе, солан, дағұр шонжарлары арасында бір-бірімен қырғи қабақ жиі болып тұратын. Мал үшін, жер үшін дау-дамайдың өрбіп тұрған дәуірі еді. Мұның үстіне мәнжүр билеушілерінің қазақ пен қазақтың арасына іріткі салып, бірін-біріне айдап салу тәсілін қолданып отырғанын қазақтар өзара білмей, түсінбей қырқысып жатқан заман болатын. Демежан осы екі қыспақтың екеуін де көрген, әсіресе, мәнжүр билеушілерінің әділетсіз айла-сұмдығына қарсы күрескен халық қаһарманы, ел ардағы. Ел қорғаны бола білген асыл ер әділетсіз басшылардың тарапынан дарға тартылып өлтірілген. «Жақыпберді батыр» жыры – Қазақстан қазақтарының 1916 жылғы ақ патшаның «Июнь жарлығына» қарсы бас көтергені үшін қудалауға түсіп, лажсыз Қытайға кеткен Жақыпберді атты ердің Қытай жеріне барғандағы көрген қиыншылықтары мен азаптарын бейнелейді. Бұл да тарихи шындық. Тарихи жырлардың негізгі арқауы ел мен жердің азаттығы, халықтың арманы мен мұраты болып отырады. Тарихи жырда ерлік мәселесі кең көлемде алынып, азаттық жолындағы арпалысқан қаһарман бейнесі сомдалады. XX ғасырдың бас кезіндегі, әсіресе 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске байланысты туған жырлар ел басына күн туып, түрлі қиыншылықтарға тап болғандағы оқиғаларды бейнелейді. Қорыта айтқанда, бұл мақаламыз фольклор мәселесінде тарихи жырды оқытудың жаңа форматтағы үлгісін жасақтауға септігін тигізеді деген үміттеміз.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕ ЖАНРЫНДАҒЫ ДРАМАТИЗМ КӨРІНІСІ

Келдыбекова С. Б.

*Ғылыми жетекшісі: Кәрібозов Е. К.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қоғамдағы белең алып жатқан түрлі жағдайларды, мәселелерді, қым-қуат оқиғаларды ой елегінен өткізіп, оқырманға көркем туынды ретінде ұсыну қаламгерлердің басты мақсаты болып саналады. Ал шығармалардағы кейіпкерлер арасындағы тартыс, автор мен кейіпкер арасындағы байланыс, оқырман мен кейіпкер арасындағы қайшылықтар драматизмнің айқын көрінісі.

Уақыт ғасырдың кезекті шептерімен қозғалып отырады. Әр ғасырдың өз шындығы мен көрінісі бар. Түрлі соқпақты басынан өткерген қазақ халқының күресі мен тартысына құралған өмір шындығы жазушылардың қалам ұшында жатыр. XX ғасырдағы әдебиет шеңберіндегі көркем шығармаларда ең маңызды компоненттің бірі – драматизм табиғаты өзгеше сипатта көрінді. Шығармаларда драматизм көбінесе қарама-қарсы мүдделердің, қайғы мен қасіреттің, әртүрлі позициялардың қақтығысы ретінде танылды.

Әдебиеттегі қай жанрды алып қарасақ та бұл мәселені анық аңғаруға болады. Соның ішінде қазақ әңгіме жанрындағы шығармаларда астары тереңде жатқан түрлі оқиғалар желісіне көз жүгірте отырып, өткен ғасыр кезеңі мен қазіргі қоғам бейнесін аша білген аға буын жазушылары мен бүгінгі күннің жаңалығына жаны құмар жас талантты жазушылардың әңгімелеріндегі драматизм мен оның мәселелерін айқын көреміз. Атап айтсақ: М. Мағауин, Т. Нұрмағамбетов, Д. Әшімханұлы, А. Алтай, Р. Мұқанова, Д. Рамазан, Д. Қуат, М. Омарова, А. Мантаева, А. Мырзахмет, Қ. Тілепберген, М. Мұқашев, Ә. Қоспағарова, Е. Әбікенұлы, Ы. Дәбей, Ұ. Нұрғалымұлы, Л. Қоныс, Ә. Байбол, А. Жұбаныш, Е. Токтарұлы т.б. қаламгерлер өз шығармаларында кейіпкерлердің өзара іс-әрекеті арқылы табиғи ортадағы қарама-қайшылықтарды, қақтығыстарды кеңінен көрсете білген.

Көркем желідегі тартыс, трагедия, жатсыну, ішкі монолог, психологизм көркем шығармадағы драматизм функциясын ашуда өзіндік орны бар тәсілдер. Осылайша оның жазушы көзқарасын ашуда орны ерекше екендігіне көз жеткіземіз.

Тұрмыстағы қиындықтар, адам баласының жауыздығы, қатігездігі, ұлт дерті, экологиялық апат осы сынды түрлі жағдайлар бүгінгі – қоғам бейнесі. Қоғам бейнесі – драматизм көрінісі. Елдегі экологиялық апат жайында А. Алтайдың «Кентавр», Қ. Түменбайдың «Періште», Д. Рамазанның «Тақсірет», Р. Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» әңгімелерінен байқаймыз. Жатсыну концептін Т. Нұрмағамбетовтың «Күнді жек көру», А. Жұбаныштың «Қуыршақ» әңгімелерінен, адамзаттың толассыз жауыздығын, қатігездігін Д. Әшімханұлының «Зауал», Д. Рамазанның «Жантәсілім», А. Жұбаныштың «Қара сөмке», тұрмыстағы қайшылықтарды А. Алтайдың «Лайбаран», Д. Рамазанның «Келін», «Аза», Е. Әбікенұлының «Қасірет», Л. Қоныстың «Тиын», адам баласының басына түскен қасіретті Е. Токтардың «Жалынды азап», «Қасірет басқан қараша үй» және ішкі психологизмді А. Алтайдың «Түсік», А. Мырзахметтің «Автопортрет» әңгімелері арқылы көруге болады.

Қоғам бейнесі, кейіпкерлер жан дүнесі, сондай-ақ қым қуат қайшылықтар аталған жазушылар әңгімелеріндегі айқын көріністер арқылы жазушы көзқарасын ашудағы драматизмнің орны ерекше екендігін байқаймыз. Шығармашылық адам мен шығармашылық шеберліктің не екенін түсінуде әдеби шығармалардың мазмұны мен құрылымына тереңірек енеміз, сондай-ақ бүгінгі қоғамдағы өзекті мәселелер мен адами құндылықтардың жоғалуын, тағы да басқа проблемаларды айқын көрінісіне қанық боламыз. Оқырман мен автор арасындағы байланысын күшін сезінеміз.

Т. КӘКІШЕВ ЖОЛЖАЗБАЛАРЫНДАҒЫ ТҰЛҒАЛЫҚ ОБРАЗ

Өмірзақ С. Б.

*Ғылыми жетекшісі: Ахмет К. С.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазақ халқы көшпелі өркениетті басынан өткізген, Алтай мен Атырауға дейінгі кең байтақ даланы емін-еркін кезген, сол аралықтағы табиғаттан рухтанған ұлы халық. Перзентіне осыншама рух беретін табиғат пен туған жердің де құдіреті бөлек әңгіме. Ең далада дүниеге келген перзентін өзіне ынтық ететін алапат күш те осы табиғаттан.

Өзінің саланы ғұмырын ғылымға аранаған Тұрсынбек Кәкішұлы атамыз да осынау бір ел мен жерді аралау деген қызығы мен шыжығы мол әуестіктен шет қалмаған. «Ұштасқан үш өзенмен», «Садақ», «Жол үстінде 80 күн (Сапарнама)», «Жаяусалдың серуендері», «Жасампаз өлке», т. б. кітаптарын жазушы, ғалым Т. Кәкішевтің сапарнама үлгілерінде жазғанын байқаймыз. 30 мың шақырым жолды сексен күн ішінде жүріп өтіп, Батысы мен Шығыстың арасында соғылып жатқан байтақ өлкемізді саяхаттап шыққанын, Сахалин мен Львовтың аралығындағы ірі қалаларды, көрікті аймақтарды, әлемді өзіне қаратқан құрылыстың ерекше үлгілерін, өндірістерді, тарихи орындарды аралағандағы алған әсері мен ғибраттарын жазады. Сапар барысындағы қазақтарға байланысты және қазақ халқы туралы өте әсерлі және түсінікті баяндап береді. Өз Отанының өткенін біліп, бүгінгі көркін, ертеңгі болашағын көруге құмартатын жастарға аталған естеліктердің пайдасы мен берері мол екендігін айтады.

«Жол үстінде 80 күн» ксапарнама кітабын ғалым «Жол басы атты» кіріспе тақырыппен бастайды да, өзіне география пәнінен мұғалім болған Бекжан есімді ағайдың «Отанды сүю отбасынан басталады» деген сөзі көп айтатындығын келтіреді. Ары қарай осы сөзін мағынасының тереңде екендігін айтып, оны бала шақта жаттап өскенімен, мәні мен маңызын есейе келе шын ұққандығын айтады: «Отанымның әсем көркін, мәнді тірлігін, шадыман өмірін қызықтау қаныма сіңіп, әдетке айналып барады. Өзім қуанып қайна қоймай, көрген-білгенімнің ғибраттысы мен көріктілеріне өзгелерді де ортақ етуге бел байладым. Өйткені жолға шыққанда біздің елдің әр өлкесі, алып құрылысы, жаңалыққа толы тұрмысы шабыт шақырады. Мұның өзі... өз ошағыңнан басталатын Отанды сүюдің, ардақтаудың арнасы болып алды. »

Әдебиетті зерттеуші ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор, Сәкен Сейфуллин атындағы сыйлықтың лауреаты Тұрсынбек Кәкішұлы «Садақ»-қа байланысты еңбектерінде 1915-1918 жылдары Уфа медресесінде оқыған қазақ шәкірттерінің айына екі саны шығып тұрған «Садақ» журналымен байланысты қызықты жайттар мен шәкірттердің ғибратты оқиғалары, іс-әрекеттері, сондай-ақ сол уақыттағы әлеуметтік таным-түсініктер, сол сырларды анықтаудағы автордың ізденістері, ізденіс жолында жинақталған архивтер мен кітапханалардан табылған мағлұматтарды келтіреді. Ғалымның «Садақ» журналына байланысты зерттеулері «Қазақ совет әдебиетінің қалыптасу дәуіріндегі идеялық-творчестволық мәселелер» тақырыбында қорғаған кандидаттық диссертациясын қорғауымен тікелей байланысты. Осы мақсатта жаяусал көптеген шаһарларда болады.

Ғалымның еңбектер мен зерттеулерінен тек қана ғалымдық қызметті емес, өз ұлтының патриоты, адамгершілік қасиеті мол елдің азаматы болғандығын аңғарамыз. Әр естеліктерінен еліне деген асқан құрмет пен махаббат сезіледі. Олай деуімізге тағы бір себеп – өз елімізді араласын, мейлі шет елді араласын, өзі болған жерлерден тек ғана тыныштық немесе жаңалық рахатын ғана іздемей, сол өлкелерден ғылымды, ғылымның байланысын іздегендігіне және өзге елдердің мәдениетіне құрметпен қарағандығына көз жеткіземіз. Тұрсынбек Кәкішұлы қазақ ғылымында біртуар ғалым, биік азамат болып мәңгілік қалды.

ҚАЗАҚ ШЕШЕНДІК СӨЗДЕРІН ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мәлік Ж. М.

*Ғылыми жетекшісі: Үмбетов М. Б.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Шешендік сөздер қазақ ауыз әдебиетінің күрделі де көркем бір саласы болып табылады. Қазақтың дәстүрлі шешендік сөздерін: шешендік толғау, шешендік арнау, шешендік дау деп шартты түрде үшке бөлуге болады. Шынайы шешендік қиялдан тумайды, өмірлік оқиғалардан, табиғи құбылыстардан туады, көп жылдық тәжірибе мен сан рет қайталау арқылы сыннан өтіп халық мойындаған қағидаға, даусыз ақиқатқа айналады. Оның үстіне әр дәуірдің әр түрлі сөз шеберлерінің талғамынан, толғауынан өтіп шешендік сөз «тілге жеңіл, жүрекке жеңіл» тиетін сүйкімді үн мен ырғаққа ие болады. «Өнер алды – қызыл тіл» деп қазақ бекер айтпаған. Қоғам тарихына көзсалсақ, қай халықтың болмасын күрделі қоғамдық, мемлекеттік қайраткерлері, қолбасылары, ғалымдары ойға шебер, тілге шешен болғанын байқаймыз. Қоғам қашанда дарынды қабілетті адамдарға мұқтаж.

Қазақ жұрты – жаратылысынан шешендік өнерге бейім халық. Оның қиыннан қиыстыра, төтеден төге сөйлейтін тапқыр да ақылды, бейнелі де бедерлі, аталы да баталы, нақыл, қомақты ойлары жөнінде өзіміз де, өзгелер де таңдай қағып айтудамыз. Дарынды адамдар қатарын көбейту үшін олардың сөйлеу тілі және танымын дамыту керек. Сондықтан біз, мұның негізі халқымыздың даналықпен айтқан шешендік сөздерінде жатыр деп қарастырдық. Қазіргі кездегі оқу-тәрбиенің міндеті осы тың жатқан дүниені, даналыққа құрылған қанатты сөздерді, мақал-мәтелдерді, шешендік өнерді жас ұрпақтың бойына қалыптастырып, сол арқылы рухани байлығын арттыру.

ХАМЗА ЕСЕНЖАНОВТЫҢ «АҚ ЖАЙЫҚ» ТРИЛОГИЯСЫ

Қалдыбай Б. Н.

*Ғылыми жетекшісі: Сейтжанов З. Н.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Көрнекті жазушы, Қазақ ССР мемлекеттік сыйлығының иегері Хамза Есенжанов құнды мұраларымен қазақ әдебиетіне қомақты үлес қосқан дарын иесі. Талантты қаламгер есімі бүкіл қазақ халқына, оқырман қауымға «Ақ Жайық» романымен танылды. Романда Жайық өңірінің алашорда кезіндегі халықтың қиын да, күрделі тарихи өмірі суреттелген.

Қазақ прозасындағы тарихи шындық поэтикасы бағдарымен жазылған Х. Есенжановтың «Ақ жайық» трилогиясы ұлттық әдебиетіміздің әлемдік тәжірибедегі шығармалардың ішіндегі озық туындылардың қатарында екендігін айқын көрсетеді. Аталған романда еліміздің тарихындағы қайраткерлердің басынан кешкен оқиғалардың барлығы да шындықты көркем бейнелеудегі жазушы шеберлігін, өзіндік көркем қолтаңбасын танытады. Трилогияда халықтың материалдық және рухани мәдениет салаларындағы даму оқиғалары, кеңестік кезеңнің кемшіліктері мен жетістіктері, көрнекті тарихи тұлғалардың өзіне ғана тән даралық сипаттары, мемлекеттің, қоғамның, шаруашылық ортаның қарым-қатынастарындағы қақтығыстары мен қайшылықтары шындық тұрғысынан баяндалады.

Революциялық тарихи болған оқиғалар жөнінде баяндалған шығармаларды көп қаламгерлеріміздің еңбектерінен көреміз. Әр жазушы өзінің еңбектерінде заман шындығын әр қырынан көрсете білді. Кеңес заманындағы елдің басынан өткізген қатерлі өткелдерін беру арқылы жұмысшылардың, ұжымдар мен интеллигенцияның жаңа өмір құрылысы үшін батырлық күресін бейнелеп, адамдарды жаңа ерлікке шақыратын және шабыттандыратын сөздері өсіп келе жатқан халқымен тығыз байланыста болды. Сондықтан тарихи-революциялық тақырыптағы туындылар басым болуы кездейсоқ емес.

Қазақ әдебиетін әлемдік аренаға көтерген жазушы М. Әуезовтің әйгілі "Абай жолы" эпопеясына көз жүгіртсек, ол бүкіл тарихи дәуірге айналған халық өмірінің толық, жарқын бейнесін ғана емес, сонымен қатар өзінің ерекше шеберлігінің арқасында жаңа жемісті дәстүрдің бастауы бола білді. Сол бастауды жалғастырған Хамза Есенжанов өзінің туындыларында заманның бейнесін көркем шындыққа негіздеу арқылы оқырман қауымға дәуір шындығын көрсете білді.

Хамза Есенжановтың романдары Жайық бойындағы елдің революция қарсаңындағы өмірін, революцияға келу жолын, ондағы азаттық идеаларының тарауын, ауылды советтендіру кезіндегі тап тартысының әр қилы шындығын эпикалық тұрғыда суреттеп берді. Жазушы жасап кеткен қазына әдебиеттің алтын қорының мәңгілік мұрасы.

ЖҮРСІН ЕРМАН ПОЭЗИЯСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК СИПАТЫ

Қадырова Г. Р.

*Ғылыми жетекшісі: Мекебаева Л. А.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Өнер мұраты – халықты бір-бірімен жақындастырып, рухани жағынан үндестіру. Оның ішінде, әдебиет – халықтың ой-санасын өсіріп, кемелдендіреді. Әдебиет халықтың рухани асыл қазынасы болғанымен, оны жасайтын халық ішінен шыққан дарын иелері. Сондықтан да жеке адамдар жасаған әдебиет туындыларын сандаған ұрпақ оқып, одан ұлағатты ой, өнеге-үлгі алады. Поэзиясының өнер мүлкі ретінде қыр сыры мол жанр. Сезімнен тыс поэзия болмайды. Оның лирикасы тікелей сезімдік туынды екені мәлім. Алайда, әр ақынның сол сезімді поэзияға өзек етуінде эстетикалық арсеналдары түрліше.

Ақын – қоғамдық тұлға. Ақын журналист айтыс өнерін қайта жандандырып, ұйымдастырушы Ерманов Жүрсін шығармашылығы мен лирикасына кеңінен тоқталғанымыз жөн. Ақын Жүрсін Ерманды айтыс арқылы дүйім жұрт танып, кейін оның лирикасына ден қоя бастады. Осылайша, Жүрсін ақын қазіргі қазақ поэзиясының ұлы өкіліне айналып отырды. Оның лирикасын бүгінде Қасым мен Мұқағали лирикасымен салыстыра үндестіріп жүр. Тоғыз ғасырлық тарихты тоғыз минутқа сыйдырып жырлау жеті көк пен жетіқат жерді суырып салма сөз өнері арқылы өрнектеу қазақ жан дүниесінің жұмбаққа толы сырлы бояуының бір қыры болып табылады. Арыға бармай-ақ, Біржан-Сара, Кемпірбай-Шөже, Жамбыл-Құлмамбет, Сүйінбай-Қатаған секілді ақындардан өнеге алған төл өнердің керегесі кеңге жайылған түс Жүрсін Ерманмен байланысты екеніне ешкім көз жұма қарамас. Ұлытаудың ұланы бола жүріп, айтыстың туын алаш жұртына қайта қадаған.

Жүрсін Ерман жырларының басты бір ерекшелігі – ақын өлеңдерінде ойшылдық сарынның молдығы. Өмір бар жерде күрес, тартыс бар. Күрес, тартыс азапсыз өткен емес. Ақынның:

Даңқымды емес, тәңірім, антымды бер,
Болжамасам халімді – халқым күлер.
Кешейін қойдан қоңыр тірлігімді –
Өзінің шамасы мен шарқын білер –

деп айтылатын алғашқы жыр жинағынан-ақ өзінше үні бар, өлеңге қояр талабы бар, өмірге деген махаббатын, толғаныстарын өлеңмен жеткізе білетін ақын екендігін байқатады. Ақынның қай өлеңін алып қарасақ та батылдық пен еркіндік қатар тұрады.

Ақын Жүрсін Ерман шығармашылығындағы басты тақырыптар – атамекен, ел-жер мұраттары, достық пен жастық жырлары көркемдік – рухани мұраттар тұсынан кемел де келісті сипаттары мен әр буын өкілдерінің талап – талғамдарына жауап беріп келеді. Жүрсін Ерман поэзиясы мынау алмағайып боямасыз дүниенің сыр-сипатын, болмыс-бітімін, өксігі мен өкінішін, қайғысы мен мұңын, қуанышы мен шуағын сөз етеді. Өмір сәттері, қоғам, заман жайлы сезімдері өлең жолдарымен кестеленеді. Жүрсін ақын заманның ащы шындықтарын терең барлап, батыл сөйлейді, еркін жырлайды, көркем суреттейді.

Қортындылай келе, ақын Жүрсін Ерманның тәуелсіздік кезеңіне дейін жазған дүниелері бір төбе болса, еліміз егемендік алғаннан бергі шығармалары ақынның шығармашылығының шыңы деуге болады. Белгілі сыншы В. Г. Белинский: «Ақын бәрінен бұрын адам, соннан соң өз дәуірінің перзенті», – деген екен. Осы пікірге сүйенсек, ақын өлеңдерінде өз дәуірінің көзге көрінетін, кейде көрінбейтін неше алуан құбылыстары сөз болады.

ILYAS YESSENERLYN AS A FOUNDER OF HISTORICAL NOVELS IN KAZAKH LITERATURE

Dairbekova A. M.

*Supervisor: Mekebaeva L. A.
Al-Farabi Kazakh National University*

Ilyas Yessenberlyn is a famous Kazakh writer, historical novelist. Also he is considered to be a real patriot of his Motherland. Since early childhood he absorbed spiritual strength and spiritual wealth of his nation.

He started to write since 1945. His first works were about the formation of Soviet Power in Kazakhstan and engineers. Then he turned to historical subjects. I. Yessenberlyn's historical novels are a significant event in the culture of Kazakhstan. His famous historical trilogy is "The Nomads", which was translated into 30 languages in the world. I. Yessenberlyn is a first Kazakh writer, whose works were translated into Japanese. It is known that before him in Kazakh literature there were no books on the history of the people. For example, the dilogy of Mukhtar Auezov «The Path of Abai» describes the life of Kazakh society in the 19th century. And there was nowhere to read about the Nomads of the Great Steppe of the pre-Mongol era, the time of Genghis Khan and the Golden Horde, the formation of the Kazakh Khanate in the 15th and 16th centuries and its many years of struggle with the Dzungaria, the period of accession of the Kazakh steppes to Russia.

"The Nomads" is a great book of not only of the writer himself, but of the people as a whole. It is a painstaking and hard work with all peculiarities and features of the whole nation and the history, which are combined in complete harmony throughout the plot of all three novels. The writer himself said: «I planned to write the trilogy «Nomads» in 1945, and in 1960 I began to work on these three novels. The reason for such a protracted preparation is simple: historical material requires the perseverance and utmost accuracy of the author. «

The novel "The Nomads" became very popular all over the world by historical characters and events, which are connected with other nations and countries around Kazakhstan, and by ideas and concepts. The sphere of concepts of the trilogy is made by widely known universal concepts as "motherland", "power", "death", "human" and "war". Even the concept "nomads" has a historical and national characteristics. Each concept has world, national and individual characteristics and gives symbols and ideas, which make a definite and new view of Nomads. They are perceived as people with their great power, history, traditions, with their own folklore and myths, they are mysterious and at the same time liberal. They have own great heroes, who protect the Motherland by all means and wise Khans, who had to sacrifice and contribute everything for the people. In the introduction to the book it is written that Abulkhair, Abylay, Kenesary Khans, Nauryzbay, Koblandy, Bogenbai batyrs, Tole bi, Assan-Kaigy and Bukhar-Zhyrau sages made a huge contribution to the gaining independence. They, their comrades-in-arms and followers loved their Motherland, believed in its future and spared no strength and energy to achieve this cherished goal.

I. Yessenberlyn deeply knew the specifics of historical novels. He turned to the history of his people, lived with the interests of his people and his readers. He, like one of many writers of his time, tried to portray the history of his Motherland in a literature. As M. Auezov noticed: "Kazakh historian writers are always great researchers. Often they create truthful historical concepts before professional historians. Because they spend a lot of work searching for documents and irrefutable facts." And Ilyas Yessenberlyn was one of them. He is a great novelist both in Kazakh literature and in the world.

THEORETICAL ASPECTS OF COGNITIVE ANALYSIS OF ARTISTIC WORK

Alipbayeva A. A.

Supervisor: Temirbolat A. B.

Al-Farabi Kazakh National University

Cognitive study is a new research area in literary studies in Kazakhstan, more presented in Western Europe and the United States. More importantly, there is no well-developed methodology for cognitive analysis of artistic work. In general, cognitive science is closely related to such sciences as cognitive psychology, neurobiology, cognitive linguistics and theory of cognition, so that cognitive literary studies are based on different theories from these areas and interdisciplinary in nature.

There are currently several theories, conceptions and perspective areas in cognitive literary studies: cognitive poetics explaining the connection between structural elements of text and its impact on readers (R. Tsur, P. Stockwell); conceptual metaphor and metonymy (G. Lakoff, M. Johnson); theory of mental spaces (G. Fauconnier); theory of conceptual integration (M. Turner, G. Fauconnier); cognitive rhetoric (M. Turner); evolutionary theory of literature or biopoetics and adaptive theory of mind (J. Carroll, R. Storey); cognitive materialism and historicism (M. T. Crane, E. Spolsky); cognitive narratology (M. L. Rian, D. German, J. Phelan, et al.); neuroaesthetics and imagination (A. Richardson, G. Starr); theories on emotions and empathy in literature (S. Keen, N. Carroll, et al.); neopsychoanalytical studies (B. Vermeule, J. Smith), modeling of fictional words (Ts. Todorov, P. Bert), cognitive aesthetics of perception (E. Scarry), cognitive mechanisms of genre organization such as *scheme* and *script* (M. Sinding), literary universals (P. Hogan), theory of mind and mirror neurons. In addition, it is necessary to emphasize the following individual studies: synesthesia in literary metaphor (R. L. Solso), mental models of characters (K. Oatley) and psychopathological aspects of mind (Safronova L. V.).

The research of conceptual metaphor is particularly important for our thesis research. This theory was introduced by M. Johnson and G. Lakoff. According to their theory, metaphor is, first of all, basic mechanism of human thinking that provides projection of one area of conceptual experience on another. Besides, it is not just a stylistic figure used by author in the text. Metaphors show different aspects of concepts: one side is overshadowed by the other one (*argument is war, time is money, etc.*)

Another aspect of metaphorical thinking is synesthesia, which is integration or substitution of one sense by another (for example colour is perceived as music or sound). The synesthesia-based metaphors are more peculiar for poetry (*Where the sun is silent* (Dante)); however, prose is also a field for synesthetic images and similes (*Green night* (Kanapyanov)). Thus, most widespread examples of synesthesia are vision-sound, colour-sound, grapheme-colour, taste-sound, vision-touch, taste-emotion, touch-sound and colour-emotion. The artistic technique helps writers and poets to create more vivid images in reader's mind. Thus, artistic thinking is thinking with metaphors and images, integration of perceptions.

Next is the system of characters and artistic images. This issue involves studying mechanisms of characters' thinking, their mental models and actions, stereotypical depiction and perception, authors' mental mechanism of creating fictional images. According to K. Oatley, characters' mental models are classified into choice-driven (Dante's characters from *Divine Comedy*), emotion-driven (Cassius from *Julius Caesar*) and experience-driven (Alisoun from *Canterbury Tales*). Apart from this, all models are being shaped and changed within relationships with other characters, their doings and conversions.

Summing up, it is necessary to point out that cognitive analysis contributes to understanding how and why writer's mind creates imaginary fictional worlds and how readers process these worlds using their cognitive functions. Additionally, cognitive analysis is the key to understanding the mechanisms of author's thinking when creating fictional artistic worlds in his/her artistic work.

ТАРИХИ РОМАНДАРДЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Айдын А. А.

*Ғылыми жетекшісі: Сағындықов Н. Б.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Қазақ халқының басынан кешкен тарихи шындығы Кеңес үкіметі тұсындағы және тәуелсіздік жылдарындағы көптеген қазақ романдарына арқау болды. Аталмыш тақырып әдебиеттану ғылымында өзектілігімен ерекшеленеді. Роман жанрындағы күрделі шығармалардың халық тағдырын, тарихи кезеңдер шындығын бейнелеуінен уақыт тынысы, жеке адамдардың, отбасылардың, әлеуметтік ортаның даралықтары мен өзара байланыстары да айқындалады. Қазақ романдары – қазақ сөз өнері мұраларының бұрынғы және кейінгі көркемдік дәстүрінің жалғасы. Романдарда ұлттық тарихтың ақтаңдақ беттері қамтылуы, күрделі тағдырлы тарихи тұлғалар мен оқиғаларды әдеби үдерісті талдаудың жаңашыл әдіснамалық әдіс-тәсілдермен қарастыру – үнемі дамудағы ұлттық сөз өнері мұраларын терең тануға, бағалауға жетелейді.

Әдебиетті оқыту әдіснамасының мақсаты – қазақ әдебиеті пәнінен берілетін білімді ғылыми-теориялық жағынан қаруландыру. Оқушының шығарманы оқуы, қабылдауы – көркемдік танудың екі жағы. Бұл – әдебиетті оқытудағы басты нәрсе. Оқыту үрдісінде шығарманың ерекшелігіне, сабақ мақсатына қарай әдістер таңдалады. Қазақ әдебиеті әдіснамасында зерттелген әдістер ұтымды пайдаланып, мектеп тәжірибесінде жинақталады.

Қазақ тарихи романдарын орта және жоғары мектепте оқыту – оқушылардың жаңа заман әдеби процесінің бағыт-бағдарын саралай алуының, олардың әдеби білім мазмұнын меңгеруінің әдебиеттанымдық құзыреттіліктерін қалыптастырудың алғышарты. Қазақ тарихи романдарын оқыту оқушылардың осы жанрдағы көркем шығармаларда бейнеленген өмір құбылыстарының қоғамдық-әлеуметтік маңызын, рухани-адамгершілік мұралардың тәрбиелік әлеуетін, әдеби шығарманың басты кейіпкері ретінде адамның ең жоғары құндылық ретіндегі мәнін түсінуге ұмтылдырады. Сол сияқты қазақ тарихи романдарын орта және жоғары мектепте оқыту оқушылар мен студенттердің замана шындығын дүниетанымдық тұрғыда ұғыну қабілеттіліктерін дамытуға негіз болады.

Жұмысты жазу барысында қазақ әдебиеттану ғылымында іргелі зерттеулер жүргізген жетекші ғалымдардың теориялық тұжырымдары басшылыққа алынды. Атап айтсақ, Р. Бердібаев, Л. Әуезова, Ж. Дәдебаев, Б. Майтанов, Т. Сыдықов, Т. Жұртбай, Қ. Алпысбаев, Ә. Тарақов, М. Хамзин, Л.М. Әуезованың «Исторические основы эпопеи «Путь Абая», «История Казахстана в творчестве М. Ауэзова», Р. Бердібаевтың «Қазақ тарихи романы», «Тарихи роман», Ж. Дәдебаевтың «Өмір шындығы және көркемдік шешім», Т. Жұртбаевтың «Бейуақ», Т. Сыдықовтың «Қазақ тарихи романы», сондай-ақ Т. Ақшопақов, Т. Жұмажанова, Ә. Дайырова, С. Тілешова, С. Мақырұлы, Б. Сманов, А. Тамаев, Б. Әрінова, Б. Жұмақасова, Г. Құрманбаева, Қ. Бітібаева, А. Әлімов т. б. ғалым әдіскерлердің еңбектерінде кенінен қарастырған теориялық негіздері мен тұжырымдары ескерілді.

Қазіргі кезеңдегі оқыту әдістемесі және әдебиеттану ғылымының жетістіктері, дидактиканың оқыту ұстанымдары, жоғарыда атап өткен отандық зерттеушілермен қатар шетелдік педагог-психолог ғалымдардың оқыту нәтижесінде оқушылардың ақыл-ой қабілеттерін дамыту туралы іргелі теориялық тұжырымдары, әдеби білім берудің, оқу тұжырымдамалары, бағдарламалар, оқулықтар, оқу құралдары, оқытудың жаңа технологиялары туралы ғылыми-әдістемелік еңбектер негіз болды.

ШЫНБОЛАТ ДІЛДЕБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ ӘДІСІ

Дильдебаева Ж. Ш.

*Ғылыми жетекшісі: Ержанова С. Б.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Шынболат десе – шындық, шындық десе – Шынболат көз алдымызға келетін болғалы қашан. Оның аты табиғи түрде ақындардың мөріне айналып, өршіл өлең мен ұрымтал сөздің найзағайы секілді қазақ аспанында от қамшыдай жарқылдап тұр. Көрнекті қоғам қайраткері, танымал ақын Кәкімбек Салықов «халқым кезінде мені «кенші ақын» деп атап кетті. Құдайға шүкір, кенші ақын-інілерім де баршылық. Соның көш басында Шынболат Ділдебаев тұр. Шынболат – қазақ атамыз сүйікті шын ақын, заманның әр ағысына пікір қозғайтын, қара қылды қақжарғыш шыншыл ақын» деп өз бағасын беріп еді. Шынболат – қазақ атамыз сүйікті шын ақын, заманның әр ағысына пікір қозғайтын, қара қылды қақжарғыш шыншыл ақын» деп өз бағасын беріп еді. Шынболат Ділдебаев өзі туралы жыр толғауларының бірінде:

Жырлап тұрған бұл жырды,
Десеңіздер кім болады?
Бұл кәдімгі кенші ақын,
Сырда туып, Қырда өскен
Жезқазғандық Шынболат, –

деп еркін дауысымен даламызға естірте үн қатқаны белгілі.

Арқаның даласында қатар жүріп ақындық өнердің, сал-серілердің арғы бергі тарихынан сөз қозғайтын еді. Болмыс-бітімі бөлек, сөйлесе мүдірмейтін шешен, домбыра алса көмейіне бұлбұл ұя салған, құйқылжыта орындайтын әнші, екпіні мен ырғағы шымдай байланған термешілігі күллі әлемді ұмыттырып ұйығына батырушы еді. Көмейінен шыққан жентек-жентек сөз тасқыны алпыс екі тамырыңды қуалап, арқанды шымырлататын. Оның өз бояуымен қалыптасқан толғауы тоқсан әуені қазақ даласын шарлап кететін. Ырғағында жағымды жылылық, мейірлі сезім, асқақ рух қатары жататын, кезі келгенде құйғытып, екпіндейтін, қажет болғанда қадап-қадап тұрып қаныңды қайнататын, жарғы жүрекке жетіп, шымыр-шымыр бойға сінетін. Біз Біржан сал, Ақан сері, Мәди, Үкілі Ыбырай, арынды Әсеттердің замандасы болғанымыз жоқ. Өмірі ғажайып сұлу өткен ақын-жырау, сал-серілерді көзімізбен көргеніміз жоқ. Алайда, тамыры тартылмаған аға буынның бізге жеткен жалғасын байқадық, қарқыны бәсеңдемеген тұлпардың тұяғын көрдік. Меніңше, сол ықылым заманның ізін бізге жеткізген нақ осы Шынболат Ділдебаев. Өйткені бір басында ақындық, әншілік, күйшілік, айтқыштық, батылдық қатар табыла беретін батырлар осындай-ақ болар деген Ғалым Жайлыбайдың мақаласы Шынболат Ділдебаев туралы ақпаратты толықтырмаса кемітпейді. Бүгінгі күнге дейін көптеген мақалалар Шынболатты сан қырынан танытып бағуда. «Жігітке жеті өнер де аз» деген мақал нағыз ер адамның бойында қанша талант пен өнердің ұштасуы мүмкін екенін көрсететіндей. Иә, Шынболат Ділдебаевтің де сан қырлы өнерінің ішінде даралап ақындық өнерін алып отырмын. 1964 жылы қағазға түскен тұңғыш өлең шумақтарынан күні кешегі толысып кемелденген кезеңнің айшығы басылған адуынды жырлары халық жадында әлі де бар. Осы күнге дейін ақынның төрт жинағы жарық көрді. Олар «Кенші сыры», «Жылжиды жырлар», «Тас жарған гүл», «Шындық» атты кітаптарындағы өлеңдері, толғау-термелері, айтыстары және бұрын жарияланбаған өлеңдері. Ақынның кеншілікпен қоса алып жүрген бұл өнері халық пен ақын арасындағы алтын көпірге айналды. Шынымен толғауды оқып отырғанда бойыңды ерекше рух, сол заманның ауыр халі, заманның ащы шындығы елестейді. Сондай-ақ осы толғау қарапайым халықтың көзін ашып, шындыққа иландырды. Шындықты айту қандай қиын болса, сол шындықты жыр жолдарымен халыққа насихат ету екі мәрте қиын.

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРДЫҢ ЭКРАНДАЛУЫ: ӘДЕБИЕТ ПЕН КИНО ӨНЕРІ

Мусаева Е. Е.

*Ғылыми жетекшісі: Мекебаева Л. А.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Әдеби шығарманы экранға шығару – киноны сценарийге айналдырып, оны көшіре салу емес. Әдеби шығарманы, әдебиет перзентін экранға шығару, сценарийге, одан соң фильмге айналдыру – өте күрделі процесс. Мұнда шығарма өнердің бір түрінен екінші түріне көшеді, сондықтан оған сол екінші өнердің талап-тұрғысынан қарау керек, демек соның заңдары мен ережелерін ескере отырып қараған, бағалаған дұрыс. Екеуі де өнер саласы, әрі бір-бірімен тығыз байланысқан жанр дегенмен, екеуінің де өзіне тән заңдылығы, өзіне тән ерекшелігі бар екені анық. Екеуінің айырмашылығы жер мен көктей. Көркем әдебиетте шығарма кейіпкерінің мінезін, ішкі психологиясын, күйінішін, сүйініші мен ішкі сезімін оқырманға сездіре білу киноға қарағанда оңай. Кейіпкердің бет-әлпетіндегі эмоциясы мен ішкі ойынан бастап іс-қимылына дейін сипаттап, суреттеп беріледі. Ал фильмде бәрі де актердің ойынына байланысты. Ішкі күйінішті әдебиеттегідей сездіре білу қиын. Ал фильмнің әдебиеттен артықшылығы дыбысының болуында. Түрлі сюжетті, түрлі ситуацияны соған сай әуенмен білдіруге болады. Қуаныш пен күйінішті де музыка арқылы жеткізу мүмкіндігі кино өнеріне тән. Әдебиет әуеннің әсемдігін автордың сезінуімен, сөзбен өрнектесе, кино көрерменнің өзінің тыңдап сезіуіне мүмкіндік береді. Артықшықтарын салыстыра түскен сайын бір-бірінен асып түсетіні анық.

Қазақстанда ұлттық кино өнерінің дамуы әр кезеңге сай түрлі деңгейде болды. Тоқырау мен өрлеу қатар жүрді. Қазақстан кино өнері тарихында 1920 жылдан бастап бірқатар көркем фильмдер шыға бастағанымен, ұлттық көркем киноның тарихы 1930 жылдың екінші жартысынан бастап ғана бастау алды. Елуінші жылдардың екінші жартысы мен алпысыншы жылдар аралығы қазақ кинодраматургиясы үшін өте күрделі кезең болды. Жазушылардың кино саласына келу процесі кең етек ала бастайды, бірінші кезекте кәсіби деңгейде сценаристер даярлау мәселесі қарастырылады. Бұл тұста қазақ кино өндірісінің қуаты да арта бастаған еді. Бір ғана 1955 жылдың көлемінде экранға 23 көркемсуретті фильм шығады. Ұлттық кинодраматургияның дамуына қазақ жазушыларының да септігі мол болды. Фильмдерге сценарий жазып, кинодраматургия саласында өз қолтаңбасын қалдырған жазушылар қатарында Мұхтар Әуезов, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин, Ғабит Мүсірепов болды.

Елуінші-алпысыншы жылдар тұсында байқалған тағы бір құбылыс – бірқатар жазушылар өз әдеби шығармалары бойынша сценарийлер жаза бастайды.

Алпысыншы-жетпісінші жылдар тұсында қазақ кинодраматургия саласында біртіндеп өрлеу кезеңі басталады. Бұл тұста кино саласына кәсіби деңгейде маманданған жас драматургтер келе бастайды. Ғ. Мүсірепов, З. Шашкин, А. Тоқмағамбетов сияқты белгілі жазушылардың қатары Әкім Тарази, Олжас Сүлейменов, Қалихан Ысқақов, Қалтай Мұқаметжанов сынды жас таланттармен толықты.

Қорытындылай келе, сөз соңын қазақ кино өнеріне еңбегі сіңген тамаша режиссер Шәкен Аймановтың сөзімен аяқтаймын: «Біздің ертеңіміз – бүгіннен басталады. Ертеңгі күнге ұмытылып отырған оптимизм, былайша айтқанда, стратегиялық сипаттағы тұтас бір құбылыстармен байланысты. Бұлардың әрқайсысы жеке-жеке алғанда соншалықты қомақты болмас, бірақ бөле-жармай бәрін бірге қарастырсақ, Қазақстан кино өнерінің болашағына деген сенім ұялайды. »

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ ПЕЙЗАЖ ЖӘНЕ ЛЕЙТМОТИВ

Сейтенова А. Е.

Ғылыми жетекшісі: Болатова Г. Ж.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Көркем туындыдағы авторлық тұжырымдамаға сәйкес негізгі идеялық жұлгені пейзаж суреттемелері арқылы да бақылауға болатыны сөзсіз. Жазушының өмірлік тәжірибесі мен парасат-пайымы негізінде әдеби шығарманың өне бойын сіңіріліп, шағын детальдар, штрихтар мен ашық авторлық толғамдар арқылы бой көрсететін идеялық арнаның бір бөлігі текстуалдылық тұрғыда пейзажға да қатысты.

Пейзаж, ең алдымен, *шығармада ұлттық дүниетанымның атрибуты* болып табылады. Сондықтан сөзбен кестеленген табиғат кескіндеріндегі қайсыбір көркемдік детальдар тура не жанама түрде тұтас шығарманың түйінді ойының салмағын көтеруге септеседі. Нақты Шерхан Мұртаза шығармашылығы мысалында зерделейтін болсақ, осы орайда «Жұлдыз көпір», «Қара маржан», «Мылтықсыз майдан», «Ай мен Айша» романдарындағы жер, тау, аспан, бұлт, Ай, Күн сынды ірі пейзаждық бейнелерінің өзіндік көркемдік поэтикасы халықтық санада ғасырлар бойы қалыптасқан, қордаланған, ұлттық кодқа айналған ұғым-түсініктердің қаламгерлік ізденіс нәтижесінде даралануын айғақтайды. Жеке шығармашылық әлемдегі мұндай үрдістердің орын алуы осы аталған көркем бейнелердің көркем концепт деңгейіне жеткендігін де аңғартады. Мәселен, Ш. Мұртазаға тән пәлсапада тау – азаматтық ар-ұжданның өлшемі. Көркемдік жүйеде сәйкесінше таудың сипаты сюжеттік арнаның бағытын, кейіпкерлердің жан әлеміндегі ой-сезім үдерістерін айқындай алады. Космогониялық пайым-түсініктерден тамыр тартатын пейзаждық пайым Ш. Мұртаза поэтикасында Күнге қатысты да қолданылады. Оның шығармаларында Күн – мейірімділік атаулының көзі, пенделік ғұмыр өлшемі, өмірдің символы. Автордың ашық толғамдардан іркіп қалған ой-сезімдерінің саналы я бейсаналы түрде пейзажға қатысты көркем дискурсқа кірігіп, мегзеу, ымыра түрінде ақыры өміршендік танытуы шығармадағы пейзаждық концепт түзушілік ролін мойындатады.

Пейзаждық суреттеулердегі қоршаған ортаның картинасы баяндаушыға және кейіпкерге тән тұтас ғаламның және нақты ландшафтың қабылдануы негізінде қаламгерлік поэтикадағы *кеңістік философиясынан* сыр шертеді. «Мылтықсыз майдан», «Ай мен Айша» романдарындағы батыс ұғымының және онымен сабақтас бұлт, жол, жел бейнелерінің көркемдік маңызы соғыс концептінің түзілуімен түсіндіріледі. Батыстан ағылған қара бұлттар мен құзғындар, жаралы жауынгерлер мен қаралы хабарлар және батысқа бет алған пойыздағы жауынгерлер баяндау жүйесінде қайғы-қасірет пен құрбандық сынды идеялық-эмоционалдық образдарды бейнелейді. Авторлық суреттеулерде олар зұлымдыққа қарсы ішкі наразылықты білдіреді.

Көркем пейзаждың ажырамас атрибуты – *түстер философиясы*. Әлемдік психология, психоанализ және ұлттық дүниетаным тұрғысында әрбір түстің мәні, жинақталған тұжырымы бар. Классикалық түсініктегі ақ, қара, қызыл түстерінің төңірегінде ғана зерделейтін болсақ, Ш. Мұртаза пейзаждарындағы осы түстердің өзіндік символикасы қаламгердің жалпы ғалам, адамзаттың тіршілік ағымы, ұлттық өмір, жеке тұлғаның тағдыры жайлы ойлардан сыр шертеді. Мысалы, «Ай мен Айша» романындағы сәби қыз Эльза бейітін суреттеудегі қаламгерлік дискурстан осы аталған түстерге қатысты символды-философиялық ой таңбаланады. Бейкүнә сәбидің өлімі, отанынан қуғындалған ұлт, қырғынға себепкер болған жауыз пиғыл туралы ойлар осылайша бейвербалды түрде пейзаждың шағын суреттеме арқылы көрініс табады.

Қорыта айтқанда, көркем пейзаждың шығармадағы лейтмотив айқындаушылық, концепт түзушілік ролі ерекше.

ТІЛДЕГІ ТЫҢ ЖАҢАЛЫҚ – АЛТЫНШЫ ТІЛДІК БІРЛІК (ТҮБІРТЕК ТЕОРИЯСЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ)

Құнанбай А.

*Ғылыми жетекшісі: Сағындықұлы Б.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Мақалада түркі тілдеріндегі дауыссыздардың да, дауыстылардың да түпкітегінің (архетипінің) айқындалуы, ірі жаңалықтардың ашылуы, анығырақ айтсақ, тіл-тілде бір ғана дауысты мен бір ғана дауыссыздың жұптасуынан тұратын, міндетті түрде я лексикалық, я грамматикалық мағына беретін тілдік бөлшек бар екендігі дәлелденеді. Осының нәтижесінде бұрын аксиомаға айналған, одан әрі бөлшектеуге келмейді делініп келген бір буынды сөздер бөлшектенетін болып шықты. Мұндай тілдік бөлшекке түбіртек (архисиллаб) деген атау берілді. Кез келген сөзде қанша дауыссыз болса, сонша түбіртек болады. Мысалы, өрт – қаулай жанған жалынды от. Қазіргі тіл білімі тұрғысынан бір буынды түбір. Одан әрі бөлшектеуге келмейді. Түбіртек теориясы тұрғысынан, құрамында екі дауыссыз болғандықтан, екі түбіртекке бөлінеді. Алайда өр түбіртегінің құрамы толық болғанымен, екінші түбіртектің дауысты дыбысы жоқ. Оны біз өрт сөзінің мағыналық мазмұнына қарап анықтай аламыз. Сонда – өр от. Тарихи даму барысында бізге белгісіз әлдеқандай себептермен екінші түбіртектің дауыстысы үнемдеу заңына орай қысқарып кеткен. Бірінші түбіртек «қаулай жану, өршіп жану» мағынасын береді. Қаулай жанған оттың өрт екендігі екінші біріне түсінікті.

Демек, бір буынды сөздерді түбіртекке бөлгенде мағыналық мазмұны одан әрі ашыла түседі. **Түбіртек басы ашық – тіл біліміндегі арналы ұғымдар – фонема, морфема, сөз, сөз тіркесі, сөйлем тәріздес тілдік бөлшек.** Түбіртектенді жеке тұрғанда тілдік бөлшек, қолданысқа түскенде тілдік бірлік деп атап жүрміз. Аталған мәселе бірнеше мәрте ғалымдардың талқысына түсті. Ғылыми мақалалар жарияланды. Дегенмен бұл жаңалық енді-енді ғылыми айналымға қосылып келеді. Студенттерге «Түбіртек теориясы» аталатын арнаулы курс бірнеше жылдан бері оқытылуда. Соның нәтижесінде арнаулы зерттеулер Түбіртек теориясының авторымен бірге жасалынды. Түбіртек теориясы кез келген сөздің этимологиясын (түп төркінін) ғылыми жолмен ашуға көмектесе алады. Тіпті түбіртек бірлігінің табылуы әлем тілдерінің түбі бір екендігіне көз жеткізіп отыр. Мысалы, ца~ча~с~ша түбіртектенді бүкіл дүниежүзі тілдерінде күн деген мағынада жұмсалады. ца~ч~с~ш – генезисі (төркіні) бір дыбыс сәйкестіктері. Бұл түбіртек «күн» деген мағына беретін көне түркі тіліндегі күн+ач, орыс тіліндегі солн+це, араб тіліндегі ша+мсун, парсы тіліндегі ша+мбэ, санскрит тіліндегі ша+м+аш, ағылшын тіліндегі са+н сөздерінің құрамында жүр. Бір ғана дауысты дыбыстың тіркесуінен тұратын тілдік бірлікке – түбірлер мен негіздердің, тіпті қосымшалардың түпкі тегі болып есептелетіндіктен – түбіртек (интернационалдық термин – **архисиллаб**) деген атау берілген. ТҮБІРТЕК – фонема, морфема, сөз, сөз тіркесі, сөйлем сияқты тілдік бірлік. Яғни, фонемадан үлкен, морфемадан кіші. Ғылыми мақалаларда бұлардың әрқайсысы жан-жақты талданып, сабақтастығы қалтқысыз дәлелденілді.

Ә. КЕКІЛБАЕВ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЗМ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қалмұхан Ш.

*Ғылыми жетекшісі: Карбозов Е.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

«Көркем шығармадағы өмір шындығының кепілі – психология да, соны жеткізу амал-тәсілдерінің жиынтығы немесе идеялық-эстетикалық шығарма феномен – психологизм», – дейді зерттеуші ғалым Б. Майтанов. Расында, психологиялық прозадағы басшылыққа алынатын әуелгі нәрсе – жеке тұлғаның ішкі өмірі, өмір мен өлім арасындағы кезеңде адамзат бастан кешетін азапты тағдыр тәлкегі, кейіпкердің күрделі тұлғаға айналуы. Қазақ прозасы психологиялық туындыларға кенде емес. Сондай ұлттық әдебиеттегі психологизм аясында қалам тербеген қаламгерлердің бірі – Ә. Кекілбаев.

Ә. Кекілбаев кейіпкерлерінің жиынтығы тым күрделі. Мысалы оның прозасында қарапайым қазақ әйелі, солдат жесірі, күйші, құдықшы, хан, әмірші, ханша, шебер, елші, патша қызметінен ығыр болған жауыртақым офицер т. б. кейіпкерлер сөз болады. Осы кейіпкерлерді суреттеудегі Әбіштің ең басты құралы – олардың психологиясы. Бұл кейіпкерлердің тек өзі ғана білетін, өзіне ғана ішкі сыр қып шертетін құпиялары бар.

Әбіш туындыларының ішінде кейіпкерлердің сан алуан ойға шомып, түрлі психологиялық күй кешіретіндігі суреттелген шығармаларының бірегейі – «Аңыздың ақыры». Бұл туындыдағы басты ерекшеліктердің бірі – образдардың психологиясы олардың философиялық ой-бағамдары арқылы суреттелуінде. Әбіштің кейіпкерлер философиясын жеткізуінің өзі – психологиялық шеберлік. Мысалы, шығармадағы әміршінің мына бір ойларына көз жүгіртелік: «Адам деген неменің ғұмыры ұйтқып-ұйтқып басыла қалатын қырдың желіндей құр әншейін өткінші нәрсе ғана болса, тұсында соның әрбір ұсақ-түйегін жіпке тізіп тіркеп бағатын адамның жады да мына сусыма құмдай тұрлаусыз бірдеңе екен ғой. Сонда анау аспан мен мынау жердің арасында баянсыздықтан басқа ештеңенің болмағаны да. Басқасының бәрі-өткінші, тек баянсыздық қана мәңгілік пе?» немесе «Даңқтың астындағы дүлдүлі-дақпырт. Парасаттының аузындағы керенау ақиқат қашан үзенгіге аяғын салғанша, дарақының аузындағы далаңбай дақпырт екі етек боп елден бұрын жетпей ме? Дақпырт тарататын дарақы тек дабырайғанды көреді. Дабыралап іс қылмаған даңқтың жылы-жұмсағынан дәмеп, құр бекерге тамағын ісірмесе де болады» немесе «Тек тірінде маңайындағылардың бәрін таңғалтумен өт. Өле өлгенше таңғалып өткенде саған өлген соң да таңғалады. Олардың аузындағы лақапты естіп, сені көрмегендер де таңғалады. Тек оларға әлгі өзгеден естіген естіміштеріне «е, бәсе» деп қойғызатындай қып, әр жер-әр жерге өз құдіретіннен жұрнақ қалдырып отырсаң болғаны». Міне, шығарманың өн бойында мұндай психологиялық-философиялық тұжырымдар аз емес. Тіпті бұл туынды бастан-аяқ психологиялық «сана ағымы» тәсілі арқылы жазылған. Бұл тәсілдің функциясы – кейіпкер жанының қоғаммен, адаммен, табиғатпен қарым-қатынаста қандай эмоционалды-психологиялық өзгеріске ұшырайтынын, қандай қалыпқа енетінін жіті бақылау. Демек, Әбіш прозасындағы психологизм адам жанының диалектикасын суреттеумен байланысты деп тұжырым жасауға болады.

ЗАТ ЕСІМНЕН ЖАСАЛҒАН СИНОНИМДЕРДІҢ ӨЗАРА СЕМАНТИКАЛЫҚ АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Аманжанова Ж.

Ғылыми жетекшісі: Сағындықұлы Б.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақ тіліндегі синонимдер тілдің шұрайын енгізіп, тілдік қолданыста ерекше рөл атқарады, сондықтан тіліміздегі синоним сөздердің мағыналық құрылымы зерделенді және синонимдік атаулардың мағыналық дамуы олардың жасалу жолымен тікелей байланысты. Тілдегі синонимдер лексиканың құранды бір бөлімі болып табылады. Егер сөздік құрам синонимдерді мағыналық жақтан жетілуне ықпал етсе, синонимдер сөздік құрамның өсуіне әсерін тигізеді. Синонимдер неғұрлым көп болса, сөздік құрам да соғұрлым бай болмақшы.

Қазір қазақ тілінде өзге сөз таптары да синонимдерге сонша бай екендігі белгілі. Зерттеу барысында байқағанымыздай, бір ғана зат есім синонимдердіңде қатары бұрынғымен салыстырғанда бірнеше есе көбейген. Әр сөз табына тән сөздердің өзіндік ерекшеліктері мен мағыналық сипаты болатыны белгілі. Бір сөз табына қатысты сөздердің сипаты барлық сөз табына тән заңдылықтар мен ерекшеліктерді түгел қамтып көрсетіп бере алмайды. Өйткені зат есімнің бойында бар қасиет басқа сөз табынан табылуы да, табылмауы да ықтимал. Әр сөз табы грамматикалық жағынан, лексика-семантикалық жағынан, сөйлемдегі атқаратын қызметі жағынан бір-бірінен өзгешеленіп, бөлініп тұратындығы белгілі. Зат есім синонимдерді қарастыру тіліміздің кең арналы сөз байлығын білумен, тілдегі алуан түрлі синонимдес сөздерді жете меңгерумен байланысты. Қазақ тіліндегі зат есімнен жасалған синонимдерді ең алғаш болып зерттеген Ә. Болғанбаев болатын. Ғалымның осы бағытта «Қазақ тіліндегі зат есімнен жасалған синонимдер» атты еңбегі бар. Аталған еңбегінде қазақ тіліндегі зат есім синонимдерінің жалпылама мағынасын жан-жақты қарастырып бір жүйеге келтірген.

Зат есім синонимдердің жасалуы – семасиологияның ішкі заңдылықтарына байланысты болады. Қазақ тіліндегі бірқыдыру зат есімдік синонимдер көбіне бір-бірінен мағыналық реңктері арқылы ажыратылады. Зат есім синонимдерді мағыналық жағынан талдағандағы басты міндет – олардың арасындағы жалпы ұқсастығын ғана көрсету емес, әрбір зат есім синонимнің басқада жоқ, тек өзіне ғана тән ерекшеліктерін де саралап көрсету болып табылады. Сол арқылы зат есім синонимдердің айырушы семалары және бір-бірін байланыстыратын ортақ семалары шығады. Мәселен, белбеу, белдік, кісе зат есімнен жасалған синонимдік қатар. **Белбеу зат. – 1. Киім сыртына белінен байлау үшін ыңғайлап жасалған ұзынша шүберек, ілмегі бар таспа тәрізді бұйым. 2. Былғарыдан, қайыстан жасалған белдік.** Біреуі жылтыр кара сатин камзол киген, белінде қызыл мата белбеу, балуан денелі шойқара, күрек тістері сояудай ақсиып тұрған, қоян жырық екен. (Ғ. Мүсірепов). **Белдік зат. – 1. Қайыстан, былғарыдан жасалған белбеу. 2. Тартпа, төсайыл.** Міне, үстінде атты әскердің мәуіті шолақ бешпенті бар, белдігін қыса буған, құлақшынын шекесіне қисайта киген Лысенко (Б. Момышұлы). **Кісе зат(көне). –1 Белбеуге шытыра қадап бекіткен былғары қалта. 2. Адамның әлеуметтік дәрежесін танытатын, ұсақ-түйек зат салып жүруге арналған күміспен, алтынмен жезбен әшекейленген қалтасы бар жалпақ былғары белбеу.** Базаралы үлкен кісесі бар, күміс белдігін белінен шешті (М. Әуезов).

Жоғарыда берілген зат есім синонимдер қатарына ортақ сема – *белді буып байлауға арналған бұйым*. Ал бір-бірінен ерекшелейтін айырушы семалары: Белбеу – қайыстан, былғарыдан, мата, шүберектен жасалады, белдік тек қайыстан, былғарыдан жасалады, ал кісе – белбеудің бір бөлігі, яғни былғары қалтасы және адамның әлеуметтік-дәрежесін көрсететін бұйым. Демек, айырушы семалары: бұйымның жасалу материалы және әлеуметтік дәрежеге байланысты. Бірақ жоғарыда көрсетілген мағыналық бірлігіне қарай, бұл сөздер бір синонимдік қатарға топтасады.

БАЙЫРҒЫ СӨЗДЕР

Жүзбаева А. С.

Ғылыми жетекшісі: Құлжанова Б. Р.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақ тілінің лексикасы дамудың сан ғасырлық жолынан өтті. Тілдің даму барысында кейбір сөздер ескіріп, тілдік қолданыстан шығып қалса (мысалы, XIX ғасырда ескі түркіше аталған жылдың он екі айының аттары жаңа сөздердің енуіне байланысты тілімізден шығып қалды), керісінше, кейбір сөздер, ғылыми-техникалық, мәдени, шаруашылық қарым-қатынастың дамуы нәтижесінде пайда болды. Бұл үрдіс қазіргі уақытта да орын алуда және әрі қарай жалғасын таппақ. Кез келген тілдің сөздік қорын шығу тегі тұрғысынан үлкен екі топқа бөлуге болады: байырғы сөздер және кірме сөздер. Аталған екі топ, өз кезегінде, шыққан жері мен оларға кіретін сөздердің пайда болу уақыты жағынан бірдей емес. Алайда, екі топқа қатысты сөздерді оңай ажыратқанмен, байырғы сөздер мен көне сөздерді екіншісі бірі ажырата алмайды. Оларды бір сөздер деп ұғынатындар да бар.

Бұл мақалада, біз, байырғы сөздер қандай сөздер екенін және оларды басқа сөздерден ажыратып-айырудың критерийлері туралы сөз қозғаймыз.

Көнерген сөздерге күнделікті қарым-қатынаста жиі қолданылмайтын, бірақ тілдің сөздік қорында сақталған, көпшілікке түсініксіз сөздер жатады. Тілдегі көнерген сөздер көнеру сипаты мен тілдегі қолданылу ерекшеліктеріне қарай екіге бөлінеді: тарихи сөздер және архаизмдер. Архаизмдер (грек *archaios* – көне) – сөйлеу тілінде қолданудан шығып қалған көнерген сөздер мен сөз тіркестері. Көркем әдебиетте кейіпкер тілінің әрлілігін арттыру үшін және өткен заман болмысын айқын таныту үшін стилистикалық тәсіл ретінде қолданылады. Историзм – атап білдіретін заттары мен құбылыстары өмірде жоқ, қолданудан шығып қалған сөздер мен тұрақты сөз тіркестері.

Көне сөздер тілдік қолданыстан шығып қалса, байырғы сөздер қазіргі тілімізде өмір сүріп жатыр. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігінде байырғы сөздерге келесідей аңқтама беріледі: байырғы сөздер (төл сөз) – белгілі бір тілдің өзіне тән, лексикалық құрамының неғұрлым ескі қабатына жататын етене төл сөздер. Қазақтың байырғы сөздері – қазақ халқының өмір тіршілігі мен шаруашылығына, тұрмысы мен мәдениетіне, дүниетанымы мен түсінігіне байланысты жалпы халықтық сипатта қалыптасқан, оның өзіне тән сөздері. Оның негізінде түркі тілдеріне ортақ сөздер жатыр (ата, ана, күн, түн, бір, екі, түйе, қой, жылқы тағы басқа) жатыр. Кейбір деректерде қазақтың байырғы сөздері негізінен, қазақ тайпаларының қыпшақ қауымынан бөлініп шығып, ХҮ-ХҮІ ғасыр мен XIX ғасыр арасында өз алдына халық болып біріккен кезінде пайда болған деген пікірлер кездеседі. Бұл, пікірді біз біржақты пікір деп қабылдаймыз. Олай дейтін болсақ, қазақ хандығы пайда болғанға дейінгі қазақ тайпалары қолданған сөздер қайда қалмақ? Сондықтан, байырғы сөздерге түркі халықтарына ортақ қолданысқа ие болған сөздерді жатқызамыз. Түркі халықтарына ортақ сөздер: а) Зат есімдер: ағаш, тас, тау, су, кісі, бала, бас, көл, күн, ас, т. б. ә) Сан есімдер: бір, екі, үш, төрт, бес, алты, жеті, сегіз, тоғыз, жиырма, отыз, қырық, елу, тоқсан, жүз, мың б) Сын есімдер: ақ, қара, қызыл, көк, сары, жасыл, жақсы, төмен, жақын, т. б. в) Есімдіктер: мен, сен, ол, біз, г) Етістіктер: кел, бар, тұр, қара, айт, т. б. Бұл сөздер қазіргі түркі тілдерінде әр тілдің өзіне тән фонетикалық өзгешелігіне қарай дараланып, кейбір дыбыстары өзгертіліп қолданылады.

Қорытындылай келе, сөз байырғы сөздер дегеніміз түркі халықтарына ортақ сөз, мыңдаған жылдар бойы (тіл пайда болғаннан бастап) ұрпақтан-ұрпаққа өтіп келе жатқан, қазіргі кезде де тілдік қолданыста бар актив сөздер.

ҚАЗАҚ ТАНЫМЫНДАҒЫ ҚАСИЕТТІ САНДАР МЕН ТАБУЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСЫ

Имангазина М.

Ғылыми жетекшісі: Құлжанова Б. Р.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазақ халқы үшін әр сөздің ғана емес, әр санның да өзіндік қасиеті, шариғатқа қатысы, тәрбиелік мәні, саналы орны болған. Қазақ бір санынан бастап, әр санның қадірі мен қасиетін салмақтап, өзіне тән ерекшелігін саралай білген, орнына, маңызына сай қолданған. Әр санда өзіндік ие болатынын мақсаты мен мағынасы болатынын сезе, түйсіне білген. Мысалы: Анадан меккеге үш рет арқалап апарсаң барсаң да, қарызыңнан құтыла алмайсың; бір түлкі жеті бөріні алдайды; алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді; жерден жеті қоян тапқандай қуанды т. б.

Түркі тіл білімінде сандардың қасиеттілігі туралы академик В. А. Гордлевскийдің «Түркі тілдеріндегі елу сан есімі» атты еңбегі белгілі. Аталған зерттеуінде ғалым өзіне дейін түркі сан есімдерін зерттеген В. В. Радлов, Н. Я. Марра, В. В. Бартольд тұжырымдарын басшылыққа алады. Сондай-ақ түркі халықтарының ауыз әдебиетін зерттеуші Г. Н. Потанин осы саладағы жұмыстарында 3, 7, 9 сандарының қасиеттілігі туралы деректер келтіреді. Мысалы, қазақ халқында да санға байланысты табу сөздер жиі ұшырасады, себебі бай болсын, кедей болсын қазақтар құдайдың қарғысы тиеді деп, малының, балаларының санын нақты атамаған. Олай етуді жаман ырымға санап, тура санды атаудың орынына «баршылық», «бір соқыр, екі соқыр бар», «бар ғой» т. б. осылар секілді сөздерді қолданған. Сол сияқты сиырды табынмен, қойды отармен, жылқы үйірмен атау арқылы санын білдіретін болған.

Қазақ халқында қырық саны қасиетті саналатыны белгілі. «Қырық» саны халықтық мұраларда, салт-дәстүрде, тұрмыс-тіршілікте кеңінен қолданыс тапқан. Мәселен, «қырықтың бірі – қыдыр», нәрестені қырықтан шығару, қайтыс болған адамның қырық беру, бойы бір қарыс, сақалы қырық қарыс т. б. «Қырық» адамға қатысты қолданылатын мынадай тіркестерде сақталған: бір кісі таққа отырса, қырық кісі атқа отырады, ақылы қырық кісілік т. б. Қырық сан есімімен келетін фразеологизмдер: қырыққа шыдаған соң, қырық біріне де шыда, қырықтың бірі – қыдыр, қырықтың қылауынан қырық қабаттанып отырды, қырық саққа жүгіртті, қырық пышақ болды, қырық қалта, қырық құбылды, қырық қазанның құлағын тістеді, ертегілерде қырық күн ойын, қырық күн тойын жасады, қырық күн жол жүріпті, тазшаның қырық өтірігі т. б. Адам өмірден өткеннен кейін қырық күннен соң қырық беретіні, бала дүниеге келгеннен кейін де дәл солай қырықтан шығару қырық санының екінші бір қырын танытады. Мысалы, халық арасында сәбидің қырықтан шыққанда қарын шашын алмаса – қарғысы қатты болады деген сенім бар. Бұл сенім әлі күнге дейін өз мәнін жоймаған. Сондай-ақ ертеректе жас босаған әйел қырық күнге дейін қолын суық суға малса – баласы тас бауыр болады деп санап, оған рұқсат етпеген. Нәрестені «қырық қасық суға шомылдыру», «қызға қырық үйден тыю» сияқты тіркестердің мағынасы мүлдем әр басқа, бірақ қолданылып тұрған сан есім бірдей. Қырық санының бұлайша қолданылуы аталған санға қатысты халқымыздағы «киелі», «қасиетті» деген түсініктің бар екендігінің көрінісі.

Қазақ тілінде сандар әр түрлі қырықтан зерттелген. Осындай зерттеулердің бастамасы ретінде І. Кеңесбаевтың еңбегін айтуға болады. Ғалым біршама фразеологизмдерге ұйтқы болған сандардың шығу төркінін аша отырып, олар көне замандағы діни сенімдермен байланысты болып шыққан қасиетті сандар деп қорытынды жасайды. Сандықтабулардың туындауына күнделікті орын алып жатқан оқиғалар да себеп бола алады. Мысалы, Үндістанда 26 санына қатысты негативті көзқарастың пайда болуына 2006 жылдың жиырма алтыншы қаңтарындағы жер сілкінісі, 2004 жылы жиырма алтыншы желтоқсанда орын алған Үнді мұхитындағы цунами, Мумбай, Гувахатив сынды қалаларда дәл осы күні 2007-2008 жылы жарылыстардың болуы себеп болған. Сондықтан табулардың бұл тобы алдағы уақытта бұдан да терең, көлемді зерттеуді қажет етеді.

АНДРОЦЕНТРИЗМ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ МӘНІ

Төреханова Р. А.

*Ғылыми жетекшісі: Анесова У. Г.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Гендерлік лингвистика тілдегі жыныс мәселесіне қатысты ерекшеліктерді сондай-ақ коммуникациядағы әйелдер мен еркектердің сөйлеу мәнеріндегі айырмашылықтарды айқындайтын ғылым саласы болып табылады. Гендерлік лингвистиканың негізгі құралы «гендер» термині болғандықтан осы сөздің мағынасына анықтама бергенді жөн көрдік.

Ең алғаш осы ұғымды зерттеп оны қолданысқа енгізген американдық психоаналитик Роберт Столлер болатын. Ол бұл терминді 1968 өзінің «Жыныс және гендер» еңбегінің атына пайдаланды. Гендер ұғымына көптеген ғалымдар анықтама берген алайда біз «гендер— әлеуметтік мәдени қызметін анықтап айырудың ғылыми үлгісі, екінші жағынан, гендер қоғамда қалыптасатын (соның ішінде тілдің көмегімен) әлеуметтік құрылым» деген тұжырымды айтқан ресейлік лингвист және ғалым А. В. Кирилинаның ойын ұстанамыз.

Гендер ұғымы XX ғасырдың 80-жылдарынан бастап қана жүйелі түрде зерттеле бастады. Ғалым А. В. Кирилинаның айтуынша оған саяси-әлеуметтік жағдай – қоғамдық қатынастардың өзгеруі мен феминистік қозғалыстың өріс алуы, лингвистикалық жағдай – структурализмді сынға алу, тілдің прагматика саласына деген қызығушылықтың артуы және әлеуметтік лингвистиканың дамуы; себепкер болды. Гендерлік лингвистика саласының дамуына үлкен үлес қосты деп келесі батыс лингвистері Дж. Лакофф, Д. Спендер, О. Есперсон, орыс лингвистері А. В. Кирилина, М. А. Китайгородская, Н. Н. Розанованы атап айтуға болады.

Гендерлік зерттеулер негізінде Америка мен Германияда пайда болған «әйелдердің жаңа қозғалысы» әсерімен гендерлік зерттеулер феминистік сипат алды. Соның нәтижесінде ғылымда және қоғамда феминистік қозғалыстардың саны артып, Еуропа және АҚШ-та ғалым әйелдер қай салада болмасын әйелдер теңсіздігінің бар екендігін алға тартып, әр түрлі ұйымдар мен бірлестікер құра бастады. Сондай-ақ, басылымдарда әйелдің ғылымдағы және қоғамдағы орнына қатысты мақалалар жарық көре бастады.

Осы феминистік бағытта көлемді еңбектер жаза бастаған ғалымдардың бірі Шарлотта Перкинс Гилман болатын. Ол америкалық феминист, әлеуметтанушы және ғылыми реформатор. Ол Home» (1903), «Human Work» (1904) и «The Man-Made World» (1911) атты еңбектерінде әйелдің құқықтары, оның әлеуметтік рөліне қатысты тақырыптарды қозғады. Ол өзінің «The Man-Made World or our androcentric culture» немесе еркек көзқарасымен жасалған әлем немесе біздің андроцентристік мәдениет деген еңбегінде ең алғаш рет «андроцентризм» терминін қолданған болатын.

Андроцентризм дегеніміз жалпы адами субъективтілікті жалпы еркектік нормаға сай, ал әйелдік көзқарасты қосымша және нормадан ауытқушылық деп қабылдайтын концепция. Яғни, әлемде болып жатқан барлық іс-әрекеттерге, өмірлік ұстанымдарға еркектік көзқараспен қарау және еркекті әлемнің орталығы деп бағалау деген мағынаны білдіреді.

Андроцентризм тек әлеуметтік ортада ғана емес, әйел мен еркектің тілінде көрінетін феномен болып табылады. Қазіргі таңда батыстық даму үлгісінде әйелдер мен еркектердің орны біршама теңесті деп айтуға болады, ал оның себептері ретінде осы гендерлік зерттеулердің дамып, феминистік қозғалыстардың болуы деп толыққанды айта аламыз.

Шығыстық даму үлгісін ұстанған қазақ қоғамы үшін андроцентристік көзқарас ертеден қалыпты жағдай ретінде қабылданады, алдайда жаһандану және инновациялық технологиялардың дамуымен әлеуметтік ортада және лингвистикада әйел мен еркектің орнына қатысты біршама өзгерістер орын алды деп айта аламыз.

Сондықтан біз андроцентризм ұғымының, қазақ лингвистикасындағы қазіргі орнын анықтау мақсатында зерттеулер жүргізетін боламыз.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИСКУРС – ТІЛДІҢ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ КОМПОНЕНТІ РЕТІНДЕ

Лепесбай Г. С.

Ғылыми жетекшісі: Смағұлова Г. Н.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Адамның интеллектуалдық қалыптасу мен дамуы, жеке тұлға ретінде өмір сүруі, қоғаммен байланыс орнатуына оның басқа адамдармен қарым-қатынас жасауымен жүзеге асады. Бұл қасиеттердің пайда болуын адамның қоғамнан тыс өмір сүруінде елестету мүмкін емес. Адамдардың материалдық игіліктерді ұжымдық игеруі мен өндіруінде коммуникацияның қажеттілігі бірден байқалады.

Ал, рухани өмір саласына келер болсақ, бұл жерде тұлғаның әлеуметтік түрлі тәжірибе алуы, мәдени құндылықтарды меңгеруі, сондай-ақ қоғамда және нақты әлеуметтік ортада мінез-құлық қағидалары мен нормаларына сай бейімделуі негізгі орын алады. Демек мұның барлығы адамдардың кез келген социуммен араласу қажеттігін көрсетеді.

Қарым-қатынастың ең қарапайым функциясы – алдын ала дайындалған, ашық сұхбатқа емес қысқа, шартты түрдегі коммуникацияға негізделген қатысушылардың өзара түсіністікке қол жеткізуі. Алайда, бүгінгі қоғамның рухани және материалдық салаларының қажеттіліктері коммуникация мәселесінің маңыздылығын арттырып тұр. Сондықтан тәрбие, білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, өнер, саясат, идеология және басқа толық жатқан қызмет салаларында коммуникация мәселесінің маңыздылығын арттырып тұр. Қазір ғылыми парадигмалардың кең қатарынан коммуникациядан маңызды зерттеу нысаны бар деп айту қиын.

Білімнің түрлі салаларының ғалымдары өз ғылымдарының парадигмасында қарым-қатынас теориясының көптеген мәселелерін зерттеген. Сондай-ақ психоллингвистикалық, әлеуметтік-мәдени, мәдениаралық және т. б. салалық ғылымдардың қарым-қатынасқа байланысты екені белгілі.

Кез келген институционалдық қарым-қатынас тілдік қатынасқа тәуелді. Алдымен тілдік қатынас арқылы ғана коммуникация жүзеге асырылады. Қазақ тіл білімінде тілдік қатынас туралы алғашқы ізденістердің бірі ретінде – ғалым Ф. Ш. Оразбаеваның 1996 жылы «Тілдік коммуникация мен қатысым әдісінің ғылыми-әдістемелік негіздері» тақырыбында докторлық диссертация қорғап, педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесіне ие болды. 2000 жылы «Тілдік қатынас: теориясы мен әдіснемесі» деген іргелі еңбегі жарыққа шықты. Профессор Ф. Оразбаева «Тілдік қатынас – сөйлеу тілі арқылы түсінісу, қоғамның дамуы үшін ең қажетті қоғамдық-әлеуметтік ақпараттардың жиынтығы арқылы адамдардың бір-бірімен пікір алмасуы, адамдар қатынасының түп қазығы дегенді білдіреді...», – деп ой түйген. «Сөйлесім арқылы адамдар бірін-бірі түсініп қана қоймайды, сонымен бірге қоғамдық-әлеуметтік маңызы бар мәселелерді шешеді, өзара бірлікте, ынтымақтастықта болады, түсінеді, сөйтіп, қоғамның дамуын жетілдіреді; не керісінше кері кетіреді. Бірақ, қай жағдайда болсын сөйлеу адамның алдына қойған мақсатына қызмет етеді, сөйлеусіз, сөзсіз адамдар арасындағы ешбір тірлік жүрмейді. Осыдан келіп, сөйлесімнің қоғамдық-әлеуметтік мәні шығады» дейді (Ф. Ш. Оразбаева, 2009).

Автор тілдік қатынастың психологиялық, лингвистикалық негіздерімен қатар, педагогикалық негізіне тоқталады «Тілдік қатынастың педагогикалық негізі – табиғат пен қоғамдағы ерекше құбылыс адамға, оның өмірдегі орнына, тілдік қарым-қатынасына байланысты» екендігін айтады (Ф. Ш. Оразбаева, 2009). Демек, педагогика адам тәрбиесіне тікелей қатысты болғандықтан, оның адамдар арасындағы қарым-қатынасына әсері мол.

Ресейлік лингвист-ғалым В. И. Карасик әлеуметтік рөлдер туралы былай дейді «Әрбір рөл өзіне құқықтар мен міндеттердің ерекше жиынтығын жинақтайды. Адам үшін үнемі өзін әлеуметтік және моральдық құндылықтардың белгілі бір құрылымымен, өзінің және басқалардың іс – қимылдарын бағалау үшін белгілі бір ережелер мен нормалармен сәйкестендіру қажет, бұл оған әлеуметтік ортада бағдарлануға мүмкіндік береді, неден қорқу керек, неге ұмтылу керек, ол не үшін сыйақылы болады, не үшін жазаланады және т. б. туралы пайымдаулар жасай алады. Рөлдер, мәртебелер және санкциялар жүйесі әлеуметтік институттар түрінде құрылады, олар қоғам үшін аса күрделі және маңызды әлеуметтік байланыстар түрлері болып табылады. Дәл осы әлеуметтік институттар ұйымдардағы бірлескен қызметті құрайды, мінез-құлықтың тұрақты үлгілерін, идеяларды және ынталандыруды анықтайды».

ПОНЯТИЕ «СЕМЬЯ» И МОТИВ СЕМЕЙНОГО ГНЕЗДА

Акжолова Б. Х.

Научный руководитель: Жолдасбекова Б. О.

КазНУ имени аль-Фараби

В современной науке нет единого определения семьи, хотя попытки сделать это предпринимались великими мыслителями много веков назад (Платон, Аристотель, Кант, Гегель и др.) Выявлено много признаков семьи. Наиболее часто о семье говорят как об основной ячейке общества, которая непосредственно участвует в биологическом и социальном воспроизводстве общества. В последние годы все чаще семью называют специфической малой социально – психологической группой, подчеркивая тем самым, что для нее характерна особая система межличностных отношений, которая в большей или меньшей степени управляется законами, нравственными нормами, традициями.

«Семья, по признанию ученых, – одна из величайших, ценностей, созданных человечеством за всю историю своего существования. Ни одна нация, ни одна культурная общность, ни обошлась без семьи. В ее позитивном развитии, сохранения упрочнении, заинтересовано общество, государство, в прочной, надежной семье нуждался каждый человек независимо от возраста» – считает Т. А. Куликова [1. 20]

Е. И. Артамонова [2. 17] пишет: «Семья является источником социальных установок и ценностных ориентации субъекта. Ориентируясь на референтную группу, человек оценивает себя, свои поступки, образ жизни и идеалы».

Традиционно «ядром» семьи считается супружеская пара с добавлением к «ядру» детей, родственников, родителей супругов.

Среди определений семьи, построенных по категориям семейных отношений, выделяется определение, данное А. Г. Харчевым: семья – это «исторически конкретная система взаимоотношения между супругами, между родителями, и детьми, как малой группы, члены которой связаны брачными или родственными отношениями, обязанностью быта и взаимной моральной ответственности и социальная необходимость в которой обусловлено потребность общества физическом и духовном воспроизводстве населения» [3. 23].

А. И. Антонов утверждает, что семью создает отношение «родители – дети». Он определяет семью «как основанную на единой общественной деятельности общность людей, связанных узами супружества – родительства – родства, и тем самым осуществляющую воспроизводство населения и преемственность семейных поколений, а так же социализацию детей и поддержания существования членов семьи» [4. 46-47].

Как правило, в психолого-педагогических исследованиях семья рассматривается либо как социальный институт, либо как малая группа.

Как социальный институт семья осуществляет воспроизводство членов общества и их первичную социализацию. Семья образует первичную окружающую среду в развитии ребенка, формируя у него представление о социальных связях и включает его в них. Она приобщает ребенка к основным общечеловеческим ценностям, моральным и культурным стандартам поведения. Институт семьи – важнейший посредник во взаимосвязи личности и общества [10. 23].

Некоторые исследователи, например Н. Н. Посысоев, рассматривают семью как малую социальную группу. Можно выделить несколько основных признаков семьи как малой социальной группы: наличие интегральных психологических характеристик (общественное мнение, психологический климат, семейные интересы и т. д.), которые формируются с возникновением и развитием семьи; существование основных параметров семьи (группы) как единого целого.

ЖАСТЫҚ/YOUTH СӨЗДЕРІНІҢ ПРАГМАТИКАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Кемелбек А.

Ғылыми жетекшісі: Медетбекова П. Т.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазіргі таңда еліміз әртүрлі халықтар арасында қарым-қатынас орнату үшін ұлттық таным-түсініктің өзіне тән арнайы ерекшеліктерін білу айрықша маңызды, ал ұлтаралық қарым-қатынас қандай да бір ұлтқа тән маңызды концептілерді тану қажеттігін айқындап берді.

Жастық/youth сөздерінің халықтың таным дүниесімен тығыз байланысты, сондықтан ұлт мәдениеті мен тілінің кеңдігін, тереңдігін танытуда аталмыш ұғымдарды лингвомәдени және танымдық бағытта зерттеудің қажеттілігі байқалады. Кез келген сөзді түсінудің лингвокогнитивтік және лингвомәдени бағыттары бір-біріне қайшы келмейді, керісінше, бірін-бірі толықтырады, себебі бір психоменталдық үдерістің екі фазасын бейнелейтін сол бір құбылыстың екі жағы: сөздің және оның мағыналарының қосылуы; сөздің мәдени мәнмағынаға енгізілуі. Оның үстіне тіл – мәдениет қабаттарындағы тылсым құбылыс, ерекше коммуникативтік құрал, мәдениеттің, ұлттық менталитеттің және ұлттық ойлау мен сананың санқырлы қасиеттерінен көрінетін тұсы.

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі *жастық/youth* сөздерінің жалпы этимологиясы, ұғымы бір болғанымен, екі мәдениеттегі орны мен тіл иелерінің ұғымы жағынан ерекшеліктері бар, дегенмен жастар арасындағы ұғым, түсінік бір-біріне жақын деуге болады.

Ғұлама ойшылдардың даналық сөздері мен мақал-мәтелдерге жүгінер болсақ, мысалы қазақ тілінде: *Жасымда бейнет бер, Қартайғанда зейнет бер*, мақалында келешек, әр адам басынан өткізетін кезеңдегі қажеттіліктерді меңзесе, ал ағылшын тілінде өзгешеліктер байқалады: *Youth is a wonderful thing: what a crimetto waste it on children*, сынды көптеген мысалдар арқылы қарастырудың маңыздылығы жоғары. Осы келтірілген идиоманың қазақ тіліндегі мағынасы, яғни жастық шақ керемет кезең, оны балаға жұмсау қылмыс – деп есептейді.

Осы тұста респонденттердің жауабы, яғни *youth* сөзіне келтірген сөз орамдары жоғарыда айтылғанды дәлелдейтіндей. Мысалы: *career, journey, education*, т. б. көбірек аталып өтті. Мұндағы айтпағымыз қазіргі заманның талабы болар, оған қоса мәдениаралық байланыс, қоғам және түрлі факторлар адам өміріне, әсіресе өскелең ұрпаққа әсері зор екені байқауға болады.

Біріншіден ағылшын тілінің өкілдерінің пікірі бойынша 18 жастан 60 жасқа дейін жастық шақ, деп есептейді. Ал қазақ тілінің өкілдері 18 жастан 35-40 жас жастық шақ кезеңі деп атап өтті.

Жоғарыда келтірілген мақалдар мен идиомалар осы респонденттердің жауабымен пара-пар дегіміз келеді. Расыменде, біздің қазақ халқы қашанда келешек ұрпақты, ұлтын, әулетін алға тартса, ал ағылшын тілінің өкілдері алдымен өздерінің тыныш өмір сүріп, өмірден қажеттілікті алып, жетістікте, ел көріп, жер көріп, қандай да бір мансапқа жету алдыңғы қатарда екені белгілі.

Сондықтан да зерттеуімізде екі тіл арасындағы ұқсастықтар мен ерекшеліктерді, екі тіл өкілдерінің өмірге деген түсінігі мен танымын ашу біздің мақсатымыз.

АРМАН/DREAM СӨЗІНІҢ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Смадияр М.

Ғылыми жетекшісі: Медетбекова П. Т.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ұлт мәдениеті, діні, салт-дәстүрі, бәрі тілімен біте қайнасып, ұлттық болмысын бойына сіңірген танымдық түсінік беретіні белгілі. Ал сол тілдің бірліктерінің бірі – сөз. Қай халықтың, ұлттың, керек десеңіз тайпа, рулардың бір ғана сөзін алып қарастыру, салыстыру арқылы ерекшеліктері мен ұқсастықтарын айқындау қазіргі ақпараттық заманда өзекті болып отыр.

Біздің де зерттеу нысанымыз екі тілдегі, екі мәдениеттегі – *арман* сөзін қарастыру басты мақсатымыз. Аталған сөз кез-келген этноста қалыптасқан универсалды, дерексіз, күрделі құбылыс. *Арман* сөзі философия, психология секілді ғылым салаларының іргелі категориялары болып саналады. Қазақ халқының дүниетанымында, болмысы мен тіршілігінде, оның «ғаламдық бейнесінде» *арман* ұғымы іргелі концептілер қатарына жатады. *Арман* – ұлттың концептуалды дүниетаным әлемін қалыптастыратын маңызды категориялардың бірі.

«Арман – ең алдымен адамзат баласы қанша ұмтылғанымен шешімін таба алмаған, сол себепті де ақырына дейін танылмаған танымдық құбылыс», – дейді көптеген философтар.

Қазақ халқының түсінігінде өмірдің белгілі мәнділігі арманның алғышарты болып табылса, екінші жағынан арманға деген ұмтылыс өмірдің өзіне белгілі бір мән-мағына береді. Мән-мағынасыз өмір сүру – адам үшін армансыз күн кешу және керісінше адам өз өмірін терең пайымдай алса ғана, арман сезімін сезіне алады. Арман ұғымы моральдық сананың тұрақты әрі құбылмалы қондырғысы болып қана қоймай, күнделікті тіршіліктің де бағыт-бағдарын айқындайды.

Мәселен ағылшын тіліндегі мына бір идиома: *Follow your dreams, they know the way*, яғни қазақ тіліндегі мағынасы, – *Арманыңа ерік бер, ол саған бағыт береді*.

Қазақ-ағылшын тілдеріндегі сөз тіркестеріндегі лексикалық құрылымдарға зер салсақ, оларда лексиканың алуан түрі көрініс тапқанын аңғаруға болады:

Nothing happens unless first we dream. – *Армансыз өмір бос өмір*.

Арманның теориялық мазмұнын анықтаумен ерте замандағы философтар Аристотель, Кант, Гегель шұғылданды.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «Арман – адамның болашақта жетуге ұмтылған ой-тілегі, мақсаты», – деп беріледі.

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі «арман» сөзінің вербалданып лексико-фразеологиялық бірліктерінің салыстырмалы талдауы да ұқсас келеді.

Айтпағымыз, кез келген тілдік бірліктердің тарихи негіздері халықтың болмысымен тікелей байланысты түрлі «мәдени кодтарды» жеткізуші, ұлттық сана-сезімді өз бойына сақтаушы тілдік таңба болып табылады. Әр ұлттың бейнесілер жүйесін дүниетаным құндылықтары құрайды. Адам өзінің көріп-білгенін, естігенін тілдік бірліктер арқылы түйіндейді, яғни танымдық ұғымдарға бөледі. Ол бейнесі адам миында белгілі бір логикалық жүйелілікпен орналасып, қажет жерінде тіл арқылы көрініс табады.

Біздің зерттеуімізде *арман/dream* сөздерінің тілдік қолданысы ғана емес, жалпы адамзат өміріндегі танымдық сипатын анықтап, екі тілдік өкілдердің өмір ұстанымдарын айқындау мүмкіндіктері мол болары анық.

ФРАНЦУЗ ТІЛІ СЫН ЕСІМДЕРІНІҢ СЕМАНТИКАСЫ

Калбировва Т.Н.

Мамбетова М.Қ жетекшілігімен
ал-Фараби Қазақ Ұлттық Университеті
e-mail: kalbirovatol@mail.ru

Өзінің семантикасы бойынша сын есімдер көп қырлы, өйткені сын есімдер семантикасы зат есімін анықтайтын сапа ұғымының басымдығымен ерекшеленеді. Мүмкін, сөздің барлық семантикалық аспектілеріне әсер ететін басқа сөз табы жоқ. Бұл бөлімде біз француз тілі сын есімдер семантикасының ерекшеліктерін қарастырамыз.

Заттардың белгісін классификациялау оның көптігі есебінен біршама қиындықтар туғызады, ал сын есімдердің бүкіл корпусына қолданылатын бөлінудің әмбебап жолы жоқ. О. Е. Багаеваның пікірінше, белгілердің барлық түрлерін объект белгілерінің ингерентті / ингерентті емес критерийі бойынша екі топқа бөлуге болады.

Ингерентті сын есімдер тобына абсолюттік белгілерді білдіретін сын есімдерді жатқызуға болады. Мұндай белгілер, мысалы,

- адамның жасы (*vieux, jeune*);
- заттың түсі (*rouge, bleu*);
- пішіні (*rond, plat, triangulaire*);

М. В. Никитиннің анықтамасы бойынша, бағалау — бұл «сөйлемнен жоғары және белгіленген білімнен төмен ауқымдағы заттар мен оқиғалардың сапалық және сандық белгілері туралы пікір» [Никитин 2007:7]. Ивин А. А. Бағалау — белгілердің қарапайым көрінісінен айтарлықтай ерекшеленеді деп санайды. Бейнелеуде объектілердің белгілі бір объективті белгілері тіркеледі, ал бағалау осы объективті белгілерге негізделе отырып, объективті заттар, құбылыстар, оқиғалар мен фактілер туралы белгілі бір субъективті пікірді қалыптастыруды көздейді [Ивин 1998:46].

Адгеренттік белгілері бар сын есімдер арасында сын есімдердің екі тобы бөлінеді.

Біріншісі қоршаған ортаның жансыз объектілерін сипаттайды, мысалы :

- дәмін (*sucré, salé*);
- иісін (*odoriférant, aromatique, fragrant, embaumé, parfumé*);
- кеңістіктегі сипаттамасын (*profond, étroit*);
- температурасын (*froid, chaud*);

Екінші түрдегі сын есімдер адамның (субъект) сыртқы бейнесімен қатар (*chauve, maigre*);

Ингерентті емес белгілер эмоционалдық, экспрессивтілік және бағалау сияқты санаттармен тығыз байланыста болады. Демек, ингерентті емес сын есімдер объективті емес, сөйлеушінің затқа немесе оқиғаға деген жеке ойын білдіреді. [Багаева 2007: 6].

Осылайша, зат пен белгінің негізгі айырмашылығы — заттың басқа заттардан бөлек өмір сүре алуы, ал белгілердің заттардан бөлек өмір сүре алмауы. Сын есімдер сипаттаудың ең жоғары дәрежесіне ие, бұл олардың семантикасындағы белгілердің бастапқы тиістілік критерийі бойынша немесе керісінше, кейін пайда болған белгі критерийі бойынша жіктеуге мүмкіндік береді.

Сонымен, біз француз сын есімдерінің семантикасының ең маңызды аспектілерін қарастырдық.

МАЗМҰНЫ

I СЕКЦИЯ

БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ INFORMATION TECHNOLOGY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

РАХИМБАЕВА Л.Е. Мағжан Жұмабаев шығармашылығындағы сөз энергиясы	5
ӨТЕГЕНҚЫЗЫ А. Сәулет-құрылыс атауларының номинативті сипаты.....	6
А.ЛҰАҚАС Б.Е. Қазақ және түрік тілдерінің лексикасы.....	7
ШӘМИ Г.С. Абай шығармаларындағы күлкі концептісі	8
ӘЛІМБЕК А.Н. Термин және емле	9
БӨЛЕК С.Ж. Ер-азамат семиосферасы мәселесіне шолу	10
ЖАНҒАНАЕВА Ф.А. Қазақ брендтік атауларының семантикалық және прагматикалық ерекшеліктері	11
ЖАҚСЫЛЫҚ А. Каламбур – лебізді экспрессивті жеткізудің бір амалы.....	12
ӘБДІЛЛА Б.И. Сан-мәлішер ұғымы репрезентациялайтын морфологиялық категориялар	14
ӨТЕУЛИНОВА А. Зат есімдердің денотаттық және сигнификаттық мағына ерекшеліктері	15
ӘЛІМБЕК А.Н. Қазіргі қазақ әдеби тіліне тән ерекшеліктер.....	16
ЖҰМАБЕК Қ. «Тәуекел» ұғымы	18
КАСПИХАН Б. Тонықөк таңбалаған түркілік тұптамыр	19
ҚЫРҒЫЗБАЙ Ә.Е. Жақсы жақсыздықты танудағы ұстанымдар	20
АБАТБАЙ С. Тұрақты тіркестерде кездесетін құс атаулары.....	21

II СЕКЦИЯ

ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ THE AKTUAL PROBLEMS LITERARY STUDIES

ПСИБАЕВА А.Е. Қазақ-қырғыз ақындарының көңіл-қос жырлары	25
ТҰРЛЫБАЙ А.Н. Әдебиет танытқыш зерттеуі негізінде қазақ әдебиетін оқытудың тәсілдері	26
МАСЕК Н.М. Абай Құнанбаев шығармаларындағы мотивациялық (жігерлендіру) сарын	27
САТЫБАЛДИЕВА Г. Төңкеріске дейін әдеби сынның жанрлық көрінісі мен дайындық мектептері	28
ABDISAMET K.E. Continuity of postmodernism in kazakh and world literature	29
МАХМУТОВА А. Қазақ қаламгерлерінің алғашқы және кейінгі туындыларындағы көркемдік ерекшелік: уақыт пен тәжірибе.....	30
МҰХАНОВА А.Е. М. Мағауин повесіндегі диалог ерекшеліктері	31
ЖҰМАБЕКОВА А.Д. Әл-Фараби мен Абай: ұлылар сабақтастығы.....	32
ӘНАФИЯЕВА Ж. Р. Мұқанованың «Композитор» әңгімесіндегі жаңашылдық	33
ҚҰРМАНҚОЖА А.Қ. Әл-Фараби мен Абай шығармаларындағы үндестік.....	34
МАМЫТХАН Г.Б. Әйтеке бидің туылған жылы туралы деректер	35
МАМЫТХАН Г.Б. Мағжанға Түркиядан ескен самал	36
КӘДІРБЕК Г. Сөздің көркі – мақал.....	37
АХАН Ұ.О. Қазақ жыр-дастандарындағы сәуесей түс көру мотиві	38
ИШКИНА А.И. Повесть Чингиза Айтматова «Первый учитель» через призму современности.....	39
НҰРЖАН М.Н. Мұхтар Мағауиннің Шыңғыс хан романындағы Шыңғыс ханның адами портреті	40
КӨКЖАНОВА А.Б. Әл-Фараби поэзиясы.....	41

III СЕКЦИЯ

ЛИНГВИСТИКА ЛИНГВИСТИКА LINGUISTICS

ІЗТҰРҒАНОВ Д. Ер кісі есімдерінде қайсарлық символын білдірудің мәні	43
БӨЛЕКОВА А. «Жақсы көру», «сүю» етістіктерінің тілдердегі көрінісі	44
РЫСҚҰЛ А. Қазақ/ағылшын тілдеріндегі жеміс-жидек, көкөніс атаулары	45
SYRLYBAY B. National features of the names of pop groups	46
BAIZAKOVA SH. Differences of Kazakh, Chinese and English languages' numerals	47
МУРЗАБЕКОВА С. Зооморфты компоненттердің кісі есімдеріндегі ерекшеліктер.....	48
ӘРІПБАЙ М.Ө. Профессор Гүлдархан Смағұлова фразеологизмдер туралы	49
KLYSH MUKHAMMED A.Z. Our language is our story.....	50
АБДУЛЛИНА Н.У. Концептуализация новых казахских терминов в качестве фреймовых структур.....	51
РЫСБАЙ А. Фонетикалық интерференцияның тілдік коммуникациядағы көріністері	52
АБЫТОВА Қ. Қазақ және ағылшын тіліндегі осы шақ категориясын салыстыру және талдау.....	53
МЫРЗАБЕК Б.М. Тілдік санадағы менеджмент концептісінің көрінісі.....	54
АУХЫМБАЙ Ә. Көркем шығармаларда фразеологиялық бірліктердің қолданылуы (О. Генри шығармалары негізінде).....	55
САДЫҚ Д. Компьютерлік лингвистика кеңістігіндегі электронды сөздіктердің артықшылығы	56

СЕЙТБАТҚАЛ Ә.Б. Қазіргі түркі тілдері мен түркітанудың өзекті мәселелері	57
ЖАПАҚОВА Ы.А. Тарихи кезеңдер бойынша титулдық атауларға салғастырмалы талдау (қазақ, орыс, ағылшын тілдер негізінде)	58
РАХМАН А.Е. Жастар музыкалық сленгінің социолінгвистикалық ерекшеліктері, түрлері, тіл біліміне ықпалы	59
АҚШОЛАҚОВА Р.К. Тілдің өміршеңдігін өлшеу критерийлеріне шолу	60
UALIKHANOVA G.U. SMS-Messages as an assistant tool in learning a foreign language	61

IV СЕКЦИЯ

ОРЫС ФИЛОЛОГИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РУССКОЙ ФИЛОЛОГИИ THE ACTUAL ISSUES OF RUSSIAN PHILOLOGY

ВАЛЕЕВА Э.Р. К проблеме изучения образа природы в литературоведческой науке: теоретические аспекты	63
ДУЗ-ОГЛЫ Г.Р. Рассказы Н. Лескова в контексте традиций святочного рассказа	64
НГУЕН М.Х. Повесть Ф.М. Достоевского Двойник в оценке критики и литературоведения	65
САЙЛАУОВА А.С. Влияние языка рекламы на современный русский язык	66
АНУАРБЕКОВА Д.М. Термины-эпонимы в подязыке информационных технологий	67
АСЕТОВ У. Язык – это драгоценное достояние каждого народа	68
МЕНЖУЛИН Р.В. История семантических изменений слова «деньги»: от тени и тамги до биткоина	69
ТЛЕПБЕРГЕНОВ Ж., НУРГАЛИЕВА Д. Технология QR-кодов: современная инновационная технология в образовательном процессе	70

V СЕКЦИЯ

ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ACTUAL PROBLEMS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

САПИЕВА А., ЖАНТЕМИРОВА Д., НУРШАЛОВА А., СЕЙСЕН Ұ., АХМЕТКАЛИЕВА А. Үш тілде білім беру, алу мәселелері	72
АРАК А.М. Questions no one knows the answers to	74
ABDULANATOVA S.A. Importance of learning foreign languages	75
ҚАЙРАНОВ М.А. Шетел тілдерін оқытуда қалыптастырушы және жиынтық бағалауды қолданудың тиімділігі ..	76
КЕҢЕСБАЕВА Н.М. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың шет тілін оқытуда танымдық белсенділікті арттырудағы маңызы	77
NURTAY A.N. Suggestopedia as a method of teaching an English language	78
AZIMHAN F.T. Phrasal verbs in the practice of teaching English	79
AITZHANOVA A.S. Improvement of student's academic writing skills in learning English	80
KUMARBEBEK ZH. A study of classroom dialogue teaching and its importance	82
КЕГЕНБЕКОВА А.Д. Терминдердің танымдық сипаты	83
GLUCHSHENKO A. Überschall-einspritzventil im fusionsreaktor vom tokamak-system	84

VI СЕКЦИЯ

ФИЛОЛОГИЯ, ЛИНГВОДИДАКТИКА ЖӘНЕ АУДАРМАТАНУ: ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ФИЛОЛОГИЯ, ЛИНГВОДИДАКТИКА И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ PHILOLOGY, LINGUODIDACTICS AND TRANSLATION STUDIES: ACTUAL ISSUES AND DEVELOPMENT TRENDS

СӘБИТҚЫЗЫ А. Тазалық\ purity ұғымын білдіретін антропонимдер	86
ZHUMADILLA D.R. The advent of astronomy	87
ДИДАРОВ Д., АСЫЛБЕКОВ А. Шет тілін үйренуде жаңа технологияларды қолдану	88
ӘНЕСОВА Д.М. Диалог мәдениетаралық қарым-қатынас құралы	89
AKULBEK A.K. The role of gender in sociolinguistics	90
СӘДУАХАС А.Н. Жарнама мәтіндерін стилистикалық және құрылымдық-семантикалық ерекшеліктерін талдаудың маңыздылығы	91
ҚАНЫБЕКОВ Ә. Өлең тәржімасындағы баламалылық мәселесі (М. Лермонтовтың «Прощай, немытая Россия» өлеңінің тәржімасы бойынша)	92
ҚҰДАЙБЕРГЕНОВА Р. Көркем тәржімадағы стилистикалық трансформациялар (М. Әуезовтің "Қорғансыздың күні" әңгімесінің тәржімасы бойынша)	93

VII СЕКЦИЯ

ЕКІ ШЕТ ТІЛІ ДВА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКА TWO FOREIGN LANGUAGES

TYO Y.I. Will the new school curriculum help to increase the level of academic achievement at Kazakhstan's schools?	95
BADIBEKOVA A.SH., AINABAI T.A. Шет тілі сабақтарында медицина студенттерінің тілдік мәдени қарым-қатынас іскерліктерін қалыптастыру ерекшеліктері	96

ЖОЛАНОВА Д.Б. Ағылшын тілі грамматикасын тиімді оқыту әдістері.....	97
ИСРАИЛОВА А.Р. Ағылшын тілінің тілдік құзыреттілікті қылыптастырудағы теле бағдарламалардың прагматикасы.....	98
ДАРХАН М.Ж. Бастауыш сыныпта шет тілін үйретудегі сөйлеу дағдысы.....	99
ALGOZHAYEVA M.Y. The role of borrowings in modern English.....	100
САИДБАҚАСОВА А.Х. Шет тілін оқыту процесінде білім алушылардың мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыру.....	101
TYRGYNova A.E. Functional features of political texts.....	102

VIII СЕКЦИЯ
ТІЛ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯЛАР
ЯЗЫК И МЕЖКУЛЬТУРНОЕ ОБЩЕНИЕ
LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

ШОТПЕК А.М. Мәдени коммуникациядағы фразеологизмдердің қызметі.....	104
КҮБЕШ Н.С. Әл-Фарабидің педагогикалық идеялары.....	105
РАҚЫМЖАН О.Қ. Тілдік тұлға теориясы аясындағы С. Жүнісовтің тілдік тұлғасы.....	106
ТАЛҒАТҚЫЗЫ Г. Алтайдағы жер-су атауларының шығу тарихы.....	107
БЕКДЖАЕВ Т.Б. Фразеологические сходство туркменского и казахского языков.....	108
ЕРКІНОВА Қ.Б. Тілдер қарым-қатынасының теориясы: біртүлділік, қостілділік, көптүлділік.....	109
ТҮРКБЕНБАЕВА М.Ж. Қазақ жарнама тілі: қазіргі жағдайы мен ерекшелігі.....	110
АУЕСХАН А.Қ. Әлеуметтік диалект: диалект, социолект, арго, сленг, жаргон.....	111
АБИЛЬХАНОВА А.Е. Прецедентті мәтіндердің газет тіліндегі қызметі.....	112
БЕРДІХАН Б. Пиджин және креол тілдері: айырмашылығы мен даму болашағы.....	113
ЖАНАРЫСТАНОВА Н. Медиастилистикадағы стиль және дискурс.....	114
СМАҒУЛ Ж. Шет тілін ана тілінің негізінде меңгерудің артықшылықтары (қазақ-француз тілдері негізінде).....	115
ПОЛАТОВА А.Ж. М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясында медициналық терминдерді қолдану шеберлігі.....	116
АБДЫҒАНИ Н.Ж. Тіл – ұлттың асыл қазынасы.....	117
ҚАБЫЛҚАҚОВА Ж.С. Тілдің басты құралы – сөз.....	118
ҚАБДУАХИТОВА М. Тіл және мәдениетаралық коммуникация – өзара байланысты ұғым.....	119

IX СЕКЦИЯ
ЖАС ҒАЛЫМДАР
МОЛОДЫЕ УЧЕНЫЕ
YOUNG SCIENTISTS

ҚЫРҒЫЗБАЙ Ә.Е. Қазақ және ағылшын тілдік мәдениеттеріндегі «үй» концепті.....	121
АҚЫЛЖАН А. Қазақстан имиджінің тілдік деректері.....	122
ЫДЫРЫСОВА Г.С. Специфика изучения темы Германиа в творчестве И. С. Тургенева: к постановке проблемы.....	123
ҚАЙРОЛЛИЕВА М.Ө. Многоплановость научный парадигмы изучения наследия В. М. Шукшина.....	124
САГАЙБАЕВА Н.Б. К вопросу о соотношении когнитивного и языкового развития ребенка.....	125
ЕСБОСИНОВА Р.А. Задачи тематической группы «Небесные светила» как объект изучения лингвокультурологии.....	126
САРТАЕВА К.Д. Веб-квест технологиясы және оның білім беру үрдісіндегі қолданылуы.....	127
МУСІР А. Ағылшын тілін оқытуда аутентикалық бейнематериалдарды қолдану ерекшелігі.....	128
ПІРМАНОВА К.К. Разработка лексико-семантической разметки в национальном корпусе казахского языка.....	129
ПІРМАНОВА К.Қ. Заманауи компьютерлік тілдік қор.....	130
КАЙБУЛДАЕВА А.З. Қалалық лингвистикалық ландшафтындағы шетелдік атаулар.....	131
MIRZAIANOVA A.K. Some etymological features of idioms in the English and Kazakh languages.....	132
ERZHAN A. The importance of developing independent learning and independent thinking in university.....	133
SABDENBEKOVA B.M. The role of songs in learning an English language.....	134
TOYBAYEVA G.R. Quest as an educational – pedagogical technology.....	135
АЛИМБАЕВА А.Т. Теоретические основы изучения академического дискурса.....	135
ДАЙРАБЕКОВА Г.К. Қазақ тіліндегі қос сөздердің семантикасы мен жұмсалымы.....	136
КАБЫТАЕВА А.А. Ономастическая идентичность в условиях глобализации.....	137
НӘБИЕВА Г.С. Психоллингвистикадағы қарым-қатынас мәселесінің зерттелуі.....	138
ҚУРАЛОВА А.Т. Медиаөйлеудің ерекшеліктері.....	139
ӨТЕМҒАЛИЕВА Н.А. ЖОО-да қазіргі білім берудегі терминология жүйесі.....	140
АСАБАЕВА А.М. Жаһандану жағдайындағы лингвомәдени сәйкестілік.....	141
УТЕСБАЕВА Б.К. К вопросу о функционировании молодежного сленга в казахстанском публицистическом дискурсе.....	142
СПАНБЕК А.Н. Русское и казахское культурное пространство.....	143
ИКРОМОВА А.А. Постмодернизмнің бір белгісі – интертекстуальдылық.....	144
MESHITBAYEVA N.I. Theoretical basis and determination of the term eronym.....	145
БОРИБАЕВА Д.Д. Әдебиет және кино өнеріндегі көкбөрі бейнесі.....	146
ZHOLAY B. Technology of critical thinking development in English language lessons.....	147
МАХАМБЕТОВА Н.К. Қазақ әлемінің тілдік бейнесіндегі мәдени концептілер жүйесі.....	150
МҰХАМЕТҚАЛИ А.А. Бақытжан Момышұлының «Сыновья великого волка» романындағы ұлттық болмыстың сақталуы.....	151
ЕСЕНТЕМІР Н.С. Фольклордағы ырымдар мен тыйым сөздердің реторлық сипаты.....	152

УСЕНОВА Н.Е. Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романындағы экология мәселесі	153
ВАЛЯЕВА Е.Е. Юридическая лингвистика в системе современных парадигм научного знания.....	154
МИРЗОДОРОВА Р.Д. О лингвокультурологических основах учения о мотивированности языкового знака	155
АСРАНБЕКОВ А. Ороли и значения русского языка для Кыргызстан	156
НАИМОВ М. Таджикский язык в современном обществе	157
MYRZAZHEV D. Multilingualism in Kazakhstan	158
КЛЫШБАЕВА Ш.С. Языковые и контекстуальные антонимы в пословицах с антонимическими компонентами.	
АНАРБЕКОВА У.У. Қазақ грамматологиясының бастауы.....	160
САРГЕЛТАЕВА А.Қ. Ұлы ойшылдардың ойлары (Әл-Фараби мен Абай Құнанбаев хақында)	161
ШЕНГЕЛБАЕВА М.Қ. Аспектуалдық категориясының танымдық-прагматикалық негіздері.....	162
TUZELBAYEVA D. Gluttonous discourse as a reflection of cultural, linguistic and ideological pictures of the world.....	163
ПЕРНЕБЕКОВ Е.М. Отандық жоғары оқу орындарындағы инклюзивті білім беру жағдайында шет тілін оқыту ..	164
ZHAKSYLYKKYUZY K. Methods of neurolinguistics	165
СЕЙСЕНОВА А.А. «Ер» және «әйел» лингвомәдени концептілігінің ағылшын және қазақ тілдік әлемінде бейнеленуі.....	166
АЙДАРБЕКОВА А.А. Күләш Ахметова лирикасындағы әйел болмысы	167
АМАНБАЙ Қ.У. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әңгімелеріндегі ұлттық құндылықтар (1991-2019 жылдар аралығы)..	168
БАЯЗИТОВ Б.Б. Ә. Кекілбаевтың «Бәйгеторы» повесіндегі психологизм	169
ДАУТОВА Г.Р. Көне эпостағы батыр бейнесінің генезисі	170
КАЗИЕВА А.Т. Алма Қыраубаеваның ғылыми-педагогикалық мұрасы.....	171
ҚАЙЫҢБАЙ Д.А. Қазақ мистикалық прозасындағы діни наным-сенім негіздері.....	172
ҚОЖАШЕВ М.М. Әлем өркениетіндегі ақындық-жырышылық өнер.....	173
ҚЫДЫРАҚЫН Ф. Батырлар жырындағы ерекше туу мотиві	174
МАГЗОМОВА Г.Т. Жыраулар тіліндегі зат есім мағыналарының өзгеруі.....	175
ОСПАНОВА Г.Т. Дәстүр арқылы көрініс тапқан этномәдени құндылықтар	176
САЙЛАУ Ә.Ә. А. Құнанбаевтың «Масғұт» поэмасындағы образдар жүйесі	177
СЕ ВЭЙНИН XX ғасырдың басындағы қазақ және қытай романдарының ерекшеліктері	178
СМАН Ж.Ә. Ахмет Байтұрсынұлының «Маса» жинағының зерттелуі	179
ТАСҚЫНБАЙ М.Б. Әлихан Бөкейханның оқу және тәрбие жұмысы бойынша көзқарастары	180
АЙДАРБЕКОВА А.А. Ақын психологиясы.....	181
ТІНҚҰЛ З.Н. Әбіш Кекілбайұлы прозасындағы аңыздық сюжеттер	182
ТУЛЕУОВА Г. Түркі ескерткіштеріндегі көк бөрі тотемі.....	183
КӨРЕГЕНОВА А.Б. Қазіргі қазақ әңгіме жанрындағы жаңашыл ізденістер.....	184
ҚОНДЫБАЙ М.М. Сал-серілер поэзиясын оқыту әдістемесі.....	185
ҚАЛКӨЗ А.Ж. Төлен Әбдіков шығармаларындағы психологизмді оқыту әдістемесі	186
МАҚСҰТ Д.Қ. Қытай жеріндегі тарихи жырлар	187
КЕЛДЫБЕКОВА С.Б. Қазіргі қазақ әңгіме жанрындағы драматизм көрінісі	188
ӨМІРЗАҚ С.Б. Т. Кәкішев жолжазбаларындағы тұлғалық образ	189
МӘЛІК Ж.М. Қазақ иешендік сөздерін жоғары мектепте оқытудың әдістемелік мәселелері	190
ҚАЛДЫБАЙ Б.Н. Хамза Есенжановтың «Ақ жайық» трилогиясы.....	191
ҚАДЫРОВА Г.Р. Жүрсін Ерман поэзиясының көркемдік сипаты	192
DAIRBEKOVA A.M. Ilyas Yessenberlyn as a founder of historical novels in Kazakh literature.....	193
ALIPBAYEVA A.A. The oretical aspects of cognitive analysis of artistic work.....	194
АЙДЫН А.А. Тарихи романдарды оқыту әдістемесі	195
ДИЛЬДЕБАЕВА Ж.Ш. Шынболат Ділдебаев шығармашылығын зерттеу әдісі	196
МУСАЕВА Е.Е. Көркем шығармалардың экрандалуы: әдебиет пен кино өнері	197
СЕЙТЕНОВА А.Е. Көркем шығармадағы пейзаж және лейтмотив	198
ҚҰНАНБАЙ А. Тілдегі тың жаңалық – алтыншы тілдік бірлік (түбіртек теориясының негіздері).....	199
ҚАЛМҰХАН Ш. Ә. Кекілбаев прозасындағы психологизм мәселелері.....	200
АМАНЖАНОВА Ж. Зат есімнен жасалған синонимдердің өзара семантикалық айырмашылықтары	201
ЖҮЗБАЕВА А.С. Байырғы сөздер	202
ИМАНГАЗИНА М. Қазақ танымындағы қасиетті сандар мен табулардың байланысы.....	203
ТӨРЕХАНОВА Р.А. Андроцентризм ұғымы және оның мәні	204
ЛЕПЕСБАЙ Г.С. Педагогикалық дискурс – тілдің қалыптастыру қызметінің компоненті ретінде.....	205
АҚЖОЛОВА Б.Х. Понятие «семья» и мотив семейного гнезда	206
КЕМЕЛБЕК А. Жастық/youth сөздерінің прагматикалық аспектісі	207
СМАДИЯР М. Арман/dream сөзінің тілдік қолданыс ерекшеліктері	208
КАЛБИРОВА Т.Н. Француз тілі сын есімдерінің семантикасы	209

Басуға 17.04.2020 жылы қол қойылды. Формат 70x100 ¹/₁₆.
Көлемі 13,25 б. т. Таралымы 10 дана.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.

